

Využívání jeskyní v mladší době bronzové až halštatské ve vybraných oblastech střední Evropy

Höhlennutzung in der jüngeren Bronzezeit und Hallstattzeit in ausgewählten Gebieten Mitteleuropas

Vladimír Peša

Předloženo redakci v prosinci 2005

Předkládaná studie shrnuje současné poznatky o využívání jeskyní v mladší době bronzové až době halštatské a na základě geomorfologie skalních dutin, náleзовých situací a druhové skladby nálezů se pokouší o obecnou interpretaci lokalit. Pozornost je věnována především lokalitám na území ČR a přilehlých oblastí Německa; za klíčovou oblast autor považuje Franckou Albu v Bavorsku. Při sledování polohy jeskyní v rámci sídelní sítě se zdá být nápadná souvislost mezi hradišti a jeskyněmi v jejich areálu; jeskyně v těchto případech měly zřejmě specifický význam. Nejnápadnější skupinu představují kultovní jeskyně, které je bezpečně možné vztáhnout na propasti (Schachthöhlen), úzké puklinové jeskyně, případně na další lokality (tmavé, vlhké). Charakteristické nálezy představují lidské kosti a bronzové předměty. Podobné náleзовé soubory z tmavých, horizontálních, někdy krápníkových jeskyní autor naopak připsuje pohřebním jeskyním a pokouší se podle analogií mimo střední Evropu rekonstruovat jejich původní podobu. Nálezově chudší jsou naopak světlé prostorné jeskyně a převisy, kde chybí jak lidské kosti, tak kovové a další předměty mimo zlomky nádob. I přes dobrou využitelnost těchto prostor k obývání a výrobním činnostem v nich nejsou zjištěny odpovídající archeologické situace a nálezy. Diskutovány jsou také změny v charakteru náleзовých situací, k nimž došlo v důsledku procesu archeologizace nebo přírodních událostí a které mohou změnit celkovou interpretaci lokalit.

střední Evropa, speleoarcheologie, doba bronzová a halštatská, kultovní a pohřební jeskyně

The use of caves in the Late Bronze Age to Hallstatt period in selected areas of Central Europe

This study provides a summary of current knowledge regarding the use of caves in the Late Bronze Age and Hallstatt period, and on the basis of the geomorphology of rock cavities, finds contexts and secondary finds composition attempts to provide a generalised interpretation of such sites. Attention focuses mainly on sites in the Czech Republic and adjacent parts of Germany; the author regards Fränkische Alb in Bavaria as a key site. In considering the location of caves within the framework of the settlement network, there would appear to be a pronounced connection between the existence of hillforts and caves within their areas; caves in these cases were evidently of specific significance. The most striking group comprises cultic caves, which can securely be linked to chasms (Schachthöhlen), narrow fissure caves and sometimes other (dark, damp) sites. Human bone and bronze items are characteristic finds. Similar finds from dark, horizontal or sometimes stalactite caves are by contrast ascribed by the author to burial caves, with an attempt to reconstruct their original form through analogies from outside Central Europe. Fewer finds come from the lighter, more spacious caves and overhangs, which are missing not only human bone but also metal and other items, with the exception of pottery fragments. Despite the usefulness of such spaces for dwelling and production activities, no archaeological situations or finds reflecting such have been identified within them. Also discussed are the changes in the character of the finds situations – arising as a result of the process or archaeologisation or from natural events – which could change the overall interpretation of sites.

Central Europe, speleoarchaeology, Bronze Age & Hallstatt, cultic and burial caves

1. Úvod

Téma využívání jeskyní v postpaleolitickém období stálo dlouhou dobu mimo zájem archeologů v Čechách a na Moravě. Jeskyně byla chápána spíše jako přírodní kuriozita, než jako rovnocenná archeologická lokalita k sídlištím či hradištím. Také prostorová omezenost jejich výskytu a zpravidla nepříliš výrazná náleзовá situace – daná především menší velikostí našich jeskyní – nijak nepřispívala k větší pozornosti o tento typ lokalit. Podíl na tomto stavu má jistě také skutečnost, že naše nejnámější a v uplynulých sto letech nejprozkoumanější oblasti s výskytem jeskyní – Český

kras a Moravský kras – nenavazují bezprostředně na zemědělsky neúrodnější krajinu, které je po archeologické stránce věnována vždy větší pozornost. Chyběla tedy i potřeba komplexního přístupu ke krajinně různorodému krasovému území stejně jako nutnost klade ní otázek, zabývajících se samotnou podstatou lidské přítomnosti na těchto často až extrémních jeskynních lokalitách.

První významné období zájmu o české jeskyně, avšak stále ještě zaměřené spíše na jejich starší – paleolitický a mezolitický – úsek, skončilo úmrtím Jaroslava Petrbo-

ka (1960) a především Františka Proška (1958). Právě F. Prošek zahájil velké množství výzkumů prakticky na celém území tehdejšího Československa a jako první pronikl i do oblastí kvádrových pískovců severních a východních Čech (Český ráj, Polomené hory, Broumovsko); publikovat ovšem mnoho nestihl. Teprve po 20 letech (na sklonku 70. let) Český kras znovu archeologicky objevili tentokrát speleologové a zavdali tak podnět k odborným archeologickým výzkumům (Václav Matoušek, Slavomír Venc), které však nepřerostly v soustavný archeologický výzkum širšího regionu (ojedinělým pokusem je studie V. Matouška: *Matoušek 1993a*). Od poloviny 90. let je značná pozornost věnována oblastem s výskytem pískovcových skalních dutin, a to jak ve vztahu k holocénnímu vývoji krajiny (Václav Cílek, Vojen Ložek), tak k jejímu pravěkému osídlení (Petr Jenč, Vladimír Peša, Jiří A. Svoboda).

V Moravském krasu probíhaly výzkumy podstatně dříve, od druhé poloviny 19. století, a již tehdy narážely na překopané jeskynní sedimenty, které dokládaly bohaté využívání jeskyní v průběhu novověku (Peša 2002). Předválečné výzkumy zpravidla nedosáhly potřebné dokumentační přesnosti při vyzvedávání postpaleolitických nálezů a tyto nálezy dosud nebyly revidovány. Z převážné části bohužel nebyl publikován ani mladší materiál z četných revizních výzkumů, které probíhaly od 50. do 80. let 20. století na většině zdejších speleoarcheologických lokalit.

Teoretickými úvahami na téma postmezolitického využívání skalních dutin se u nás zabýval Václav Matoušek (*Matoušek 1987; 1993; 1996; 1999; Matoušek – Peša 1998; Sklenář – Matoušek 1994, 128 ad.*). Protože stav české pramenné základny neumožňuje jednoznačné závěry, je nutné obrátit pozornost i na sousední regiony s výskytem skalních dutin. Doposud V. Matoušek upřednostňoval souhrnné publikace, které však zpracovávají důkladně jen území s omezeným počtem lokalit (Durynsko, Krakovsko, pohoří Íth, Štýrsko). Krasové oblasti s větším množstvím lokalit – a tedy i s větší pravděpodobností zachycení mimořádných nálezových situací, umožňujících bližší interpretaci – však zpravidla souhrnně publikovány nejsou (Francká Alba), a pokud ano, tak formou stručných přehledů (Moravský kras, Slovensko). Z výše uvedených regionů přitom považuji za nejinspirativnější – a pro téma zabývající se funkcí jeskyní nejvýznamnější právě Franckou Albu, která se však prvního souhrnnějšího zpracování (i tak jde pouze o její střední část) dočkala teprve v r. 1997 (*Stoll-Tucker 1997*). Převážně jsou tedy výsledky zdejších, více než sto let trvajících výzkumů publikovány v dílčích zprávách a studiích. Archeologickými nálezy z franckých jeskyní se u nás, pokud je mi známo, dosud nikdo podrobněji nezabýval.

Předkládanou studii tvoří dvě části. První představuje jednotlivé oblasti s výskytem skalních dutin v rámci vymezeného území (*obr. 1, 2*), charakterizuje morfologii lokalit, významnější nálezy i nálezové situace a pokouší se začlenit skalní dutiny do sídelního kontextu příslušného regionu. V rámci střední Evropy je systematická pozornost věnována českým zemím, rakouskému levobřežnímu Podunají, Bavorsku a širšímu střednímu Německu, odkud byly podle možností shromážděny všechny dostupné údaje o jeskyních sle-

Obr. 1. Zkoumané území na mapě Evropy. Kresba redakce. — **Abb. 1.** Das Arbeitsgebiet auf der Karte Europas. Zeichnung Redaktion.

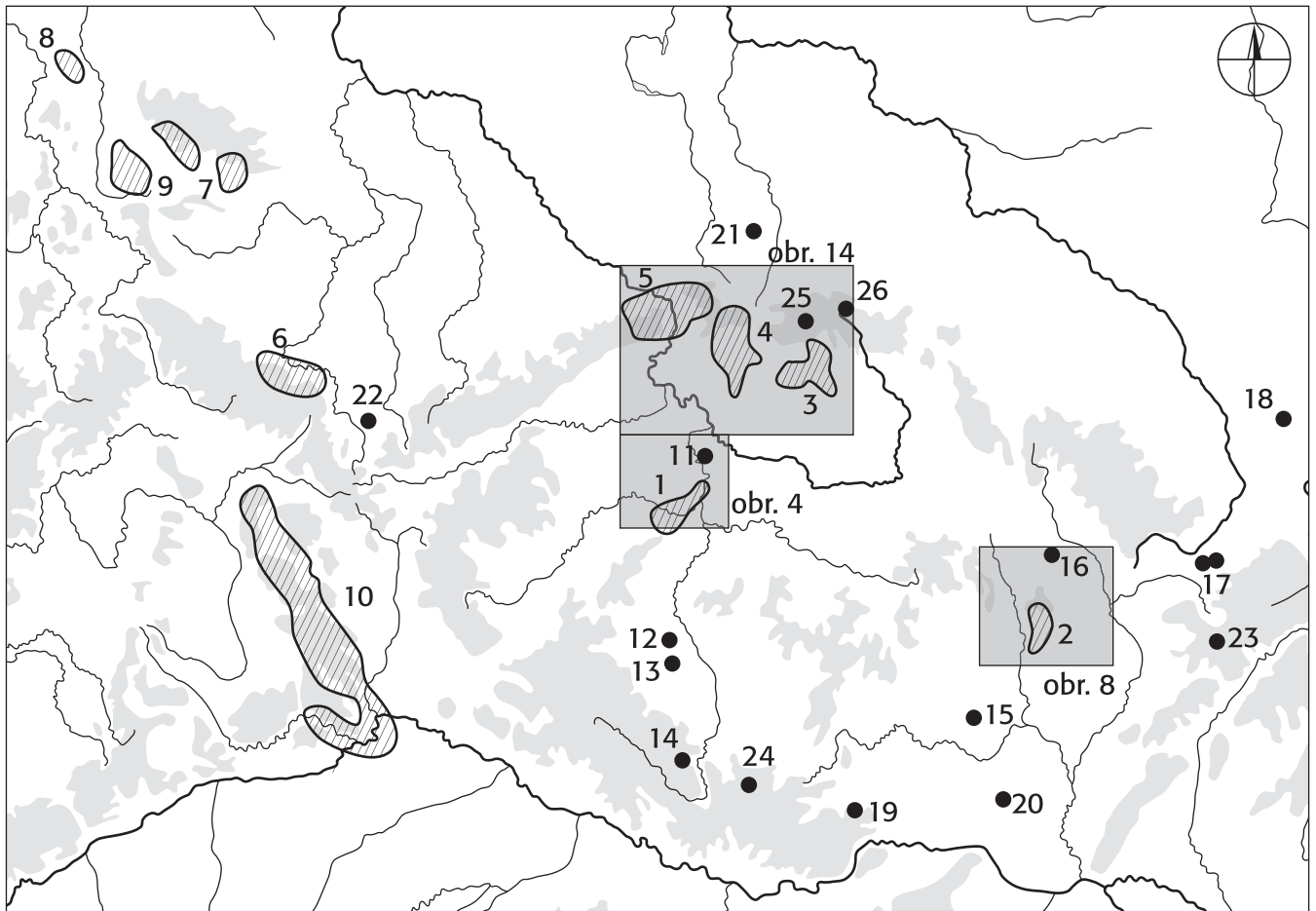
dovaného období (*obr. 2*). Zajímavé lokality z dalších regionů (především ze Slovenska) jsou uvedeny v druhé, diskusní, části. Zde se zamýšlím nad různými možnostmi využívání středoevropských jeskyní, tak jak se jeví ve světle nálezových situací a archeologického materiálu. Chronologické vymezení bylo zvoleno záměrně, protože právě období od mladší doby bronzové do pozdní doby halštatské představuje jednu ze tří nejintenzivnějších etap ve středoevropském využívání jeskyní (srov. *Sklenář – Matoušek 1994, Abb. 81–82; Matoušek 1999*).

2. Typologie speleoarcheologických lokalit

Skalní dutiny využívané v průběhu minulosti člověkem patří k nejvariabilnějším typům archeologických lokalit. Postavíme-li vedle sebe např. převis, krápníkovou jeskyni a propast, mají na první pohled jen málo společného kromě toho, že to jsou přírodní útvary a potenciální archeologické lokality. Jejich odlišný tvar (morfologie), klimatické podmínky (speleoklima – např. *Příbyl et al. 1992*) a v mnohých případech i specifické působení na lidskou psychiku – ať už subjektivní, nebo v hlubších tmavých prostorách objektivní (tzv. senzorní deprivace¹) – pravděpodobně hrály roli při volbě příslušné lokality člověkem a také při způsobu jejího využití. Základem každého deskripčního a funkčního systému je rozdělení lokalit podle společných charakteristik, které vystihují rozdíly mezi dílčími skupinami a umožňují vzájemné porovnávání. V případě skalních dutin je pokus o typologické třídění o to složitější, protože lokality nabízejí tři odlišné úrovně posuzování, které ovšem v praxi mohou funkčně vzájemně splývat:

1/ lokalita jako přírodní objekt nabízí třídění podle morfologie podzemních prostor, případně podle

¹ Termín „senzorní deprivovaný“ poprvé použil v podobném významu V. Cílek (2002).

Obr. 2. Jeskynní oblasti: 1 – Český kras, 2 – Moravský kras, 3 – Český ráj, 4 – Polomené hory a Českolipsko, 5 – Labské pískovce, 6 – Durynský kras, 7 – Kyffhäuser a předhůří Harzu, 8 – Ith, 9 – Leinebergland, 10 – Francká Alba. Lokality BzD–HaD: 11 – Drábovna u Prahy, 12 – Převis u Mžikovy chaty u Písku, 13 – Hájek u Milenovic, 14 – Dutý kámen (Svíba), 15 – Turol, 16 – Průchodice I, 17 – Čertova díra a Šipka u Štramberka, 18 – Rzędkovic, 19 – Schusterlucke, 20 – Katzloch, 21 – Totenstein, 22 – Ruderitzberghöhle (Vogtland), 23 – Pulčinské skály, 24 – Na Fabiánku, 25 – Skalní hrad, 26 – Krakonošova klenotnice. — **Abb. 2.** Höhlengebiete: 1 – Böhmischer Karst, 2 – Mährischer Karst, 3 – Böhmisches Paradies, 4 – Polomené Gebirge und Česká-Lípa-Gebiet, 5 – Elbsandsteingebirge, 6 – Thüringer Karst, 7 – Kyffhäuser und Harzer Vorgebirge, 8 – Ith, 9 – Leinebergland, 10 – Fränkische Alb. Höhlenfundstellen aus der BzD–HaD: 11 – Drábovna bei Prag, 12 – Felsüberhang bei Mžikova-Hütte bei Písek, 13 – Hájek bei Milenovice, 14 – Dutý kámen (Svíba), 15 – Turol, 16 – Průchodice I, 17 – Čertova díra und Šipka bei Štramberk, 18 – Rzędkovic, 19 – Schusterlucke, 20 – Katzloch, 21 – Totenstein, 22 – Ruderitzberghöhle (Vogtland), 23 – Pulčinské Felsen, 24 – Na Fabiánku, 25 – Skalní hrad, 26 – Krakonošova klenotnice.

klimatického režimu (statický, dynamický) nebo umístění v terénu (převýšení, orientace vchodu apod.);

- 2/ lokalita jako archeologický objekt nabízí třídění podle charakteru nálezové situace (sídliště, pohřebiště, kultovní místo atd.) nebo podle vztahu mezi přírodní charakteristikou lokality a z ní vyplývajících možností využití (poloha skrytá a obtížně dostupná = refugium, propasti = kultovní místo atd.);
- 3/ lokalita jako přírodní objekt specificky působící na lidskou psychiku umožňuje rozlišovat lokality s přístupem a bez přístupu denního světla, malé prostory a naopak rozsáhlé jeskynní systémy, kde konstantní teplota a prostředí bez jakýchkoliv smyslových podnětů (tma, ticho) vyvolává při delším pobytu změněné stavy vnímání, nebo např. prostory člověku přístupné a nepřístupné (propasti, neprůlezná pukliny). Rozlišení jeskyní na krátké světlé a větší tmavé používají severoameričtí speleoantropologové (Hubbard – Boyd 1997; Munson et al. 1997).

O archeologické třídění jeskyní ve vybraných regionech se pokusili v 80. letech D. Walter (1985) a M. Geschwinde (1988). Výsledky obou autorů vycházejí z podobného přístupu. Typologické schéma vzniklo teprve na základě výsledků zpracování jednotlivých jeskynních regionů (D. Walter – Durynsko, M. Geschwinde – pohoří Ith v Dolním Sasku), a je tedy součástí interpretace využívání lokalit. D. Walter pracuje zejména s rozdíly mezi nálezovými situacemi, a přestože zdůrazňuje i přírodní charakter příslušné jeskyně a jejího okolí, tyto úvahy zůstávají pouze v obecné rovině, bez vytvoření typologie lokalit. V zásadě podobným způsobem k problematice přistupuje i M. Geschwinde, který ovšem pracuje jen s malým počtem lokalit. Rozlišuje pukliny a horizontální jeskyně. Zatímco pukliny považuje za obětní místa, horizontální jeskyně dělí na zřícené, příp. zasutěné (ty považuje za obětní), a na jeskyně s kulturní vrstvou, která podle svého charakteru určuje jeskyni buď jako obětní nebo sídlištní (Geschwinde 1988, Abb. 48).

Zcela jiný je přístup k jeskyním a jejich třídění u B. Stoll-Tuckerové, která zpracovávala část kraso-

vého území Francké Alby (Stoll-Tucker 1997, 21 ad.). S vědomím velké variability jeskynních forem vyčlenila 4 základní skupiny: abri/převisy, puklinové jeskyně, propastovitě jeskyně a síňové jeskyně, z nichž některé dále dělí. U propastovitých lokalit rozlišuje a) propasti s ústím volně otevřeným vzhůru, b) propasti, k nimž se vstupuje horizontálním vchodem (jejich ústí je zakryto stropem), c) jednoduché propasti otevřené otvorem ve svahu. Nejpočetnější skupinu – “síňové”, resp. všechny širší horizontální jeskyně – dělí především s ohledem na speleoklima na jeskyně rovné, stoupající a klesající (poslední typ je pro osídlení nevhodný, protože kumuluje těžší studený vzduch). Tomuto třídění autorka podřídila i plánovou dokumentaci a u většiny jeskyní v katalogu uvádí pouze podélné řezy, nikoliv plány lokalit (Stoll-Tucker 1997).

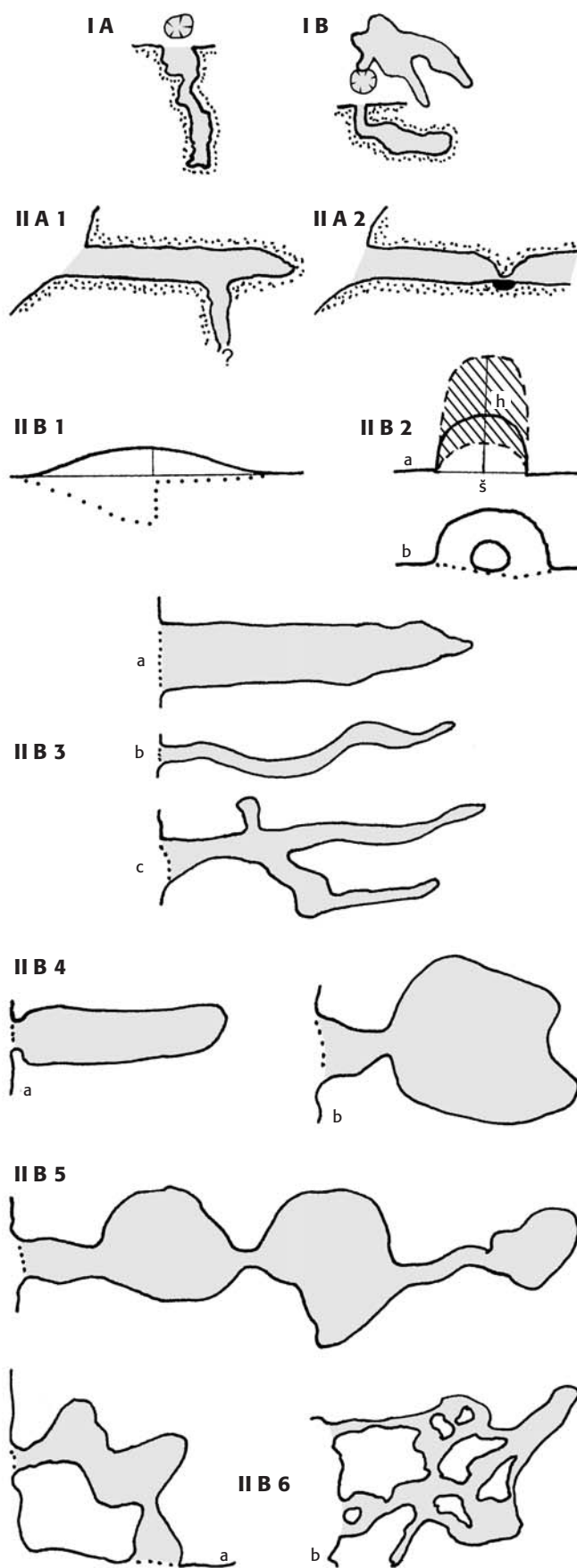
Podobný přístup, tj. rozpracování typologie speleoarcheologických lokalit ještě před vlastním zpracováním a vyhodnocením nálezů, jsem nezávisle na předchozí práci zvolil při zpracování mladší doby bronzové až halštatské v jeskyních Českého krasu v r. 1995 (Peša 1997). Návrh typologie vycházel z možnosti její aplikace jak pro krasové lokality, tak pro skalní dutiny v pseudokrasových oblastech (především pískovcových), a zároveň se pokusil pojmout tři výše zmíněné úrovně pohledu na lokality: přírodně morfologický, archeologicko-funkční a přírodně sociokulturní (obr. 3):

Skupina **I** – vertikální jeskyně: prostory se sklonem větším než 45°, které mohou mít dvojitý charakter vyplývající jak z geologického vývoje, tak způsobu sedimentace v jeskyni. Podskupiny **IA** – propast bez dalších přístupných horizontálních prostor; **IB** – na dně nebo ve stěnách propasti vstup do dalších podzemních prostor. Vstup do jeskyní I je možný pouze se speciálními pomůckami (lano, kmen stromu apod.). Zvláštní podskupinu **IC** představují skalní pukliny a spáry, které jsou vzhledem k malé šířce člověku neprostupné.

Skupina **II** – horizontální jeskyně s dostatečnou výškou pro pohyb člověka. Z této skupiny vyčleňují jeskyně **IIA**, viditelně pokračující do podzemních prostor, které jsou člověku buď přístupné pouze se zvláštní výbavou (propasti) – **IIA1**, nebo jsou zcela nepřístupné (ponorný tok, sífon s vodní hladinou, pukliny s cirkulací vzduchu atd.) – **IIA2**. Tato skutečnost mohla ovlivňovat vnímání pravěkého návštěvníka a tím i jeho chování na lokalitě.

Ostatní, do podzemí „uzavřené“ jeskyně **IIB** dělím na prostory přístupné 1 vchodem (příp. paralelními vchody) nebo na jeskyně s vchody v různých částech – **IIB6**. U této podskupiny můžeme uvažovat o refugiálních výhodách a nevýhodách lokalit. Lokality s 1 vchodem se podle morfologie dělí na převislé skály a převisy/abri **IIB1**, výklenkové jeskyně vyjádřené vztahem hloubka $\leq 2 \times$ šířka: **IIB2**, tunelovité **IIB3a** nebo chodbovitě jednoduché **IIB3b**, případně větvené **IIB3c**, síňové jednoprostorové **IIB4** nebo síňové víceprostorové **IIB5**.

Skupina **III** – horizontální jeskyně, které v žádné své části neumožňují vzpřímený pohyb člověka, tj. nižší než 160 cm. Při stanovení výšky bylo přihlédnuto k průměrné výšce pravěkého člověka (160–170 cm pro dobu bronzovou – např. Chochol 1979; Furmánek a kol. 1991) i ke zjištění V. Matouška, podle něhož byly pre-

Obr. 3. Typologické rozdělení skalních dutin (kriteria viz kap. 2). — Abb. 3. Typologische Gliederung der Felshöhlen (Kriterien s. Kap. 2).

ferovány jeskyně s vchodem vyšším než 150 cm (*Benková – Matoušek 1994*). Vzhledem k malému počtu lokalit není tato skupina dále členěna.

Skupina **IV** – jeskyně, které při pozdějších antropogenních úpravách ztratily svůj původní tvar a členění. V těchto jeskyních se jen výjimečně dochovaly pravěké nálezy.

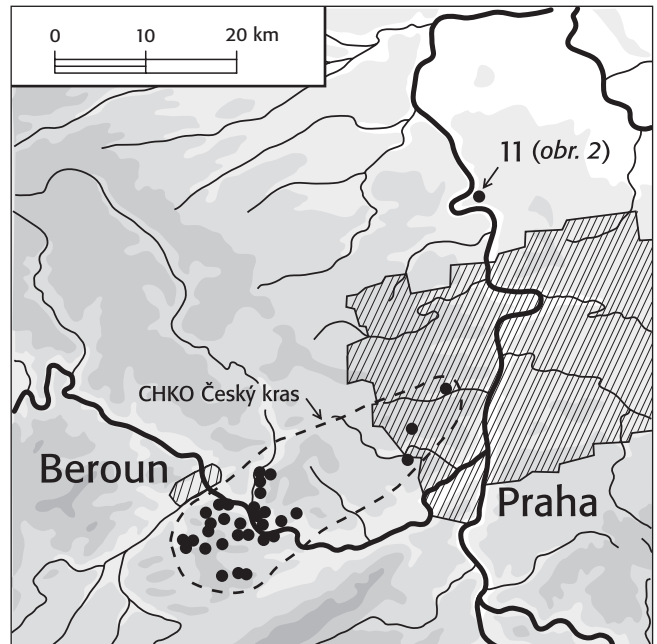
Takto nastíněná typologie nevyklučuje v případě potřeby kombinaci jednotlivých skupin a podskupin. Např. řada hlubších jeskyní má výrazně vyvinutý vchodový převis, který mohl hrát roli při výběru lokality k jejímu využití (IIA, IIB3–6 + IIB1–2). Doplnující informací představuje přítomnost vodního zdroje přímo v jeskyni, ať už jde o pramen, sifon nebo hromadění povrchové prosakující vody (=), a přítomnost sintrové výzdoby – např. stalaktity, stalagmity atd. (v). Za pozornost stojí i fenomén skalní brány (∩), který mohl ovlivňovat představy pravěkého člověka (srov. *Matoušek 1987*, 1. část).

3. Jeskynní regiony

3.1. Český kras

Silurské a devonské vápence Českého krasu mezi Prahou a Berounem představují dnes již tradiční oblast českých speleoarcheologických výzkumů (*obr. 4*). Po ojedinelých, zejména paleontologicky zaměřených akcích závěru 19. století začala hlavní etapa výzkumů zdejších jeskyní od dvacátých let následujícího století, nejprve za účasti archeologů Národního muzea a Státního archeologického ústavu (A. Stocký, J. A. Jíra, J. Axamit) a později především v osobě Jaroslava Petrboka (†1960). Petrboek v rámci svých komplexně vedených přírodovědně-archeologických výzkumů prokopával či sondoval přinejmenším 50 jeskyní, o nichž však zanechal jen minimum náleзовých dokumentací. Několik důkladněji zdokumentovaných výzkumů prováděl v padesátých letech František Prošek a v 80.–90. letech Václav Matoušek (lit. k dějinám výzkumů např. *Fridrich – Sklenář 1976; 1981*).

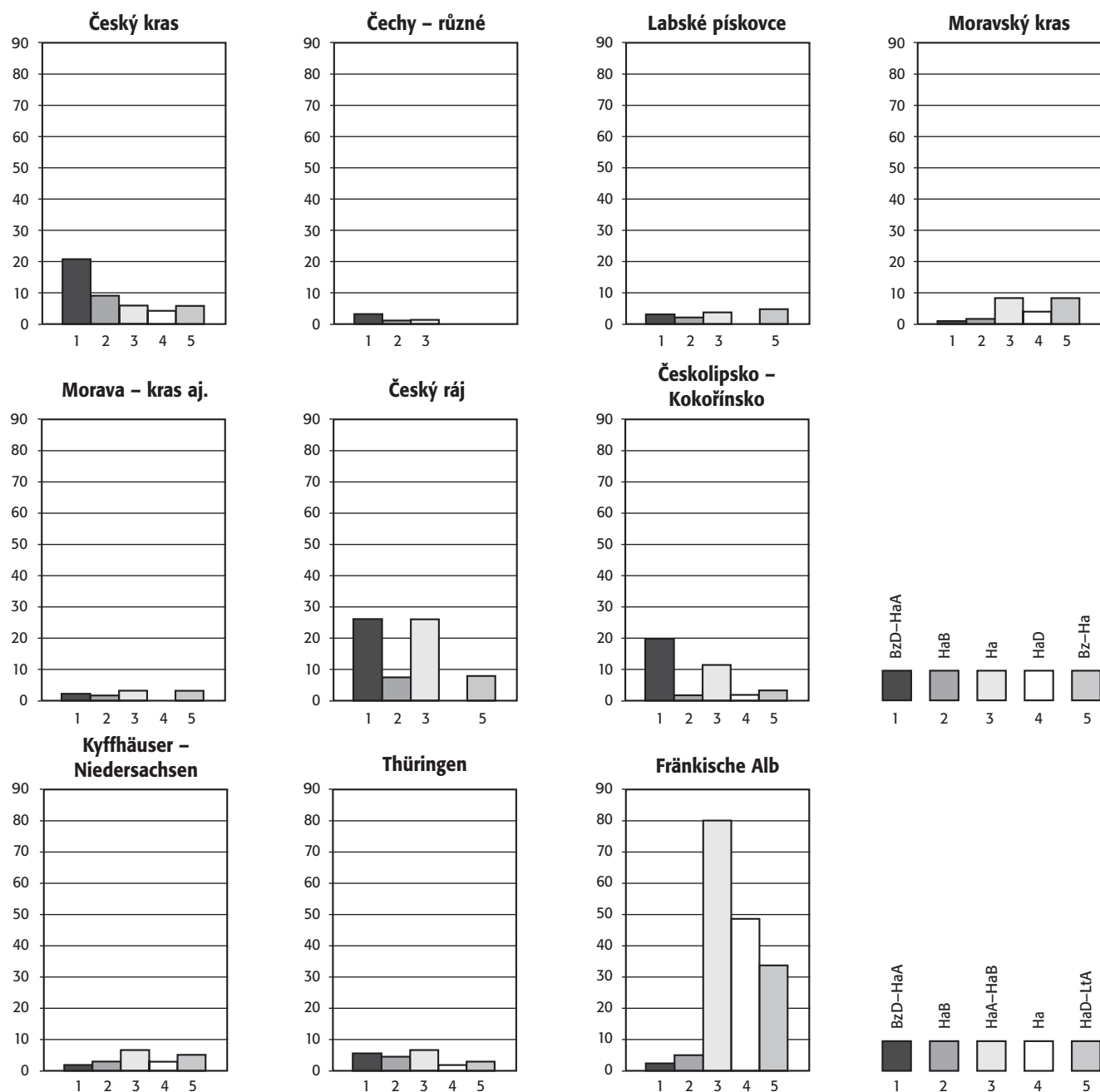
Díky dlouhodobému zájmu o jeskyně Českého krasu byla převážná většina odborných informací publikována zejména V. Matouškem (postmezolitické nálezy, teorie) a K. Sklenářem (dějiny výzkumů, paleolit): *Sklenář – Matoušek 1994*. Diskutovány byly jak vztahy postmezolitického osídlení a přírodního prostředí/klimatu (*Matoušek 1993a; 1996; Bouzek 1993*), tak funkční interpretace lokalit a nálezů. Vedle souborných prací (*Matoušek 1987 a 1996; Benková – Matoušek 1994*) následovaly studie s dílčí tematikou – interpretace lidských kostí v jeskyních (*Matoušek 1993*), vliv jeskynního mikroklimatu na využívání jeskyní (*Matoušek 1997a*), typologie speleoarcheologických lokalit (*Peša 1997*), využívání jeskyní v mladší/pozdní době bronzové a v halštatu (*Peša 1997; Peša – Slabina 1997*), nebo teoretická a funkční analýza keramických nálezů (*Matoušek – Peša 1998*). Právě poslední tři studie diskutují otázky vztahu nálezů a nálezových situací k různým typům jeskyní ve sledovaném období mladší doby bronzové až halštatské, proto následuje pouze několik shrnujících a doplňujících informací k tomuto tématu.

Obr. 4. Jeskynní oblast Český kras mezi Berounem a Prahou (období BzD–HaD). — **Abb. 4.** Höhlengebiet Böhmischer Karst zwischen Beroun und Prag (BzD–HaD).

Nejintenzivnější využívání jeskyní v Českém krasu dokládají archeologické nálezy pro období knovízské kultury, resp. stupeň HaA (BzD není přesvědčivě doložen). Zdá se, že lokality jsou rozmístěny vcelku rovnoměrně po krajině a v případě větší lokální hustoty jeskyní bývají využívány pouze některé z nich (např. poloha Nadřičí u Srbska). Nástup štítarského stupně HaB znamenal zhruba poloviční úbytek jeskynních lokalit na celém území Českého krasu. Preference jeskyní (nikoliv jejich počet) se změnila opět v době halštatské a nejvíce nálezů se soustředilo do okolí či přímo areálu hradiště Kotýz; nálezově jsou však převážně chudé. Ze stupně HaD/LTA známe 4 jeskyně (*Peša – Slabina 1997*).

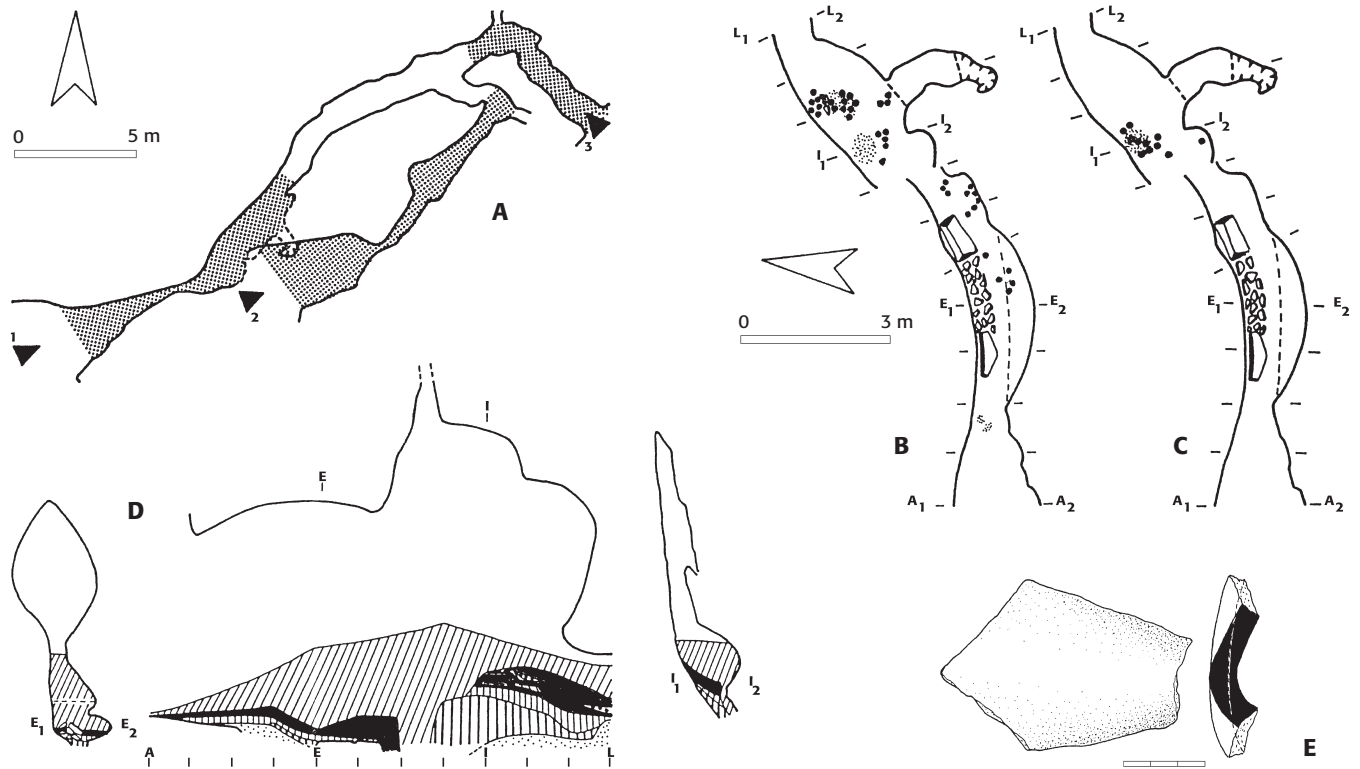
Z celkového počtu 76 speleoarcheologických lokalit jich do sledovaného období náleží 37 (*tab. 1; graf 1*); z nich 33 obsahuje keramiku. Odečteme-li nálezy dnes již neověřitelné (údajné, ztracené), dosud nepublikované novější výzkumy a lokality, kde počet dochovaných keramických zlomků nepřesahuje zpravidla 5 kusů, zůstává pouhých 8 jeskyní, které poskytují větší soubory keramiky – řádově 15 až 50 zlomků (*Matoušek – Peša 1998*, 229–230). Je-li oprávněný předpoklad, že jeskyně Na průchodě je sekundární lokalitou (*Benková – Čtverák 1998*), sníží se konečný počet na 7 nálezově reprezentativních jeskyní. Větší pozornost byla věnována vztahu různých typů jeskynních lokalit a archeologických nálezů a situací (*obr. 5, 6, 7*). Jeskyně Českého krasu jsou převážně menších rozměrů, ale tvarově velmi bohaté – zastoupeny jsou jak propasti, tak horizontální puklinové, chodbovitě a sálové dutiny. Vzácněji nacházené nekeramické nálezy – zejména bronzové kroužky, kostěná šídla, lidské kosti – pocházejí z jeskyní vertikálních, horizontálních jeskyní otevřených do podzemí propastmi, úzkých puklinových

Graf 1. Počet lokalit podle oblasti a chronologických období. Orientační přehled mohou ovlivňovat regionální zvyklosti v datování a chronologicky málo zřetelné soubory: Ha – může být obsažen i stupeň HaD, Český ráj – Ha = slezskoplatěnická kultura (může být podhodnocen stupeň HaB), u německých lokalit většinou chybí rozlišení mezi stupni HaA a HaB. — **Diagramm 1.** Anzahl der Fundstellen nach Gebieten und chronologischen Perioden. Die Orientierungs-Übersicht kann von regionalen Gepflogenheiten in der Datierung und chronologisch wenig deutlichen Komplexen beeinflusst sein: Ha – kann auch Stufe HaD umfassen, Böhmisches Paradies – Ha = Schlesisch-Platěnicer Kultur (Stufe HaB kann unterbewertet sein), bei deutschen Fundstellen fehlt meist Unterscheidung zwischen den Stufen HaA und HaB.

jeskyní a z dutin, jejichž výška nepřesahuje 160 cm (tj. zhruba výšku vzpřímeného člověku ve sledované době) a nikoliv z jeskyní prostorných a světlých (Peša 1997). Rozbor keramiky přinesl rovněž zajímavé postřehy. Společným znakem keramických souborů na analyzovaných lokalitách je (1.) průběh destrukce nádob, probíhající v přímé závislosti na síle a délce střepu, (2.) převládající zastoupení keramiky s kvalitními povrchy na vnitřní nebo na obou stranách nádob (leštění, tuhování) a (3.) převaha mís nejrůznějších velikostí nad ostatními tvary nádob. Výraznější odlišnosti mezi lokali-

tami vyplynuly při porovnání síly střepů, která ukázala různou volbu mezi tenkostěnnou, střední a silnostěnnou keramikou v jednotlivých jeskyních. Druhým rozlišovacím kritériem se zdá být výzdoba. Objevují se jeskyně s keramikou nezdobenou, s malým podílem užitkové výzdoby (prstování, plastické doplňky), s převládající užitkovou výzdobou, ale i s převahou skutečné výzdoby v podobě rytí, žlábkování, žebrování či vleštování. Soubory s převládající zdobenou keramikou (užitkově i neužitkově) a tuhované nádoby se váží k jeskyním s úzkými nebo převážně tmavými prostory

Obr. 5. Český kras – jeskyně Ve stráni (A), vchod 1: nálezná situace starší (B) a mladší etapy (C) knovízské kultury. Větší část souboru převážně tuhované keramiky pochází ze tří ohnišť. Dodatečně byl identifikován fragment zoomorfní nádoby (E). Soubor doplňuje zlomek lidské kosti a 9 zčásti opracovaných jeleních parohů, položených na hromadě kamenů. V profilu černě zvýrazněno knovízské souvrství (D) (podle Matoušek 1994, obr. 1–4; Peša – Slabina 1997, obr. 2: 1). — **Abb. 5.** Böhmischer Karst – Höhle Ve stráni (A), Eingang 1: Fundsituation der älteren (B) und der jüngeren Etappe (C) der Knovízer Kultur. Der größere Teil der überwiegend graphitierten Keramik stammt aus drei Feuerstellen. Zusätzlich wurde ein Fragment eines zoomorphen Gefäßes identifiziert (E). Der Komplex wird vom Bruchstück eines Menschenknochens und 9 teilweise bearbeiteten Hirschgeweihen ergänzt, die auf einem Steinhauten abgelegt waren. Im Profil schwarz hervorgehoben: die Knovízer Schichtenfolge (D) (nach Matoušek 1994, Abb. 1–4; Peša – Slabina 1997, Abb. 2: 1).

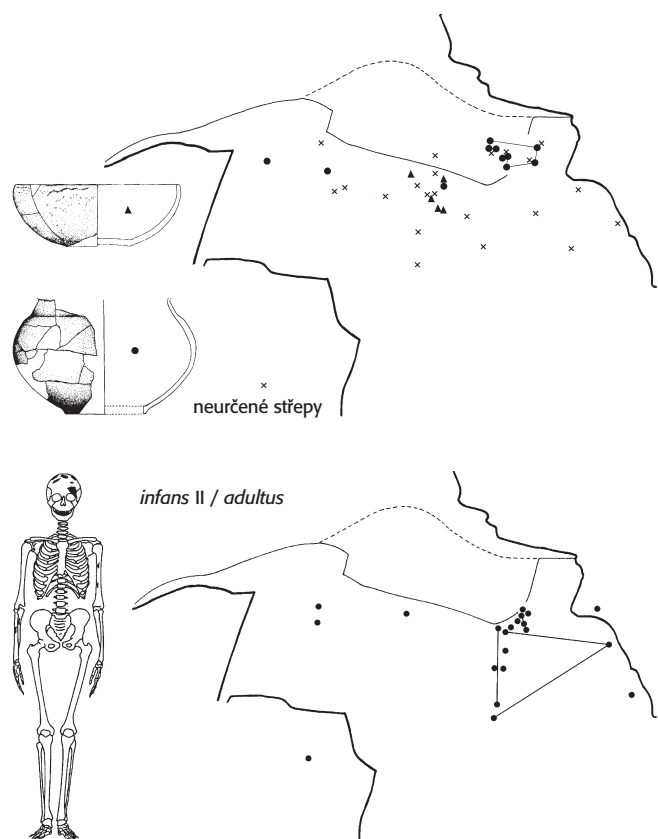
(Barrandova, Poslední síň Turských maštalí, Ve stráni) a jsou doplněny dalšími méně obvyklými nálezy (lidské kosti, zoomorfní nádobka, cedníky/vykuřovačla, předměty z bronzu, kamene a kosti), což by mohlo vést k úvaze o zvláštním statusu těchto jeskyní, například právě v souvislosti s rituálními aktivitami. Profánní využití těchto lokalit si lze totiž představit jen za neextrémnějších podmínek (Matoušek – Peša 1998, 228 ad.).

Jeskyně Českého krasu leží v relativně hustě osídlené krajině. Situaci pro mladší a pozdní dobu bronzovou nejnoveji shrnuje studie I. Benkové a V. Čtveráka, ale byla sledována již dříve V. Čtverákem a V. Matouškem. Nejvíce lokalit se soustřeďuje do okolí řeky Berounky: na západním okraji krasového území se několik sídlištních lokalit rozkládá v Berounské kotlině, na východě je oblast vymezena sídlištěm a pohřebištěm v Hlásné Třebáni a Zadní Třebáni. Zhruba 10 km dlouhý krasový úsek Berounky je doplněn sídlištěm na tetínské ostrožně, opevněnou i povrchovou lokalitou u Korna a v době halštatské osídlením na Kozlu u Hostimi, zatímco severněji se rozkládají dvě hradiště u Svatého Jana pod Skalou a jihozápadně hradiště na Kotýzu u Koněprus (Benková – Čtverák 1998; 2000; Benková – Čtverák – Lutovský 1997; Matoušek 1986; 1993; Čtverák 1987; Hrala 1973). Výsledky záchranných výzkumů na Berounsku v posledních letech naznačují, že mezi sídliště v otevřené krajině patrně nedošlo v období HaB k tak výrazně-

mu prořidnutí, jaké se zdá být patrné z jeskynních nálezů (Stolz 2003). Ojedinelý speleologický nález keramiky v sekundárním uložení v propasti Arnika může ukazovat na další povrchovou lokalitu v širším areálu Sv. Jana pod Skalou, v tomto případě je spojitost s blízkým hradištěm vzhledem k průběhu vrstevnic vyloučena

Oblast	BzD–HaB		HaC–D		Bz–Ha
	Počet	%	Počet	%	
Český kras	30	65	10	22	6
Čechy – ost. kras. území	4	-	1,5	-	-
Moravský kras	2,5	11	12	53	8
Morava – různé	3,5	-	3	-	3
Český ráj	34	50	26	38	8
Českolipsko	23	56	13,5	33	4,5
Labské pískovce	6	-	4	-	5,5
Durynsko	16,5	80	4	20	-
Kyffhäuser	12	59	8,5	41	-
Franská Alba	87	51	83	49	-

Tab. 1. Počty jeskynních lokalit v jednotlivých oblastech jejich výskytu v závěru doby bronzové a v době halštatské (viz obr. 2). Tučně zvýrazněny jsou oblasti s vyšším výskytem jeskynních lokalit. Počet 0,5 označuje nejisté datování lokality. — **Tabelle 1.** Anzahl der Höhlen-Fundstellen in den einzelnen Gebieten ihres Vorkommens am Ende der Bronzezeit und in der Hallstattzeit (s. Abb. 2). Gebiete mit erhöhtem Vorkommen an Höhlen-Fundstellen sind fett hervorgehoben. Der Anzahl 0,5 bedeutet eine unsichere Datierung der Fundstelle.

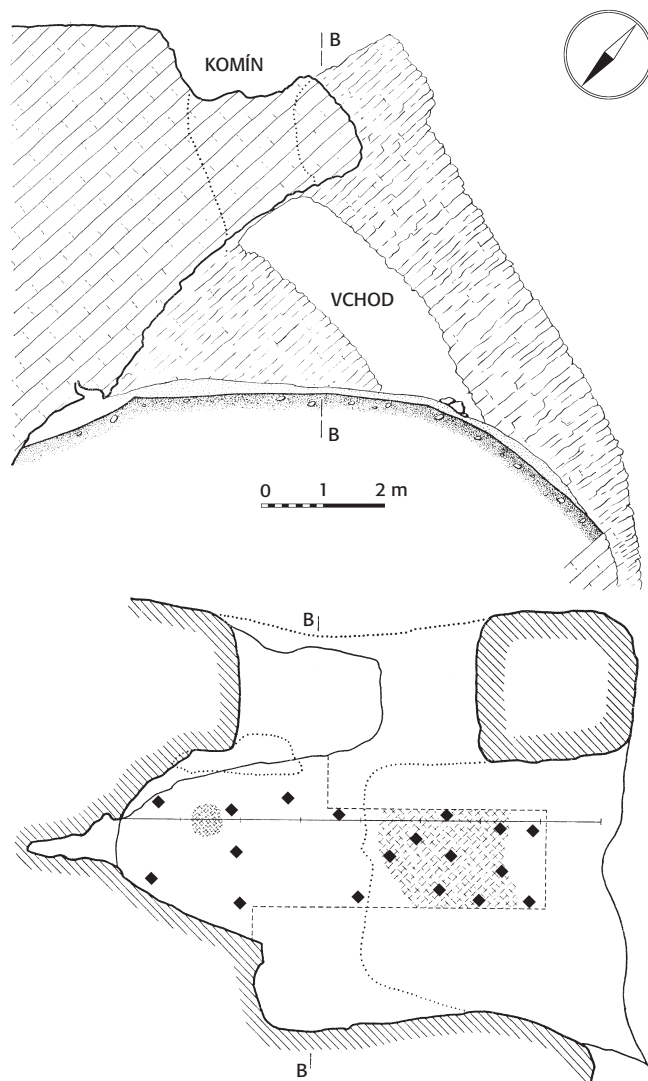

Obr. 6. Český kras – Bacín: puklina I – distribuce halštatské keramiky (bylanská kultura) a lidských pozůstatků, projekce do profilu (podle Matoušek 2002, obr. 6–7). — **Abb. 6.** Böhmischer Karst – Bacín: Spalte I – Verteilung der hallstattzeitlicher Keramik und der menschlichen Überreste (Bylany-Kultur), Projektion ins Profil (nach Matoušek 2002, Abb. 6–7).

(srov. Benková – Čtverák 1998). Vzájemná vzdálenost lokalit v Českém krasu se pohybuje v rozpětí 2 až 5 km a takto vytvořenou sídelní síť jeskyně dále zahušťují, takže vzdálenost jeskyní od nejbližších dnes známých lokalit nepřesahuje 2 km. I přes takto zprůměrované hodnoty (skutečný počet lokalit bude vyšší, než je dnes známo, ale na druhou stranu všechny lokality nemusí být zcela současné) je zřejmé, že se využívané jeskyně nalézají v blízkosti stálých sídel a bude proto třeba hledat vzájemné vztahy právě s nimi.

3.2. Moravský kras

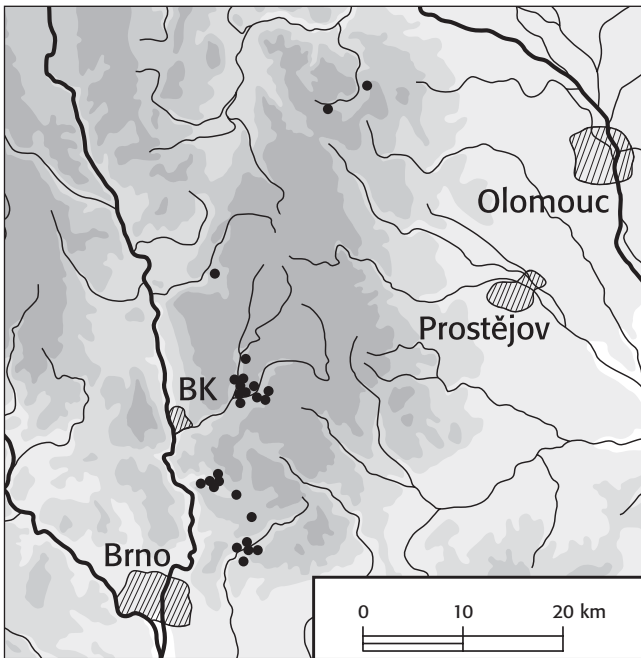
Moravský kras (obr. 8), vytvořený v devonských vápencích, představuje naše nejrozsáhlejší krasové území s více než 70 registrovanými speleoarcheologickými lokalitami (tab. 1). Tak jako v ostatních krasových oblastech byly výzkumy jeskyní podřízeny získávání paleolitických nálezů a mladším etapám využívání jeskyní byla věnována podstatně menší pozornost. S výjimkou Býčí skály, lokality mimořádného významu, byly souhrnně zpracovány pouze nálezy ze starší a střední doby bronzové (Stuchlík 1981), ostatní jeskyně se v lepším případě dočkaly publikování alespoň dílčích výzkumů (Pekárna, Kateřinská, Koňská jáma,

Obr. 7. Český kras – jeskyně Tří volů: ohniště, popeliště ve svahu a distribuce keramiky knovízského a halštatského období (černé kosočtverečky). Tento sídelní horizont zarovnaním povrchu jeskyně odstranil větší část předcházející eneolitické vrstvy do svahu před jeskyní (podle Prošek et al. 1958). — **Abb. 7.** Böhmischer Karst – Tří volů- (Drei-Ochsen-)Höhle: Feuerstelle, Aschenschicht am Hang und Keramikverteilung der Knovizer Kultur und der Hallstattzeit (schwarze Rhomben). Dieser Siedlungshorizont räumte durch die Einebnung der Höhlenoberfläche einen Großteil der vorhergehenden äneolithischen Schicht hinaus auf den Hang vor der Höhle (nach Prošek et al. 1958).

údolí Říčky). Větší část lokalit a nálezů je tedy kulturně i chronologicky neprověřená a znemožňuje zpracování. Nejnovější průzkumy v jižní části Moravského krasu ukazují, že řada tzv. “halštatských” nálezů patří ve skutečnosti také do pozdní doby bronzové (Kos 1999), a zpochybňují tak míry věrohodnosti souborných přehledů Josefa Skutila (česky Skutil 1970, srov. souhrnný přehled Oliva 1995), používaných dodnes badateli při porovnávání intenzity využívání moravských jeskyní ve sledovaném období.

Nejvýznamnější lokalitu představuje **Býčí skála** – prostorná, 320 m dlouhá, tunelovitá jeskyně ukončená sifonem, z které se připomínají nálezy lidských kostí

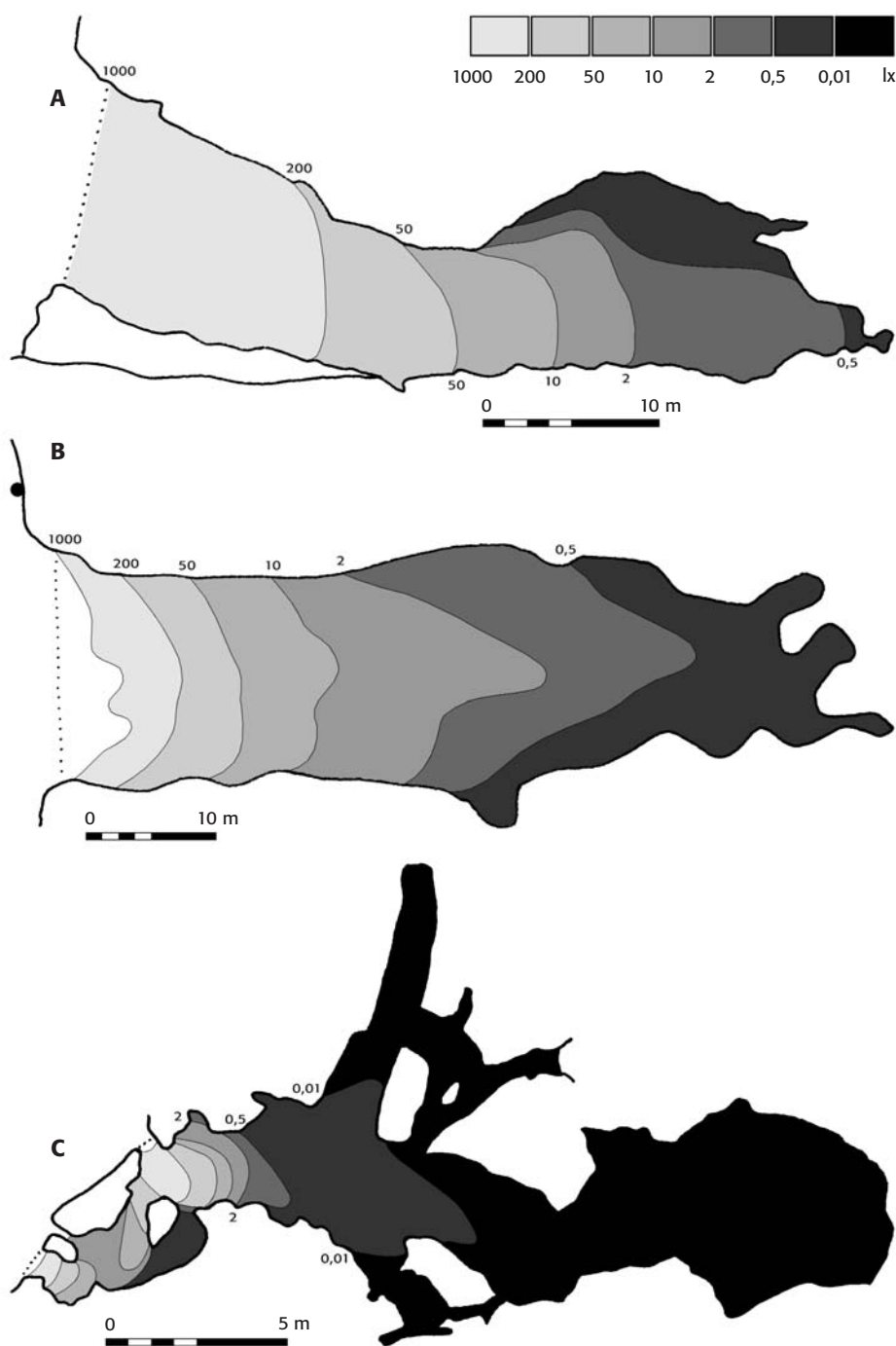
Obr. 8. Jeskynní oblasti Moravský a Javoříčský kras (v BzD–HaD). – **Abb. 8.** Höhlengebiet Mährischer und Javoříčský Karst (BzD–HaD).

a kovových předmětů již od 17. století. Při těžbě šterkopísků uvnitř jeskyně před polovinou 19. století se objevovaly další nálezy jak v Jižní boční síni, tak patrně i v hlavní chodbě, a spolu s existencí mnoha pověstí přiměly blanenského lékaře Jindřicha Wankela v l. 1867–68 k prvnímu archeologickému výzkumu v jeskyních Moravského krasu. Následovalo sondování v Předsíni (1869), kde později po náhodném nálezů bronzové sošky býčka Wankel provedl kolem r. 1872 rozsáhlejší výzkum. Jeho výsledky i přes pozdější výzkumné akce M. Kříže, H. Freisinga a v r. 1942 Moravského zemského muzea zůstaly základním pramenem informací k nálezovému souboru z doby halštatské. Autoři komplexního publikování lokality (Parzinger – Nekvasil – Barth 1995, 185–190) se přiklánějí k záměrnému rozmístění jednotlivých nálezových celků v prostoru Předsíne.

Rozsáhlý a svým bohatstvím i skladbou v rámci střeoevropských jeskyní mimořádný soubor předmětů byl z velké části vypublikován (Parzinger – Nekvasil – Barth 1995; Zatloukal 1996; Říhovský 1979; 1993 a 1996) a rovněž byl zpracován přehled názorů na interpretaci lokality. V 90. letech se ustálil názor, že Býčí skála představuje kultovní místo nadregionálního významu (Přichystal – Náplava 1995 s lit.; Parzinger – Nekvasil – Barth 1995 s lit.). A. Přichystal přisuzoval v souvislosti s kultovním děním v jeskyni značný význam oknu, které mělo plnit funkci propasti a sloužit k rituálnímu vhazování obětí do jeskyně v době, kdy byl horizontální vchod zatopen či zanešen povodňovými sedimenty (Přichystal 1993a, 1993b a 1996, k tomu kriticky Oliva 1995). Výlučně kultovní činnost spojenou s obětováním božstům v Býčí skále poněkud zpochybnila H. Peter-Röcherová; podle ní skladba lidských pozůstatků nevyklučuje ani pohřbívání elity, spojené s rozsáhlými

rituály (např. včetně výroby pohřebních přídavků přímo na lokalitě, resp. před jeskyní). Býčí skála by tak byla místem, kde se nejen přinášely oběti bohům, ale kde se zároveň uctivali zde uložením předkové (Peter-Röcher 1997). Všeobecnou představu dlouhodobějšího kultovního využívání jeskyně zpochybnil M. Golec na základě porovnání keramiky z Býčí skály se soudobými bohatými hroby pozdně halštatské horákovské kultury (Golec 2003). Na rozdíl od dosavadní představy o širší dataci keramiky z jeskyně do stupňů HaC2–HaD1 datuje M. Golec tento soubor až na počátek stupně HaD2. Soubor keramiky a patrně i větší část kovových předmětů (jejichž životnost a tedy i stáří je u některých z nich větší) byl tedy do jeskyně uložen v relativně krátkém časovém horizontu kolem poloviny 6. století př. n. l. V této době dochází k výrazným změnám v horákovské kultuře – bohaté hroby prakticky mizí, objevují se malá hradiště a především předměty související s expanzí kekerzugské kultury do západní části Karpatské kotliny. Vznik mimořádného kultovního místa v Býčí skále tedy pravděpodobně vyvolala závažná historická událost, která i přes velkolepou jeskynní oběť předznamenala zánik halštatských kultur v oblasti. Tradice místa podle výpovědi keramiky vyznívala ještě ve stupni HaD3 (Golec 2003). Z tohoto pohledu opět nabývá na zajímavosti interpretace lidských kosterních pozůstatků v jeskyni, které by musely být do jeskyně uloženy v krátké době – jedné, nejvýše dvou generací. Jednalo se o lidské oběti, nebo o pohřby významných představitelů horákovské kultury, jejichž posmrtná přítomnost měla upevnit posvátnost a tradici místa? Otázka existence soudobého pohřebiště v Býčí skále se zdá být aktuální v souvislosti s pravěkou vrstvou a vysokým počtem lidských kosterních pozůstatků nejen z prostoru Předsíne, ale i vnitřních částí jeskyně (Jižní boční síň a přilehlá chodba). Údaje starších badatelů (zejména Kříž 1892) nevyklučují jejich halštatské stáří (podrobně Peša v tisku).

Dosud jen okrajově řešeným problémem je vliv povodní na nálezové situace v Býčí skále. Povodně, při nichž si Jedovnický potok razí cestu i starou, odedávna známou, částí rozsáhlého jeskynního systému, jsou bezpečně doloženy od 17. století a jejich intenzita se postupně stupňovala v návaznosti na odlesňování krajiny. V průběhu 20. století se již stav zlepšil a místo dvacetiletých vod se objevily padesátileté (v l. 1927 a 1972: Dvořák 1994; Přichystal 1996). Profil jeskyně v místě bočních síní (Hauser 1928, 130–146) naznačuje, že povodně pravděpodobně značně poškodily holocenní sedimenty hlavní chodby i s případnými kulturními vrstvami a nálezy z nich se mohly ukládat v nejsvrchnější vrstvě A v Předsíni. Potvrzuje to i povodeň z r. 1972, při níž měla voda v hlavní chodbě za Jižní odbočkou (směrem k sifonu) porušit paleolitickou vrstvu a vyplavit mnoho artefaktů (Burkhardt – Gregor – Novák 1972). Výsledky pylové analýzy halštatských vzorků z Předsíne doložily skladbu dřevin a bylin odpovídající odlesněné krajině (Svobodová 1993), a tedy určitou pravděpodobnost vzniku povodní již v době halštatské. Povodně tak mohly záhy zakonzervovat organické materiály a uchránit je před hnitím ve vlhkém prostředí (srov. Poláček 1985; Přichystal 1996, 19), ale zároveň i zničit nálezové souvislosti. Otázkou

Obr. 9. Moravský kras – jeskyně Rytířská (A), Pekárna (B) a Koňská jáma (C). Plány světelných podmínek s izoliniemi v luxech. Vedle vchodu Pekárny nalezen bronzový srp (●) a ve vstupní části Koňské jámy halštatský bronzový nůž a dva přesleny. V jeskyních převažuje keramika z pozdní doby halštatské, nálezy z Pekárny dosud nebyly souhrnně zpracovány (podle Peša – Majer 2003, obr. 9–10). — **Abb. 9.** Mährischer Karst – Rytířská-Höhle (A), Pekárna (B) und Koňská jáma (C). Pläne der Lichtbedingungen mit Isolinen in Lux. Neben dem Eingang zur Pekárna wurde eine Bronzesichel gefunden (●) und im Eingangsbereich der Koňská jáma ein hallstattzeitlicher Bronzemesser und zwei Spinnwirtel. In den Höhlen überwiegt Keramik aus der Späthallstattzeit, die Funde aus der Pekárna wurden bisher nicht bearbeitet (nach Peša – Majer 2003, Abb. 9–10).

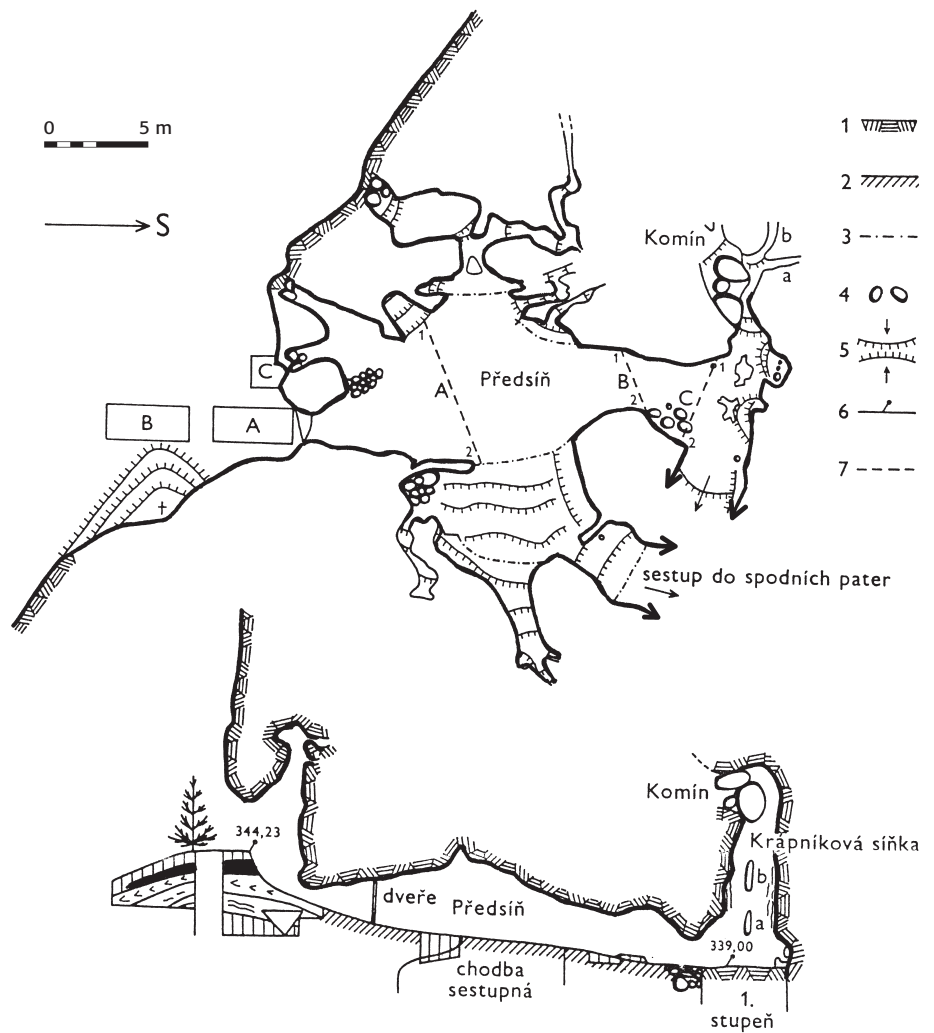
zůstává míra intenzity povodní a jejich následných škod, kterou by jistě bylo možné řešit počítačovou simulací.

Poznatky o využívání ostatních jeskyní Moravského krasu jsou značně fragmentární a nesourodé. Klíčovou lokalitou jižní části krasového území zřejmě byla jeskyně **Pekárna** (obr. 9), z níž pochází např. tuhovaná nádobka, a kde se nalézalo – a ve vyvážkách stále nalézá – větší množství dosud nezpracované keramiky. Zajímavým nálezem Absolonova výzkumu v r. 1927 je bronzový srp, objevený již mimo prostor jeskyně při skalní stěně zhruba 3 m východně od portálu (Absolon – Czižek 1932, 482; Červinka 1932; Řihovský 1989, č. 11; Kos 1999b; Stuchlík 2000). Neproověřeného stáří jsou Szom-

bathyho nálezy postříbřeného bronzového zlomku a jehlice ze zvláštní slitiny, uložené v NHM ve Vídni (Měchurová 1992), a bronzového drátu ze střední části jeskyně (Szombathy 1881). Také Krasser měl nalézt v promíchaných vrstvách mezi zvířecími kostmi bronzový kroužek (náramek?) neznámého stáří (Maška 1886, 31).

Využívány byly také některé menší jeskyně v okolí Pekárny. V **Křížově jeskyni** byla nalezena bronzová jehlice a snad keramika popelnicových polí (Klíma 1951), ve vchodu **Kůlničky** podolská keramika (Kos 1999) a “halštatské” ohniště, obsahující střepy a kosti (Klíma 1960 a 2002). Při revizi Klímových nálezů byl rozpoznán pouze jeden halštatský zlomek z neupřesněn

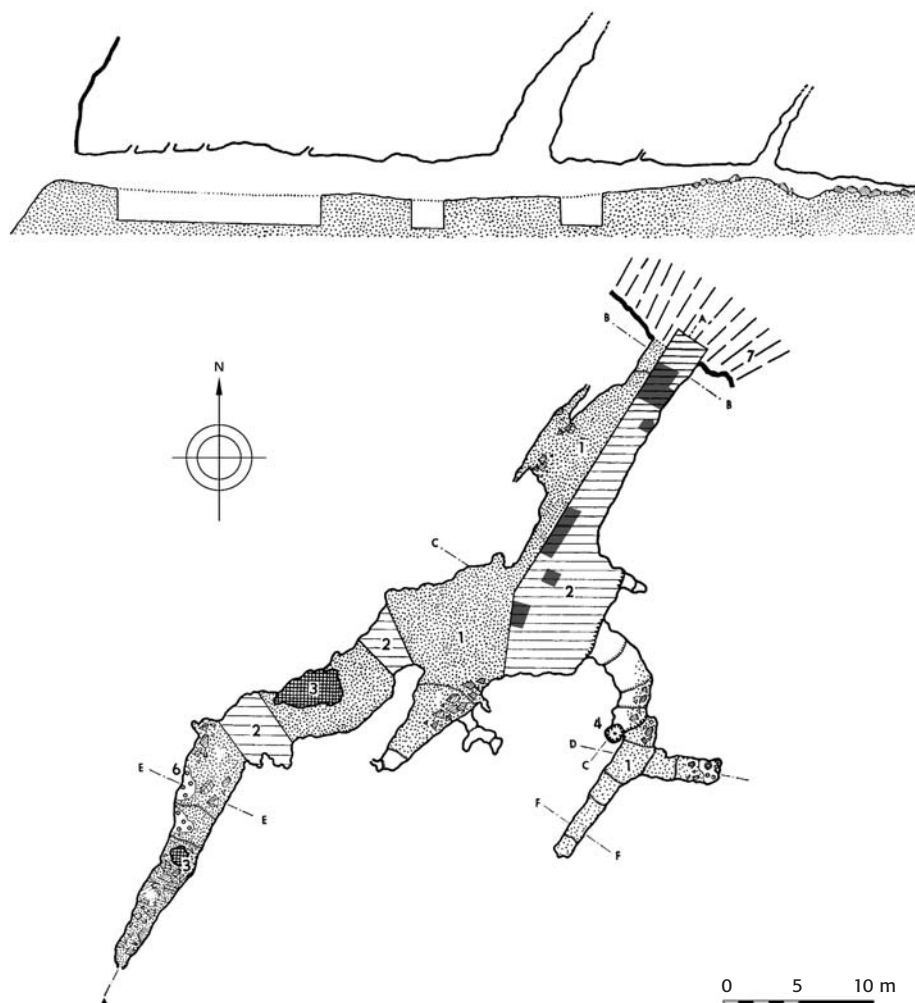
Obr. 10. Moravský kras – Barová jeskyně: plán a řez/profil s vyznačením polohy s nálezů doby bronzové až halštatské. Nálezy z tohoto období se, na rozdíl od neolitu, zřejmě omezovaly pouze na prostor vchodového výklenku a nezasahovaly dovnitř jeskyně. V jeskyni se přitom v zimě udržuje teplo, což nabízí příznivé podmínky pro osídlení (podle Horáček et al. 2002, obr. 5). — **Abb. 10.** Mährischer Karst – Barová-Höhle: Plan und Schnitt/Profil mit Kennzeichnung der Lage mit bronze- bis hallstattzeitlichen Funden. Die Funde aus diesen Perioden beschränkten sich, im Gegensatz zum Neolithikum, offenbar auf den Raum der Eingangsnische allein und reichten nicht ins Innere der Höhle. In einer Höhle hält sich im Winter die Wärme, was günstige Bedingungen für die Besiedlung bietet (nach Horáček et al. 2002, Abb. 5).

nálezové situace a dva zlomky keramiky z doby halštatské jsou také mezi nálezy Klímova výzkumu v **Liščí díře** (Stuchlík 2002). Z dalšího výzkumu B. Klímy ve **Švédově stole** je s jistou opatrností kladen do "starší halštatské periody" okrajový zlomek s dvojdílnými vrypy na způsob plastické pásky (Klíma 1962a, 18, 26, 48). Příslušnost několika atypických zlomků pod mělkým převisem malé **Klímovy jeskyně** (dříve Pod vyhlídkou, Archeologů) do sledovaného období není jistá (Klíma 2002, 171). Uvedené jeskyně představují zhruba polovinu dosud známých speleoarcheologických lokalit údolí Řičky. Pro sledované období je důležitou lokalitou hradiště Chochola ležící na západním okraji jeskynního regionu 1,5 km od Pekárny, z něhož pocházejí bohaté nálezy keramiky podolské kultury pozdní doby bronzové a podstatně méně nálezů z doby halštatské (Kos 1999b).

Ve střední části Moravského krasu se speleoarcheologické lokality soustřeďují především do údolí Křtinského potoka, kde se v úseku 4 km nacházejí alespoň 3–4 jeskyně s nálezy sledovaného období. Naproti Býčí skále, zmíněné již v úvodu, byla v puklinové **Orlí jeskyni** (k. ú. Babice nad Svitavou) nalezena nečetná keramika, chronologicky kladená do horizontu Býčí skály, a s "halštatem" spojuje J. Skutil také nálezy v protější **Barové jeskyni** (obr. 10). Zde bylo při úpravě

vchodu objeveno "ohnišťe, obložené začazenými balvanami a vydlážděné plochými vápencovými plotnami, mezi nimiž byla i travertinová deska. Kol ohniště nalezeny četné střepiny nádob z doby bronzové...". Neznámého stáří (eneolit – doba bronzová?) jsou dva nestratifikované úlomky lidských kostí (Sobol 1968, 2). Z východního úseku údolí jsou uváděny skromné nálezy "halštatské" keramiky pouze z horního vchodu rozsáhlé jeskyně **Výпустek**, zatímco v okolních prozkoumaných jeskyních Drátenická a Žitného nebylo toto období zaznamenáno (příp. rozpoznáno). Zajímavé nálezy včetně lidských kostí uvádí speleologická literatura z blízkých jeskyní **Jestřábka-Kanibalka**, ale jejich stáří (neolit?) dosud nebylo archeologicky zhodnoceno (Jelínek 1968; Kubeš 1969). Za pozornost také stojí hromadný nález lidských kostí z propasti **Vokounka**, jehož tradičně uváděné novověké stáří je opřeno pouze o písemný záznam události z doby třicetileté války (Skutil 1939). Lokalitu spojil s místem popravky zrádce Vavřince Vokouna její objevitel Martin Kříž podle nalezených lidských kostí více jedinců, ale lidová tradice označovala za dějiště pomsty jiný protilehlý závrt s propastí (Burkhardt 1966). Vzhledem k charakteru nálezu nemusí být vyloučeno ani jeho pravěké stáří, které by mohlo potvrdit případné radiokarbonové datování jedině dochované lebky tohoto souboru. Mimo Křtinské údolí leží propas-

Obr. 11. Moravský kras – jeskyně Pod hradem: plán výzkumu (2) v l. 1956–58 s vyznačením zbytků halštatské vrstvy (šedě), obsahující sporadické nálezy. Kromě keramiky se našel i skleněný korálek (upraveno podle Musil a kol. 1965, 142, 143). — **Abb. 11.** Mährischer Karst – Höhle Pod hradem: Grabungsplan (2) von 1956–58 mit Kennzeichnung der Reste einer Schicht der Hallstattzeit (grau), die sporadische Funde enthielt. Außer Keramik wurde auch eine Glasperle gefunden (adaptiert nach Musil a kol. 1965, 142, 143).

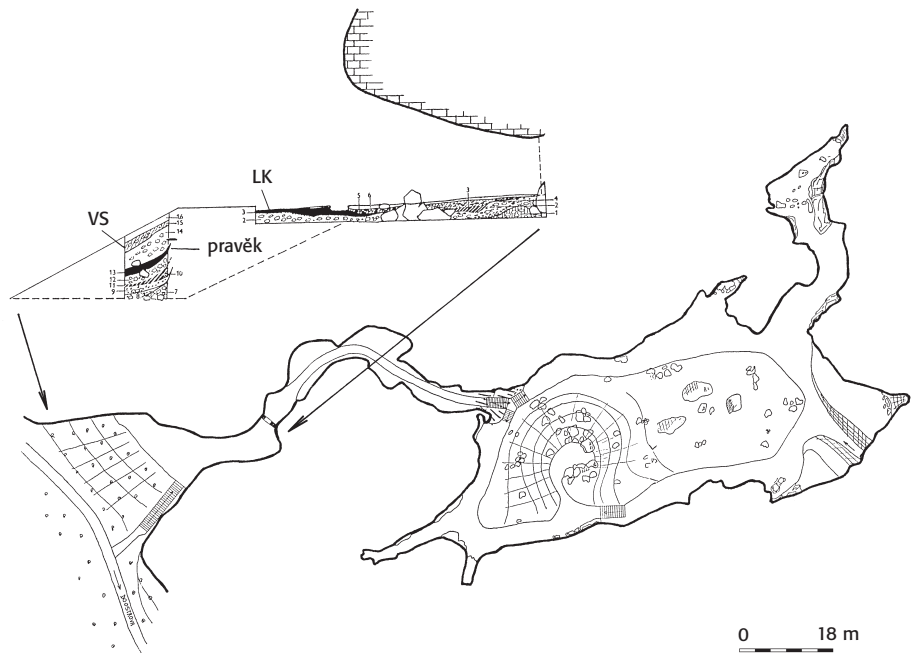
fovité jeskyně **Malý lesík**, v níž jeskyňáři našli na dně propásky středního patra fragment dna nádoby pocházející pravděpodobně z doby popelnicových polí (Kos 1999).

Jeskyně severní části Moravského krasu jsou soustředěny do dvou ústředních údolí – Suchého žlebu, pokračujícího Holštejnským údolím, a Pustého žlebu. Pustý žleb pravděpodobně vzhledem k nepříznivým mikroklimatickým podmínkám (chlad, stín, vlhkost) v pravěku prakticky nebyl využíván i přes velký počet zde ležících jeskyní. Výjimkou je jeho severní vyústění v dnešní obci Sloup (jeskyně Kůlna) a jižní část v blízkosti propasti Macocha. Jeskyně **Kůlna** je nejprostornější, nejprozkoumanější a v průběhu pravěku také nejnavštěvovanější lokalitou severní části krasového území a využívána byla (nepochybně vícekrát) i ve sledovaném období. Kniesův výzkum na počátku 20. století, vedený podél západní stěny napříč jeskyní, zdokumentoval průběh aluviální vrstvy, která v jižním vchodu dosahovala mocnosti 0,5 m, hlouběji do jeskyně ustupovala na 0,4–0,45 m a v severním vchodu byla zjištěna jen velmi slabá nebo místy zcela chyběla. Tato vrstva se v jižním vchodu "skládala téměř ze samého popela" a "čím dále do jeskyně ustupoval popel humusovitě hlíně". Z vrstvy (resp. polykulturního souvrství – srov. Valoch 1988a, 15–16) Knies zmiňuje kosti domácích zvířat (kráva, prase, dále pes a srna), zlomky tuhované keramiky "lužického typu"; uprostřed jižního

vchodu pak nalezl kostěnou jehlu a malé bronzové šidélko v půli ohnuté, které připisuje rovněž lužickému horizontu (Knies 1911; 1912; 1914). Nálezy z výzkumu M. Kříže nejsou na základě publikace chronologicky zařaditelné, z hloubek 50–70 cm pochází mj. bronzový prsten, šíp a část náramku – vše nejistého stáří (Kříž 1889, 69–70). Postmezolitické nálezy z rozsáhlého revizního výzkumu K. Valocha v l. 1961–1976 dosud nebyly zveřejněny. Z jeskyně uvádí dva bronzové předměty J. Říhovský bez bližších nálezových okolností: dlátko bez možnosti přesnějšího datování v rámci doby bronzové (Říhovský 1992) a neúplnou loďkovitou sponu z mladší až pozdní doby halštatské (Říhovský 1993).

V jižní části Pustého žlebu pocházejí pravěké nálezy ze 3–4 jeskyní. V jeskyni, kterou starší literatura označuje "**Nad Východem**" podle vývěru Punkvy, nalezl J. Knies "popelové ložisko" s četnými kostmi jelena, krávy a prasete a mezi tím hojně tuhovaných střepů "rázu halštatského" (Knies 1895). V protilehlé jeskyni **Pod hradem** (obr. 11) byly při výzkumu v l. 1956–58 uvnitř jeskyně zjištěny zlomky halštatské keramiky a skleněný korálek (Ondruš 1965). Tři zlomky halštatské keramiky (z nich jeden s vleštěným ornamentem) objevil H. Freising v jeskyni **Osmnáctce** (Freising 1941, 322–323; Peša – Majer 2003, pozn.) a nejnověji pravěké kulturní vrstvy zjistil J. Svoboda a kol. v jeskyni **č. 184** u Vavřince; mladší horizont s nepočetnou keramikou a zvíře-

Obr. 12. Moravský kras – Kateřinská jeskyně: plán staré části a profil ve vchodu a před ním se zbytky holocénních vrstev (LK – neolit, VS – vrcholný středověk). Odedávna známý velký dóm s nenápadným vstupem a labirintem balvanů uvěznil řadu dřívějších návštěvníků, kterým zhasla pochoděň a nemohli najít cestu ven z jeskyně (podle Geislerová et al. 1986, 67 a archiv České speleologické společnosti Praha). — **Abb. 12.** Mährischer Karst – Kateřinská-Höhle: Plan des alten Teils sowie Profil im Eingang und mit Resten holozäner Schichten (LK – Neolithikum, VS – Hochmittelalter). Der lang bekannte große Dom mit unauffälligem Eingang und Felsblock-Labyrinth sperrte eine Reihe früherer Besucher ein, denen die Fackeln erloschen waren und die den Weg aus der Höhle schwierig fanden (nach Geislerová et al. 1986, 67 und Archiv des ČSS /Tschechische speleologische Gesellschaft/ Prag).

cími kostmi je však zařaditelný pouze rámcově do doby bronzové (Svoboda – Seitl – Štrof 1983).

V Suchém žlebu krátce před jeho vyústěním se nalézají ve vzájemném sousedství 4 různorodé jeskyně s pravěkými nálezy. V prostorné, prosvětlené **Rytiřské** jeskyni (obr. 9) našel J. Skutil keramiku z pozdní doby halštatské a 5 femurových hlavice údajně téhož stáří (Skutil 1963; 1970). Halštatské nálezy jsou známy také z protilehlých jeskyní Kateřinská a Koňská jáma. V prostorném portálu **Kateřinské** jeskyně (obr. 12) již J. Knies uvádí v metrové hloubce větší ohniště, “které obsahovalo hojně popela, kosti z krávy, koně, jelena a prasete a střepeň z nádob ve volné ruce vyráběných...s nálezy Hallstattskými shodných“ (Knies 1895). V l. 1983–84 byl při záchranném výzkumu na pravé straně portálu zdokumentován zbytek vrstvy s výraznou černohnědou polohou na ploše ca 4 m², obsahující horákovskou keramiku a množství zvířecích kostí (Geislerová et al. 1986). Sousední **Koňská jáma** (obr. 9) představuje tmavou jeskyni, do níž proniká úzkým vchodem světlo jen několik metrů hluboko. Nálezy z pozdní doby halštatské (zlomky nádob, dva přesleny a bronzový nůž) byly zjištěny pouze v prostoru vchodu (Skutil 1961; 1962; Štrofovi 1988). Zajímavou situaci popsal v r. 1882 F. Koudelka z **Umrličí** jeskyně položené 19 m nad dnem Suchého žlebu. V této menší, zčásti prosvětlené jeskyni našel v její zadní části na různých místech vždy v doprovodu zlomků nádob železný kruh o průměru 62 mm, poškozenou bronzovou sekeru a lidské kosti přinejmenším z 5 jedinců, avšak bez lebek či lebečních kostí (Koudelka 1882). Polykulturní stáří této lokality naznačují dochované nálezy – zlomky amfory kultury se šňurovou keramikou, malý bronzový náramek, bronzový hrot jehlice (Skutil 1959, 439–441) a bronzová sekera, která se typologicky hlásí na rozhraní starší a střední doby bronzové (Říhovský 1992).

Z horního úseku Suchého žlebu je zatím jen málo údajů. V Suchém žlebu u Vilémovic se nachází jeskyně

Orlí, v jejímž vchodu J. Skutil objevil zlomky nádob slezskoplatěnické kultury, bronzovou jehlicí a provrtaný prasečí kel (Skutil 1961; 1970, 322). Nejistého stáří jsou předměty – palice z jeleního parohu a přeslenkovitý korálek – z nedaleké **Veruňčiny** jeskyně (Skutil 1961). Poslední známou lokalitou této části je jeskyně **Balcarka** u Ostrova, ve které byl J. Kniesem “rás Hallstattský zjištěn několika málo střepinami, nalezených vedle dvou kostěných nástrojů na počátku hlavní chodby pod srovnaným tarasem“ (Knies 1901, 41). Jeskyně byla tehdy známa pouze jako prostorná slepá chodba s nízkou spojkou u vchodu. V jeskyních nejsevernější části Moravského krasu v okolí Holštejna nálezy doby bronzové a halštatské pravděpodobně chybí.

3.3. Další krasové oblasti na Moravě a Javorníky

Vratíkovský krasový ostrůvek (obr. 8) se rozkládá severně od Moravského krasu a obsahuje necelou desítku jeskyní se stopami využívání v průběhu zemědělského pravěku. Zpravidla se jedná o novější speleologické objevy a o nevýrazné náleзовé situace, u nichž chybí datování (Hartl – Bartoněk 1997; Šrot 1948). Bez bližších podrobností J. Skutil uvádí mezi lokalitami “lužicko-slezského” období také zdejší jeskyni **Sklep** u Vratíkova, zkoumanou od konce 19. století (Skutil 1970, 326).

Také z Javoříčského krasu (obr. 8) s okolními malými krasovými ostrůvky západně od Olomouce je známo kolem 8 převážně menších jeskyní s ojedinělými pravěkými nálezy. Do doby bronzové jsou s určitou pravděpodobností kladeny atypické zlomky nádob v jeskyni **Průchodice I** (Průchodnice) u Ludmírova (Svoboda 1993; Horáček et al. 2002, 324–326), nejednoznačného stáří je fragment nádoby z **Jezevčí díry** u Kadeřína (Skutil – Stehlík 1939, 104; Skutil 1941, 167). Z vlastního prostoru Javoříčských jeskyní nálezy sledovaného období chybí. Nejsou známy ani v sousedním Mladečském krasu, ani z podhorského krasu Hrubého Jeseníku.

Z necelé desítky speleoarcheologických lokalit krasových ostrůvků v okolí Hranic na Moravě jsou doloženy nálezy sledovaného období pouze v lokalitě pod **Svrčovem u Černotína**. Při těžbě vápence na počátku 20. století byl pravděpodobně v jedné ze zdejších zničených jeskyní objeven depot bronzů slezské kultury (HaB2–3), v literatuře označovaný podle obce Černotín. Obsahuje 21 celých a 8–10 fragmentárních náramků, 2 sekery s tulejkou a ouškem, hroty, koňskou faléru a 3 postranice udidel tráko-kimmerijského typu. Depot byl uložen ve stejném období jako bronzové poklady č. 1 a 5 na nedalekém štramberském Kotouči (Skutil 1933, 108–109; Podborský 1967, 48, Podborský a kol. 1993, obr. 218: 1–4; Říhovský 1992; 1996; Salaš 2005).

Dominantní hora Kotouč u Štramberka (539 m), převyšující krajinu o více než 200 metrů, poutala pozornost člověka v průběhu celého zemědělského pravěku. Dokládají to jak zmínky o archeologických nálezech v průběhu stavby barokního poutního místa, tak především objevy od druhé poloviny 19. století (Skutil 1935; Pavelčík 1960; Podborský 1967; Grepl 1998). Nejintenzivnější doklady osídlení pocházejí z období mladší doby bronzové a halštatské, kdy na nejvyšším vrcholu vzniklo opevnění a v areálu hradiště i mimo něj bylo uloženo několik depotů bronzových předmětů. Na Kotouči se nacházely menší krasové jeskyně, které prokopali v l. 1879–1883 K. J. Maška a ve dvou z nich našel doklady opakovaně přítomnosti pravěkého člověka. Jeskyně Šipka se nacházela zřejmě již mimo ústřední opevněný areál na konci severního výběžku vrcholu, zatímco k druhé jeskyni, Čertově díře v jižním strmém svahu, vedl přístup přímo z centrální plošiny uvnitř hradiště.

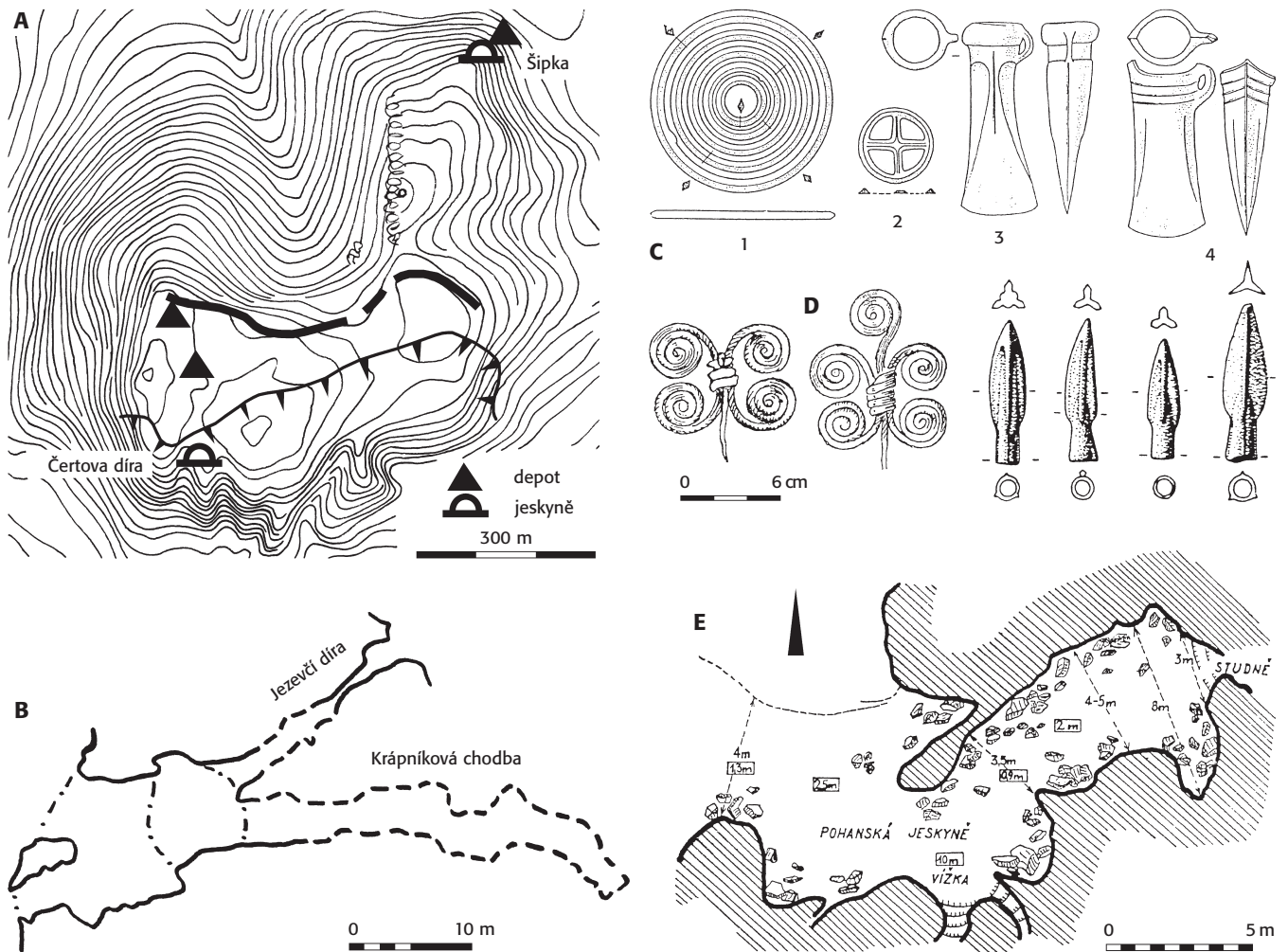
Jeskyně **Šipka** (obr. 13) vypadala před výzkumem podstatně jinak. "Vnitřní prostor byl tak nízký, že člověk jen stěží na některých místech mohl se vzpřímiti." Ve výkopu ve vchodu "pod kamením na povrchu rozházeném viděti bylo 40–60 cm hluboko...vrstvu černé hlíny, v níž se střepy hliněných nádob, kosti hovězí, jelení a ovčí, pak jelení paroh zpracovaný a malý bronzový drátek našly" (Maška 1884, 19). Holocénní černá hlína se vytrácela mezi balvany stropu, který se zřítit pravděpodobně na konci pleistocénu. Převážnou část "předhistorických" nálezů v přední části jeskyně a mezi balvany tvořily střepy nádob a kosti domácích i divokých zvířat. Zlomků pravěké keramiky, některých "zevnitř tuhou leštěných", našel Maška několik set. Zajímavé však byly nálezy bronzových předmětů. Hned u vchodu na pravé straně jeskyně objevil asi 30 cm hluboko v zemi rozbitou, nezdobenou, baňatou nádobku, v níž leželo 5 bronzových kruhů sestupné velikosti, kolečko s příčkami a sekera s tulejkou a ouškem. Tzv. depot č. 2, skládající se z druhé bronzové sekery a "zbraně z jeleního parohu", byl objeven ve skalní skulině před propadlým stropem (Maška 1882, 34; 1884, 66–69; depot č. 1 podle Podborský 1967; Říhovský 1992; Salaš 2005). Bronzové předměty datované do závěru doby bronzové (HaB2–3) považuje jak Maška (1884), tak Podborský (1967) za votivní oběti. Otázkou zůstává, do jaké míry může s votivními předměty souviset také poměrně početná pravěká keramika nalezená v jeskyni, která je podle J. Kniese převážně "rázu

lužického a slezského" (Knies 1929, 28). Doklady osídlení v zemědělském pravěku, promíšené pleistocénními nálezy, přinesl také Maškův výzkum úzké Jezevčí díry, kterou sedimenty téměř zcela vyplňovaly. Chodba je součástí Šipky, její vchod v protilehlém svahu byl zakryt velkým balvanem (Maška 1884, 22). Datování nálezů není uvedeno, ve své první zprávě odtud Maška uvádí i bronzový hrot šípky (Maška 1882, 35).

Druhá jeskyně na Kotouči – dnes odtěžená **Čertova díra** (obr. 13) – byla dvojsíňovou prostorou, osvětlenou jen z menší části denním světlem. K. J. Maška zjistil pravěké nálezy na celé ploše jeskyně, ale nejvíce v přední části a ve větším počtu než v Šipce. Polykulturní holocénní souvrství "černé hlíny" mělo mocnost 30–70 cm, ale ve vchodu narůstalo až ke 4 m. Z objektů uvádí Maška pouze rozsáhlé popeliště v jeskynním vchodu, které neobsahovalo datovatelné předměty. Nejasné zůstává také stáří a kulturní příslušnost větší části nalezených předmětů: úlomků zvířecích kostí, kostěných a kamenných artefaktů, fragmentů lidských kostí a zubů (podle Mašky ze dvou mladých jedinců), hliněných přeslenů či rybniční škeble. Většina z 1500 zlomků keramiky měla odpovídat nálezům z temene Kotouče a Šipky. Mnoho z nich bylo tuhováno na jedné nebo obou stranách a zdobeno (Maška 1886), ale jejich podrobnější zpracování dosud chybí. Naopak v literatuře často uváděné 4 bronzové trojhranné šipky skytského typu, datované do 6. století př. n. l., nemusí s fyzickou přítomností skytských bojovníků na Kotouči souviset (Říhovský 1996 aj.). Ne zcela jasné je stáří bronzové svinuté spirály, zatímco dvě měděné jehlice s mnoharůžicovými hlavicemi (Maška 1886) odpovídají halštatskému inventáři (Podborský 1967, 7).

I přes torzovité údaje o štramberských jeskynních nálezech je zřejmé, že Šipka i Čertova díra byly v období lužických popelnicových polí doby bronzové a patrně i halštatské úzce spojeny se životem na hradišti Kotouč. Archeologické situace ani nálezy však nejsou natolik výrazné, aby vypovídaly o skutečné funkci jeskyní v rámci tohoto sídelního areálu. Není nepravděpodobné, že mimořádná poloha hory Kotouč mohla místo předurčovat k mimořádným aktivitám či událostem. V. Podborský na Kotouč nebo do jeho nejbližšího okolí klade významné výrobní centrum produkující bronz (Podborský 1967, 47).

Poslední krasovou oblastí s výskytem nálezů zemědělského pravěku na Moravě je Jihomoravský kras, resp. oblast Pálavských vrchů u Mikulova. Na jižním výběžku vápencových skal **Turoldu** vysoko nad okolní rovinou se v minulosti nacházela větší jeskyně, z níž pochází bohatý soubor nálezů prakticky ze všech období pravěku, tedy včetně kultury veltické a doby halštatské (Košťuřík – Stuchlíková – Stuchlík 1983). O poloze a přesnější podobě jeskyně však není jednoznačná shoda. V literatuře se již od počátku 19. století prolínají údaje o různých lokalitách. První, dodnes nazývaná jeskyně Na Turoldu, se otvírala v soutěsce pod Turoldem a dosud je z ní dochován labyrint nízkých chodeb. Podle starých popisů tato jeskyně neobsahovala žádné větší prostory a nejsou s ní spojovány ani archeologické nálezy (Wolny 1836, LII–LIII; Skutil 1949). Nejstarší zpráva z r. 1815 o "jedné z největších moravských jeskyní" na Turoldu s vchodem dostupným po žebříku

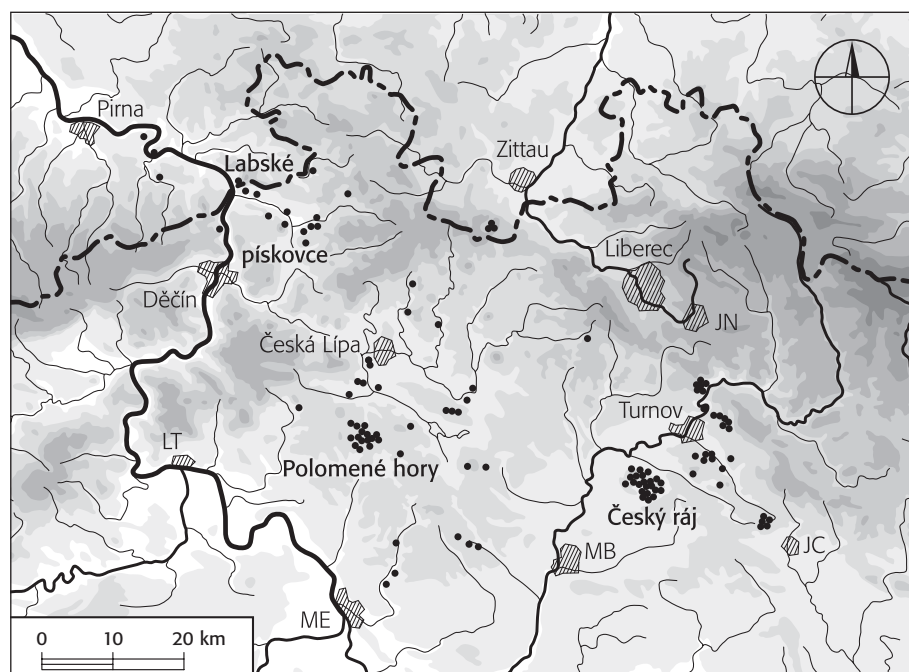
Obr. 13. Severní Morava – Kotouč u Štramberka (A) – hradiště z doby lužických popelnicových polí s jeskyněmi Šípka (B) a Čertova díra (E). V přední části Šípky byl kromě bohatého souboru keramiky nalezen bronzový depot a na jiném místě další bronzová sekera (C). V původně oddělené Jezevčí díře měl K. Maška nalézt bronzový šíp. Také bohatý inventář z Čertovy díry obsahoval bronzové předměty – čtyři šípky skytského typu a dvě halštatské růžicové jehlice (D) (podle Knies 1929, obr. 45; Prosová 1952, 433; Podborský 1967, obr. 1; Říhový 1996, Taf. 28; Grepl 1998, obr. 7). — **Abb. 13.** Nordmähren – Kotouč bei Štramberk (A) – Burgstall aus der Lausitzer Urnenfelderzeit mit den Höhlen Šípka (B) und Čertova díra (E). Im Vorderteil der Höhle Šípka wurden außer einem reichhaltigen Keramikkomplex ein Bronzedepot und an einer anderen Stelle ein Bronzebeil gefunden (C). In der ursprünglich abgeteilten Höhle Jezevčí díra soll K. Maška einen Bronze Pfeil gefunden haben. Auch das reichhaltige Inventar aus der Čertova díra (E) enthielt Bronzeobjekte – vier Pfeile vom Skythischen Typ und zwei hallstattzeitliche-Rosettennadeln (D) (nach Knies 1929, Abb. 45; Prosová 1952, 433; Podborský 1967, Abb. 1; Říhový 1996, Taf. 28; Grepl 1998, Abb. 7).

se patrně vztahuje k této lokalitě (Skutil 1950), podobně jako další podrobnější popisy z l. 1836 a 1861 (Skutil 1949).

Druhou Turolskou jeskyni ve vrcholové části kopce poprvé zmiňuje až v r. 1873 J. Liedermann, který ve výklenku u této jeskyně objevil kulturní vrstvu s keramikou. Podle Maškova popisu z r. 1889 bývala jeskyně kolem 50–60 m dlouhá, strop tunelovité chodby byl z větší části zřícen a zůstal jen v přední části, takže jeskyně připomínala skalní kotlinu (Skutil 1949, 156–164). Odtěžena byla zcela mezi l. 1910 a 1916. Podle Jüttnera však byly archeologické nálezy objeveny kolem r. 1916 také v další jeskyni horní etáže lomu (Skutil 1949, 179–180). V r. 1930 Jüttner připomíná nedaleko Turolské jeskyně zbytek jeskynního tunelu, který zanikl ve dvacátých letech 20. století. Nálezy odtud neuvádí, ale kulturní vrstvu s kostmi a keramikou našel ve svahu pod Turolskou jeskyní a mezi nálezy rozpoznal “hradištní” keramiku (Jüttner 1930).

Kulturní vrstva s nálezy byla “ve střední části východní stěny lomu” patrná ještě po válce (Stárka 1962), ale otázku zůstává, zda je totožná s polohou uváděnou Jüttnerem, nebo zda představuje jinou lokalitu.

V okolí vrcholu Turoldu se tedy nacházelo několik jeskyní, z nichž přinejmenším ve dvou byly objeveny archeologické nálezy. Podle skrovného popisu dvou jeskyní se jednalo o dutiny v zanikajícím stadiu vývoje s torzy stropů a větší podzemní prostory zřejmě nelze předpokládat ani u dalších dutin vrcholové úrovně Turoldu. Z údajů literatury nevyplývá nic o charakteru terénu na samotném vrcholu a o případné možnosti jeho využití v pravěku, např. jako výšinného sídliště, jehož součástí by byly jeskyně tak jako na jiných lokalitách, či kultovního místa. Složitější sídelní strukturu na Turoldu a jeho úpatí dokládají nehomogenní soubory dochovaných nálezů jak sídelního, tak hrobového charakteru z různých období zemědělského pravěku (Košťuřík – Stuchlíková – Stuchlík 1983). Je proto prav-

Obr. 14. Jeskynní oblasti Labské pískovce, Českolipsko – Kokořínsko a Český ráj. —
Abb. 14. Höhlengebiet Elbsandsteingebirge, Česká-Lípa-Kokořin-Gebiet und Böhmisches Paradies.

děpodobné, že i v období popelnicových polí byl Turol nedílnou součástí osídlené krajiny vzhledem k husté síti okolních lokalit, ale jeho význam lze už jen stěží odhadnout (např. Říhouský 1965; Peška – Klanicová 1993; Peška 1997).

Osídlení ze závěru doby bronzové zjistila archeologická výprava profesora E. Šimka v r. 1949 také v **Pulčínských skalách** na moravskoslovenském pomezí. Z vrcholu hory Hradisko (773 m), tyčící se 350 m nad průlomem říčky Senice mezi Vizovickými vrchy a Javorníky, údajně měly pocházet fragmenty nádoby slezské kultury a bronzová sekera; další nálezy z téhož období byly objeveny v pískovcových skalách na jižním úbočí Hradiska. Nálezy fragmentů zásobnice, kamenného drtidla a vypálené mazanice poblíž památníku padlým naznačují sídelní aktivity. Lužicko-slezská keramika je doložena pod nedalekým skalním převisem u Ludmiliny skály (Peroutka 1958; revize Skutil 1961a). V souvislosti s výzkumem polohy Zámčisko v r. 1987 J. Kohoutek primárně uložení těchto nálezů zpochybnil, na svá místa se měly dostat postdepozičními procesy z nejvýše položeného Zámčiska (Kohoutek 1994, 262–263). V případě Ludmiliny skály však kulturní vrstva s keramikou a uhlíky podporuje nálezovou situaci in situ (Skutil 1961a). Na protější straně údolí uzavírá průlom Senice vrch Kopce (699 m), na jehož temenu se nachází opevnění s nálezy keramiky lužických popelnicových polí. Část souboru keramiky byla nalezena v l. 2001–2002 také v úzkých puklinových jeskyních na severovýchodním okraji hradiště, kam se ale pravděpodobně dostala druhotně svahovými pohyby a erozí.²

3.4. Český ráj

Český ráj (obr. 14) je naší nejznámější oblastí s výskytem pseudokrasových skalních dutin v kvádrových pískovcích české křídové pánve a také po archeo-

logické stránce mu byla dosud věnována největší pozornost. Nejstarší známé archeologické akce začaly před r. 1888 výkopem J. L. Piče v jeskyni Sklep na Chodové (Krtola). Ve větším rozsahu je prováděli mezi l. 1906–1936 J. V. Šimák s K. Buchtelou a dalšími spolupracovníky turnovského muzea, ve 40. letech vystřídání L. Jislem a F. Proškem, jejichž výzkumy byly poprvé pojaty systematicky. Nová vlna archeologického zájmu o Český ráj začala až v první polovině 90. let menšími zjišťovacími a záchrannými akcemi v západní části Českého ráje v oblasti Mužský (Petr Jenč a Vladimír Peša) a plošnými revizními odkryvy na Turnovsku a Hruboskalsku (Vít Vokolek a Jan Prostředník).

V současnosti je v celé oblasti Českého ráje registrováno okolo 120 speleoarcheologických lokalit (převisy, výklenky, jeskyně, skalní brány), z nichž 60 lokalit dokládá přítomnost člověka také v období kultury lužické a slezskoplatěnické (tab. 1; graf 1). Vzhledem k geomorfologickému vývoji pískovcového reliéfu se nejčastěji jedná o lokality pod převisy a hlubšími výklenky. Vlastní jeskyně nejsou zpravidla velké (Buchtelka, Čihadla, Jižní Lízovka, Jislova, Kostel, Šourkova díra), výjimkou jsou pouze rozsáhlejší vrstevní jeskyně Postojná na Turnovsku a Sklep na Chodové na Mužském. Zvláštní lokalitou je Trojnožka na Turnovsku, která má charakter vícenásobné skalní brány. K přesnější podobě některých skalních dutin v Prachovských skalách se dnes nelze s jistotou vyjádřit, (ústní informace P. Jenče 1997).

Publikované plošné výzkumy nebo větší sondáže proběhly ve třech jeskyních (Jislova, Kostel-Velká pec, Postojná), dvou výklencích (Nováková pec, Portál na Chodové) a pod jedním převisem (Sokolka II).

Z okolí Branžeže v západní části Českého ráje pochází nález původně celého lužického koflíku, který

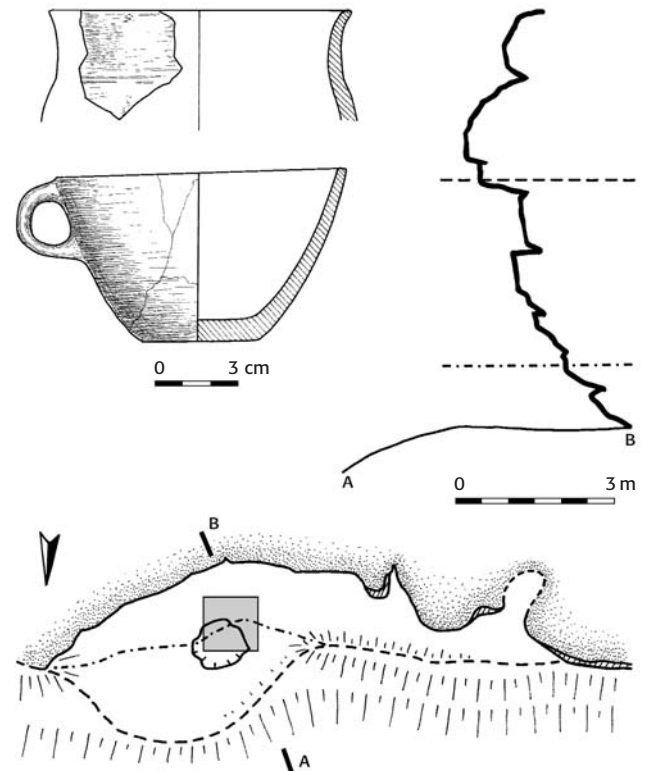
² Informace V. Cílka (GÚ AV ČR Praha) v r. 2001 a I. Baroně (ČGS Brno) při exkurzi 4. 4. 2004 v rámci semináře *Svahové deformace a pseudokras*, Hutisko-Solanec, Beskydy.

byl ve stojaté poloze spolu se zlomky dalších nádob zanechán pod nenápadným převisem nazvaným **Malá latrína** (obr. 15). Kulturní vrstva zde nebyla vytvořena (Jenč 1998; 2006). Nálezy keramiky ze závěru doby bronzové pocházejí z blízké výklenkové jeskyně **Oko**, kde však je kulturní vrstva porušena novověkými aktivitami a novodobým amatérským prokopáním. Naopak silný sídelní horizont s ohništěm, rozpukaným oblázkem a hroudou cizorodé hlíny byl zjištěn sondáží pod **Táborovým abri**, které leží asi 500 m od obou předěšlých lokalit (Jenč 2006). V souvislosti s touto skupinou lokalit v okolí Nové Vsi je třeba zmínit 1,5 km vzdálený skalní útvar **Sokolka**, tvořící nad močálovitou sníženinou výraznou krajinnou dominantu. Výzkum pod abri II zjistil mocné splachové vrstvy, které pocházejí z dnes převážně holého vrcholu. Zda nepřilíš početné lužické a slezskoplatěnické zlomky keramiky dokládají existenci nevelkého výšinného sídla či kultovního místa, nelze rozhodnout (Jenč 2006).

Zajímavá dvojice lokalit se nachází také v severní části masívu Mužského. V oblasti Chodová je vysoko nad roklí Krtolou menší výklenková jeskyně **Portál** a v jejím sousedství se z prostoru sevřeného skalami vstupuje do nejrozsáhlejší vrstevní jeskyně v Českém ráji – do **Sklepa na Chodové** (obr. 16). Skalní "Nádvoříčko" před jeskyní je zaplněno mocnými splachy, v pravěku však mohlo být do krtolské rokly otevřeno dvojitou skalní bránou³. Jeskyně Sklep má v současné době statický režim mikroklimatu. Silně očázený strop ve všech jejích částech, pozorovaný již v 80. letech 19. století (Píč 1888), nemusí pocházet pouze od loučí, ale může svědčit i o jiných mikroklimatických podmínkách, které v minulosti umožňovaly rozdělávání ohňů. Vzhledem k popelovitým vrstvám z různých hloubek v obou částech jeskyně lze snad tuto úvahu vztáhnout až k pravěku. Z nálezů věnoval J. L. Píč pozornost pouze lužické amforce s vypnulínami, kterou našel ve zlomcích v zadní síni (Píč 1888, 341). Nálezové okolnosti jsou naopak velmi dobře známé ze sousedního výklenku Portál. Kulturní vrstva, barevně vyvinutá pouze v chráněné části výklenku, obsahovala několik stovek uhlíků, které zřejmě dokládají více rozmetaných ohnišť. S ohništi patrně souvisí i početné čedičové úlomky. Nejvíce nálezů bylo zjištěno uprostřed plochy výklenku, mezi nimi i zlomek bronzové spirálky (Jenč 1993; 1998; Jenč – Prošek 1995).

Ve vzdálenosti 1,5 km od obou jeskyní na Chodové leží na okrajovém bloku stolové hory Mužský známé hradiště Hrada se sousedícím opevněným ostrohem Klamorna. Zdejší lužické osídlení náleží do stupňů BzD/HaA1–HaB1 (Pleslová-Štiková 1981). Keramické zlomky lužické kultury jsou nalézány i v prostoru sousedících skal (Jenč 1998), pod nimiž se nachází menší výklenková jeskyně, dnes bez sedimentů. Asi 200 m níže po svahu od výklenku (tedy asi 500 m od Hrad) byly nad obcí Olšina zjištěny nálezy naznačující existenci lužického pohřebiště (ústní informace P. Jenče), jiné pohřebiště se nachází na opačné straně pod Hradu nad obcí Dneboh (poloha Kavčiny – Filip 1947, 101 ad.). Na tyto lokality navazuje souvislé lužické osídlení podél Jizery (Březina, Příhrazy aj. – Filip 1947).

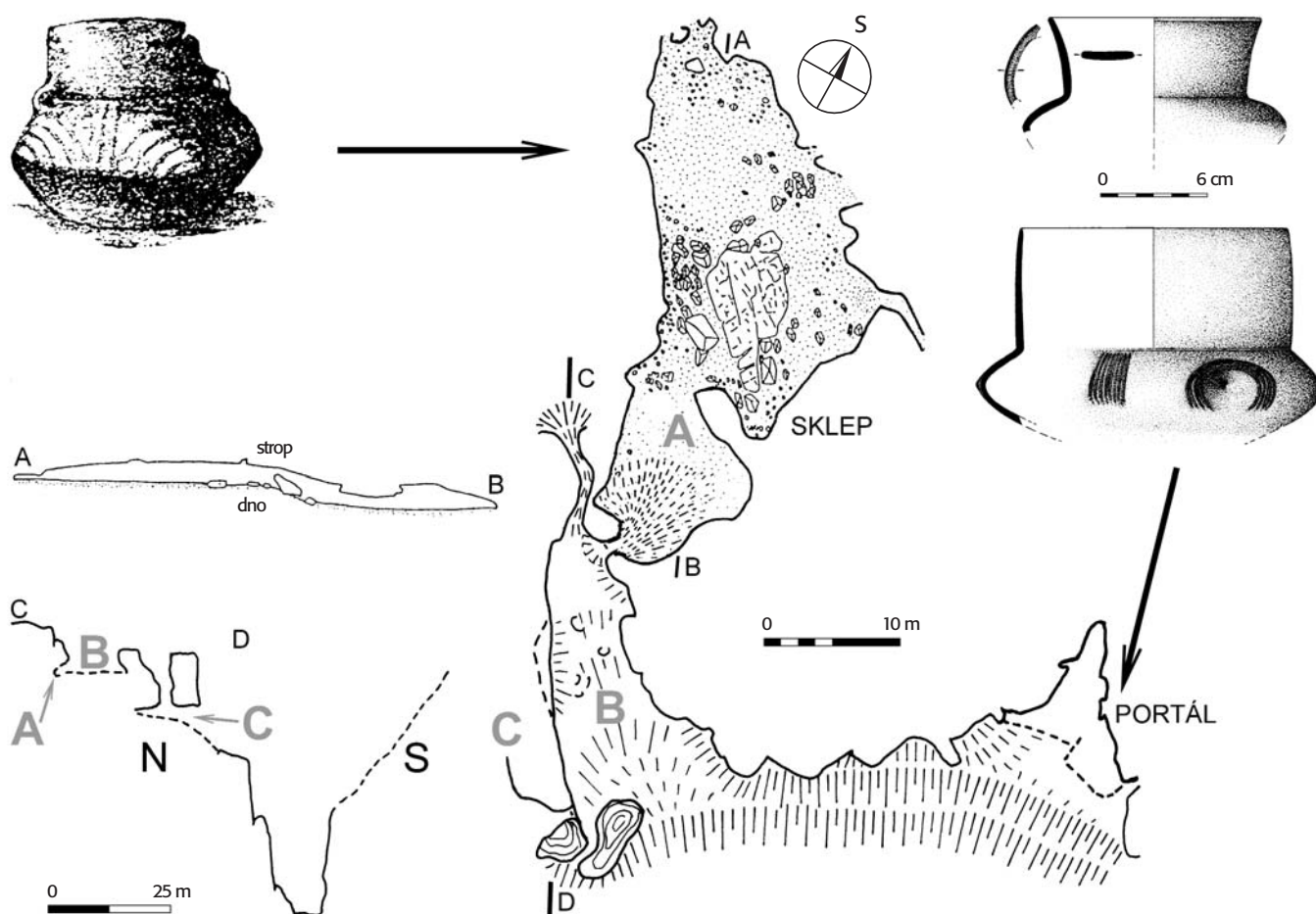
Jeskyni Sklep na Chodové se tvarem podobá druhá největší vrstevní jeskyně Českého ráje **Postojna**

Obr. 15. Český ráj – převis Malá latrína s nálezem koflíku lužické kultury dokládá ojedinělé kultovní aktivity (šedě – zkoumaná plocha, obrysem pozdější nelegální výkop). Dokumentace lokality V. Peša, Z. Richterová a P. Jenč 1996, kreslil V. Peša. — **Abb. 15.** Böhmisches Paradies – Der Felsüberhang Malá latrína mit einer Schale der Lausitzer Kultur beweist vereinzelte Kulthandlungen (grau – untersuchte Fläche, mit dem Umriss eine spätere illegale Grabung). Dokumentation der Lokalität V. Peša, Z. Richterová und P. Jenč 1996, Zeichnung V. Peša.

v Klokočských skalách severovýchodně od Turnova. Kulturní vrstva s lužickými keramickými zlomky se nacházela zejména v prostoru vchodu, hlouběji v jeskyni se přibližovala k povrchu a vytrácela se. Ze zadních částí nejsou známy žádné nálezy. Nedaleko jeskyně je pramen (Filip 1947, 188–191; Jisl – Prošek 1947). **Jislova jeskyně** je vedle Postojné nejzajímavější speleoarcheologickou lokalitou Klokočských skal. Výborné konzervační podmínky zdejších jeskynních sedimentů uchovaly uprostřed jeskyně několik centimetrů silnou vrstvu rostlinných zbytků (stébla travin, mech a bukové listy včetně obilních plev a skořápek lískových oříšků). Na zbývající ploše prokopané části jeskyně bylo dno lužického osídlení ušlapáno do podoby tvrdého písku smíšeného s červeným "jílem" (Filip 1947, 192–193; Hadač – Hašek 1949, 139). Vrstva vystýlky ve vchodu navazovala na ohniště, které je (stejně jako vystýlka) datované keramickými zlomky (Jisl – Prošek 1947). Nálezový inventář obsahuje i některé předměty, které se ve skalních dutinách vyskytují jen zřídka: zlomky cedníků, bronzový kroužek, kamenné hladítko, brousek a kostěnné sídlo (Filip 1947, 192–193; Šída 2005, 27). Na dalších lokalitách v blízkém okolí jsou známé pouze fragmenty keramiky popelnicových polí

³ Tato informace vyplynula z diskuze na lokalitě mezi autorem, P. Jenčem a geologem V. Cílkem (Cílek 2006).

Obr. 16. Český ráj – jeskyně Sklep na Chodové (A) a skalní výklenek Portál, propojené Nádvoříčkem (B) se skalní bránou (C), představují z geomorfologického pohledu výjimečnou lokalitu. Mimo fragmentů lužických nádob nalezen v Portálu zlomek bronzové spirálky (podle Pič 1888, obr. 13; Balatka – Sládek 1976, 96; Jenč – Prostředník 1995, Tab. 2, 4). Upravil V. Peša. — **Abb. 16.** Böhmisches Paradies – Die Höhle Sklep in Chodová (A) und die Felsnische Portál, verbunden durch den "Felskessel" - ("Nádvoříčko") (B) mit Felstor (C), stellen aus geomorphologischer Sicht eine außergewöhnliche Örtlichkeit dar. Außer Fragmenten Lausitzer Gefäße wurde im Portál das Bruchstück einer kleinen Bronzespirale gefunden (nach Pič 1888, Abb. 13; Balatka – Sládek 1976, 96; Jenč – Prostředník 1995, Tab. 2, 4). Adaptiert von V. Peša.

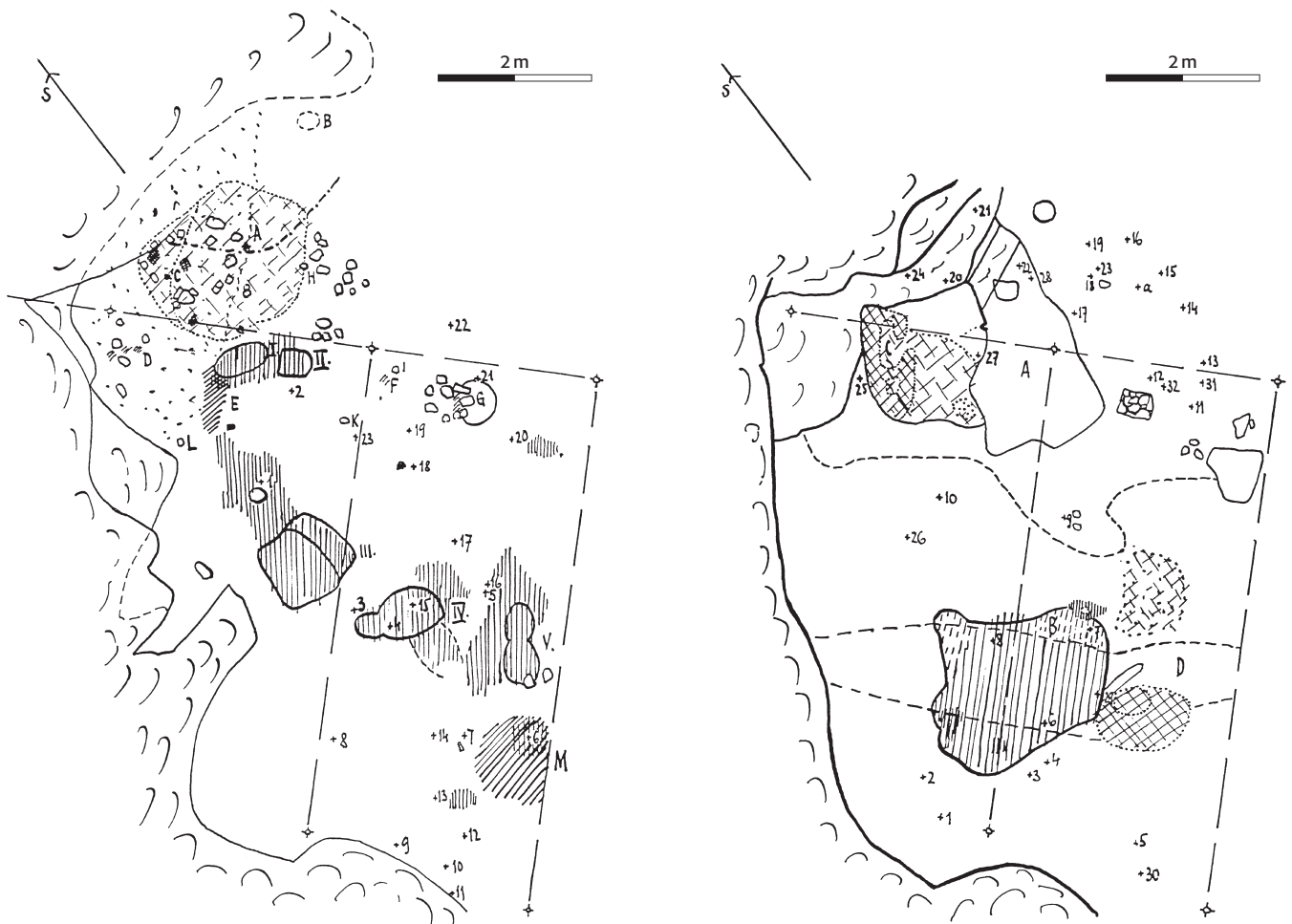
(Pod Jelenem, Kristova jeskyně⁴ – Jenč 2006), případně nejjistě datovatelné nálezové situace (Trojnožka). Ze skal v poloze "Chocholka" nad výrazným meandrem Jizery mezi Drábovnou a Klokočskými skalami pochází nález nedochované bronzové sekery, údajně ze skalní rozsedliny (Filip 1947, 205).

Na Maloskalsku byla během první poloviny 20. století prokopána řada převisů a menších jeskyní (tzv. pecí) v oblasti **Drábovny** – pískovcové plošiny s mnoha mělkými skalnatými roklami vysoko nad údolím Jizery. Dokumentace převážně Šimákových výzkumů je nedostatečná a navíc dnes většinu lokalit nelze v nepřehledném terénu s mnoha skalními dutinami bezpečně lokalizovat. Platí to např. pro Jámu I na **Čihadlech** s nálezem bronzové jehlice v lužicko-slezskoplatěnické vrstvě, nebo pro hruškovitou jeskyni tamtéž, která obsahovala silnou kulturní vrstvu (lužickou?) s ohništěm před jeskynním vchodem (Vokolek 1995 s lit.). Lokalizovatelná není s jistotou ani část převisů ve skalní depresi Předního a Zadního **Kostela**

s výjimkou Velké sluje – velmi nízké pecovitě jeskyně, v níž byla zjištěna místy tmavá kulturní vrstva se slezskoplatěnickými zlomky nádob, zvířecími kostmi a kamenným hladítkem (Vokolek 1995 s lit.). Nové nálezy keramiky popelnicových polí pocházejí z **Jeskyně ryby** nedaleko Kostela, která je zřejmě jednou ze Šimákových nelokalizovaných jeskyní. Zbytek její výplně zničili v závěru 90. let trampové (Matoušek – Jenč – Peša 2005, 66–67; Jenč 2006).

V nedalekém Turnově se rozkládalo lužické a slezskoplatěnické sídliště (Prostředník 1996 s lit.), které bylo zároveň v dosahu další výrazné pískovcové oblasti na Turnovsku – Hruboskalského skalního města. Osídlení zdejších skal bezesporu dominuje lokalita **Čertova ruka** na izolovaném členitém pískovcovém bloku uprostřed nepřehledného skalnatého terénu. Jediný možný výstup na vrcholovou plošinu vede úzkým skalním průchodem, který "střeží" velké výklenkové abri **Novákova pec**, prokopané ve 30. letech. Dochovaná dokumentace z výzkumu R. Turka (obr. 17) dokládá značně komplikovanou nálezovou situaci s mnoha superpozicemi (Turek 1947). Z hradiště i abri pochází velké množství lužické a zejména slezskoplatě-

⁴ Kristova jeskyně a sousední Kučerova pec zkoumána v r. 2005 J. Prostředníkem a P. Sídou.

Obr. 17. Český ráj – abri Novákova pec na Čertově ruce. Značnému významu výšinného sídliště na Čertově ruce v období lužické a slezskoplatěnické kultury odpovídá komplikovaná nálezná situace v Novákově peci, kterou zkoumal v l. 1935–36 R. Turek. Ukázka z nepublikované dokumentace různých úrovní: vlevo – vrstva A, vpravo – vrstva B (Turek 1947, Archiv NZ č. j. 2131/47, příloha V, VI, ARÚ AV ČR Praha). — **Abb. 17.** Böhmisches Paradies – Abri Novákova pec auf der "Čertova ruka". Der beträchtlichen Bedeutung der Höhensiedlung auf der "Čertova ruka" während der Lausitzer und Schlesisch-Platēnicer Kultur entspricht die komplizierte Fundsituation im Novákova pec, die 1935–36 von R. Turek untersucht wurde. Beispiele aus der unveröffentlichten Dokumentation der verschiedenen Schichten: links – Stratum A, rechts – Stratum B (Turek 1947, Archiv NZ Nr. 2131/47, Beilage V, VI, ARÚ AV ČR Prag).

nické keramiky, početné jsou velké silnostěnné zásobnice. Podle J. Filipa velké množství mazanice dokládá přítomnost dřevěných staveb v přední části Novákovy pece, které měly být údajně spojeny v jeden celek s vrcholovou plošinou (Filip 1947, 223–224). Přestože lokalita dosud nebyla podrobněji zpracována, je zřejmé, že význam Čertovy ruky přesahoval hranice České ráje. Další nálezy především z období slezskoplatěnické kultury pocházejí jak z okrajových částí masivu Čertovy ruky (Šourkova díra, abri č. 18, č. 19 pod Opo-
menutou a další polohy mimo skalní dutiny – Benešová et al. 2001), tak i z nejbližšího okolí (převisy Pod Pradědem a Pod Opozdlcem (Prostředník – Vokolek 1998). Kulturní vrstva převisu **Pod Pradědem** obsahovala kromě keramických zlomků i provrtanou mušli *Cyprea* sp. (Filip 1947, 229–230). Málo početné nálezy ze závěru doby bronzové dokládají využívání skalních převisů také v okolí nedalekého Borku pod Troskami: převis **Pod Těhníkovou skálou** (Vokolek 2001) a **Pod Hlavatou skálou**, kde byla nalezena také bronzová šipka (Filip 1947, 256).

Zajímavou otázkou související s využíváním skalních dutin na Turnovsku je případná existence dřevěných

dostaveb převisů. Nepřímo ji odvozuje J. Filip pro Novákovu pec, předpokládána je i pro Trojnožku v Klokočských skalách (Filip 1947, 193–194), kde však byla sonda příliš malá a ani stáří kulevých jamek není jednoznačné. O existenci dřevěných staveb v převisích na základě revizních výzkumů uvažuje V. Vokolek, ale odpovídající dokumentace zatím nebyla zveřejněna (Prostředník – Vokolek 1998; Vokolek 1998).

V období popelnicových polí byly osídleny také **Prachovské skály**, z jejichž členitého terénu se skalními městy pochází značné množství sídlištních i hrobových nálezů. Ze "skalních záhybů a drobných slují" v okolí Šikmé věže je uváděna keramika, zvířecí kosti, fragment zrotěrky (?) a dokonce bronzový náramek, vše náležející lužické kultuře (Turek 1946, 21). Nálezy slezskoplatěnické kultury byly J. Hakenem a R. Turkem objeveny na více místech Prachovských skal včetně skalních dutin: Pod Skautskou vyhlídkou (s kulevou jamkou?) a v jeskyni Strážce valů. Před poslední zmíněnou jeskyní R. Turek odkryl slezskoplatěnický žárový hrob (Turek 1946, 58–61). Patrně další pohřeb – "rozrušený hrob ve slují" – objevil již dříve J. Haken poblíž Plecháče (Filip 1947, 286–287; Sklenář 1993,

181–182). K těmto nálezům však bohužel chybí bližší dokumentace. Z výklenku v soutěsce Fortna pochází depot bronzových kroužků (Turek 1946, 25; *Ulrychová – Frána – Surman 2004*). Nejnovější studie o využívání Prachovských skal předpokládá pro období nejintenzivnějšího osídlení v mladší až pozdní době bronzové kromě ústředního hradiště Zadní a Přední Hrádek a opevněné lokality nad Maršovem spíše menší sídelní jednotky, s nimiž by mohly korespondovat případné rozptýlené pohřby v různých částech skal (*Čtverák – Ulrychová 2003*).

Speleoarcheologické lokality se nacházejí ve všech oblastech Českého ráje, kde se objevují skalní dutiny. Výjimkou jsou pouze jeskyně z úpatí Kozákova, kde starší výzkumy přítomnost nálezů z doby popelnicových polí nedoložily. Nápadná hustota nálezů v okolí Mužského je jistě zčásti dána stavem výzkumů, zčásti však zřejmě odráží hustotu osídlení v okolní otevřené krajině v povodí Jizery a Kněžmostky. Na ploše kolem 25 km² se nacházejí tři pohřebiště, minimálně dvě sídliště, jedno až dvě hradiště a řada různorodých jeskynních lokalit, jejichž vzájemné chronologické vztahy však dosud nebyly rozpracovány (předběžný nástin *Jenč 2005*).

V převážně většině sledovaných skalních dutin jsou vytvořeny více či méně mocné kulturní vrstvy, a v případech dobře zachované stratigrafie je možné sledovat i jejich vnitřní členění (zpravidla pouze v profilech z jeskyní Oko, Portál), které ukazují na opakované využívání lokalit. Tomu nasvědčují také rozmetaná ohniště, která lze doložit nepřímo podle koncentrací uhlíků a propálených pískovcových kamenů z obložení ohnišť. Opakovaným návštěvám odpovídá i značná fragmentárnost keramiky, kdy se jen výjimečně podaří zpětně sestavit menší část nádoby (např. z jeskyně Portál). Kontakt návštěvníků jeskyně s nejbližším vodním zdrojem dokládá nepřímo původ surovin: čedičové kameny, hojně nalézané v jeskyni Portál, mají svůj nejbližší přirozený výskyt na dně krtolské rokle přímo pod lokalitou.

Naopak nápadným typem lokality bez přítomnosti kulturní vrstvy je převis Malá latrína (*obr. 15*). Pravděpodobně dokládá jen několik ojedinělých návštěv lokality, kdy po zanechání koflíku zůstalo místo na mnoho staletí opuštěné. Vyloučit však nelze ani jednorázovou návštěvu. Při interpretaci této lokality se s Petrem Jenčem přikláníme k rituálnímu uložení nádoby, resp. jejího nedochovaného obsahu. Svědčí pro to nálezové okolnosti (zachovaná stojící nádoba bez sídelních dokladů pod nenápadným převisem), malé rozměry převisu, který poskytuje ochranu před deštěm – nikoliv již větrem – stěží pro jednoho člověka), a analogie z Labských pískovců a Francké Alby (*srov. kap. 3.6 a 3.10*).

Jak vyplývá z výše uvedených skutečností, je zjišťování důvodů využívání skalních dutin v době popelnicových polí pomocí archeologických metod poměrně obtížné. Jisté je, že každá lokalita je v rámci svého okolí výraznou a v mnoha případech neopakovatelnou individualitou a vyžaduje proto také individuální přístup při své interpretaci. K tomuto názoru došel také V. Vokolek (1997, 25), který se pokusil o funkční dělení lokalit. Zatímco na pastevectví podle něj ukazují spíše

členité jeskyně s osídlením především před vchodem (např. Postojna), naopak nepřístupná Jislova jeskyně může nasvědčovat loveckým výpravám. V úvahu podle V. Vokolka přicházejí také jeskyně jako úkryty skupin lidí, zabývajících se sběrem lesních plodin, výrobou dřevěných předmětů atd. Naproti tomu nepředpokládá, že jeskyně sloužily jako úkryty ve válečných dobách (*Vokolek 1997*). Uvedená úvaha se však jen okrajově opírá o jednotlivé artefakty a odráží všeobecnou skutečnost, že jednotlivé lidské činnosti (pastevectví, lov, sběr atd.) jsou jen ve výjimečných případech ztotožnitelné s archeologickými nálezovými situacemi. Proti loveckému využívání Jislovy jeskyně lze argumentovat relativně velkým množstvím keramiky včetně cedníků a zásobních nádob, které by spíše předpokládaly základnu vícedenních loveckých výprav uskutečňovaných ze vzdálenějšího domovského sídliště. Četné mladoluzické osídlení je přitom známé z území Turnova (*Prostředník 1996*), vzdáleného pouhých 6 km pochodu podél potoka Stebenky. Zpochybnitelný je rovněž předpoklad, že se nejedná o válečné úkryty, neboť se v této době nepředpokládá válčení (*Vokolek 1997, 25*). Lokální válečné konflikty se buď nemusí archeologicky vůbec projevit, nebo je jejich rozpoznání v podobě požárových horizontů či výzkumem zahloubených objektů na sídlišťích jen zřídka možné, zvláště když je mnoho lokalit známo pouze z povrchových sběrů.

V. Vokolek (1995, 19), podobně jako F. Leja (1987) pro Franckou Albu, oprávněně poukazuje na absenci výzkumů v bezprostředním okolí skalních dutin, které by samotnou dutinu zařadily do širšího nálezového kontextu. Dosavadní podrobněji nepublikované výzkumy Petra Jenče⁵ a v oblasti Mužský překvapivě prokázaly někdejší přítomnost úrodných sprašových půd na pískovcových plošinách přímo uprostřed skalnaté oblasti. Na těchto plošinách s dnes částečně oderodovanými sedimenty mohly existovat osady, jejichž nedílnou součástí by potom byly i převisy na úpatí skal. Tuto hypotézu však bude nutné v budoucnu podepřít archeologickými doklady.

Petr Jenč na základě mnohaletých pozorování a dílčích výzkumů v Českém ráji sestavil následující kulturní vývoj oblasti. S nástupem mladší doby bronzové strmě narůstá počet lokalit a nápor člověka na pískovcovou krajinu vrcholí v 11. a 10. století př. n. l. v klimatickém období subboreálu, pro který je typické suché a značně nevyrovnané podnebí kontinentálního rázu. Záhy nato následuje znatelné prořidnutí osídlení, a to převážně v členitých oblastech s nižším srážkovým úhrnem (Příhrázká vrchovina u Mnichova Hradiště). Hlavní příčinou mohla být neúměrná zátěž člověka na krajinu oslabenou klimatickými výkyvy. Odlesněné plošiny podléhaly zvýšené erozi, která způsobila výrazné ochuzení lokálních ekosystémů. V Českém ráji se osídlení postupně přesouvá spíše do vlhčích podhorských poloh (Drábovna u Malé Skály), nebo se drží při

⁵ V archeologických sondážích pod některými převisy se objevily sprašové polohy i nickamínek, které prozrazují vápnité sedimenty nad lokalitami. Následný geologický průzkum skalní oblasti Mužského od r. 2003 v rámci projektu *Kvartérní sedimenty středního Pojizeří a Českolipska* (vedoucí projektu P. Jenč za VMG Česká Lípa a J. Datel za PŘF UK) na plošinách prokázal výskyt reliktů sprašových sedimentů (*Jenč 2005; Datel 2006*).

hlavním toku Jizery a celkově dochází k mírnému demografickému poklesu. Po období výrazných změn v pozdní době bronzové a na počátku doby halštatské se osídlení vrací v 7.–5. století př. n. l. v pískovcových oblastech alespoň zčásti do původního rozsahu z mladší doby bronzové (obr. 18) (Jenč – Peša 2000, 16–17; Peša – Jenč 2003).

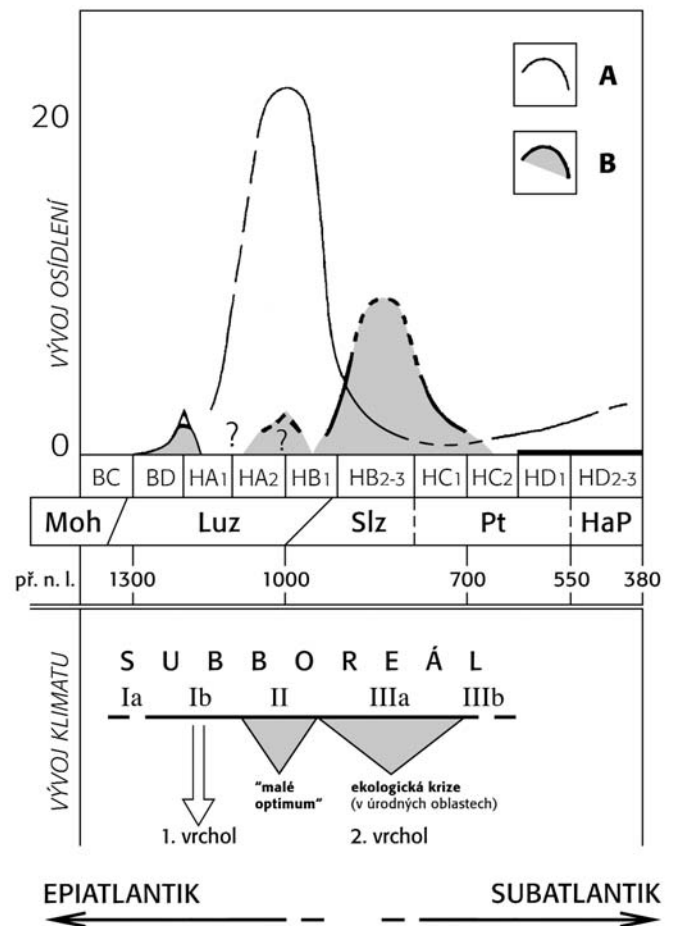
3.5. Polomené hory a Českolipsko

Oblast Polomených hor zahrnuje dnešní CHKO Kokořínsko a přiléhající území s rozsáhlejším výskytem pískovcových skal, tedy oblast vymezenou na severozápadě Úštěkem (okr. Litoměřice) a na severovýchodě Jestřebskou kotlinou (Demek ed. 1987). Ve zbývající části okresu Česká Lípa se pseudokrasové skalní dutiny častěji vyskytují v okolí Sloupu, na území bývalého vojenského výcvikového prostoru Ralsko a v Lužických/Žitavských horách. Pro účely této práce je do oblasti Českolipska řazena také lokalita Jeřmanská skála u Světlé v Podještědí, která však spolu s Česko-dubskem geograficky i kulturně náleží spíše k Pojizeří.

Archeologické výzkumy měly v minulosti převážně náhodný a ojedinělý charakter. V mělnické části Kokořínska provedli několik záchranných výzkumů pod převisy během první poloviny 20. století J. Matiegka, J. Schráníl a M. Šolle, zatímco na Liberecku a Českolipsku působil v období první republiky amatér Ing. E. Gebauer z Jablonecka (srov. Waldhauser 1971). Po výzkumech v Českém ráji pronikl kolem r. 1950 do Polomených hor F. Prošek (s L. Jislem a později V. Ložkem), avšak o rozsahu jeho archeologických průzkumů není mnoho známo (Plesl 1961, 44). Nová vlna zájmu o skalní dutiny začala v 70. letech několika výzkumy Jiřího A. Svobody v nejsevernější části Polomených hor, na které po delší přestávce navázal v r. 1994 interdisciplinární výzkum zaměřený na mezolitické osídlení Českolipska. Grantový výzkum pod vedením J. A. Svobody pokračoval s přestávkami až do r. 2005 jak na Českolipsku, tak v sousedních Labských pískovcích (viz níže).

Archeologické poznání pravěkého osídlení celé oblasti včetně skalních dutin je teprve v počátcích. V současnosti je známo kolem 110 speleoarcheologických lokalit, z nichž 45 obsahuje také nálezy z období mladší doby bronzové nebo halštatské (tab. 2; graf 1). Většina lokalit se přitom nachází na Českolipsku, pouze 4 z nich s nálezy z období mladší doby bronzové jsou zatím známy v jižní části Kokořínska. Geomorfologicky se jedná o převisy nebo výklenkové jeskyně, jen ojediněle lokality představují jiný typ dutin (např. jeskyně Pod Staráky u Kokořína).

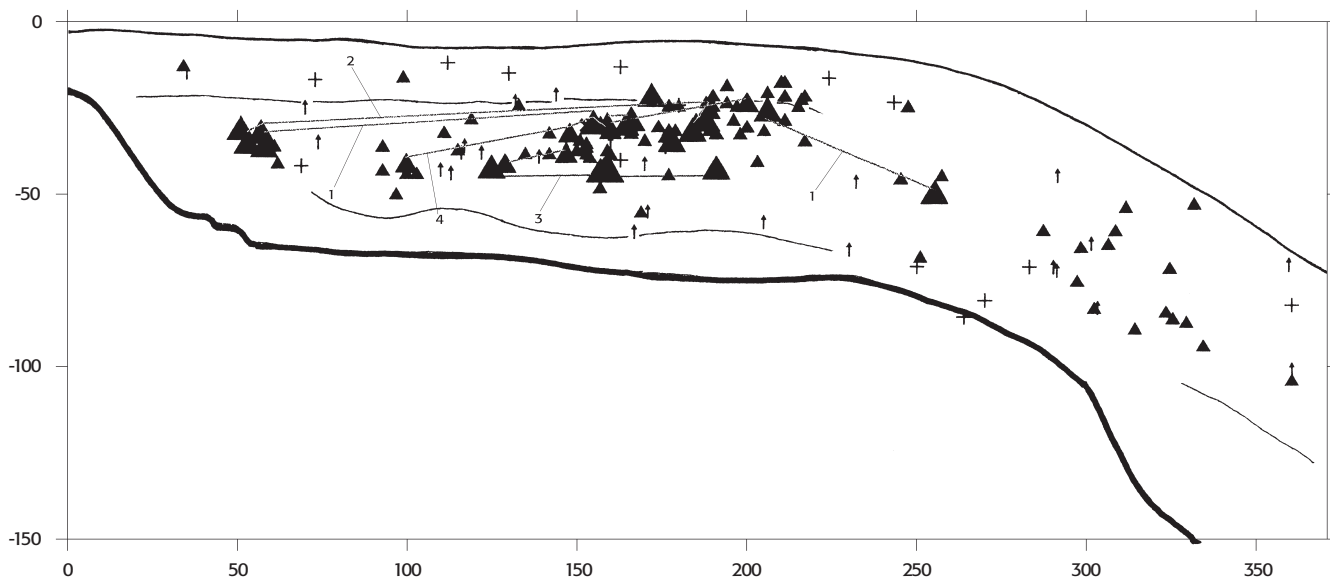
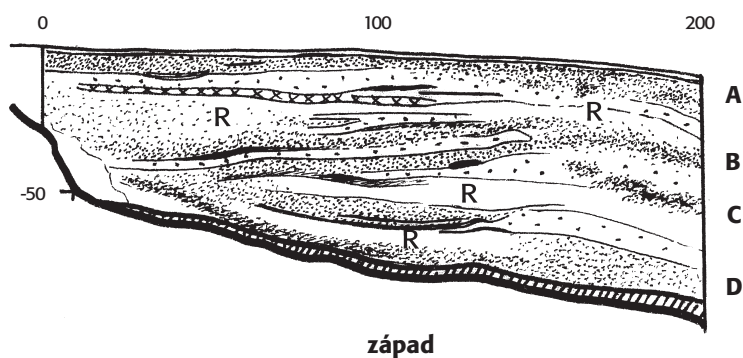
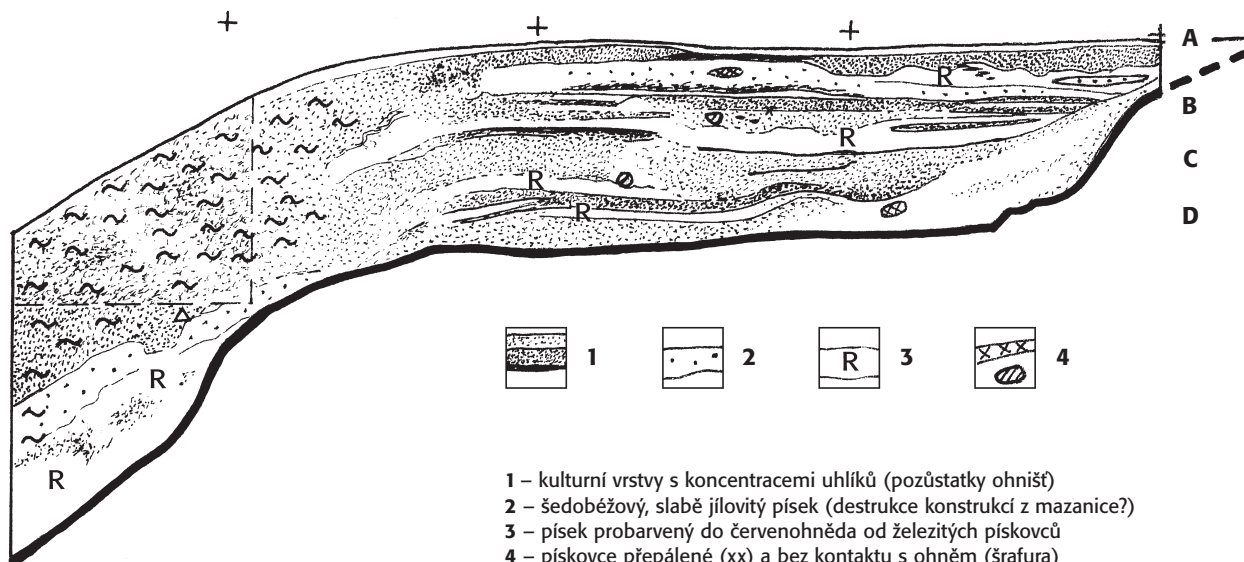
Výsledky výzkumů pískovcových převisů na Českolipsku jsou zpracovány zatím jen předběžně a podrobná analýza lokalit zemědělského pravěku se postupně připravuje, proto se tento přehled zaměřuje jen na některá obecná pozorování (Svoboda – Peša – Jenč 2001; Svoboda ed. 2003). Nápadné jsou rozdíly mezi lokalitami jak co do mocnosti a intenzity kulturní vrstvy, tak i do množství artefaktů v ní. Převisy malých rozměrů (např. Máselník I, Donbas – obr. 19, Uhelná rokle III) jsou často výrazně bohatší na výskyt keramiky než prostorné převisy (např. Pod zubem, Heřmánky I,

Obr. 18. Český ráj – Vztah osídlení k vývoji klimatu v závěru doby bronzové a v rané době železné podle P. Jenče. Křivka **A** – úrodná a teplá oblast Příhrázské vrchoviny u Mnichova Hradiště, **B** – zemědělsky méně příznivá a výrazně vlhčí oblast Maloskalska na severu Českého ráje. Hodnoty na svislé ose odpovídají počtu lokalit. Kultury: Moh – mohylová, Luz – lužická, Slz – slezská, Pt – platěnická, HaP – pozdní halštát (pozdní platěnický horizont). Ekologicky postižené oblasti jsou na sklonku subboreálu vysídlovány, obyvatelstvo se drží při hlavních tocích nebo proniká do výše položených poloh. Celkově dochází k demografickému poklesu (podle Jenč – Peša 2000, 17). – **Abb. 18.** Böhmisches Paradies – eziehung zwischen Besiedlung und Klimaentwicklung am Ende der Bronzezeit und in der frühen Eisenzeit nach P. Jenč. Kurve **A** – fruchtbares und warmes Gebiet des Pířhrázer Hochlands bei Mnichovo Hradiště, **B** – landwirtschaftlich weniger günstiges und beträchtlich feuchteres Gebiet Maloskalsko im Norden des Böhmisches Paradieses. Die Werte auf der Vertikalachse entsprechen der Anzahl der Fundstellen. Kulturen: Moh – Hügelgräber, Luz – Lausitzer, Slz – Schlesische, Pt – Platěnicer Kultur, HaP – Späthalstatt (Spätplatěnicer) Horizont. Die ökologisch betroffenen Gebiete wurden an der Neige des Subboreal entsiedelt, die Bewohner hielten sich an die Hauptwasserläufe oder drangen in höhere Lagen vor. Insgesamt kommt es zu einer demographischen Abnahme (nach Jenč – Peša 2000, 17).

Vysoká Lešnice). Indikátorem intenzity návštěv převisu je stav dochování ohnišť. Zatímco u nálezově chudších lokalit jsou ohniště zpravidla alespoň částečně zachována, na lokalitách s početnou keramikou jsou dochována spíše v podobě propáleného písku, pískovcových kamenů a uhlíků rozptýlených v kulturní vrstvě. Výjimkou mohou být lokality s omezenou volbou místa pro založení ohniště, které je tak v nejvýhodnějším prostoru opakovaně zakládáno.

Vabri Máselník I u Dřevčic bylo možné pozorovat na příkladu přesněji nedatované rozbité zrnotěrky, že

Obr. 19. Českolipsko – převis Donbas, výzkum 2000: významná lokalita billendorfské kultury doby halštatské na severu Čech. Východní profil (nahore, dole) s vnesením skládanek čtyř torz billendorfských nádob. Kulturní vrstvy: **A** – středověk, **B a C** – doba halštatská, **D** – pravděpodobně eneolit (a mezolit?). Dokumentace a kresba V. Peša. — **Abb. 19.** Česká Lípa-Gebiet – Felsüberhang Donbas, Grabung 2000: namhafte Örtlichkeit der Billendorfer Kultur der Hallstattzeit in Nordböhmen. Ostprofil (oben, unten) mit vier zerlegten Torsos von Billendorfer Gefäßen. Kulturschichten: **A** – Mittelalter, **B und C** – Hallstattzeit, **D** – wahrscheinlich Äneolithikum (und Mesolithikum?). Dokumentation und Zeichnung V. Peša.

větší kusy destruovaných předmětů uživatelům výklenku při jejich činnosti překážely a byly proto odstraněny z bezprostředního dosahu využívané plochy (v případě těžkého kusu granitoidní desky pouze 1 m níže po svahu od abri). Máselník I poskytl ještě jedno zajímavé, ale bohužel opět přesněji nedatovatelné zjištění. Ve svahu před abri vedla ze směru od vody a otevřené krajiny terénní rýha, která pravděpodobně představuje přístupovou pěšinu pod abri a dokládá směr, ze kterého tehdy přicházeli lidé nejčastěji na lokalitu (nebylo to tedy od západu z lesní oblasti Vlohoště).

Zatím obtížně vysvětlitelné jsou převisy s mocnou kulturní vrstvou, která obsahuje jen malé množství keramických zlomků. Příkladem je především Tisícový kámen pod Vlohoště, kde kulturní vrstva v sondě V. Cílka z r. 1995 dosahuje více než 30 cm a podle V. Ložka (ústní sdělení z r. 1998) v ní při sondáži v r. 1950 našli s F. Proškem i zbytky bukového listí. Obsahovala jen několik pravěkých atypických zlomků, dnes nezvěstných, které Prošek datoval do lužické kultury.

V centrální oblasti Kokořínska představuje neobvyklou lokalitu velmi nízká jeskyně **Pod Staráky** u Kokořína, která obsahovala ve 40 cm vysoké zadní části zbytek kulturní vrstvy s relativně velkým počtem keramických zlomků knovízské kultury. Ochranu a pobyt člověka umožňoval prostor pod převisem, zasahující ještě asi 2 m do jeskyně – tedy plocha zhruba 9 m². Jeskyně poté přechází v neprůleznou puklinu (Hörbinger – Zimmerman 1991).

Mezi speleoarcheologické lokality patří také některá místa s nálezy bronzů, i když u tohoto druhu předmětů převažuje jejich deponování mimo skalní dutiny (srov. Zápotocký 1969). Výjimku představuje depot bronzů z mladší doby halštatské u **Dubičné** severovýchodně od Úštěka. Depot 10 bronzových předmětů (7 náramků navlečených údajně na kosti, prsten, nákrčník a terčík) byl objeven v r. 1900 ve skalní puklině při stavbě železniční trati (von Weizierl 1901; Kytlicová 1978, 524).

V Lužických, resp. Žitavských horách jsou převisy s nálezy lužické kultury doloženy zatím jen z bezprostřední blízkosti hradiště **Oybin (Ojvín)**. Na mohutné oybinské skále uprostřed údolí, kterým zřejmě již v pravěku procházela komunikace ze Žitavska přes Lückendorfské sedlo do severních Čech (Plesl 1967), existovalo v pozdním stupni lužické kultury hradiště (Coblentz 1984; 1988a). Vzhledem k erozím a intenzivní středověké stavební činnosti jsou dnes nálezy objevovány převážně na úpatí hradní skály, v puklinách a převisech. Značný význam lokality dokládají nálezy několika kamenných kadlubů na odlévání bronzových zbraní a šperků (?), rovněž ze sekundárního uložení (Coblentz 1984; 1988a). O náleзовých okolnostech keramických souborů ze 2 mělkých převisů na úpatí ojvínské hradní skály není mnoho známo a lze spíše předpokládat jejich druhotné uložení. Stěží se dnes lze vyjádřit i k dalšímu převisu či skalnímu výklenku na západním předpolí hradiště, kde mělo být v r. 1847 či 1851 nalezeno “7 pohřebních uren s popelem a zbytky kostí”, podobně jako pokličky (Coblentz 1984, 95–96). Ale již prof. Wilisch jejich pravěké stáří vyloučil s odkazem na staré vyobrazení jedné z nádob, která odpovídá vrcholnému středověku (Wilisch 1902).

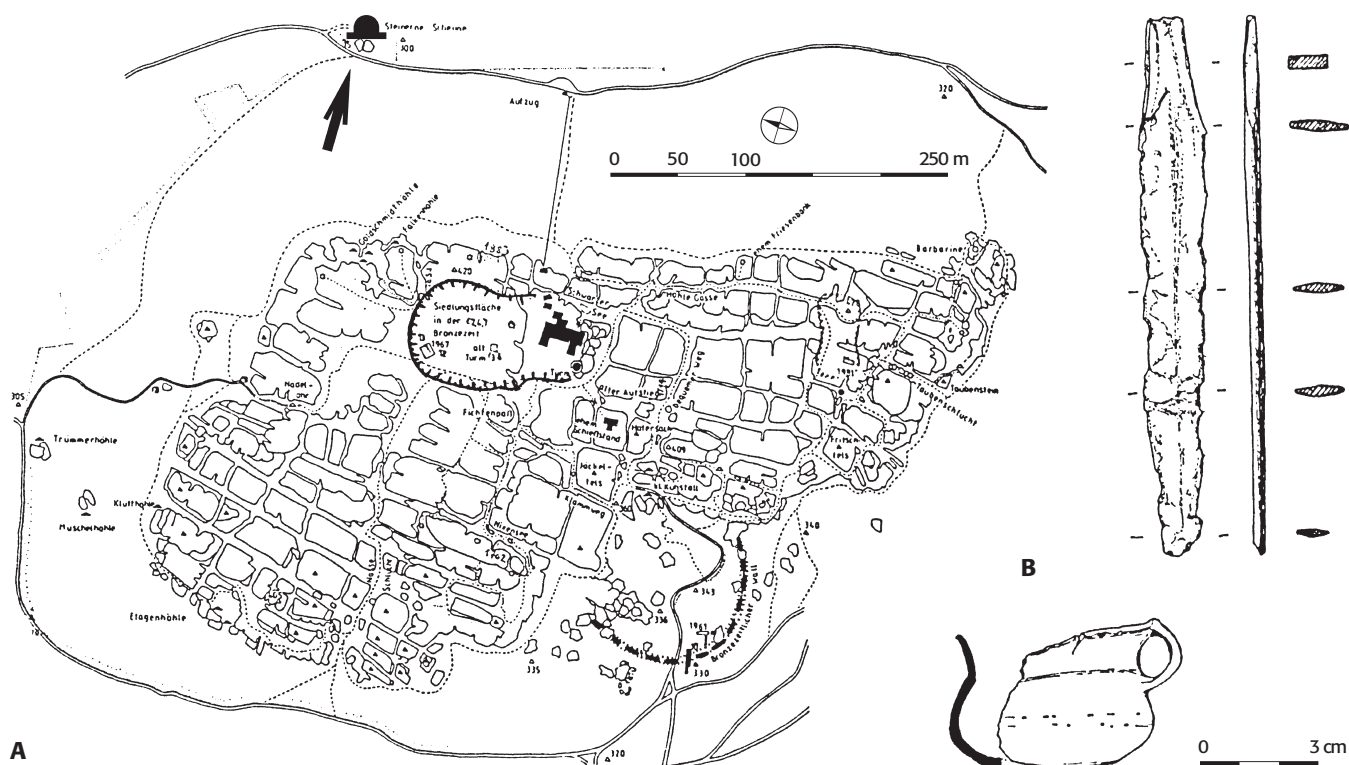
3.6. Labské pískovce

Rozsáhlé, převážně zalesněné území Labských pískovců s členitým skalnatým terénem, stovkami roklí a soutěsek, Labským kaňonem, ale i osamocenými stolovými horami na náhorních plošinách představuje přírodní předěl mezi Čechami a Saskem. Jeho centrální část je od 18. století nazývána České a Saské Švýcarsko.

Archeologický zájem přitahovala zejména západní část oblasti v dosahu tzv. labské cesty, odkud také pocházejí prakticky všechny nálezy i lokality známé do poloviny 90. let (přehledy Velímský 1991; Simon – Hauswald 1995; srov. též Coblentz 1986; Hauswald 1986). Nálezy z jeskyní na saské straně se objevují zejména od 80. let díky zvýšené činnosti drážďanských speleologů. Na české straně Labských pískovců první skupinu pravěkých lokalit objevili v r. 1994 strážci CHKO Labské pískovce Václav Sojka a Reiner Marschner a tři převisy u Brtníků následně prozkoumal Slavomil Vencl (Pažourek – Velímský 1995). Kromě nálezů štípané industrie z porušených sedimentů pod dalšími převisy (V. Sojka) přinesly nové informace k pravěkému osídlení především geologické sondy Václava Cílka v l. 1997 a 1998. Vzhledem k výskytu mezolitických nálezů byla oblast zahrnuta do probíhajícího výzkumného projektu Poslední lovci-sběrači na severu Čech, vedeného Jiřím A. Svobodou, a v l. 1999, 2001 a 2005 následoval výzkum 10 převisů, spojený s další prospekci a objevem nových lokalit. Výsledky výzkumu byly zčásti předběžně publikovány (Svoboda ed. 2003) (tab. 1; graf 1).

Hustá síť archeologických lokalit v okolí Labe mezi Děčínem a Drážďany nabízí alespoň základní představu o využívání zdejší krajiny již od neolitu, nejvýrazněji jsou ovšem zastoupeny právě nálezy z mladší a pozdní doby bronzové (Velímský 1991, 30). Sídliště lužické kultury vytvářejí poslední větší koncentraci na saské straně v okolí Pirny, další jsou doložena až v Děčínské kotlině. Mezi těmito sídelními oblastmi byly objeveny pouze ojedinělé nálezy keramiky, bronzů nebo lužických kamenných sekeromlatů (k sekeromlatům Coblentz 1986, 91–92), jejichž koncentrace podél Labe, ale i v místech pozdější srbské cesty může naznačovat původní komunikace (Velímský 1991, 28; Jiřík – Peša – Jenč v tisku).

Nápadným jevem v této patrně jen málo osídlené krajině jsou archeologické nálezy z dominantních skalních útvarů a stolových hor v blízkosti výrazného esovitého zákrutu Labe (Elbschleife) zhruba v poloviční vzdálenosti mezi Pirnou a Děčínem (Hauswald 1986). Zatímco u Liliensteinu, Königsteinu (?) a skalního masívu Neurathen (Neugebauer 1986, 49–50) se jedná převážně o nálezy v sekundárním uložení na úpatí skal nebo ve skalních puklinách, archeologicky lépe prozkoumanou lokalitu představuje stolová hora Pfaffenstein (obr. 20), považovaná za případné centrum zdejšího osídlení (souhrnně Simon – Hauswald 1995, 89–92). Osídlení lužické kultury existovalo zhruba po dobu 200 let (BzD–HaB), jak dokládá značné množství keramiky a bronzové předměty; pozůstatky sídlištních objektů s výjimkou několika ohnišť jam se však zjistit nepodařilo. Výstup na centrální vrcholovou plošinu zajišťoval val s mohutným kamenným lícem, plošinu ukrytou uprostřed rozsáhlého skalního labyrintu pokrývaly

Obr. 20. Labské pískovce – lužické sídliště na stolové hoře Pfaffenstein (A) a jeskyně Steinere Scheune, v níž byla prokopána lužická kulturní vrstva obsahující keramiku, bronzovou dýku a zrnotěrku s tříčem (B) (podle Neugebauer 1986, Abb. 62; Coblenz 1986, Abb. 1). — **Abb. 20.** Elbsandsteingebirge – Lausitzer Siedlung auf dem Tafelberg Pfaffenstein (A) und die Höhle Steinere Scheune, in der eine Kulturschicht der Lausitzer Kultur untersucht wurde. Diese Schicht enthielt Keramik, Bronzedolch und Mahlstein (B) (nach Neugebauer 1986, Abb. 62; Coblenz 1986, Abb. 1).

sprašové půdy. Při interpretaci lokality autor výzkumu A. Neugebauer uvažuje jak o sídlišti (především na základě několika desítek zrnotěrek), tak i o případném kultovním významu celé hory (nápadný je výskyt 2 bronzových náramků a nože, podobně jako neolitických sekerek). Velkou předností lokality je několik vodních zdrojů přímo v opevněném areálu (Neugebauer 1986). V úvahu připadá i význam lokality na labské cestě při setkání (či rozdělení) její vodní a pozemní větve (srov. Simon – Hauswald 1995, 90).

Na úpatí Pfaffensteinu je i několik jeskyní, z nichž byla amatérsky prokopána lokalita **Steinerne Scheune**. V této prostorné rozsedlinové jeskyni byla vedle keramických zlomků nalezena polovina miniaturního koflíku, bronzový nůž s jazykovitou rukojetí a kompletní zrnotěrka (Coblenz 1986, 105). K úvahám o možné funkci jeskyně může přispět i poznatek, získaný během výzkumu pfaffensteinského valu, že tato opevněná lokalita zanikla násilným způsobem (Neugebauer 1986, 9).

Z okolí labského kaňonu je dosud známo 11 speleoarcheologických lokalit s pravěkými nálezy. V případě pěti z nich se setkáváme s nápadným kulturním jevem – s ukládáním ojedinělých celých nádob ve skalních dutinách v různých obdobích pravěku: pozdní eneolit (jeskyně Tonkrughöhle na Malém Winterbergu), kultura únětická (převisy Untere Schmalzgrube a u Tisé), předlužická (skalní dutina u **Schöny**), lužická (jeskyňka nad **Dolním Žlebem**), nebo časně laténské období (puklina u brány Schrammtor) – souhrnně Coblenz 1988; Simon – Hauswald 1995, 88–89. Výjimku

mezi deponovanými předměty představuje depot bronzových šperků vinařické skupiny časného období stěhování národů u Hřenska (Jířík – Peša – Jenč v tisku). Lze se domnívat, že předmětem uložení nebyla samotná nádoba, ale spíše její obsah, po němž se však v žádném z uvedených případů nic nedochovalo. Místa nálezů potom naznačují, že uložení nádob zřejmě nebylo bezpodmínečně závislé na morfologickém charakteru skalní dutiny (převís – nízká jeskyně – puklina). Společnými znaky těchto lokalit je jejich nenápadnost v terénu (obtížně se hledají), spíše malé rozměry dutiny a především úplná absence kulturní vrstvy nebo jakýchkoliv jiných dokladů o přítomnosti nebo pobytu člověka (srov. Coblenz 1988, 115–116). Při pohledu na mapu je zřejmé, že čtyři z pěti lokalit leží v bezprostřední blízkosti labského kaňonu. Nápadná koncentrace těchto lokalit v nejnáročnějším úseku labské vodní cesty mezi Děčínem a Bad Schandau, stejně jako absence podobných analogií z prostoru střední Evropy, kde by byl větší počet těchto lokalit vázán na podobně specifický úsek krajiny, nabízí vzájemnou spojitost mezi dopravou na Labi a (votivním?) uložením hrncovitých nádob s nedochovanými obsahy ve skalních dutinách. Souvislost s pravěkou komunikací nevyklučuje ani převís Untere Schmalzgrube, který se nachází nedaleko předpokládané pozemní trasy Pirna – Königstein – Děčín (trasa E podle Simon – Hauswald 1995, Abb. 62; toto komunikační schéma přejímá také V. Salač 1997, obr. 7). Poslední zhodnocení nálezů nádob ze skalních dutin předkládá již

vícekrát citovaná práce K. Simona a K. Hauswalda (1995, 88–89). Autoři zpochybňují starší názory o funkci těchto skalních dutin jako útočišť, loveckých stanovišť či pozorovacích bodů, které jsou čistě hypotetické a neopírají se o skutečnou výpověď náleзовých situací. Naproti tomu, podobně jako T. Velimský (1991, 31–32), upřednostňují rituální důvody, vedoucí k deponování nedochovaných obsahů v nádobách.

Na české straně Labských pískovců východně od Labe dokládají výzkumy posledního desetiletí nálezy z období lužické a billendorfské kultury. Nálezové situace pod převisy prokazují na většině lokalit přítomnost kulturní vrstvy, tj. polohy tmavšího humózního písku s více či méně dochovanými ohništi a nálezy ve značném stupni fragmentarizace (keramika, zvířecí kosti, výjimečně štípaná industrie). Plošně byly prozkoumány převisy **Dolský mlýn** a **Sojčí**, menšími sondážemi převisy **Čínská zeď 1**, **Chatař**, **Trampský**, **Pramenný**, **Prasečí hlava** a **Šamanský**. **Švédský převis** a malá rozsedlinová jeskyně **Na Strážišti** mají nálezové situace zničeny, převis **Stříbrné stěny 4** poskytl zatím jen povrchné nálezy, a ojedinělá keramika z dalších lokalit (u Brtníků, Pod Šaunštejnem, Jezevčí převis) bližší datování v rámci pravěku neumožňuje (Svoboda ed. 2003; Peša – Jenč 2003a; 2004; 2006). Výjimečný nálezy billendorfské kultury pod Pramenným převisem – splepené torzo horní poloviny amfory – pravděpodobně souvisí s vodním zdrojem před převisem (Jenč – Peša 2000, 18).

3.7. Ostatní skalní dutiny v Čechách

V oblastech nepískovcového pseudokrasu, který pokrývá větší část zbývající plochy Čech, jsou větší jeskyně zcela výjimečné (tab. 1; graf 1). Nejčastěji se vyskytují malé výklenkové jeskyně, převisy nebo puklinové jeskyně. Zvláštní kategorií skalních dutin jsou drobné jeskyňky či převisy, vázané na nápadnější skalní útvary či balvany, které jsou dosud nejlépe zdokumentovány v jižních Čechách (Fröhlich 1997; 1998). Zdejší lokality obsahující nálezy ze sledovaného období jsou většinou v bezprostřední návaznosti na okolní osídlení, výjimku představuje pouze vysoko položený převis **na Fabiánku** na Novobystřicku (srov. Chvojka 2004). V blízkém okolí převisu **u Mžíkovy chaty** u Písku, v němž byly uloženy 2 bronzové nákrčníky jenišovského horizontu HaA2/HaB1, je známo pohřebiště, hradiště a snad i sídlištní nálezy. Uložení bronzových předmětů J. Fröhlich (1998a) interpretuje jako depot. Početné sídelní a pohřební nálezy pocházejí i z okolí nápadného balvanu v lese **Hájek** na Protivínsku. Vzhledem k nálezům střepů také ve šterbinách balvanu lze usuzovat na jeho specifickou funkci (využití ke kultu jako megalit? – Fröhlich 1997, 80–81). Ani jeskyně **u Svíby** není v neosídlené krajině; 5 km odtud je dobře průchodným terénem dosažitelné hradiště Hradec/Raciberk s časově odpovídajícími nálezy (Hrubý 1998, 8).

Za zvláštní zmínku stojí také ojedinělé nálezy lužické kultury ze severovýchodních pohraničních hor, které jsou ovšem starého data a nálezové okolnosti

nejdou vždy zcela jasné (jeskyně **Skalní hrad** na okraji Jizerských hor a Krakonošova klenotnice v Krkonoších). Pozoruhodná je především zpráva o přítomnosti 2 střepů kultury popelnicových polí v jeskyni **Krakonošova klenotnice** v blízkosti prameniště Labe v n. v. kolem 1300 m, což by byl pravděpodobně nejvýše položený pravěký nálezy na našem území (Waldhauer 1971, 21–23).

Ojedinělou lokalitou mimo krasovou oblast středních Čech je jeskyně **Drábovna** ve vltavském údolí severně od Prahy, z níž má pocházet ojedinělá, údajně knovízská keramika (Cílek 1996).

3.8. Jižní Durynsko, Vogtland

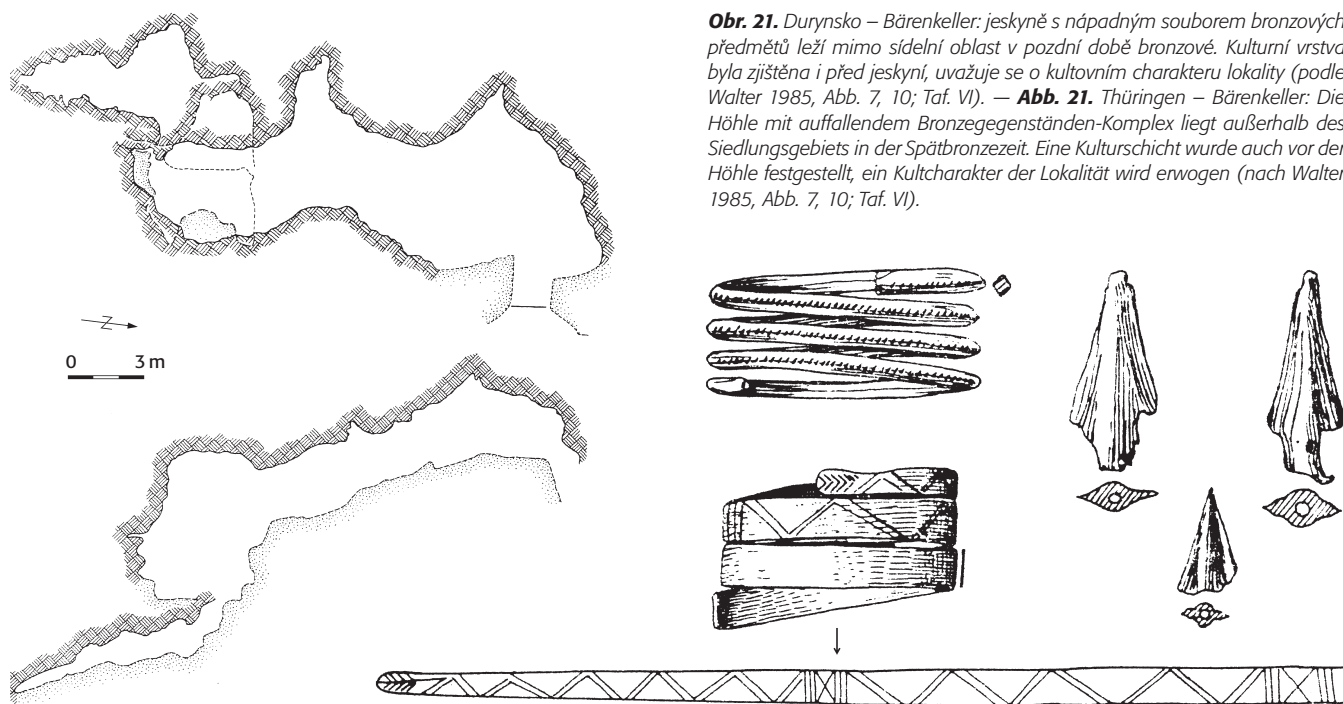
Výskyt většího množství krasových jeskyní je vázán na pásmo vápenců a dolomitů (tzv. Zechsteinausstrich) na SV úpatí Durynského lesa zejména v okolí měst Saalfeld a Pößneck (obr. 35). Jeskyně jsou spíše malé a nevytvářejí rozsáhlejší podzemní systémy, jen ojediněle je vytvořena krápníková výzdoba (např. Bärenkeller).

Převážná část archeologických výzkumů v durynských jeskyních je starého data a ani novější akce amatéra M. Richtera (jeskyně u Döbritz) nebo výzkumy R. Feustela dostatečně nedokumentují postmezolitické nálezové situace (k dějinám výzkumů podrobně Walter 1985). Výsledkem je tedy pouze soubor artefaktů, vzhledem ke ztrátám nálezů za druhé světové války navíc značně neúplný, který je jen ojediněle doplněn bližšími nálezovými okolnostmi. To vše podstatně snižuje vypovídací hodnotu speleoarcheologických lokalit v této oblasti. Z 21 pravěkých jeskynních lokalit v Durynském lese jich 18 náleží do období mladší doby bronzové až halštatu (tab. 2; graf 1).

Jednou z nejzajímavějších jeskyní je **Bärenkeller** (obr. 21), která leží již za hranicí pravěké sídelní oblasti (obr. 35). Výškově členitá, 25 m dlouhá jeskyně se zasypaným vchodem jako jediná poskytla bronzové předměty (pásová spirála, 3 hroty šípů a zl. ozdoby). Lužický kulturní horizont (stupeň HaB) byl zjištěn jak v jeskyni, tak i na plošině před jeskyní, kde byl však promíchán s neolitem a středověkem (Walter 1985, 36–37). Walter poukazuje na relativně vysoké procento bronzových předmětů k poměru keramiky, které na sídlištních není obvyklé. Kultovním podnětům pro využívání jeskyně by nasvědčovala také poloha jeskyně (vyšší nadmořská výška mimo osídlenou krajinu), její morfologická podoba i nepříliš příznivé mikroklima uvnitř jeskyně (Walter 1985).

Bohatou lokalitou byla suchá výklenková jeskyně **Kniegrotte** u Döbritz. Z celé jeskyně, z prostoru před ní i z 9 m vzdáleného výklenku pochází 26 krabic keramických zlomků, z nichž podstatná část náleží i sledovanému období (stupně HaA, HaB a HaD/LTA). Objevuje se široká škála tvarů (misky, mísy, hrnce s plastickými lištami, ojediněle amfory); značné množství zlomků je zdobených. V úplnosti je zachována 1 menší nádoba a lžice. Z téže kulturní vrstvy mají pocházet 2 parohové sekeromlaty s jehlicí a přeslenovitý předmět (Walter 1985, 16–23).

Výraznější nálezové situace se uvádí také z nedaleké jeskyně **Gerdgrotte**, kde měly být ve skalním výklenku

Obr. 21. Durynsko – Bärenkeller: jeskyně s nápadným souborem bronzových předmětů leží mimo sídelní oblast v pozdní době bronzové. Kulturní vrstva byla zjištěna i před jeskyní, uvažuje se o kultovním charakteru lokality (podle Walter 1985, Abb. 7, 10; Taf. VI). — **Abb. 21.** Thüringen – Bärenkeller: Die Höhle mit auffallendem Bronzegegenständen-Komplex liegt außerhalb des Siedlungsgebiets in der Spätbronzezeit. Eine Kulturschicht wurde auch vor der Höhle festgestellt, ein Kultcharakter der Lokalität wird erwogen (nach Walter 1985, Abb. 7, 10; Taf. VI).

nalezeny zlomky keramiky, lidské kosti, kamenný hrot, kostěné šídlo a zvířecí kosti spolu s ohništěm. Větší mísovitý koflík s vypnulínami (slepený ze střepů) pochází z další döbritzské jeskyně **Richterhöhle** (Walter 1985, 16).

Blíže nedatovatelné lidské kosti jsou připomínány i z dalších 5 jeskyní. Výjimečnou lokalitou je malé abri **Fuchskirche** se sporadickými nálezy keramických zlomků z mladší doby bronzové až halštatské a patrně pozdně paleolitickou štípanou industrií. V prostoru před abri byla objevena kostra dítěte, interpretovaná na základě jediného zjištěného artefaktu – grandle – jako hrob, snad neolitický. Zatímco neolitické nálezy nejsou v okolí abri doloženy, jiné ojedinělé střepy nádob z doby bronzové až halštatské jsou známy i z okolních jeskyní na Heiligerbergu, vzdálených od Fuchskirche asi 500 m (Walter 1985, 10–15).

Z 18 jeskyní sledovaného období se 4 z nich nalézají v bezprostřední blízkosti či přímo v areálu hradiště. Zatímco u Clythenhöhle a Felsenburg-Höhle není stáří hradiště známo, nálezy z hradiště **Gleitsch** (obr. 22) se zřícenou jeskyní a skalní bránou Teufelsbrücke náležejí především do období HaD–LTA. V areálu hradiště včetně obou jeskyní se vedle keramiky nalezlo větší množství strusky (ve zřícené jeskyni měděná, pod Čertovým mostem železná). Zvlášť nález několika kilogramů železné strusky pod Teufelsbrücke nabízí úvahy o významu lokality v rámci hradiště. Podle Waltera se zde buď zpracovávalo železo (výhodou mohlo být např. stoupavé proudění větru v jeskyni) nebo se tu naopak ukládal odpad. Přitom se nezdá být pravděpodobné, že by výrazná koncentrace strusky v rámci celého hradiště mohla být výrazněji ovlivněna erozí a splachy z vrcholové plošiny (Walter 1985, 53). Struska se uvádí také z jeskyně **Herdloch**, odkud je dodnes dochována pouze kalendenberská keramika (HaD) a zl. bronzové-

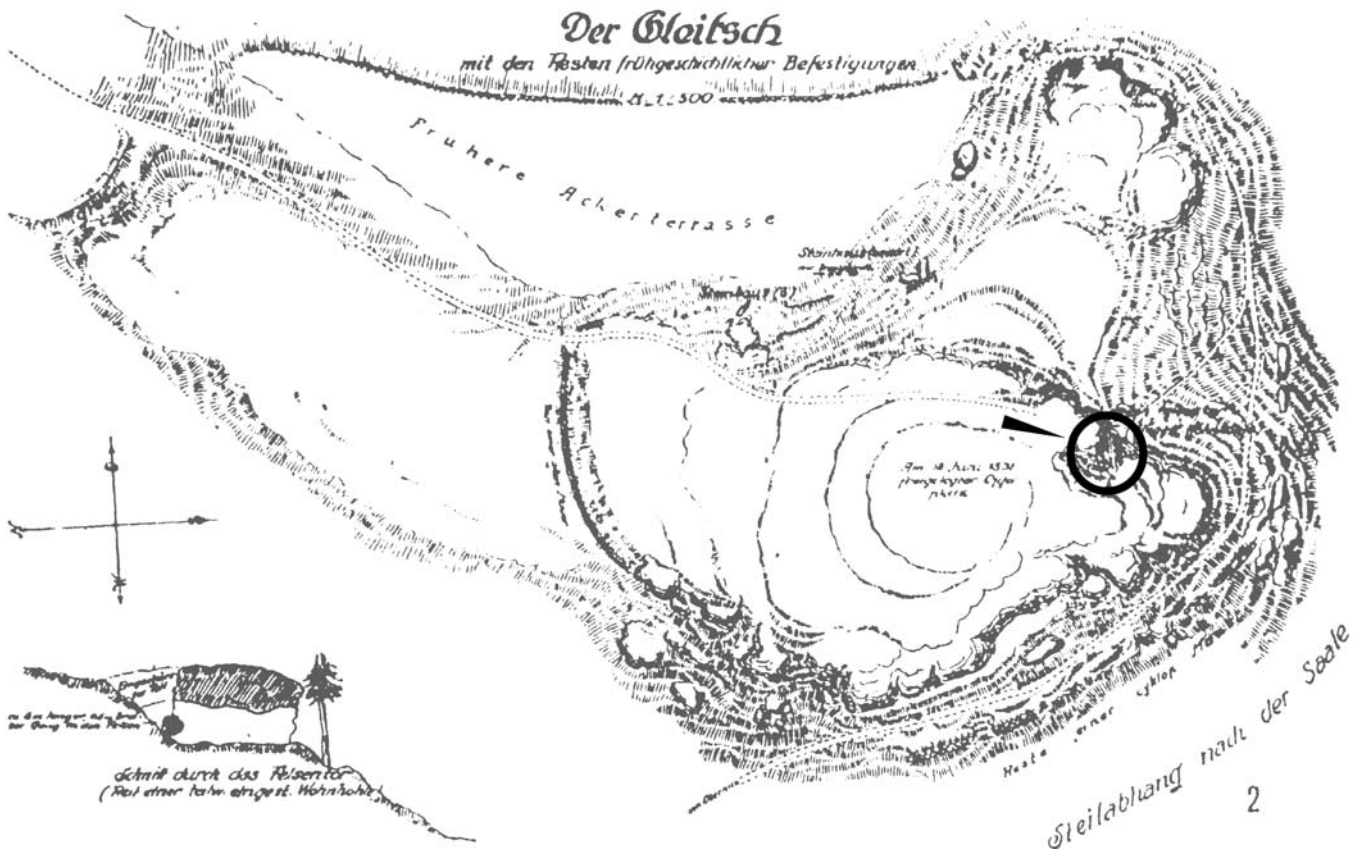
ho plechu. Dvě stě metrů od jeskyně leží pohřebiště z doby bronzové až halštatské (Walter 1985, 47).

Walter se poměrně obsírně zabývá v obecné rovině otázkou interpretace jeskynních nálezů. Při aplikaci sice zjistil, že nálezy z durynských jeskyní nejsou dostatečně průkazné, ale i přesto preferuje na prvním místě sídelní formu využití, která se může případně prolínat s kultovními činnostmi. Všimá si také nápadné skutečnosti, že se značná část jeskyní nachází v blízkosti sídlišť, případně hradišť (Walter 1985, 79–82, 86).

Ze sousedního Vogtlandu pochází zajímavý nález z puklinové jeskyně **na Ruderitzbergu** (obr. 2), která leží zcela mimo osídlenou oblast. V suti před vchodem byly nalezeny zlomky ze zásobnice a zuhelnatělý hrách, pravděpodobně ve vzájemné spojitosti (Simon 1989, 167, Taf. 6).

3.9. Kyffhäuser a střední Německo

Dlouholeté výzkumy Güntera Behm-Blancke v komplexu vzájemně propojených, převážně puklinových jeskyní sádrovcového krasu na jižním úpatí pohoří **Kyffhäuser** v jižním předpolí Harcu patří svými výsledky k nejvýznamnějším v dějinách německého archeologického bádání nejen o jeskyních, ale i o kultovních místech obecně. I po 40 letech od ukončení výzkumů však dosud chybí celkové zpracování archeologických nálezů. Dosavadní předběžné nebo souhrnné publikace z doby krátce po ukončení výzkumů – zejména popularizující monografie z r. 1958 – navíc nejsou kompatibilní s nejnovějším, a zároveň bohužel i posledním Behm-Blanckovým přehledem z r. 1989. K identifikaci lokalit lze pouze říci, že 20 prozkoumaných jeskyní (Behm-Blancke 1976) vytváří dva rozsáhlejší jeskynní komplexy (Behm-Blancke 1989).

Obr. 22. Durynsko – Hradiště Gleitsch se skalní bránou Teufelsbrücke, osídlené v HaD–LTA. V jeskyni i na dalších místech areálu hradiště nalezeno větší množství strusek, dokládajících různé výrobní činnosti (podle Walter 1985, Abb. 10). — **Abb. 22.** Thüringen – Burgstall Gleitsch mit Felsentor Teufelsbrücke, besiedelt in HaD–LTA. In der Höhle und an weiteren Stellen des Burgstall-Areals Fund einer größeren Menge Schlacken, die verschiedene Produktionstätigkeiten nachweisen (nach Walter 1985, Abb. 10).

Podrobněji jsou přitom popsány náleзовé situace pouze z prvních deseti jeskyní (Behm-Blancke 1958); není však zřejmé, k jakému jeskynnímu komplexu náležejí.

Kulturní tradice jeskyní je doložena již ve starší době bronzové, ale k největšímu rozsahu rituálních činností dochází v době popelníkových polí (HaB) a vyznívá na přechodu doby halštatské a laténské (Behm-Blancke 1976). Na základě doposud publikovaných výsledků náleží do období popelníkových polí i značná část níže uvedených organických materiálů.

Významná zjištění k otázkám využívání jeskyní přineslo zpracování osteologických pozůstatků, čítajících téměř 32 000 kostí (Teichert 1978; 1981; 1982; 1985; 1985a; Teichert – Lepiksaar 1977) a paleobotanického materiálu, který se ve výborných konzervačních podmínkách jeskynního klimatu dochoval v neobvyklém rozsahu. Jedná se např. o dřevěnou sošku, obarvené kusy dřeva, hůl, prkénko, třísky, pochodně, pouzdro šídla nebo dřevěný přeslen, části nádob z březové kůry s rytým ornamentem a části proutěných nádob, krabice z kůry, upražené a spálené obilí, tráva, sláma, mech, větve, rostlinná vlákna, provázek z lidských vlasů, ale i chléb, zuhelnatělá hrouda kaše nebo lískové oříšky (Behm-Blancke 1958; Farke 1991; Jacob – Cott 1991).

Jeskyně 1 je na základě nalezených přeslenů interpretována jako obytná, vzhledem k bronzovým před-

mětům G. Behm-Blancke (1958, 225–226) usuzuje na obydlí vyšších kněžských hodnostářů. Jemné sterilní mezivrstvičky dokládají intervalové využívání prostoru, ohně ze slámy upřesňují časový interval na dobu po žních. Obtížně vysvětlitelná je lomová jáma, z níž pocházejí kamenné plotny nalezené ve všech kulturních vrstvách (Behm-Blancke 1958, 61, 79).

Jeskyně 2 poskytla především předměty spojované s výrobou soli v prostoru před jeskyní (technická keramika "briquetagen", kadluby). Svah před jeskyní je rozčleněn do několika teras nejasného původu, které jsou pokryty silnou kulturní vrstvou. Nezodpovězenou zůstává otázka, proč by se sůl zpracovávala v jeskyni a ne v údolí, kde byly zjištěny rovněž pozůstatky osídlení z téže doby. V jeskyni 4 byl zjištěn žernov spolu s upraženým obilím v zadní, hůře přístupné části (Behm-Blancke 1958, 63–67, 108).

Bohatou náleзовou situací přinesl výzkum jeskyně 7. Ve vstupní části se nacházel výklenek vyložený cizorodými načervenalými kameny, které sem musely být dopraveny alespoň ze vzdálenosti půl kilometru. Na kamenech bylo malé ohniště, jinak bez nálezů. Lidské a zvířecí kosti se vyskytovaly po celé jeskyni včetně puklin, zatímco u ostatních zdejších jeskyní se soustřeďovaly buď do puklin, anebo před jeskyně. Zcela výjimečným je nález téměř úplné lidské kostry s koflíkem z doby popelníkových polí, kterou lze snad považovat za regulérní pohřeb. Zemřelý byl ovšem nejspíše ponechán na tehdejší povrchu. Hned vedle byla jes-

kynní podlaha před puklinou dočervena propálená. Jáma u tohoto propálení obsahovala lidské kosti, bronzovou jehlici (doba popelnicových polí) a trepanační kotouč. Bezprostředně před úzkou puklinou v malém výklenku výzkum zjistil záměrně postavenou jehlici ze střední doby bronzové, která musela být dobře viditelná – zda také ještě v době popelnicových polí, není z textu zřejmé (*Behm-Blancke 1958*, 128, 226–230).

Nejvíce organického materiálu poskytly jeskyně 9 a 10, vzájemně spojené šachtou. Kamenité dno puklinové jeskyně 10, hluboko uvnitř skalního masívu, pokrývala v úrovni vrstvy z doby popelnicových polí vysušená tráva promíšená uhlíky, zuhelnatělými větvičky, kostmi mladých vepřů, lidskými kostmi a dalšími rozbitými nebo znehodnocenými předměty, včetně hrud kaše a opálené chlebové hmoty. Zatímco v hlavní prostoru převažovaly kosti zvířecí, kosti lidské ležely mezi spálenými zbytky slámy zejména v postranní chodbě. Bronzové předměty se nalézaly především v puklinách; jedna z jehlic (tentokrát z mladší doby bronzové) byla opět postavena. K dalším zajímavým nálezům patří několik bronzových sídel v dřevěných pouzdrech; jedno z nich bylo zasazené do kostěné rukojeti. Ve skalním výklenku v blízkosti samostatného vchodu do jeskyně 10 ležela hrubě opracovaná dřevěná soška. Zajímavým nálezem z vrstvy doby popelnicových polí je i eneolitická sekera (*Behm-Blancke 1958*, 145–146, 150, 193–203).

Jak stratigrafie, tak analýzy dřeva a zvířecích kostí doložily intervalové pobyty člověka v jeskyních Kyffhäuseru. Dřevo bylo podle letokruhů získáno od počátku jara do počátku léta, přičemž posledních 10–12 let bylo velmi suchých (*Jacob – Cott 1991*). Podle stáří usmrčených mladých zvířat lze usuzovat na nejpočetnější aktivity v jeskyních zejména na jaře (na základě zjištěných březích ovcí či koz nejpravděpodobněji konec března až polovina dubna), ale i na počátku léta (podle mladých srnců nejčastěji květen – červen) nebo na podzim a méně i v zimě (*Teichert 1985*). Na základě zjištěné drobné fauny je v blízkém okolí jeskyní doložen les (např. výskytem sovy) (*Teichert – Lepiksaar 1977*), a početná sláma v ohništích tedy nemohla být náhradkovým palivem. Její použití tak nabývá zcela konkrétního významu při zvláštních činnostech prováděných v jeskyni. Za pozornost stojí také velké množství lidských kostí, často se stopami dělení koster a štípání nebo řezání jednotlivých kostí (*Behm-Blancke 1976*). Lidské pozůstatky však dosud nebyly souhrnně zpracovány. Obětovány měly být mimo jiné údajně také těhotné ženy (*Teichert 1985*).

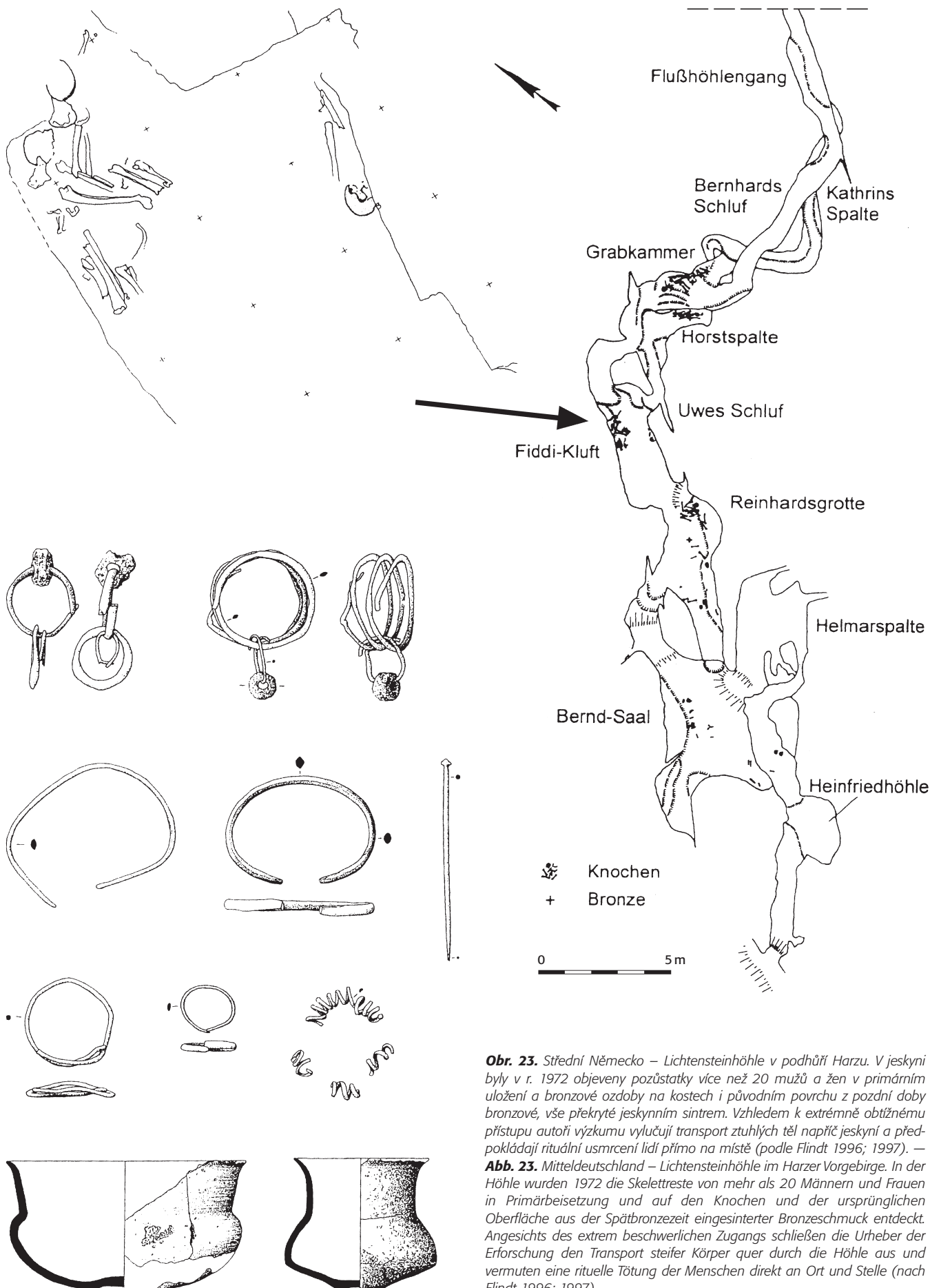
V předhůří Harcu patří k nejzajímavějším jeskyním Diebeshöhle a Lichtensteinhöhle s výskytem bronzových předmětů v doprovodu lidských kosterních pozůstatků. **Diebeshöhle** je silně svažitá až propastovitá jeskyně s nízkou celoroční teplotou kolem 4 °C a značnou vlhkostí. Nálezy pocházejí jak z prostoru před jeskyní, tak i ze všech jejích částí. Do větších hloubek se patrně dostaly sekundárně, např. při přívalových srážkách, kdy do jeskyně vtéká mnoho vody. Na některých místech jeskyně autoři v této souvislosti uvažují o posunu celých vrstev. Těžištěm využívání jeskyně je

starší doba bronzová. Zda některé lidské kosti a spálené obilí náleží také pozdní době halštatské, nelze bezpečně rozhodnout. Vedle keramiky jsou součástí halštatské výbavy přinejmenším bronzové náramky (*Walter 1985* s lit., 58–65). Podle D. Waltera severní expozice jeskyně jako sídliště. Nálezový inventář nejvýrazněji zastoupené únětické kultury, připomínající nálezy z pohřbů a depotů, je podle D. Waltera spíše výsledkem kultovních činností prováděných v okolí jeskyně (*Walter 1985*, 64–65).

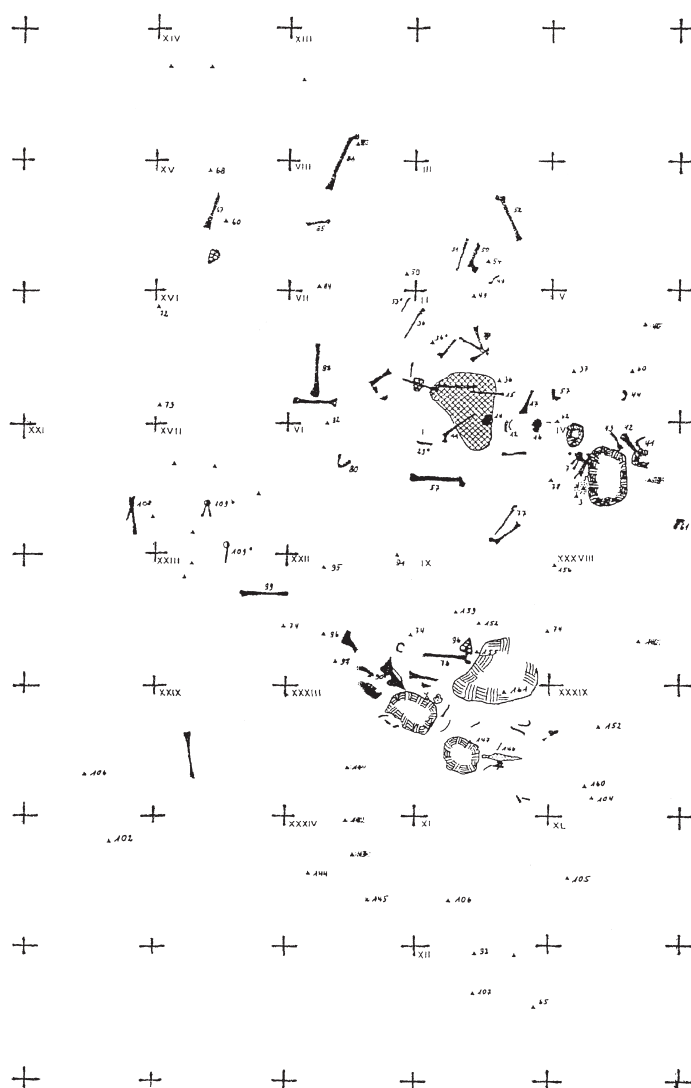
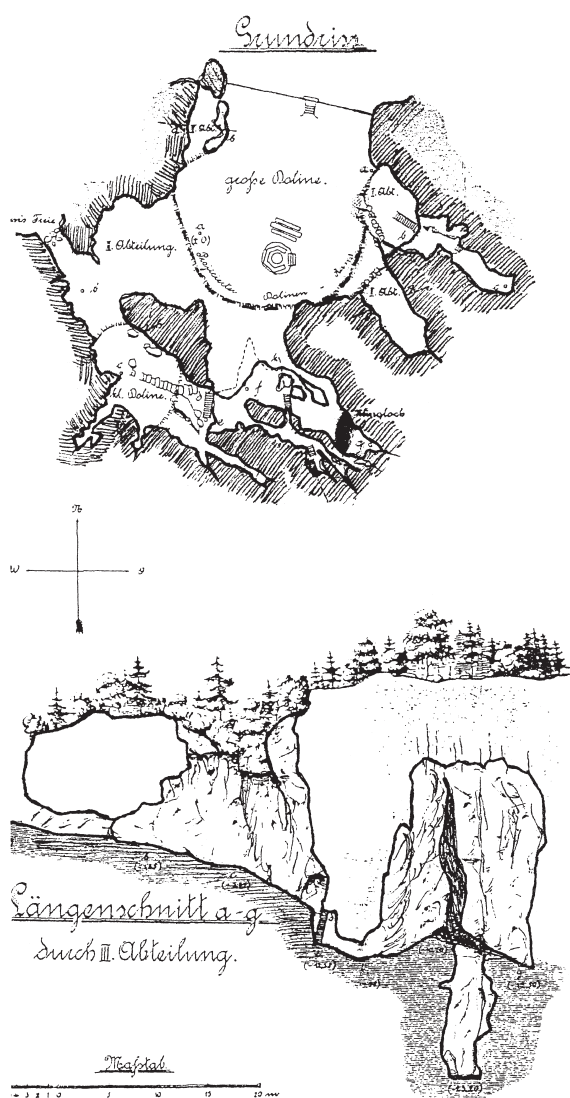
Jeskyně **Lichtensteinhöhle** (*obr. 23*) je výjimečná tím, že záhy po posledních návštěvách lidí Unstrutské skupiny popelnicových polí (HaB1–HaB2/3) došlo k jejímu uzavření, a veškeré nálezy až do znovuobjevení v r. 1972 zůstaly zakonzervovány pod jeskynním sinterem na tehdejší povrchu až do dnešní doby. Lidské kosti spolu s více než 130 bronzovými šperky se nacházely zčásti v anatomické poloze, většinou však neuspořádaně roztroušené v blízkosti stěn a pod nízkými výklenky hlavní chodby ve vzdálenosti 20–60 m od vchodu. Některé bronzové předměty byly přímo na lidských kostech, zbytek kožešiny na jednom z náramků dokládá přítomnost oděvu/obuvi na zemřelém (*Flindt 1996; 1997*). Lidské pozůstatky pocházejí přinejmenším z 23 jedinců (14 mužů a 9 žen), jejichž příčina úmrtí z nálezů nevyplývá. Analýza DNA potvrdila příbuznost několika z nich (S. Flindt in *Busch – Capelle – Laux 2000*, 60 ad.). Poloha kostí, resp. jejich shrnování ke stranám, dokládá opakovaný pohyb lidí v jeskyni podobně jako superpozice 15 ohnišť ve střední části jeskyně (*Reinhardsgrotte*). Ve vstupní části se koncentrovala početná keramika včetně dvou celých nádob. Na některých místech se vyskytoval zuhelnatělý organický materiál připomínající slámu, zvířecí kosti s řeznými stopami, zuhelnatělé obilí, plody a hrudky jáhlové kaše a jiné předměty (*Flindt 1996; 1997*). Klíčovým argumentem při interpretování nálezové situace jsou extrémně úzké a nízké části chodby mezi jednotlivými prostorami, které umožňují pouze obtížné proplazení a transport mrtvých ztuhlých těl zcela vylučují. Autoři výzkumu se proto přiklání ke kultovnímu využívání jeskyně a předpokládají, že k úmrtí jedinců muselo dojít až na místě, poté co se sami proplazili do zadních prostor (*Maier – Linke 1985; Flindt 1996; 1997; Busch – Capelle – Laux 2000*, 60–65). Z těchto důvodů odmítají možnost využívání jeskyně jako pohřebiště, kterou na základě teoretických úvah navrhl H. Peter-Röcherová (např. *Peter-Röcher 2000*). Případnému sekundárnímu pohřbívání odporuje anatomická poloha některých těl, zřejmě uložených jako poslední před konečným opuštěním jeskyně.

3.10. Francká Alba (Fränkische Alb)

Francká Alba (dříve nazývána též Francký Jura) představuje rozsáhlou vysočinu v severovýchodním Bavorsku mezi Norimberkem, Bamberkem, Bayreuthem, Řeznem a Eichstättem. Ve zdejších dolomitech je vytvořeno mnoho set jeskyní, z nichž několik set obsahuje i archeologické nálezy. Tato práce registruje 125 jeskyní s doklady přítomnosti člověka doby popelnicových polí

Obr. 23. Střední Německo – Lichtensteinhöhle v podhůří Harzu. V jeskyni byly v r. 1972 objeveny pozůstatky více než 20 mužů a žen v primárním uložení a bronzové ozdoby na kostech i původním povrchu z pozdní doby bronzové, vše překryté jeskynním sintroem. Vzhledem k extrémně obtížnému přístupu autoři výzkumu vylučují transport ztuhlých těl napříč jeskyní a předpokládají rituální usmrcení lidí přímo na místě (podle Flindt 1996; 1997). — **Abb. 23.** Mitteldeutschland – Lichtensteinhöhle im Harzer Vorgebirge. In der Höhle wurden 1972 die Skelettreste von mehr als 20 Männern und Frauen in Primärbeisetzung und auf den Knochen und der ursprünglichen Oberfläche aus der Spätbronzezeit eingesinterter Bronzeschmuck entdeckt. Angesichts des extrem beschwerlichen Zugangs schließen die Urheber der Erforschung den Transport steifer Körper quer durch die Höhle aus und vermuten eine rituelle Tötung der Menschen direkt an Ort und Stelle (nach Flindt 1996; 1997).

Obr. 24. Horní Franky – Esperhöhle – kultovní jeskyně. V období HaD–LTA byly předměty vhozovány do propasti skalním oknem, jak dokládá silná kulturní vrstva před oknem i na dně propasti. Podrobně dokumentovaný výzkum propasti provedl J. R. Erl už v l. 1938–39 jako jeden z prvních svého druhu (podle Graf – Rivera 1997, Abb. 4, 11). — **Abb. 24.** Oberfranken – Esperhöhle – Kultstätte In der Periode HaD–LTA wurden Gegenstände durch ein Felsenfenster in die Schacht geworfen, wie eine starke Kulturschicht vor dem Loch und am Boden der Schacht beweist. Eine ausführlich dokumentierte Untersuchung der Schacht hatte J. R. Erl schon 1938–39 als einer der Ersten durchgeführt (nach Graf – Rivera 1997, Abb. 4, 11).

a doby halštatské⁶ (tab. 1, 2; graf 1), což jsou zároveň období nejintenzivnějšího pravěkého využívání této relativně vysoko položené krajiny (průměrná nadmořská výška kolem 400 m). Podoba zdejších jeskyní je velmi různorodá. Vedle převisů a skalních výklenků se objevují početné chodbovitě a puklinové jeskyně, přecházející v prostorné halové jeskyně, často s bohatou krápníkovou výzdobou, které vytvářejí rozsáhlé podzemní labyrinty. Nápadným jevem zdejší oblasti je častý výskyt propastovitých jeskyní (*Schachthöhlen*) s archeologickými nálezy, který co do množství lokalit i jejich prozkoumanosti nemá ve střední Evropě obdoby.

O dějinách výzkumů franckých jeskyní dnes již existuje početná literatura (např. Torbrügge 1959; 1979; z novějších prací Kaulich – Schaaf 1993; Stoll-Tucker 1997; Leja v tisku). Počátky cílených výzkumů zdejších

jeskyní spadají do konce 18. století a jsou spojeny se jmény Esper, Rosenmüller, Goldfuß, Cuvier nebo Buckland. Archeologickým nálezům však věnovali odpovídající pozornost teprve členové Přírodovědné a historické společnosti v Norimberku (Naturhistorische Gesellschaft Nürnberg), a to zejména od r. 1921, kdy byla ustavena Sekce vlastivědného výzkumu (Section Heimatforschung). Vedle výzkumů paleontologických, geologických a krasových (Neischl, Brunner, Spöcker, Cramer, Heller) jsou výzkumy archeologické spojeny především se jmény Hörmann, Birkner a Erl. Právě Josef Richard Erl (1885–1952) je považován za zakladatele moderního speleoarcheologického výzkumu v bavorských jeskyních. Jako první věnoval pozornost vzájemnému vztahu nálezů a zaměřoval jednotlivé artefakty do čtvercové sítě (např. výzkum Esperhöhle r. 1938–39, obr. 24). Velká část jeho nálezových zpráv a rukopisných poznámek však byla během druhé světové války zničena, podobně jako značná část nálezů

⁶ Haštatské osídlení vrcholí ve stupni HaD a zejména v následujícím stupni LTA.

z jeskyní. V severní části Francké Alby v tzv. Franckém Švýcarsku (Fränkische Schweiz) působil před i po druhé světové válce Adam Stuhlfauth (1881–1973). Mnohem větší ohlas však získal ojedinělý výzkum Otty Kunkela v jeskyni Jungfernhöhle, který poukázal na obětní charakter propastovitého typu jeskyní a na řadu analogických lokalit v celém Německu; výzkum byl také jako jeden z mála monograficky publikován (*Kunkel et al. 1955*). V 50. a 60. letech došlo k objevům mnoha nových archeologických lokalit především díky intenzivní činnosti nově založeného Speleologického klubu Sulzbach, vedeného Manfredem Moserem a Ferdinandem Lejou. Mezi ojedinělými plošnými výzkumy jeskyní stojí v popředí například dobře dokumentovaný výzkum v Pulverlochu v l. 1975–76 (*Züchner 1976/77*), ale především komplexní výzkum propasti Kleeberschacht pod vedením F. Leji v r. 1981 s trojrozměrným zaměřováním všech nálezů (*Leja 1987*) a detailní revizní sondáž v Galeriehöhle II v l. 1983–1989 (*Nadler 1990*).

Převisy a abri (IIB1)

Skalní převisy poskytly zpravidla nepříliš početné nálezy především v podobě keramických zlomků, případně ohnišť. Pokud jsou uváděny podrobnější údaje o náleзовých okolnostech, je vždy zmíněna více či méně vyvinutá kulturní vrstva. Nejlépe publikovaným převisem je abri **Schräge Wand**, kde dobře zdokumentovaná stratigrafie dokládá hiáty ve využívání lokality (*Naber 1968*).

Ze 3 lokalit jsou popsány i některé méně obvyklé náleзовé situace nebo nálezy. Malý mělký a nízký převis u **Ensdorfu**, osídlený především v mezolitu, poskytl vedle zlomků keramiky popelnicových polí a ohniště také zlomek bronzové jehlice. Vše je pravděpodobně z kulturní vrstvy (síla 10 cm), sahající po svahu hluboko pod převis (*Gumpert 1933*). Z lokality **Stachelbeer-Abri** u Aalkorb pochází vedle velkého množství keramických zlomků doby popelnicových polí i část nádoby, která měla být překryta plochým kamenem (*Stuhlfauth 1956, 70–71*). K bližšímu posouzení nálezu však chybí jakákoliv kresebná či fotografická dokumentace. Nepříliš jasně jsou publikovány také nálezy z lokality **Hunnenwohnungen**. Zatímco A. *Stuhlfauth (1937, 61)* považuje nálezy pod převisy za sekundárně přemístěné z výše ležícího hrbetu, kde snad bývalo výšinné sídliště, M. *Nadler (1990, 54)* připomíná malou obětní jámu vytvořenou hliněnými závažími na způsob dláždění a se spálenými kostmi, dále keramiku deponovanou bez sídlištních souvislostí a ojedinělé kovové předměty – vše z doby popelnicových polí.

Nález lidské kosti (obratel) se uvádí pouze z jediné lokality – **Adamfels**; snad je halštatského stáří (*Tourneau 1933, 71*). Jsou-li zmiňovány zvířecí kosti, je zpravidla obtížné jejich přiřazení k jednotlivým kulturám.

Výklenkové jeskyně (IIB2)

Asi 5 výklenkových jeskyní obsahovalo pouze malé množství keramických zlomků bez výrazněji vyvinutých kulturních vrstev. Naproti tomu 3 jeskyně poskytly bohatou náleзовou situaci s velkým počtem nálezů.

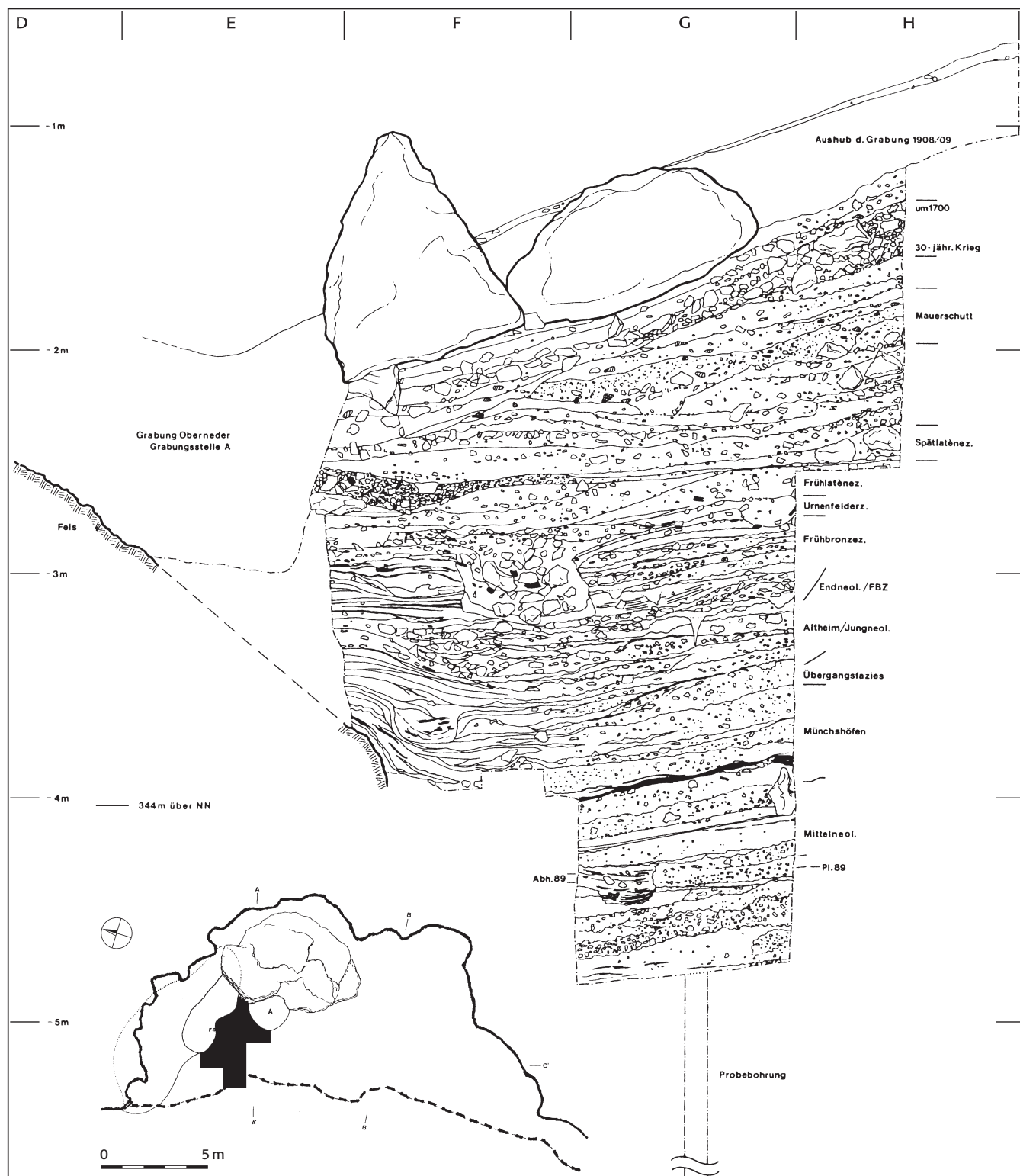
Kód	Typ jeskyně	Počet lokalit
II B1	převisy, abri	cca 14
II B2	výklenkové jeskyně	cca 9
II B3a	chodbovitě (tunelovitě)	cca 15
II B3b	chodbovitě (puklinově)	cca 9
II B4, II B5	síňové s úzkým vchodem	cca 14
II B6	průchodné	cca 6
II A1	horizontální s propastí	cca 10
II A2	horizontální s neprůchodnými částmi	cca 7
I A, I B	propasti	cca 12
I C	úzké pukliny	cca 3
III	nízké jeskyně	cca 10

Tab. 2. Francká Alba. Orientační počty lokalit náležejících jednotlivým typům skalních dutin (viz kap. 2). — **Tabelle 2.** Fränkische Alb. Ungefähre Anzahl der Fundstellen nach der Felshöhlen-Typen (s. Kap. 2).

Výklenkové abri **Galeriehöhle II** (obr. 25) je jednou z mála lokalit zkoumaných moderními speleoarcheologickými metodami. Revizní sondáž zjistila třímetrové holocénní souvrství rozčleněné na více než 70 vrstev a vrstviček vypovídajících o jednotlivých etapách osídlení lokality. Každé archeologické kultuře zpravidla příslušelo několik těchto horizontů. Sedimenty z doby popelnicových polí a halštatu byly výrazně poničeny planýrkami ve starší a mladší době laténské a nálezy z tohoto období se dochovaly buď v přemístěné poloze, nebo v terénních relikttech (výplň jámy). Kromě početných zlomků nádob byl z plošně nevelké sondáže získán zlomek pozdní halštatské jehlice, celý hrot z období popelnicových polí a zlomek tuleje dalšího hrotu (*Nadler 1986; 1990*). Význam lokality, ležící v exponovaném úseku průlomu Dunaje u Kelheimu, bude nezbytně posuzovat v kontextu okolního osídlení.

Výklenková jeskyně v poloze **in der Breit**, jejíž portál se otvírá v kolmé skalní stěně, je dnes dostupná pouze po žebříku. I přes to byla v jeskyni zjištěna silná kulturní vrstva s ohništěm a různorodou keramikou. Za ohništěm s nápadnou koncentrací zvířecích kostí ležela na podlaze udusaná vrstva mazanice a popsány jsou i dvě vanovité zahloubeniny. Na úpatí skály přímo pod jeskynním portálem byly objeveny kromě keramických zlomků a zlomků závaží také pozůstatky dětské kostry a bronzový dětský náramek, které mohou být ve vzájemné souvislosti (*Stuhlfauth 1951, 142–145*). Je zajímavé, že takto bohatá náleзовá situace byla zjištěna právě v této obtížně přístupné jeskyni, zatímco pod sousedními převisy “in der Breit” jsou nálezy popelnicových polí spíše ojedinělé.

Ve Franckém Švýcarsku leží také jeskyně **Heinrichsgrotte** (obr. 26), která je zajímavá především svojí polohou v bezprostředním sousedství hradiště na Schloßbergu u Burggailenreuthu. Velká výklenková jeskyně s postranními malými dutinami a puklinovou krátkou chodbou leží ve strmém skalnatém svahu vrchu Schlossberg v poloviční výšce mezi vrcholem a údolní nivou. Kulturní zastoupení i množství nálezů v jeskyni koresponduje se situací na hradišti: po málo početných nálezech z doby popelnicových polí nastává největší rozkvět hradiště v pozdní době halštatské a zejména v nastupující časné době laténské. Publikované výsledky výzkumu důsledně nerozlišují nálezy

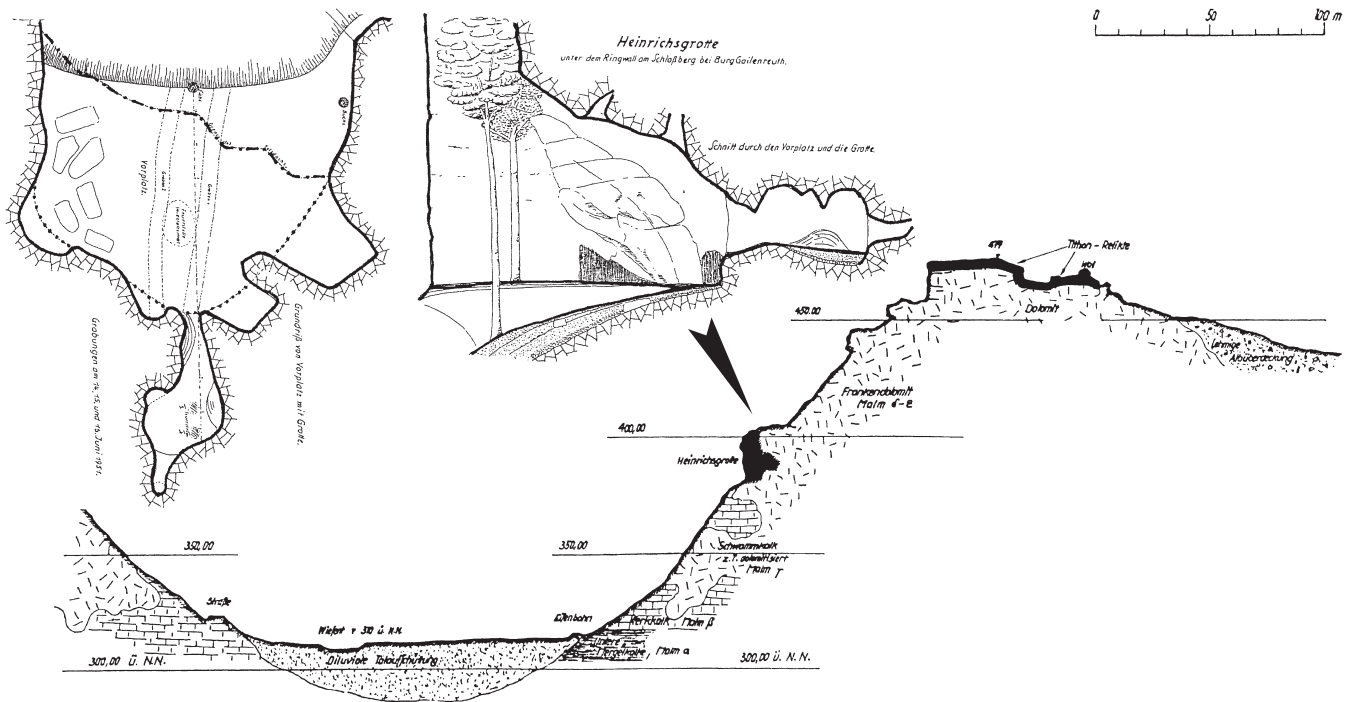

Obr. 25. Dolní Bavorsko – Galeriehöhle II u Kelheimu. Revizní výzkum zdokumentoval souvrství s více než 70 vrstvami polykulturního osídlení výklenkové jeskyně. Povrchové úpravy lokality v době laténské těžce poškodily sedimenty předcházejícího období popelnicových polí (podle Nadler 1985, Abb. 12; 1990, Abb. 9). — **Abb. 25.** Niederbayern – Galeriehöhle II bei Kelheim. Eine Revisionsgrabung dokumentierte eine Schichtenfolge mit mehr als 70 Schichten polykultureller Besiedelung der Nischenhöhle. Oberflächenadaptionen der Örtlichkeit in der Laténezeit beschädigten die Ablagerungen der vorangegangenen Urnenfelderzeit schwer (nach Nadler 1985, Abb. 12; 1990, Abb. 9).

z jeskyně od ostatního materiálu, proto je možné sledovat pouze doklady hutnění železa, autorem výzkumu spojované spíše s ojedinělými pozdně laténskými nálezy, které pocházejí výhradně z prostoru hradiště. V jeskyni se našly úlomky železné rudy, ale nepochází

odtud žádná struska, která je ojediněle doložena pouze z hradiště (Stuhlfauth 1938, 50–51).

Bližší nálezná situace není známa ani z jeskyně **Kühloch**, kde byl v jeskynním portálu povrchově získán bronzový hrot šípu (Kaulich 1992).

Obr. 26. Horní Franky – Heinrichsgrotte ve svahu pod hraděm Schloßberg u Burggailenreuthu. Nálezy z jeskyně odpovídají době osídlení hradě, které dosáhlo největší intenzity v období HaD–LTA. V jeskyni nalezena železná ruda, na hradě struska (podle Stuhlfauth 1938, Abb. 3; 1951, 126). — **Abb. 26.** Oberfranken – Heinrichsgrotte im Hang unterhalb des Burgstalls Schloßberg bei Burggailenreuth. Die Funde aus der Höhle entsprechen der Besiedlung des Burgstalls, die ihre größte Intensität in der Periode HaD–LTA erreichte. In der Höhle wurde Eisenerz gefunden, im Burgstall eine Schlacke (nach Stuhlfauth 1938, Abb. 3; 1951, 126).

Chodbovitě jeskyně puklinové (IIB3b) a tunelovitě (IIB3a)

Jeskyně tvořené zpravidla jednou hlavní chodbou a kratšími postranními odbočkami představují asi 1/4 lokalit z doby popelnicových polí a halštatu ve Francké Albě. Mezi nejvýznamnější puklinové jeskyně patří **Starenfelshöhle** v Horní Falci. Je to 15 m dlouhá puklina o šířce 60–185 cm, která je přístupná vchodem asi 2 m nad úpatím skály. Mocná kulturní vrstva s převahou nálezů z doby popelnicových polí obsahovala zlomky přinejmenším ze 150 nádob, část cedníku, bronzové ozdoby a hrot šípů, přesleny a kamennou palici (perlík). Mezi málo obvyklé nálezy z jeskyně patří i několik kusů mazanice. Nálezovou situaci v pravěku snad lze doplnit pozorováním, že v zimě bývá větší část jeskyně zledovatělá (Vollrath 1959, 5–22; Stoll-Tucker 1997).

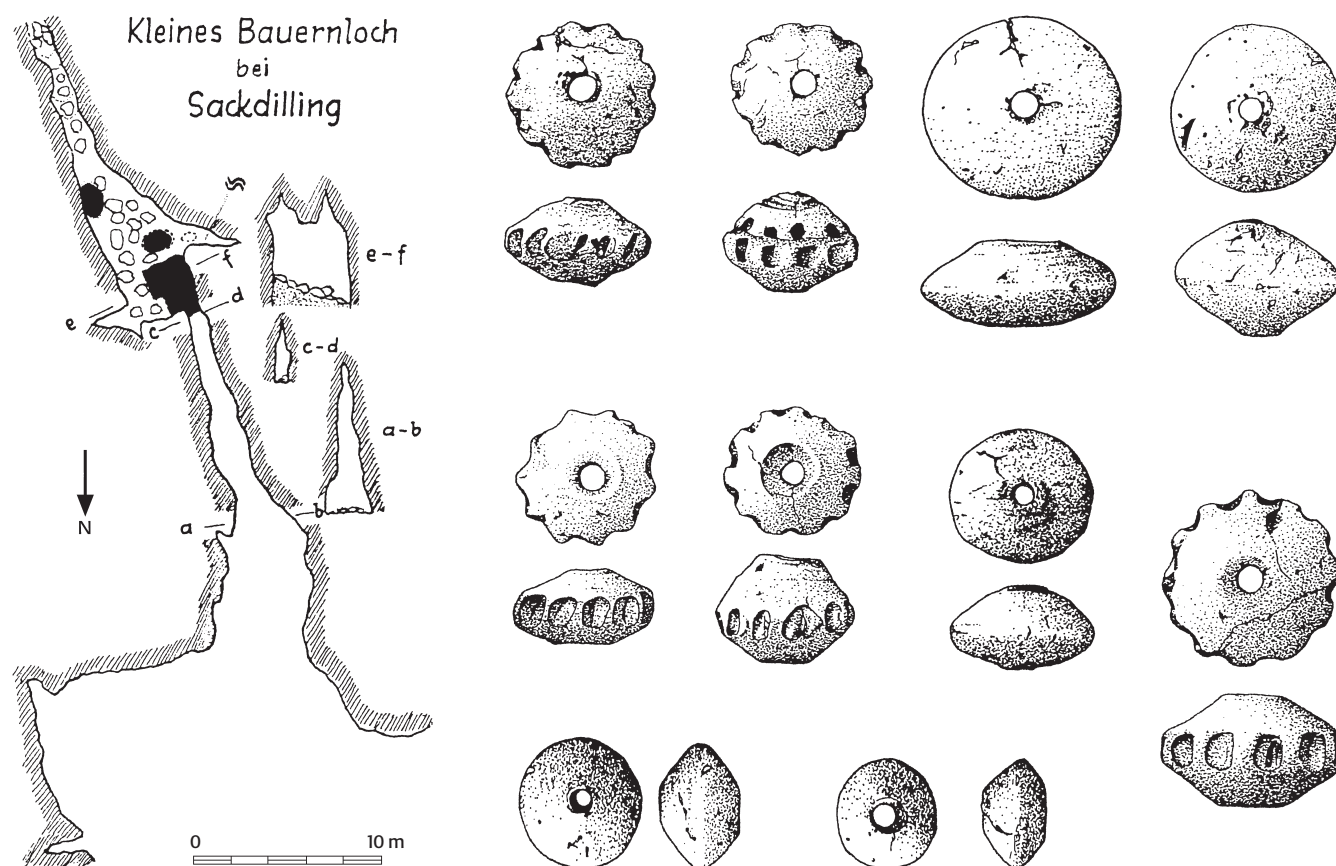
36 m vysoká skalní stěna **Gaiskirche** ukrývá převis a puklinovou jeskyni s (pozdně?) halštatskými nálezy. Pod převisem byly kromě keramických zlomků a poloviny mísovité nádoby nalezeny kulturně jen stěží zařaditelné předměty jako struska, drtidlo a zvířecí kosti (Hörmann 1929, 327 ad.). Vedle převisu se ve skalní stěně ve výšce téměř 9 m nad terénem otvírá stoupající puklinová jeskyně široká kolem 2 m. Vedle několika keramických zlomků zde výzkum zjistil 2 ohniště a údajně pod halštatskou vrstvou zuhelnatělá zrna pšenice (podle F. Mühlhofera měla být v "diluviální" vrstvě – Brunner 1938). Kombinaci dnes nevýrazného abri a úzké svažitě jeskyně na úpatí skalní stěny představuje lokalita v údolí **Kirchtal**. Převážná většina nálezů včetně celé bronzové jehlice a zlomku plechu

z doby popelnicových polí byla objevena pod převisem, jehož prostor je zčásti zaplněn zřícenými skalními bloky. Stratigraficky je tato bohatá polykulturní lokalita zřejmě zničená, proto nelze část chronologicky nevýrazných předmětů kulturně zařadit. Sem patří i kostra nenarozeného dítěte nedaleko středověkého ohniště vedle vchodu do jeskyně. Vlastní jeskyně poskytla jen ojedinělé a atypické pravěké nálezy a za současných podmínek je k jakýmkoliv činnostem zcela nevhodná, neboť se do ní stahuje voda (Hörmann 1929, 293 ad.).

Z dalších 4 puklinových jeskyní pocházejí pouze keramické zlomky, v jednom případě doprovázené nedatovanými lidskými zuby (**Fuchsloch** A 88). Puklinové jeskyně propastovitěho charakteru jsou uvedeny níže mezi vertikálními jeskyněmi.

Prostorné tunelovitě jeskyně obsahovaly vedle keramických zlomků a případných zvířecích kostí pouze ve 4 případech další nálezy, především chronologicky málo citlivě přesleny (**Hasenloch**, **Schelmenhöhle**, **Stempfermühlhöhle** a **Zwergloch**). Z halštatsko-laténského horizontu jeskyně Stempfermühlhöhle pocházejí korále a přívěsky z alabastru (Birkner 1930, 71) a ve vrstvě časněho latěnu byla 1 m před jeskynním vchodem objevena kostra asi šestiletého dítěte (Stuhlfauth 1956, 84). Nálezy z jeskyně Hasenloch a Schelmenhöhle v podobě malé bronzové ozdoby, hliněného závaží, zrnotěrek aj. nejsou kulturně určitelné. Ze všech 4 jeskyní (a přinejmenším ještě z dalších dvou) pocházejí nálezy z kulturní vrstvy.

Mezi chodbovitými jeskyněmi je nutné zmínit také **Bettelküche** (A 95), kde měl být v nízké a úzké postranní chodbě nalezen spolu s keramickými zlomky

Obr. 27. Horní Falc – Kleines Bauernloch – v puklinové jeskyni nalezeno ve třech koncentracích spolu s uhlíky neobvyklé množství 10 přeslenů z období HaD–LTA (podle Vollrath 1959, Taf. IX; Stoll-Tucker 1997, Taf. 80). — **Abb. 27.** Oberpfalz – Kleines Bauernloch – in der Klufthöhle wurde in drei Agglomerationen zusammen mit Kohle die ungewöhnliche Menge von 10 Spinnwirteln aus der Periode HaD–LTA gefunden (nach Vollrath 1959, Taf. IX; Stoll-Tucker 1997, Taf. 80).

i bronzový hrot šípů (Brunner 1939; Stoll-Tucker 1997, 207). Z jedné jeskyně v **St. Wolfgangu** (pravděpodobně Kleines Hohlloch) pochází miska s vleštovanou výzdobou, která je mezi německými nálezy z jeskyní zcela ojedinělá (Torbrügge 1979, 323–324).

Víceprostorové jeskyně s úzkým vstupem (IIB4, IIB5)

Nálezy v těchto jeskyních pocházejí především z prostor mimo dosah denního světla a vstup do těchto částí (případně do celé jeskyně) je obvykle úzkou chodbou (v **Osterlochu** /E 23/ dlouhá kolem 10 m, u **Dürrhochu** až 20 m). Nálezy jsou ze zadních částí doloženy i v případě, že je jeskyně vybavena vchodovým převisem nebo prostornou vstupní částí (např. **Hirschberghöhle**, **Pulverloch** nebo **Kleines Bauernloch**; u **Lutzmannsteiner Höhle** byly i ve vstupní části). Na většině těchto lokalit jsou různorodé nálezy a nechybí ani lidské kosti, i když obvykle bez bližší možnosti jejich datování (u mnoha jeskyní přichází v úvahu také středověké stáří, i když se zdá být méně pravděpodobné).

V halštatské až časně laténské kulturní vrstvě je ze 3 jeskyní (Geissberghöhle, Kleines Bauernloch, Lutzmannsteiner Höhle – zde je datování nálezů nejasné, Schlosser 1899, 66–68) uváděno značné množství zuhelnatělého obilí. V **Geissberghöhle** doplňovaly kolekci nálezů ještě lidské a zvířecí kosti, zlomky silnostěnných nádob a bronzový (?) náramek (Schlosser

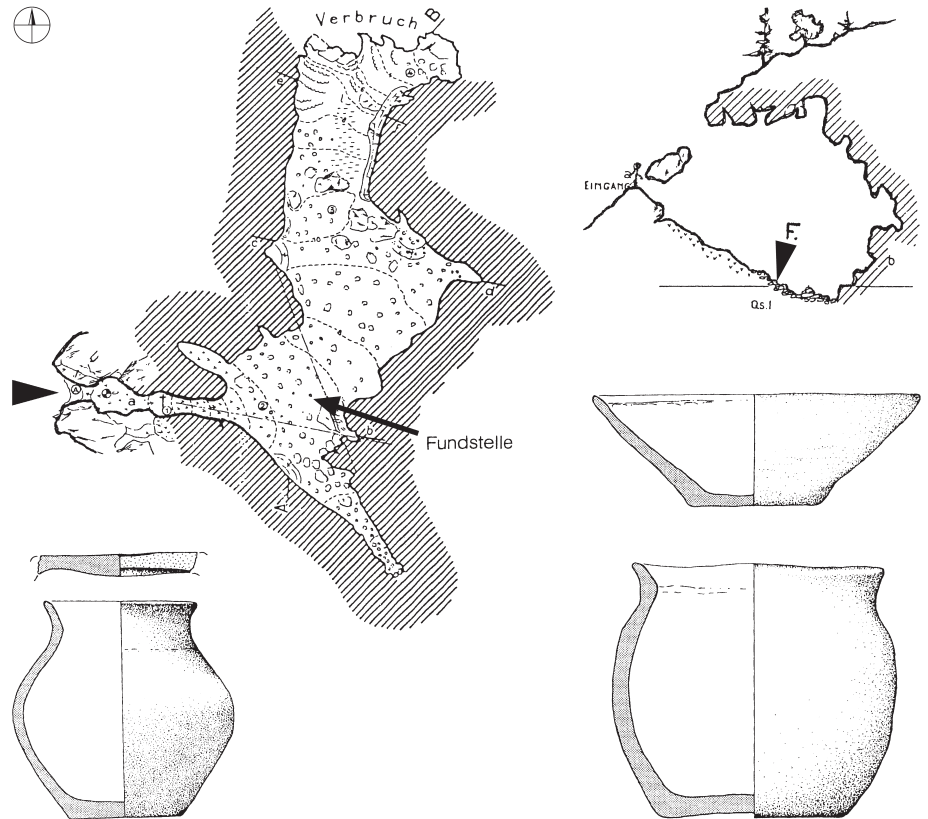
1899, 67). Převážně úzká puklinová jeskyně **Kleines Bauernloch** (obr. 27) je pozoruhodná neobvykle velkým počtem 10–11 přeslenů z HaD–LTA a zároveň absencí zvířecích kostí. Zdejší nálezy se soustřeďovaly do 3 míst s koncentrací uhlíků, v jednom z těchto “ohnišť” ležela i železná sekera. V současnosti nejsou v jeskyni příznivé mikroklimatické podmínky pro delší pobyt člověka (Vollrath 1959, 75–80; Stoll-Tucker 1997).

Mezi lidskými pozůstatky jsou pozoruhodné 2 lebky z **Hirschberghöhle**, které nemají přední zuby. Podobný jev se objevuje i u některých dalších německých jeskyní a je spojován s přirozenými postmortálními procesy (Leja 1995; Moser 1969, 7; Bernhardt 1996, 167).

Zajímavým svědectvím využití jeskyní je nález dvou celých nádob ze **Saugartenhöhle** (obr. 28), které byly překryty a zřejmě tedy uchovávaly dnes nedochované obsah. Byly postaveny na úpatí vstupního suťového kužele při stěně jeskyně mezi kameny. Nezávisle na nich sondáž zachytila kulturní vrstvu se zlomky několika dalších nádob. Datování keramiky do období popelnicových polí, HaD a LTA prozrazuje dlouhodobější zájem člověka o tuto málo přívětivou jeskyni. Mimo keramiky byl nalezen již pouze přeslen (Leja 1990).

Při výzkumu jeskyně **Pulverloch** (obr. 29) byly jako u jediné horizontální bavorské jeskyně všechny nálezy zaměřeny do plánu jeskyně. Kromě velkého množství keramiky (HaC–LTA), pocházející přinejmenším ze 41 nádob (jemné i hrubé zboží), výzkum zjistil z téže doby ještě 2 hliněné přesleny a rohovcové “křesadlo”.

Obr. 28. Horní Falc – Saugartenhöhle – dvě stojící nádoby s pokličkami byly objeveny na úpatí vstupního kužele při stěně jeskyně mezi kameny, další nálezy obsahovala kulturní vrstva doby HaD–LTA (podle Leja 1990, Abb. 1, 2). — **Abb. 28.** Oberpfalz – Saugartenhöhle – zwei stehende Gefäße mit Deckel wurden am Fuß des Eingangskegels an der Höhlenwand zwischen Steinen entdeckt, weitere Funde enthielt eine Kulturschicht aus der Periode HaD–LTA (nach Leja 1990, Abb. 1, 2).

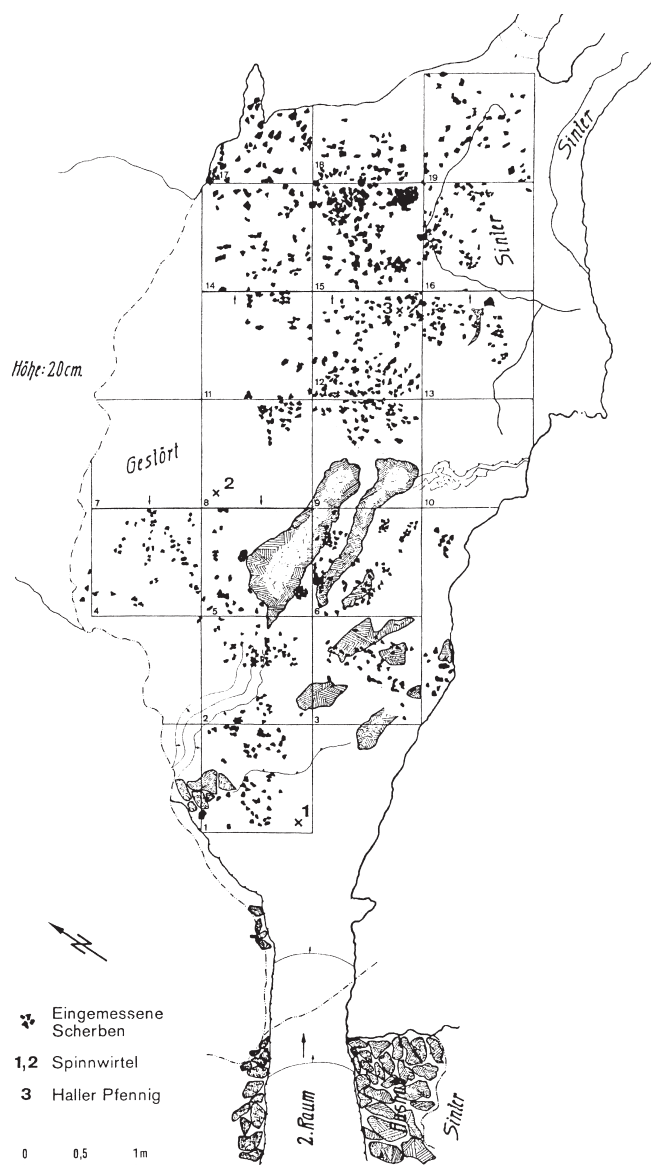
Datování lidského zubu a zvířecích kostí (včetně kostí domácích zvířat) není upřesněno (Züchner 1976/77). I přes podrobnou dokumentaci není prostorové rozmístění nálezů autorem nijak analyzováno, přestože je největší koncentrace střepů právě u zadní stěny jeskynního prostoru značně nápadná. Navíc z této části vybíhají úzké a neprůlezné horizontální i vertikální pukliny. Ch. Züchner spatřuje význam jeskyně jako útočiště a nálezy podle jeho názoru “nedokládají žádné kultovní nebo religiозní události, které by bylo možné předpokládat u jiných, k obývání nevhodných puklinových jeskyní” (Züchner 1976/77).

Na nálezy jednou z nejbohatších je jeskyně **Osterloch** u Brunnthalu (E 23). V rozlehlé temné síni na konci jeskyně se v kulturní vrstvě popelnicových polí našly zlomky zhruba z 200 nádob včetně cedníku a několik bronzových předmětů (zloemek jehlice, prsten, knoflík a zdobený kotouč) spolu s blíže nedatovanými lidskými a zvířecími kostmi (Vollrath 1959, 23–37). Bronzové předměty a nedatované lidské kosti pocházejí také z jeskyní **Marderloch** a **Witzenhöhle**. U obou jeskyní jde pravděpodobně o prostorné chodby, které v zadní části přecházejí do členitějších prostor (Kaulich – Schaaf 1993, 37–42; Stoll-Tucker 1997). Bronzové ozdoby (náušnice, náramek) a lidské kosti pocházejí dále z jeskyně **Schneiderloch**, která za vyššího stavu vody slouží jako krasový vývěr (Dorn 1922; Kaulich – Schaaf 1993, 77 ad.). Ve **Skythenlochu** je kromě ohniště a keramických zlomků doložen bronzový hrot špi (Reinecke 1941).

Jeskyně **Lupberghöhle** patří mezi nejbohatší lokality s keramikou ve Francké Albě. Ve střední a mladší době bronzové a zřejmě ještě i v halštatu byl vstup do

jeskyně horizontálním vchodem; z těchto období pochází také nejvíce nálezů. Jejich koncentrace byly zaměřeny na 80 místech jeskyně, v dosahu bývalého vchodu ležely mezi nálezy popelnicových polí části lidských koster v anatomické poloze a v postranním výklenku hlavního sálu byl nalezen posmrtně vyjmutý lebeční kotouč na bronzovém závěsku. V blízkosti někdejšího vchodu se nacházelo také ohniště s převahou koňských kostí. Zvláštností jeskyně je nápadný velký stalagmit při okraji jeskynního sálu, který je obložen do kruhu naskládanými kameny překrytými sintrem. Mezi nálezy popelnicových polí a doby halštatské je i několik bronzových ozdob (náramky, jehlice) a početně jsou zastoupeny etážovité nádoby (Moser – Übelacker 1977; Stoll-Tucker 1997).

Pozoruhodnou lokalitou je rozsáhlé hradiště Houbirg u Happurgu (obr. 30), které je datováno do doby popelnicových polí a HaD/LTA (Züchner 1985). Na základě většího počtu nalezených bronzových předmětů, převážně ve zlomcích, H. P. Uenze (1982) usuzuje na existenci 4 dílen na zpracování bronzu. Z hradebního okruhu vybíhá samostatný, 350 m dlouhý val níže po svahu až nad jeskyni **Hohler Fels**. Do hlavní jeskyně se vstupuje skalní bránou, po obou stranách síně jsou vstupy do nízkých prostor; v jedné z nich bývala propáskta. Velká jeskyně byla archeologicky znehodnocena již v 19. století, zbývající prostory před, pod i vedle jeskyně prokopali v l. 1906 a 1912 K. Hörmann a výsledky výzkumu na svou dobu poměrně podrobně publikoval. Kromě několika tisíc pravěkých střepů různých kultur našel pravděpodobně před jeskynními vchody jehlici z doby popelnicových polí, halštatské nebo časně laténské přesleny a železa (přezka). V postranní komoře i před ní zjistil lidské kosti, které

Obř. 29. Horní Franky – Pulverloch – prostorové rozmístění nálezů, mezi nimiž převažovala keramika období HaC–LTA (podle Züchner 1976/77, Abb. 3). — **Abb. 29.** Oberfranken – Pulverloch – räumliche Verteilung der Funde, unter denen Keramik der Periode HaC–LTA überwog (nach Züchner 1976/77, Abb. 3).

podobně jako kosti zvířecí a zrnitěrka zůstávají nedatované (Hörmann 1913). Zmíněný spojovací val mezi jeskyní a hradištěm přisuzuje jeskyni jednoznačně zvláštní význam v rámci celé lokality.

Průchodné jeskyně (IIB6)

Ze dvou prostorných a suchých průchodných jeskyní (**Kühloch** A 67, **Wildnerloch**) pocházejí pouze keramické zlomky, výjimečně i přeslen (Stoll-Tucker 1997). Zčásti průchodnou jeskyní je i **Pfaffenhänghöhle**. Ze křížení vstupních chodeb a zadní uzavřené síně jsou blíže nedatované nálezy 3 hliněných přeslenů, zlomek bronzu a zvířecí kosti. Z prostoru před puklinou v zadní síni je uvedeno nedatované ohniště s pozůstatky konzumace (*Mahlzeitreste*) (Vollrath 1959, 103–109; Torbrügge 1979, 285–286).

Poslední jeskyně této skupiny se zvláště bohatými nálezy, kolem 100 m dlouhá **Gottesberghöhle**, se blíží svým charakterem spíše jeskyním otevřeným do nepřístupného podzemí (IIA2). Pozdně halštatské nálezy pocházejí zřejmě z celé délky jeskyně a jsou zčásti z uhlíkaté kulturní vrstvy. V chodbě před neprostupnou puklinou či puklinami byla nápadná koncentrace lidských čelistí, bronzových předmětů, kostí a uhlíků, nedaleko ležely i přesleny. Lidské kosti se místy nacházely společně s ulomenými stalaktity, na některých kostech byly stopy bronzové patiny (Torbrügge 1979, 290–294). Gottesberghöhle je zajímavá i z hlediska krajině sídelní struktury. Na vrcholu Tischnerberg přímo nad jeskyní se rozkládá dosud blíže nezkoumané pozdně halštatské hradiště a na protilehlém úpatí jsou stejně staré mohyly (Torbrügge 1979).

Rozsáhlé horizontální jeskyně s neprostupnými částmi (IIA2)

Všech sedm jeskyní (Breitenwinner Höhle, Fischerhöhle, Gaisloch, Lichtengrabenhöhle, Höhle von Loch, Osterloch A 2, Osterloch E 8) obsahovalo kromě keramických zlomků také lidské kosti. Mezi nálezy popelnicových polí z **Gaislochu** je rovněž zmiňován cedník a přeslen (Stoll-Tucker 1997). V **Osterlochu E 8** byl v puklině v zadní části jeskyně nalezen celý nezdobený šálek (Jungwirth 1956, 205, Abb. 22: 14).

Na nálezy velmi bohatá byla jeskyně u **Breitenwinn**, a to její zhruba 40 m dlouhá přední část až po nízkou chodbu (plazivku), vedoucí do zadních prostor s bohatou krápníkovou výzdobou. Silná kulturní vrstva svědčí o intenzivním využívání jeskyně kontinuálně od starší doby bronzové až do doby římské. Právě ze staršího sídelního horizontu pravděpodobně pocházejí bronzové předměty, nalezené ve spojovací plazivce (Vollrath 1959, 38–64; Torbrügge 1979, 311–312).

Jinou jeskyní s neobvykle vysokým počtem bronzových, převážně malých předmětů je **Höhle von Loch**. Kruhy a kroužky, spirálky, knoflíky a zlomky jehlic doprovázely jantarové korále, keramické zlomky a lidské kosti z více než 12 jedinců – vše z období popelnicových polí. Místo nálezů leží 120 m daleko od vchodu a přístup k němu je úzkými puklinovými chodbami velmi obtížný (Leja 1991; 1999).

Horizontální jeskyně s propastí (IIA1)

V osmi z deseti jeskyní se objevují blíže nedatované lidské kosti, nálezy přitom většinou pocházejí z kulturních vrstev. Ve dvou jeskyních se mezi keramikou našly méně obvyklé nádoby. Z puklinové **Geudensteinhöhle** pochází z horizontu HaD–LTA cylindrická nádoba a snad i zvířecí kost se zářezy (Züchner 1980); podobného cylindrického tvaru je ve zlomcích dochované vykuřovadlo z **Windlochu** A 6. V téže jeskyni se vedle přeslenů našla také hrubá miniaturní nádobka a obtížně datovatelné závaží. Nejvíce zdejších nálezů je z dosahu denního světla, ale keramické zlomky byly roztroušeny i v zadních částech 75 m dlouhé jeskyně (Stoll-Tucker 1997).

Obr. 30. Střední Franky – Houbirg s jeskyní *Hohler Fels* – z opevnění hradiště vybíhá k jeskyni slepý val. Předpokládáný význam jeskyně však zůstává neznámý vzhledem k jejímu nekvalitnímu prokopání v minulosti (podle Uenze 1982, Abb. 1). – **Abb. 30.** Mittelfranken) – Houbirg mit Höhle *Hohler Fels* – von der Befestigung des Burgstalls aus läuft ein blinder Wall zur Höhle. Die angenommene Bedeutung der Höhle bleibt jedoch angesichts ihrer schlechten Durchgrabung in der Vergangenheit unbekannt (nach Uenze 1982, Abb. 1).

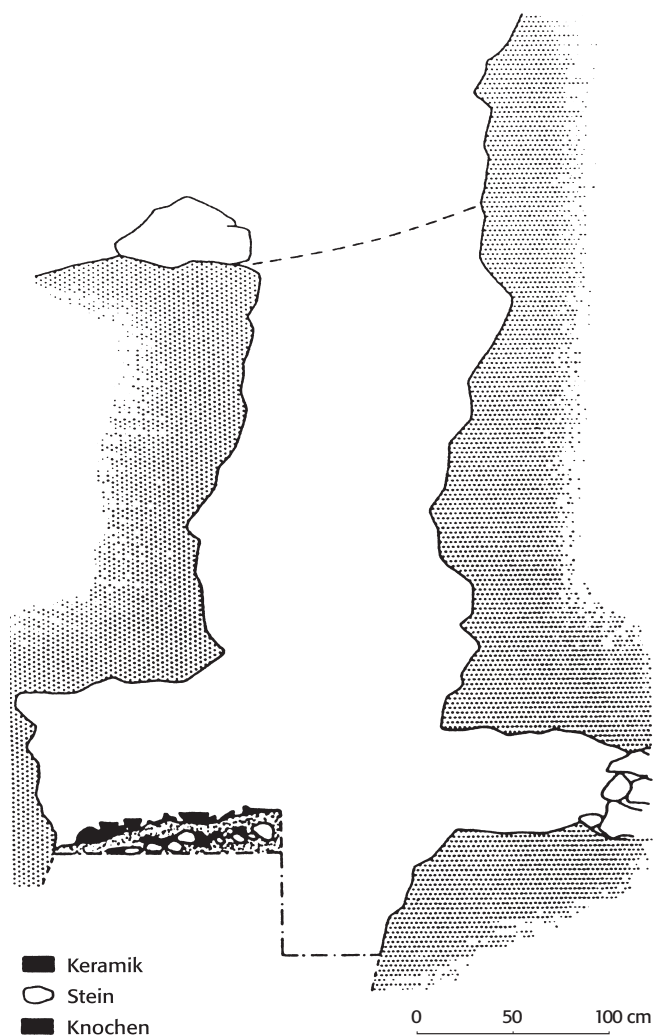
Jednou z nejznámějších a zároveň první odborně prozkoumanou propastovitou jeskyní je **Dietersberghöhle (Dietersbergschacht)**. V sufovém kuželu úzké puklinové propasti bylo objeveno 17 celých náramků a další ve zlomcích, bronzový kroužek, železný hrot kopí, 16 perel, 4 mušle, četné kosti domácích a lovných zvířat včetně psa a lidské kosti přinejmenším ze 46 jedinců. Nálezy patří jak do stupňů LTA, tak do HaD, vyloučen není ani HaC. Již autor výzkumu J. R. Erl považoval jeskyni za významný doklad kultovních praktik v době železné (Erl 1953). B.-J. Abels (1990, 84) vyslovil nepodloženou domněnku, že jeskyně mohla být kultovním místem mocenského centra Ehrenbürg vzdáleného 7 km.

Další dvě jeskyně – **Esperhöhle** (obr. 24) a **Zoolithenhöhle**, v mnohém vzájemně podobné – leží na dosah již výše zmíněného hradiště Schloßberg s výklenkovou jeskyní Heinrichsgrotte. Do propastí uvnitř obou jeskyní se předměty vhadzovaly skalním oknem, před nímž se vytvořila silná kulturní vrstva, podobně jako na dně propastí. Propast v Esperhöhle je odedávna nazývána “Klingloch” podle zvonivého zvuku

dlouho padajících kamenů. Staré popisy Zoolithenhöhle připomínají zčernalé stěny i strop zdejší propasti spolu s množstvím uhlíků a lidských kostí (Moser 1969, 6; Geyer – Moser – Walter 1970, 92–94). Zatímco nálezy ze Zoolithenhöhle jsou zatím známé spíše ze sekundárních poloh, Esperhöhle byla podrobně prozkoumána J. R. Erlm. Lidské kosti na dně propasti ležely ještě zčásti v anatomické poloze a na dětských kostech byly navlečeny bronzové náramky. Převažují především lebky nebo jejich části a dlouhé kosti, a to jak lidské, tak zvířecí; zdá se proto pravděpodobné, že se do propasti dostaly pouze části lidských a zvířecích těl. O. Kunkel (1955, 119) a po něm i M. Moser (1968, 10–11) připomínají také nálezy koňské ozdobné výstroje, o nichž se však nejnovější komplexní zpracování lokality nezmiňuje (Graf – Rivera 1997).

Propasti (IA, IB)

Propasti bez dalších podzemních jeskynních prostor (typ IA) představují lokality Kleebergschacht, Felsen-

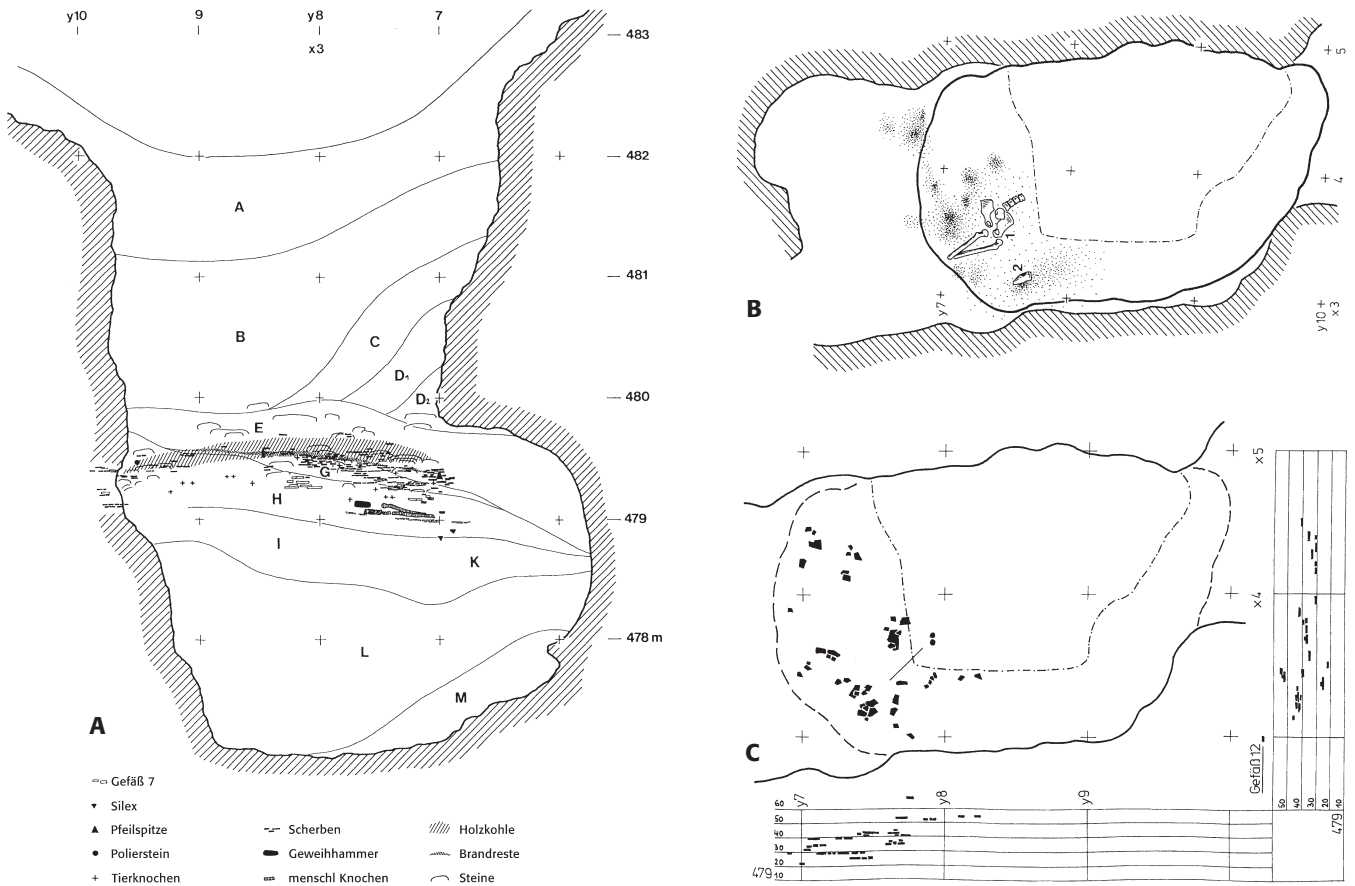
Obr. 31. Horní Franky – Waischenfeld-Saugendorf – řez propastí s dochovanou částí kulturní vrstvy období popelnicových polí (podle Geyer – LfD. 1995, Abb. 88). — **Abb. 31.** Oberfranken – Waischenfeld-Saugendorf – Schnitt durch die Schacht mit erhaltenem Teil einer Kulturschicht aus der Urnenfelderzeit (nach Geyer – LfD. 1995, Abb. 88).

loch a Waischenfeld-Saugendorf. Všechny obsahují keramické zlomky spíše z menšího počtu nádob a lidské kosti, v těchto případech bezpečně datovatelné přinejmenším pro období popelnicových polí. První dvě propasti jsou situovány ve vyvýšených polohách v blízkosti vrcholů. Všechny tři se v hloubce kolem 3–4 m rozšiřují do stran, a to právě v úrovni hlavní nálezové vrstvy (ve Felsenlochu je rozšíření o něco níže v úrovni nedatované vrstvy, snad starší než je doba popelnicových polí). V propasti u **Waischenfeld-Saugendorfu** (obr. 31) měl být tento postranní výklenek s hlavní koncentrací nálezů (zlomky nádob, lidské kosti z 1 jedince) zatarasen podle autorů uměle vytvořenou kamennou bariérou (Geyer – LfD. 1995) a také v propasti **Kleebergschacht** (obr. 32) se nálezy koncentrovaly před oběma výklenky, které při pohledu shora vzbuzují dojem dalšího pokračování jeskyně (Leja 1987, 16). Před jedním z výklenků byla také nalezena dolní část lidského trupu v anatomické poloze spolu s několika dalšími fragmenty lebky a lidských kostí. V blízkosti ležel parohový kopáč, kamenné hladítko, plošné

retušovaný hrot a další dva opracované pazourky. Nechyběly ani nepříliš početné zvířecí kosti. Na základě úderových stop na dvou nádobách F. Leja soudí, že nádoby byly ještě před vhozením do propasti roztlučeny a větší části poté vhozeny dolů. I přes úplné prozkoumání propasti se totiž většinou nepodařilo sestavit úplné nádoby (Leja 1987, 31 ad.). Kleebergschacht je jednou z mála lokalit, u níž bylo prozkoumáno také její nejbližší okolí. V prostoru vrcholu se však podařilo objevit pouze jediný pravěký střep a zlomek kosti. Pokud by nálezovou situaci skutečně zničila eroze, jak se domnívá Leja, měly by se alespoň zčásti nálezy splavit i do propasti, ležící pod vrcholem. Zde však byly svrchní vrstvy zcela bez nálezů (Leja 1987, 28–30). Propast **Felsenloch** poskytla kromě lidských kostí z přibližně 21 jedinců (ve vrstvě pozdní doby bronzové) několik bronzových šperků. Do propasti bylo uměle naházeno značné množství kamenů – až 25 m³ (Schauer 1981, 406–407) – včetně železné rudy (Maier 1977).

Většina propastí s archeologickými nálezy pokračuje do dalších jeskynních prostor (typ IB), artefakty se přitom vyskytují převážně v suťovém kuželu pod ústím vstupního otvoru a dokládají tak vhažování předmětů do propasti. Téměř ze všech těchto lokalit jsou kromě keramických zlomků známé i lidské kosti (často ve velkém počtu – **Steinbachhöhle/Appelshöhle**) a z **Peterlochu** a **Jungfernhöhle** také ojedinělé bronzové předměty. Nejznámější z těchto jeskyní je právě Jungfernhöhle (obr. 33), jako jedna z mála propastovitých jeskyní prozkoumaná systematicky, ovšem se značně problematickými stratigrafickými souvislostmi. Době popelnicových polí lze bezpečně připsat pouze bronzovou jehlici, 1 celý a zlomek dalšího nože a snad i jiné bronzové fragmenty, méně jisté je datování hliněných přeslenů. Z keramiky se v úplnosti zachoval pouze koflík (Kunkel et al. 1955). Nové radiokarbonové datování zařazuje lidské kosti převážně do neolitu a eneolitu (Kulthöhlen 1996, 18). Prozkoumáno bylo také nejbližší okolí Jungfernhöhle, a to s podobným negativním výsledkem jako u propasti Kleebergschacht. Podařilo se pouze zjistit zvýšené hodnoty fosforu v prostoru před jeskyní a nepočetné, převážně atypické střepy pod sousedními nevýraznými převisy. Celkovou polohopisnou situaci dokresluje rozsáhlá pravěká fortifikace vzdálená 150 m od jeskyně, dosud jen s ojedinělými nálezy (Kunkel et al. 1955). Zajímavou lokalitou je také propast **Steinbergschacht** s malým nenápadným ústím, které bylo již od pravěku – úmyslně? – zataraseno balvanem. Pouze o 50 m dále se otvírá rozměrné ústí propasti Bismarckgrotte, kde však dosud nebyly chronologicky odpovídající nálezy zjištěny (Leja 1987).

Ve výjimečných případech však pravěký člověk sestoupil až na dno propasti a pronikl do vlastního podzemí. Takto jsou interpretovány především nálezy ze stupně HaD, resp. LTA ve “Střepové síni” propastovité jeskyně **Windloch u Kürmreuthu** (obr. 34), do níž se vstupuje nízkou chodbou vedoucí z úpatí suťového kužele na dno propasti. Na povrchu původně zřejmě stály 4 nádoby (3 z nich rozbily kameny odpadávající ze stropu) a zjištěny byly dvě koncentrace dětských kostí ze 2 různých jedinců. Nedaleko nálezů se nacházelo malé ohniště, které podle uhlíků hořelo jen omezenou

Obř. 32. Horní Falz – Kleebergschacht: **A** – řez obětní propasti s vyznačením kulturní vrstvy a nálezů z období popelnicových polí a doby halštatské. Plán nálezové situace: **B** – část lidské kostry, parohový sekeromlat a koncentrace uhlíků; **C** – horizontální a vertikální dokumentace rozptýlu střeptů nádoby č. 12 (podle Leja 1987, Abb. 11, 12, 18). — **Abb. 32.** Oberpfalz – Kleebergschacht: **A** – Schnitt durch den Opferschacht mit Kennzeichnung der Kulturschicht und der Funde aus der Urnenfelder- und Hallstattzeit. Plan der Fundsituation: **B** – Teil eines menschlichen Skeletts, Geweihhammer (**2**) und Holzkohlenansammlungen; **C** – horizontale und vertikale Dokumentation der Scherbenstreuung von Gefäß Nr. 12 (nach Leja 1987, Abb. 11, 12, 18).

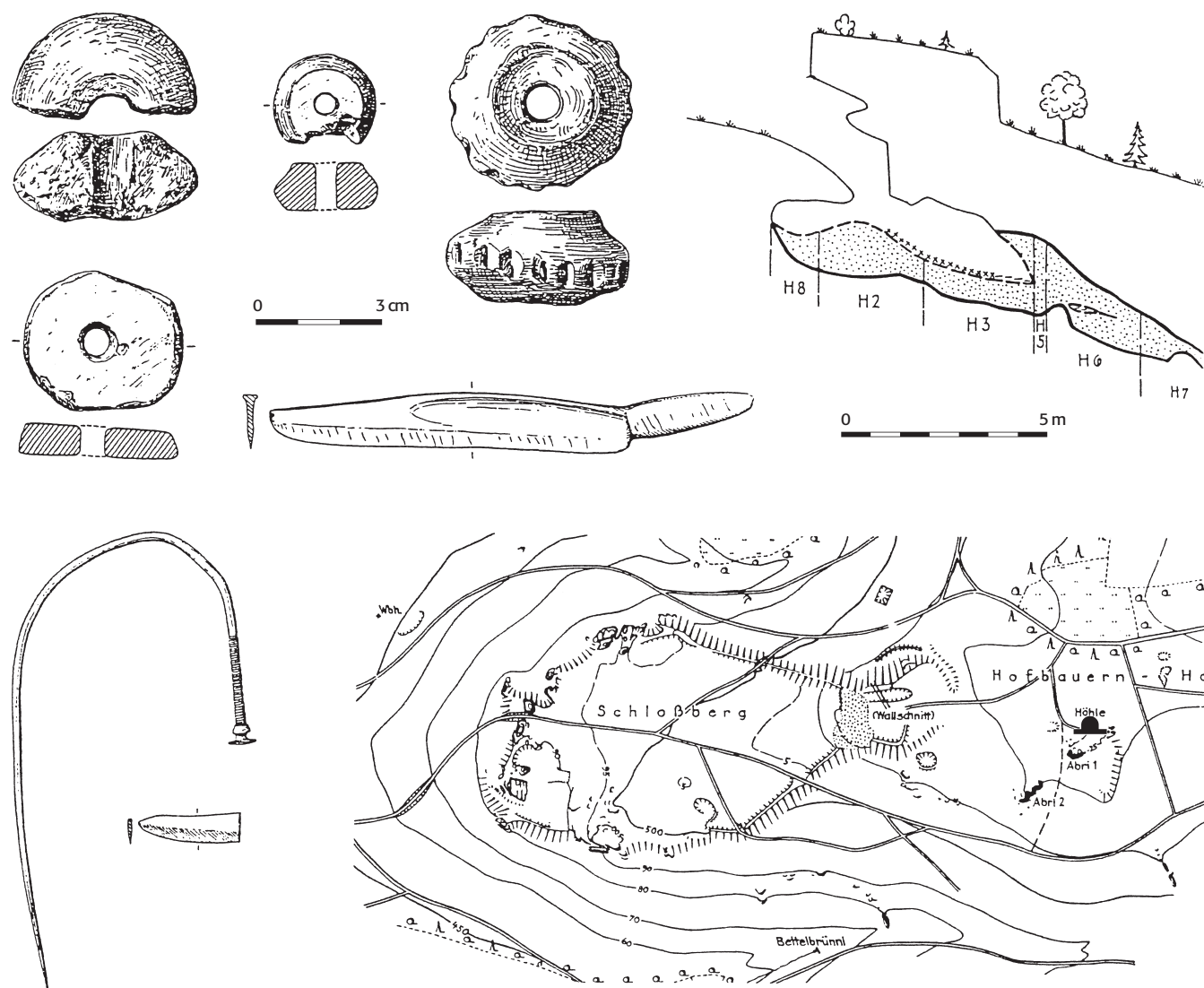
dobu, a poté bylo překryto kameny. Z dalších, spíše časně latěnských nálezů se uvádí malý a velký přeslen a přibroušený zvířecí zub (Auer – Plachter 1972). Kromě blíže nedatovatelných nálezů pochází z úpatí suťového kužele pod vstupní propastí zrnitěrka, struska a zvířecí i lidské kosti (včetně nohy v anatomické poloze) (Leja 1963). Nálezová situace ve Střepové síni je interpretována jako pravděpodobně jednorázové pohřbení nebo obětování dětí (Kulthöhlen 1996, 33–35).

Méně bezpečný je původ střeptů mimo dosah suťového kužele na dně jeskyně **Breitensteiner Bäuerin**, objevených r. 1984. Přestože všechny ostatní nálezy (včetně 1 malé nádoby a zlomků z doby popelnicových polí, bronzové halštatské náušnice a lidských kostí s výraznou převahou lebek) byly do jeskyně vhozeny otvorem propasti, mohl být v pravěku průchodný také horizontální vchod na dno jeskyně. Jeskyně je zajímavá také tím, že v halštatském horizontu bronzové předměty pravděpodobně nedoprovázela žádná keramika (Leja 1987, 69 aj.; Stoll-Tucker 1997). Naproti tomu původ ohniště, které mělo být u paty propasti Steinbachhöhle, je značně problematickým (Stoll-Tucker 1997, 31).

Jednoznačně vysvětlitelná není ani nálezová situace v jeskyni **Skythenloch**, jejíž vchod se nachází v 18 m vysoké skalní stěně a je dnes přístupný pouze horole-

zecky. Podrobně zdokumentovaný výzkum G. Brunnera a J. R. Erla doložil v předsíni malou bronzovou šipku skytského typu, časně latěnskou keramiku promíšenou s fosilizovanými kostmi a uhlíky, které A. Stuhlfaul interpretuje jako pozůstatky ohniště (Brunner et al. 1941). Strop prostoru předsíni přechází do vertikální pukliny ucpané sutí, pod níž se nacházejí nálezy rozptýlené do tří stratigrafických vrstev. Není proto vyloučeno, že puklina byla v době železné otevřena na povrch a nálezy se do jeskyně dostaly touto cestou. Po uzavření pukliny se v jeskyni vytvořila neporušená povrchová vrstva bez artefaktů. V tomto případě by se tedy Skythenloch zařadil mezi vertikální jeskyně, využívané jako obětní propasti. Soudobé časně latěnské sídliště se nachází 750 m od této jeskyně.

Zvláštním příkladem jeskyně na typologickém rozhraní strmě svažité pukliny a puklinové propasti je **Grundfelsenhöhle**. Mezi lidskými kostmi s uvažovaným datováním nejspíše do období popelnicových polí nebo do halštatu je také jedna defektní, snad amputovaná pažní kost. Pod sintrovým povlakem na kosti zůstala uchována mikroskopická lněná vlákna a zrnka pšeničného škrobu jako pozůstatek obvazu. Dále se našla pozdně halštatská bronzová kruhová ozdoba a nedatovaný hliněný pekáč (Moser – Übelacker 1977).

Obr. 33. Horní Franky – Jungfernhöhle – polykulturní propastovitá jeskyně s nálezy bronzových předmětů, přeslenů, nádob a případně i lidských kostí v předpolí opevněné lokality Schloßberg (podle Kunkel et al. 1955, Taf. 42, 43). — **Abb. 33.** Oberfranken – Jungfernhöhle – polykulturelle schachtartige Höhle mit Bronzeobjekten, Spinnwirteln, Gefäßen und evtl. auch menschlichen Knochen im Vorfeld der befestigten Lokalität Schloßberg (nach Kunkel et al. 1955, Taf. 42, 43).

Nízké jeskyně (III)

Jeskyně nižší než je průměrná výška pravěkého člověka obsahují převážně jen ojedinělé nálezy v podobě keramických zlomků. Výraznější kulturní vrstva nebývá vytvořena ani přes opakované využívání některých, zpravidla větších jeskyní (obdobné typu IIB4–5) v různých obdobích pravěku (např. Grossenfalzer Höhle, Helmloch).

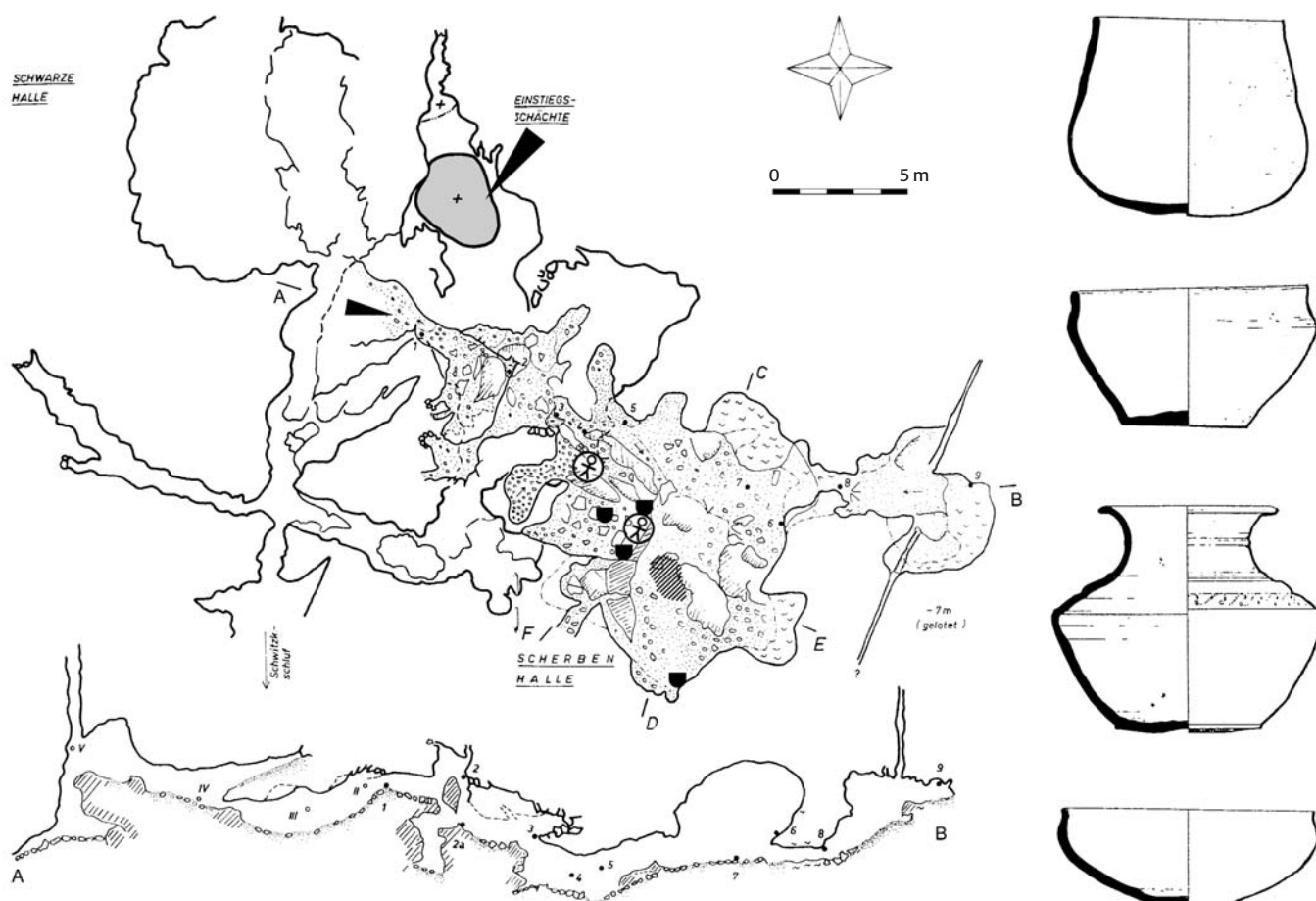
Mezi těmito jeskyněmi existuje několik výjimek, které upozorňují na možné zajímavé nálezy i z tohoto typu lokalit. Nejbohatší z 10 posuzovaných jeskyní je **Kemathenhöhle**. Jde o nízkou, v zadní části původně neprůleznou chodbu, v níž – a zejména právě v užší zadní části – byly nalezeny početné střepy přinejmenším z 20 halštatských a časně laténských nádob s převahou jemného zboží, bronzový hrot šípů a 3 zlomky spirálovité trubičky. Dětská čelist, zvířecí kosti a zlomky železných předmětů nemohly být s ohledem na mladší laténské a středověké nálezy přesněji datovány.

Jeskyně je obtížně přístupná a nedaleko ní je v údolí chronologicky současné pohřebiště (*Kaulich – von Königswald – Wagner 1982*).

Lidské kosti v kontextu střepů středověkých a z doby popelnicových polí pocházejí také z **Klausnerberghöhle** (*Stoll-Tucker 1997*). V jeskyni **Westliche Sternsteinhöhle** byly nalezeny zlomky velkých zásobnic (*Stoll-Tucker 1997*). Pozoruhodnou situaci poskytl jeskyně **Wolfsberger Felsgrotte**, kde v každé z nízkých chodeb (plazivek) stála jedna nádoba (halštatský šálek a velký časně laténský hrnec) bez dalších doprovodných nálezů (*Meyer – Schmidtner – Włodarczyk 1984, 19, Abb. 20, 27; Kulthöhlen 1996, 80*).

Skalní pukliny (IC)

Tomuto typu lokality zpravidla bývá v terénu věnována menší pozornost než skutečným jeskyním. Vyskytují-li se tu nálezy, je třeba posuzovat jejich

Obr. 34. Horní Falc – Kürnreuther Windloch – jeskynní systém se zvýrazněnou vstupní šachtou a částí jeskyně, v níž byly objeveny dvě dětské kostry, čtyři celé nádoby a několik dalších drobných předmětů z období HaD/LTA; šrafovane ohniště (podle Auer – Plachter 1972, Abb. 2, 3). — **Abb. 34.** Oberpfalz – Kürnreuther Windloch – Höhlensystem mit hervorgehobenem Eingangsschacht und dem Teil der Höhle, in dem zwei Kinderskelette, vier ganze Gefäße und einige weitere kleine Gegenstände aus der Periode HaD/LTA gefunden worden waren; Feuerstelle schraffiert (nach Auer – Plachter 1972, Abb. 2, 3).

primární či druhotné uložení. Nálezy skutečně “uložené” do skalní pukliny byly zjištěny zatím pouze na jediné lokalitě při těžbě vápence, kdy puklina **Ittlinger-Spalte** byla již zcela zaplněna sedimenty. Kromě 2 splených nádob a dalších střepů odtud pocházejí lidské kosti asi ze 4 jedinců, kosti domácích zvířat, zajíce a provrtaný medvědí zub (Maier 1965).

Jiné

Dosud ojedinělým typem speleoarcheologické lokality jsou dva závrty s ponorem u **Ergersheimu (Doline 1 a 4)** již mimo oblast Francké Alby. Jedna z těchto polykulturních pravěkých lokalit poskytla také nálezy z doby popelnicových polí, podrobněji bohužel nepublikované. Do prostoru ponoru bylo v pozdním eneolitu a v průběhu doby bronzové postupně vhozeno značné množství nálezů včetně přeslenů, korálů, závěsků ze zvířecích zubů a bronzové i kostěné jehlice (Leja 1995, 16). V nedaleké puklině byly objeveny lidské kosti a nedatovatelné pravěké keramické zlomky (Leja 1995).

O podobě dalších dvou jeskyní s neobvyklými nálezy nelze na základě publikací bohužel říci nic bližšího. Z jeskyně u **Altmansteinu** pochází zoomorfní nádobka

s chybějící hlavou, později datovaná do doby popelnicových polí (Lfd. 1957, 153, Abb. 22: 1; Torbrügge 1979, 347). Z dnes zcela zřícené jeskyně u **Kallmünz** pochází zlomkový depot bronzů, který se skládal z fragmentů srpů, sekery, jehlice, dýky a náramku. Předměty ležely těsně u sebe v hlubší části jeskyně. V neznámém vztahu k depotu jsou střepy různých pravěkých kultur včetně doby bronzové (Schauer 1981, 411; Torbrügge 1959, 123 – Nr. 57).

3.11. Dolní Rakousko

Na území Dolního Rakouska (Niederösterreich) je severně od Dunaje registrováno kolem 15 jeskyní s pravěkými, středověkými nebo novověkými archeologickými nálezy. Jedná se převážně o menší jeskyně vázané na jednotlivé krasové ostrůvky, případně o jeskyně a převisy tzv. nepískovcového pseudokrasu (žuly a ruly) v různých typech krajiny (říční údolí i vyvýšené polohy). Zprávy o archeologických nálezech pocházejí téměř výhradně ze starých paleontologických (např. J. N. Woldřich) nebo paleolitických výzkumů z konce 19. a první poloviny 20. století; novější výzkumy byly zpravidla prováděny neprofesionálně. Postpaleolitické

nálezy z dolnorakouských jeskyní dosud nebyly odborně zpracovány.

Početné keramické zlomky z doby popelnicových polí, kousky mazanice a strusky pocházejí jak z bezprostředního, tak i vzdálenějšího okolí jeskyně **Katzloch** ve Weinviertelu (*Schöfmann 1975, 97*). Ze samotné jeskyně se však uvádějí pouze pozdně středověké nálezy (*Hartmann – Hartmann eds. 1982, 315*). Jiná chodbovitá jeskyně **Schusterlucke/Tamerushöhle** ve Waldviertelu poskytla mj. ozdobný bronzový hrot šípu a další železné hroty šípu a kopí nejasného stáří (*Hartmann – Hartmann eds. 1985, 347–349*).

4. Diskuze o funkci jeskyní

4.1. Jeskyně jako součást sídelní sítě

4.1.1. Jeskyně v rámci sídelních struktur

Při posuzování postavení jeskyně v rámci určitého sídelního území se nabízejí různé úrovně srovnávání, které se pokoušejí postihnout funkci a význam lokality. Jednou z hlavních otázek je vzdálenost k nejbližšímu sídlišti. Z oblastí, kde jsou k dispozici bližší údaje o sídelní struktuře, je zřejmá úzká prostorová provázanost mezi sídlišti nebo hradišti na jedné, a jeskyněmi či převisy na straně druhé.

V Českém ráji je takovým příkladem území sousedících katastrů Branžež – Srbsko (lit. viz *kap. 3.4*), kde se několik jeskyní s lužickými nálezy koncentruje v blízkosti časově současných nevelkých sídlišť v Branžeži a Nové Vsi. Pod nenápadným převísem Malá latrína byla uložena nejspíše z rituálních důvodů nádobka, a kultovní aktivity nelze vyloučit ani na nápadné skalní dominantě Sokolka. Setkáváme se tu tedy se třemi typy lokalit: 1. malé sídliště (příp. dvorec); 2. v blízkém i vzdálenějším okolí sídlišť převisy a jeskynní výklenky s nepříliš početnými aktivitami, které ve většině případů nelze charakterizovat jako refugia vzhledem k jejich snadné dostupnosti na přechodu skal a otevřené krajiny; 3. místa pravděpodobných rituálních aktivit. Vzájemné vzdálenosti mezi jednotlivými lokalitami se pohybují v rozmezí 0,3–2 km. Jiný typ mikroregionu lze vymezit také na severním úpatí masívu Mužský, jehož centrem je hradiště Hrada (lit. viz *kap. 3.4*). Na úpatí skal se na dohled hradiště nacházejí časově odpovídající popelnicová pohřebiště a do vzdálenosti nejvýše 2 km od hradiště dvojice jeskyní Portál a Sklep – na geomorfologicky neobvyklém místě nad roklí Krtolou. Představu o sídelní struktuře a využití dnes zalesněného skalního terénu Českého ráje poněkud komplikuje zjištění, že pískovcové plošiny nad roklemi byly přinejmenším do závěru doby bronzové pokryty úrodnými sprašovými půdami. Tím se část převisů a výklenkových jeskyní ocitá v bezprostředním sousedství potenciálních zemědělských ploch, se kterými Petr Jenč spojuje případnou existenci vesnických sídel přímo na plošinách, dnes převážně zbavených původního půdního pokryvu. Jako další příklad pravděpodobné vazby jeskyně na okolní osídlení lze připomenout situaci v údolí Skalského potoka na Mladoboleslavsku. Na úpatí skalnaté ostrožny Zadní Hrádek s intenzivním

osídlením v době popelnicových polí se v minulosti nacházela jeskyně, v níž byly nalezeny střepy nádob neznámého stáří a “mnoho popela” (*Paudler 1891, 52*). V okruhu 1 km se kolem Hrádku nachází přinejmenším jedno sídliště a pravděpodobně i pohřebiště kultury popelnicových polí (*Filip 1947*).

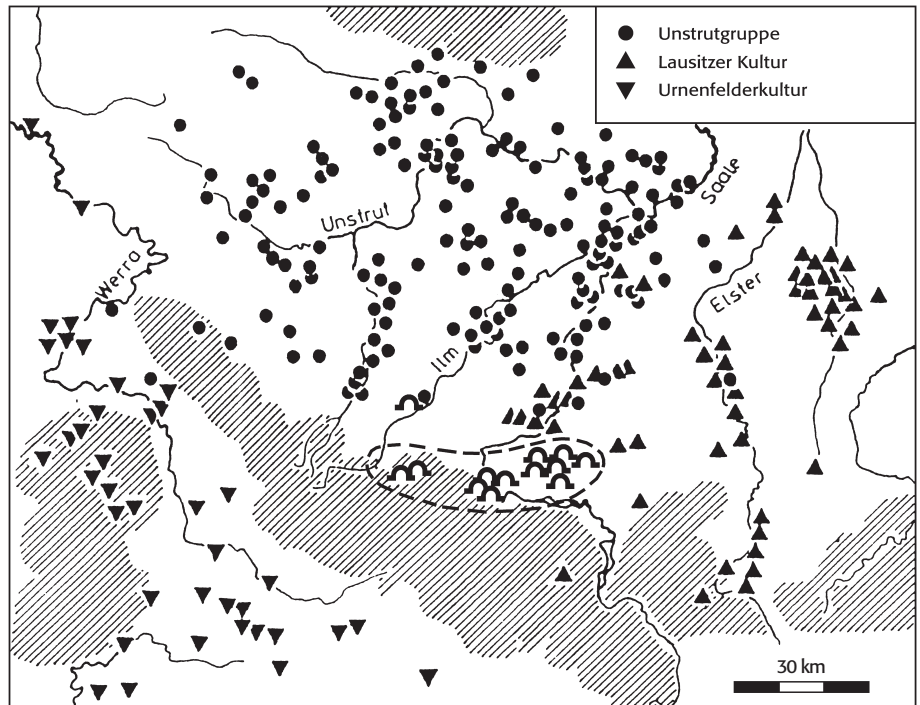
Podle dosavadních znalostí také v Českém krasu jeskyně zahušťují existující síť sídlišť, hradišť a pohřebišť (lit. viz *kap. 3.1*). Vzájemná vzdálenost těchto lokalit se pohybuje v rozpětí 2 až 5 km a vzdálenost jeskyní k nejbližším z nich nepřesahuje 2 km.

Provázanost skalní dutiny se sídelním areálem dokládají také další příklady od nás i z Německa (srov. *kap. 3.8; obr. 35*). Soubor lokalit z mladší doby bronzové je doložen v Hradišti u Písku, kde jsou z katastru obce kromě převisu s 2 bronzovými náramky známy sídlištní a hrobové nálezy a nedaleko se nachází také hradiště (*Fröhlich 1997, 37–40*). Podobnou úzkou souvislost mezi tentokrát halštatskými sídlišti, dvorcem, pohřebišti a jeskyněmi v jejich bezprostřední blízkosti dokládá mikroregion Kinding/Ilbling na středním Altmühlu v Bavorsku (*Meixner – Rieder – Schaich 1996, Abb. 63; obr. 36*) nebo příklady z hornofalcké části Francké Alby. Dnes vlhká a svažitá jeskyně Osterloch (E 8) leží 50 m pod nedatovanou pravěkou fortifikací a zároveň 70 m nad sídlištem a mohylami v jeho okolí. Obdobně je vzhledem k hradišti a mohylám položena Gottesbergerhöhle – rovněž v Horní Falci (*Torbrügge 1979, Taf. 177: 2, 178: 3*). Hustá síť lokalit (celkem 14) se nachází také v kilometrovém okruhu Höhle von Loch, která je interpretována jako kultovní jeskyně (*Leja 1999*).

4.1.2. Jeskyně a hradiště

Nápadným jevem je úzká prostorová provázanost mezi jeskyní a hradištěm, a to prakticky ve všech oblastech, kde se vyskytují jeskyně s archeologickými nálezy. V Českém krasu jsou v době halštatské využívány především jeskyně situované jak v bezprostřední blízkosti, tak přímo v areálu hradiště Kotýz (*Peša – Slabina 1997*). V Českém ráji je takovým příkladem Čertova ruka (lit. viz *kap. 3.4*), v Labských pískovcích opevněná lokalita Pfaffenstein (lit. viz *kap. 3.6*) a v Žitavských horách patrně hradiště Oybin (lit. viz *kap. 3.5*). Specifický význam jeskyně pro život na hradišti nejnázorněji dokládá lokalita Houbirg ve Francké Albě (*obr. 30*), kde z rozsáhlého opevněného areálu vybíhá samostatný “slepý” val, který sestupuje po svahu až k jeskyni Hohler Fels. Samotná jeskyně však byla archeologicky znehodnocena již v 19. století a ani její okolí neposkytlo žádné výraznější náleзовé situace, které by vysvětlily výjimečnost této jeskynní lokality (*Hörmann 1913; Uenze 1982*). Zajímavou situaci ukazují také lokality v okolí Burggailenreuthu ve Franckém Švýcarsku. Centrum zdejšího osídlení představuje hradiště Schloßberg (*obr. 26*) v dominantní poloze nad údolím řeky Wiesent. Na jeho úpatí leží Heinrichsgrotte (*Stuhlfauth 1938; 1951*) a ve vzdálenosti 500 a 800 m dvě propasfovitě jeskyně Esperhöhle (*Graf – Rivera 1997; obr. 24*) a Zoolithenhöhle (*Geyer – Moser – Walter 1970*), do nichž se vhažovaly obětiny skalním oknem nad propastí. V obou se našly vedle bronzových ozdob početné lidské kosti. Jeskyně v bezprostřední blízkosti

Obr. 35. Durynsko – přehled osídlení na sklonku doby bronzové (podle Peschel 1994) s doplněnými jeskyněmi na jižním okraji sídelního území. — **Abb. 35.** Thüringen – Übersicht über die Besiedlung in der späten Bronzezeit (nach Peschel 1994) mit ergänzten Höhlen am Südrand des Siedlungsgebiets.

kosti hradišť nejsou výjimkou ani na Slovensku. V Rémové jeskyni na hradišti Plešovica u Blatnice (okr. Martin) se v puklině nalezla bronzová jehlice (Bárta 1975, 18; Droppa 1976, 39–40), Liskovská jeskyně na Liptovské Maře s fragmenty lužických bronzových předmětů a nedatovanými lidskými kostmi leží pod hradištěm Mních (Bárta 1955) a o souvislosti s hradištěm se uvažuje také u Netopiarské jeskyně nedaleko Bánské Bystrice (Bárta – Pieta 1988). Podobnou situaci naznačují pseudokrasové jeskyně na úbočích Pohanského hradu v Cerové vrchovině. Na závěr je třeba zmínit hradiště Gleitsch v Durynsku (obr. 22), kde se jak na vrcholu, tak především pod níže položenou skalní bránou Teufelsbrücke nalezlo velké množství strusky, které by mohlo ukazovat na specifický význam tohoto místa v rámci hradiště (Walter 1985, 51–53).

Je pravděpodobné, že v mnoha případech představovala jeskyně zcela konkrétní a specifický prostor v rámci hradiště či jeho nejbližšího okolí. Tomu nasvědčuje zvýšená frekvence výskytu bronzových předmětů či jejich zlomků a rovněž lidských kostí; zřejmě také záleželo na charakteru jeskynních prostor. Výše uvedený výčet jeskyní představuje spíše méně prostorné (úzké, svažité) či jinak sídelně nepříznivé lokality (propasti, hlubší jeskynní systémy), které vzhledem k bezprostřední blízkosti sídliště mohly stěžejně splňovat i funkci útočištnou. Blížšímu objasnění vzájemných vztahů mezi těmito typy lokalit zpravidla brání nedostatečná prozkoumanost hradišť. Jsou-li hradiště prozkoumána, není tomu tak naopak u jeskyní, pokud se v jeho blízkosti nacházejí.

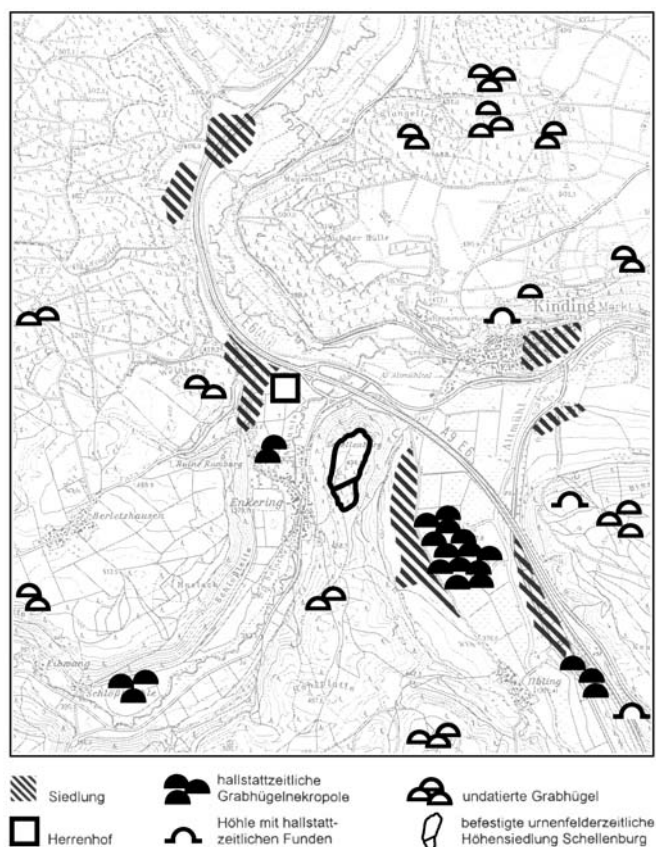
4.2. Jeskyně jako kultovní místo

Za lokality neprofánního významu jsou německými autory shodně označovány jednak úzké puklinové jeskyně, jednak propasti a propastovité jeskyně, přičemž

tyto lokality obsahují lidské pozůstatky a kovové předměty (např. Stroh 1975, 30–31; Torbrügge 1979, 61–63; Schauer 1981; Kaulich 1986, 19). V úvahu jsou brány i další skutečnosti – např. Reisenhauer (1977, 102) uvažuje v případě jeskyně Brunnerschacht (BzC2/BzD) o absenci sídliště v bezprostředním okolí této propasti, a tedy o nepravděpodobnosti jejího využívání jako odpadště. Myšlenku, že ne všechny propastovité jeskyně s nálezy lidských kostí musely nutně sloužit jako obětní šachty, vyjádřil i F. Leja (v tisku). To platí především pro lokality s ojedinělými a nestratifikovanými nálezy a potvrzují to i zkušenosti slovenských jeskyňářů. Recentní kosti lesních, ale i domácích zvířat jsou zmiňované z několika propastí ve Slovenském krasu (Priepasť s kladou, Csík lyuk – Erdős 1984, 195), kosti psů a část lidské kostry s lebku pochází ze suťového kužele pod vstupní propastí Pusté jeskyně u Demánové⁷ (Droppa 1957, 114). Tyto ojedinělé lidské kosterní pozůstatky mohou být také spojovány s kriminálními činy (příklady s lit. viz Moser 1977; Geschwinde 1988, 120).

Dalším okruhem problémů je interpretace lidských kostí z "obětních/kultovních šachet". Je téměř pravidlem, že se z jednoho jedince nenajdou všechny kosti, a to i u komplexně prozkoumaných lokalit. Naopak nálezové okolnosti v jeskyních Kleebergschacht (Leja 1987) a Esperhöhle (Graf – Rivera 1997; obr. 24, 32) naznačují, že byly do propasti vhozeny pouze části lidské kostry/koster, které se až do okamžiku odkrytí archeologickým výzkumem dochovaly v anatomické poloze. Na dlouhých dětských kostech v Esperhöhle přitom zůstaly navlečeny bronzové náramky. Tato fragmentárnost se ovšem týká také keramických nádob. Příkladem je opět Kleebergschacht, kde se nepodařilo sestavit úplné tvary nádob, a do propasti tedy musely být vhozeny pouze jejich torza (Leja 1987). Používání

⁷ Je známo, že do propasti místní pastýři vhažovali nepotřebné zestárlé a nemocné psy.

Obr. 36. Horní Bavorsko – jeskyně v rámci sídelních struktur na středním toku Altmühl: šrafované – sídliště, plně – halštatské mohylníky, prázdné – nedatované mohylníky, čtverec – dvorec, na ostrožně uprostřed otevřené výšinné sídliště popelnicových polí (podle Meixner – Rieder – Schaich 1996, Abb. 63). – **Abb. 35.** Oberbayern – Höhlen innerhalb der Siedlungsstrukturen am Mittellauf der Altmühl. Auf dem Felsporn in der Mitte befestigte Höhensiedlung der Urnenfelderzeit (nach Meixner – Rieder – Schaich 1996, Abb. 63).

neúplných nádob dokládá Saugartenhöhle (obr. 28), kde byla jedna z deponovaných nádob překryta pokličkou v podobě dna jiné nádoby (Leja 1990). Archeologické nálezy ze dna propastí jsou často doprovázeny nápadným množstvím kamenů, z nichž některé na lokalitě nemají svůj přirozený výskyt. Také tato skutečnost je interpretována jako součást rituálu, který souvisel s deponováním ostatních předmětů do jeskyně (Maier 1977; Leja 1987). Záměrné vhažování kamenů do propastí potvrzuje na základě svých jeskyňářských zkušeností také M. Moser (1968, 16) a připojuje několik paralel magických praktik z nedávné minulosti (Moser 1969; Geyer – Moser – Walter 1970, 99). Široké spektrum nálezových situací na dně propastí doplňuje zajímavý nález z propastovitě jeskyně Busa Brodegheera v italské provincii Trento, interpretovaný jako “smrteľná nehoda při lovu”. Na dně 75 m hluboké propasti se nacházely ostatky kulhavého muže a vzácná dýka s pochvou vykládanou bronzem a uvnitř s vrstvou hematitického materiálu, který čepel při vyjmutí vyčistil. Datována je do 5. stol. př. Kr. (Gleirscher 1995, 232, Abb. 11). Připomenout lze také nejlépe prozkoumanou obětní šachtu v Rakousku jeskyni Durezza (např. Fabrizio-Reuer – Galik – Gleirscher 1998).

Vedle výše uvedených propastovitých jeskyní zařazuje F. Leja (v tisku) a zčásti i B. Stoll-Tuckerová (1997) mezi kultovní jeskyně Höhle von Loch, Kleines Bauernloch a Lupberghöhle. U prvních dvou jde o převážně úzké prostory s neobvyklými nálezovými okolnostmi (Leja 1999) a také prostornější Lupberghöhle poskytla doklady o specifickém využívání jeskynního prostoru. V případě Lupberghöhle stojí za zmínku přítomnost většího, bělostného stalagmitu (krápníku rostoucího vzhůru), jehož obložení kruhem kamenů překrytých sintrem naznačuje určitý vztah k aktivitám, probíhajícím v minulosti v jeskyni (Moser – Übelacker 1977). Nápadné stalagmity svým faloidním tvarem často přitahovaly pozornost v souvislosti s kultovním využíváním některých jeskyní ve středomořské oblasti, jak pro období 4.–1. stol. př. n. l. dokumentuje např. nově prozkoumaná chorvatská Spila u Nakovane (Forenbauer – Kaiser – Kirigin 2000).

Výše uvedené poznatky německých autorů potvrzuje také rozbor franckých jeskyní v předcházející části této práce (kap. 3.10), který ukazuje, že nálezy lidských kostí, kovových předmětů (mezi nimiž mají převahu ozdoby a oděvní doplňky – tab. 3, graf 4), ale např. také přeslenů (Kulthöhlen 1996, 83–84; Torbrügge 1979, 62–63) jsou vázány převážně na jeskyně nevhodné k běžným mimosídelním činnostem (graf 2). Naopak nálezová skladba předmětů v prostorných světlých jeskyních a pod převisy je obvykle chudá a omezuje se na keramické zlomky a zvířecí kosti.

Dosud podceňovanými nálezy, které mohou dokládat kultovní (resp. neobvyklou) činnost, jsou kosti domácích zvířat. V jeskyních, pokládáných za kultovní, zvířecí kosti zpravidla pocházejí z mladých, často méně než jednoročních kusů, čímž se podstatně liší od situace na sídlištích. Výjimkou nejsou ani březí zvířata, v Kyffhäuseru měly být údajně obětovány také těhotné ženy (Kulthöhlen 1996, 85–87; Reisenhauer 1977; Teichert 1985).

Zvláštním typem lokalit řazených mezi kultovní jsou jeskyně s ojedinělými nálezy celých nádob. Objevují se v různých obdobích zemědělského pravěku v několika jeskynních oblastech: v krasové Francké Albě a v pseudokrasu Labských pískovců (souhrnně Kulthöhlen 1996, 77–82, srov. kap. 3.6 a 3.10), v pískovcích Polomených hor (bohatě zdobená nádoba kultury s vypíchanou keramikou z převisu Stará skála na Dubsku – Peša 1999, nádoba z eneolitu či starší doby bronzové ve skalní rozsedlině nad Máchovým jezerem – Peša 2001) nebo Českého ráje (převis Malá latrína s lužickým koflíkem, kap. 3.4). Přestože jsou nádoby nejčastěji postaveny volně ve skalní dutině (a výjimečně i překryty: Saugartenhöhle – Leja 1990), u žádné z nich se nedochovaly nejmenší náznaky jejich původního obsahu, který se obecně předpokládá. Nápadná je koncentrace těchto lokalit podél nejnáročnějšího úseku labského kaňonu mezi Děčínem a Pirnou, která může naznačovat případnou souvislost s pravěkou komunikací (Simon – Hauswald 1995; srov. kap. 3.6), resp. zvýšenou potřebu ukládat obětiny, a tím zajistit úspěšné překonání náročného geografického předělu. Tuto úvahu podporují i ojedinělé nálezy bronzových předmětů a nejnověji depot bronzů z počátku doby stěhování národů v puklinové jeskyni poblíž Hřenska (Jiřík – Peša – Jenč v tisku).

Do oblasti rituálních úkonů jsou obecně kladeny také ojedinělé nálezy předmětů značné hodnoty bez dalšího doprovodného materiálu nebo jiných dokladů lidské aktivity. Přestože jsou tyto předměty vázány často na nápadné kopce nebo říční koryta, ojediněle se objevují i ve skalních dutinách. Tyto lokality pro svoje rozměry či tvar zpravidla nejsou člověkem využitelné. Ve spojení s dominantním vrchem Skálie v Bílých Karpatích, resp. pod nenápadnou převalskou skálou na jeho úbočí, ležela pod balvanem bronzová růžicová spona, datovaná do stupně HaA (Bárta 1994). Je přitom pravděpodobné, že cílem záměrného uložení předmětů nebyla sama nenápadná skalní dutina, ale spíše její poloha na krajinně výraznějším vrchu.

Neobvyklý a bohatý soubor nálezů, mezi nimiž nechybí bronzové artefakty nebo jejich části, pochází také z několika slovenských jeskyní. Archeologicky nejbohatší jeskyní ze sklonku doby bronzové je pravděpodobně Silická Iadnica ve Slovenském krasu (obr. 37), z níž pochází bohatá kolekce keramických zlomků, z velké části tuhovaných, dále kostěné součásti postroje, ale především bronzové jehlice, spony, náramky, srp, hrot, sekerka nebo oštěp s částí dřevěné násady. Zda do tohoto horizontu patří také pozůstatky kůlových objektů a ohniště s lidskými kostmi, není jisté (Bárta 1995 s lit.). Jeskyně s mohutným portálem a prostornou temnou síní hluboko pod úrovní terénu je napojena na podzemní říčku. Další lokalitou Slovenského krasu, jejíž nálezová skladba umožňuje alespoň uvažovat o možném kultovním využití, je Velká Jasovská jeskyně. Z keramických zlomků se v některých případech daly rekonstruovat celé nádoby, jiné byly vcelku dochovány a nechyběly ani miniaturní tvary. Ve Vstupní chodbě se našlo větší množství bronzových předmětů (sekerka, spona, knoflík, 7 náramků, hrot a zlomek srpů), které vzbuzují dojem depotu (Bárta 1978), z dalších nálezů J. Bárta uvádí provrtaný medvědí zub, přesleny a hliněné kolečko (z vozíku?). Pozoruhodný nález je předběžně zmíněn také z Múrikové jeskyně, v níž se na zídce s plošinkou z nasucho kladených kamenů nacházela keramika (Erdős 1995, 118; Bárta 1984, 263). Z dalších krasových oblastí Slovenska je třeba uvést Liskovskou jeskyni s nálezy bronzového spirálového kroužku, zlomků sekery a drátu vedle dalších, obtížně datovatelných předmětů (Bárta 1955), nebo již výše zmíněnou Netopierskou jeskyni ve Starohorských vrchách, v níž se vedle keramických zlomků našla bronzová sekerka, kostěný hrot, šídlo a zachovalý koflík s vnitřní výzdobou (Bárta – Pieta 1988). Nálezy v jeskyních Slovenského krasu svým datováním do stupně HaB/HaC kyjatické kultury chronologicky odpovídají skupině Mezöczát, která je spojována s příchodem cizího obyvatelstva do Potisí. Mladší etapa využívání jihoslovenských jeskyní souvisí s pozdně halštatskou/časné laténskou kulturní skupinou Vekerzug (Romsauer 1996, 133–134).

Unikátními lokalitami v rámci střední Evropy jsou propasti Majda-Hrašková a Babská diera ve Slovenském krasu, vzdálené od sebe asi 1 km.⁸ V obou z nich se našly kromě lidských kostí a keramických zlomků

Obr. 37. Slovenský kras – Silická Iadnica: portál jeskyně, jejíž Archeologický dóm s podzemním tokem byl intenzivně využíván v závěru doby bronzové. Foto V. Peša 2004. — **Abb. 37.** Slowakischer Karst – Silická Iadnica: Portal der Höhle, deren archäologischer Dom mit unterirdischem Fluss zu Ende der Bronzezeit intensiv genutzt wurde. Foto V. Peša 2004.

nedokončené obličejové masky, zhotovené z lidské lebky, a v Majda-Hraškové jeskyni také maska z jelení lebky (Bárta 1958; Vlček – Kukla 1959; Bárta – Vlček 1990). Další obličejová maska, pravděpodobně rovněž ze sklonku doby bronzové, doprovázená lidskými a zvířecími kostmi, keramikou a nejistým nálezem hliněné figurky, pochází z propastovité jeskyně Pod Veterníkom na severozápadním okraji Slovenského krasu (Furmánek 1997).

V několika ojedinělých případech jsou nálezové okolnosti a množství nálezů natolik neobvyklé, že vzbuzují domněnku nadregionálního významu lokality. K těmto lokalitám patří moravská Býčí skála, středoněmecký jeskynní komplex v Kyffhäuseru, slovinská Jama II na Prevalu (Fliegenhöhle), ale i vzdálenější belgická Grotte de Han. Býčí skála i jeskyně v Kyffhäuseru byly představeny výše (srov. kap. 3.2, 3.9) a dnes již panuje všeobecná shoda o jejich významu jako důležitých kultovních center, což nejlépe dokládají importy předmětů ze vzdálenějších oblastí (např. Bouzek 1996). Dno 47 m hluboké propasti Jama II na Prevalu pokrývalo bezmála 500 bronzových a o něco méně železných předmětů či jejich zlomků: 220 hrotů oštěpů, 22 kopí, 20 seker, 11 zničených mečů a 6 pochev, 3 prilby a další zlomky, 150 nýtů, 66 knoflíků, 5 kováňů, 8 nožů, 8 srpů, 19 jehlic, 1 spona, 1 náušnice, 11 náramků, 12 kruhových ozdob, 45 šálků aj. Přestože se nenalezly žádné doklady ohně, mnoho předmětů i zvířecích kostí bylo opáleno. Nálezový soubor zcela postrádal keramiku a lidské kosti (Behm-Blancke 1958, 164–165; Leben 1974, 247 a 1978, 16). Na kovové předměty byla mimořádně bohatá také Grotte de Han, představující rozsáhlý jeskynní systém s podzemní řekou Lesse. Nálezy se koncentrovaly v prostorách podél podzemního toku ještě před jeho vývěrem na povrch. Vedle lidských kostí a zdobené keramiky se tu našlo přes 300 bronzových a kolem 14 zlatých předmětů nebo jejich zlomků: 220 jehlic a 54 fragmentů, 20 celých náramků a další ve zlomcích, 22 nožů, 24 seker, 9 kruhových ozdob, závěsky aj. ozdoby. I přes nejas-

⁸ Zhruba v poloviční vzdálenosti mezi nimi leží jeskyně Silická Iadnica.

nosti o průběhu a charakteru rituálních činností je Grotte de Han interpretována jednoznačně jako významné kultovní místo (Warmenbol 1996).

Značná část jeskyní s nálezy kultovního charakteru nebyla – a vzhledem k morfologii prostor ani být nemohla – vlastním dějištěm rituálních obřadů. Ty se konaly buď v bezprostřední blízkosti jeskyně – Bacín v Českém krasu (Matoušek 2001; 2002) a Kyffhäuser (kap 3.9), anebo na jiném, vzdálenějším místě (Brunnerschacht, Kleebergschacht?). Nejčastěji však tuto otázku nelze bezpečně rozhodnout, protože prostor nad jeskyní bývá postižen zvýšenou erozí a naopak místa na úpatí svahů výraznější akumulací. Zajímavým příkladem je proto svatyně Pillerhöhe v jednom z průsmyků Tyrolských Alp, kde byla archeologicky prozkoumána jak svatyně, tak jedna ze sousedních puklinových jeskyní. Uprostřed areálu s roztroušenými a přemístěnými nálezy se nacházel oltář z naskládaných kamenů a poblíž hromada navrstveného popela a zlomků zvířecích kostí, datovaná od sklonku střední doby bronzové do časného laténu. Jen ojediněle se vyskytly bronzové předměty a zlomky keramiky. Nedaleko byly hluboko v puklině uloženy dvě bronzové sekery bez dalších nálezů (Tschurtschenthaler – Wein 1996).

4.3. Jeskyně jako pohřební místo

Otázka existence pohřebních jeskyní ve střední Evropě byla již mnohokrát diskutována. Zatímco F. Vollrath (1967) ve svém dělení jeskyní na obytné a kultovní spojoval nálezy lidských kostí, označované též jako pohřby, pouze s propastovitými jeskyněmi, pozdější práce připouštějí, že žádná z německých lokalit neodpovídá svými nálezy okolnostmi regulérním pohřbům (např. Schauer 1981, 412). Nejživější diskuzi procházejí právě tzv. obětní šachty, u nichž stále chybí indicie, které by rozlišily zvláštní pohřeb od rituální činnosti. Lze si však také představit, že pohřeb a obětní místo nemusely být prostorově odděleny a v praxi se tyto kategorie vzájemně prolínaly (Peter-Röcher 1994, 45–46; Leja v tisku). Za argument proti interpretaci nálezy situace z obětních šachet jako pohřbu je považována torzovitost lidských koster, přestože zůstaly zachovány alespoň zčásti v anatomické poloze (Leja 1987; Graf – Rivera 1997).

Interpretace lidských kostí v jeskyních naráží na mnoho problémů. Středoevropská literatura nabízí sice bohatý výčet lokalit z většiny krasových oblastí, ale doba a způsob nabytí lidských ostatků zpravidla výpověď omezuje na pouhý anatomický posudek, který je navíc jen výjimečně publikován. Mimo několika důsledně prozkoumaných obětních šachet v Bavorsku není k dispozici prostorová ani stratigrafická pozice lidských kostí a nelze ověřit jejich spojitost k ostatním nálezům. Většina postmezolitického antropologického materiálu je paušálně přiřazována k nejpočetnějším chronologickým souborům – tedy velmi často právě do závěru doby bronzové, případně do doby železné. Ve střední Evropě zatím ojedinělé pokusy datovat starší nálezy lidských kostí radiokarbonovou metodou ukazují neúnosnost dosavadního přístupu a nutnost revize antropologického materiálu, je-li dosud zachován.

Například u známé obětní jeskyně Jungfernhöhle byla spojitost lidských ostatků s nálezy z mladší doby bronzové výrazně zpochybněna, protože všechny datované vzorky odpovídají staršímu intenzivnímu využívání této jeskyně v období neolitu a eneolitu (Kulthöhlen 1996, 18). Jinou situaci doložila revize antropologických nálezů v durynské jeskyni Urdhöhle. Zde radiokarbonová data připouštějí ukládání lidských ostatků také v obdobích, ze kterých v jeskyni chybí standartní datovatelné nálezy (keramika, kovové předměty atd.) – v tomto případě v mezolitu a raném středověku (Terberger et al. 2003). Také radiokarbonové revize lidských pozůstatků z paleolitických nálezových okolností překvapivě prokázaly jejich mladší stáří – převážně z období neolitu a eneolitu (Prokopská jeskyně v Praze: Svoboda et al. 2004, Vogelherdgrotte – Conard – Groottes – Smith 2004). Důležitost revize veškerého antropologického materiálu z jeskyní dostatečně dokládají výsledky podobně zaměřeného studia na britských ostrovech, kde více než tři desítky revidovaných lokalit umožnily vytvořit chronologický přehled jeskynních pohřbů a začlenění tohoto fenoménu do celkového pravěkého vývoje oblasti (Chamberlain 1996).

Příspěvek do diskuze o interpretaci lidských ostatků v souvislosti s pohřby umožňuje jen několik jeskyní, proto je pozornost zaměřena i do vzdálenějších regionů Evropy. Mezi problematické, ale stále uváděné lokality patří Chvalovská jeskyně na jižním Slovensku. Zdejší nálezy 19 lidských koster z počátku 19. století, které údajně byly uloženy v půlkruhu podél ohniště, a dalších dvou dětských koster u stěny⁹ (Bárta 1955a) je dnes již neověřitelný, a zvláště příklad o mnohem pozdější, ale stále ještě romanticky a v současnosti již jednoznačně odmítané Wankelovy interpretace nálezy situace v Býčí skále důvěryhodnost podobných údajů značně zpochybňuje. Jisté je, že kulturní vrstva z mladší doby bronzové obsahovala v různých částech jeskyně pravděpodobně také lidské kosti; kulturní vrstvou jsou datovány fragmenty dětských kostí z Mincovny, ostatní nálezy nejsou stratifikované (Bárta 1955a). V případě odmítnutí funkce Chvalovské jeskyně jako pohřebiště však zůstává obtížné vysvětlitelné uzavření jejích vchodů kamennými zídками. Jeskyně měla původně pravděpodobně 5 vchodů, z nichž dva měly být zataraseny. Zátaras Mincovny – pokud existoval – zanikl patrně nejpozději s existencí penězokazecké dílny. Zbývá tedy dvojice sousedících vchodů, které jsou dnes pro silné zasedimentování neprůlezná; stopy po jejich případném uzavření však J. Bárta nezmiňuje.

Ojedinělý a časově spíš krátkodobý akt představují dva dětské pohřby v propastovité jeskyni Windloch (A 114) u Kürmreuthu ve Francké Albě. Pozoruhodná je již sama skutečnost, že obřadníci sestoupili nejen na dno propasti, ale i hlouběji do horizontálního pokračování jeskyně, aby zde vykonali pohřební akt dvou dětí (obr. 34). Z obou jedinců je zachováno značné množství kostí ve velkém stupni fragmentárnosti, který je vysvětlován odpadávajícími kameny z jeskynního stropu. Nálezová plocha byla přitom velmi malá (u pohřbu

⁹ Uvedená zpráva, lze-li jí důvěřovat, navozuje představu hromadné otravy oxidem uhelnatým, který během spánku návštěvníků unikl z doutnajícího ohniště.

č. 1 jen 50 cm²) a nebylo možné zjistit orientování pohřbených. Rozbité byly také keramické nádoby kolem shluků dětských kostí (Auer – Plachter 1972).

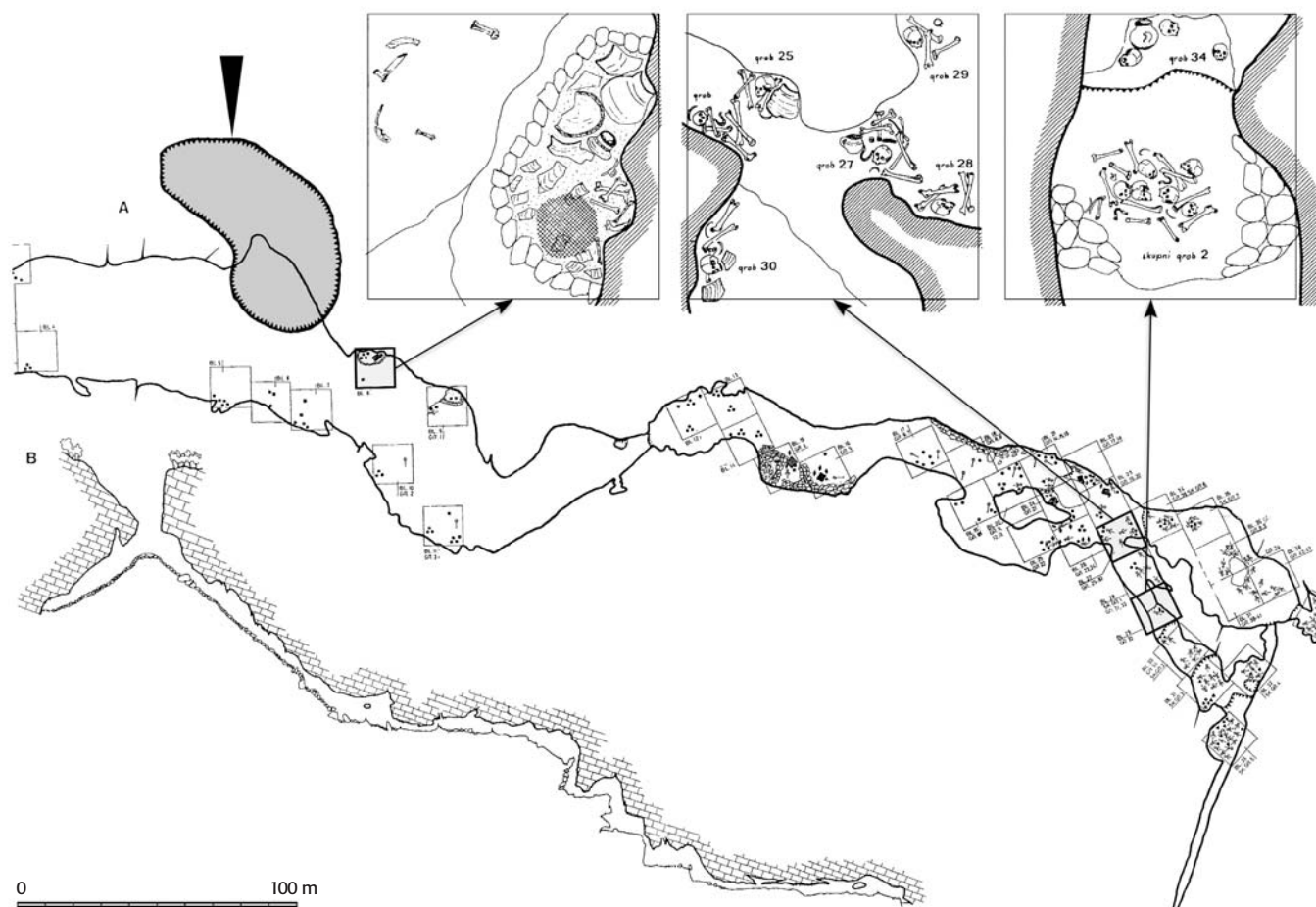
Nápadným jevem jsou pohřby dětí v jeskynních vchodech nebo těsně před jeskyněmi. V jižní části Moravského krasu, v údolí Říčky, jsou popsány hned ze čtyř lokalit, vesměs nenápadných a malých skalních dutin. Dvě z nich – jeskyně Hadí a Kůlnička – náležejí pravděpodobně do únětické kultury (Stuchlík 1981, 37–38). Nové zpracování kosterních nálezů z Kůlničky prokázalo, že mimo fragmenty kostí dítěte se v místě pohřbu nacházely i kosterní pozůstatky nejméně jednoho dospělého jedince (Nývltová-Fišáková – Kuželka 2002) a vyvolává otázku, zda šlo o primární nebo sekundární uložení zemřelých. Částečně ztrávené dětské kosti však nemožují spolehlivě rozhodnout. Nález z r. 1928 v blízké jeskyňce Naproti Výtoku představoval patrně rovněž pouhé fragmenty dětské kostry, doprovázené nádobou mohylové kultury (Schürmeisen 1929, 12; Stuchlík 1981, 19). Zůstává otázkou, zda s tímto nálezem souvisí i zpráva R. Prixe, který údajně v tomto prostoru již r. 1910 vykopal mj. “kostru hochy ve skrčené poloze, která byla asi 150 let stará” (Prix 1947). Nejnovější nález dětských kostí z jeskyně v Kamenném žlíbku v zimě 2000–2001 byl bohužel znehodnocen amatérským výkopcem a jeho stáří zůstává zatím neupřesněno (Valoch 2002; podle ústní informace M. Olivy z r. 2004 pochází patrně z eneolitu). Podobné nálezy známe také z Německa. Pohřeb dítěte ve výklenkové jeskyni Fuchskirche v Durynsku obsahoval pouze grandli, ale nacházel se v kontextu keramiky z mladší doby bronzové či halštatu (Walter 1985, 10–11, 14–15). Také částečně dochovanou dětskou kostru, nalezenou v odpadní zóně na úpatí skalní stěny přímo pod vchodem jeskyně v Breitu v Horních Frankách, doprovázely početné předměty kultury popelnicových polí včetně dětského bronzového náramku (Stuhlfauth 1951, 144–145). Kostra šestiletého dítěte byla nalezena v časně laténské kulturní vrstvě 1 m před vchodem Stempfermühlhöhle ve Středních Frankách (Stuhlfauth 1956, 84) a jiný nález pochází z další francouzské lokality Kirchthalmühlhöhle, který snad náleží až středověkému či dokonce mladšímu období (Hörmann 1929, 294). Vzhledem k nedostatečnému publikování uvedených nálezů bez antropologického zhodnocení a obrazové dokumentace nálezové situace není možné uspokojivě rozhodnout způsob pohřebního ritu. Případ nově zpracovaného pohřbu v Kůlničce otevírá otázku, zda se skutečně jedná o regulérní pohřby, anebo o sekundární místo uložení zemřelých. Každopádně je zajímavé, že ve většině uvedených případů jsou pohřby uloženy ve vchodových částech krátkých chodbovitých jeskyní nebo v nenápadných malých skalních dutinách.

V širším pohledu neobvyklou lokalitou je Lichtensteinhöhle (obr. 23) ve středním Německu, která je považovaná za kultovní jeskyni i přes pohřební charakter nálezové situace. Klíčovým argumentem při interpretování této lokality, představené již výše (viz kap. 3.9), jsou extrémně úzké a nízké části chodby mezi jednotlivými prostorami, které umožňují pouze obtížné proplazení a transport mrtvých ztuhlých těl zcela vylučují. Autoři výzkumu se proto přiklánějí ke kultovnímu využívání jeskyně a předpokládají, že k úmrtí jedinců muselo dojít až na místě, poté co se sami proplazili do zadních prostor

(Maier – Linke 1985; Flindt 1996; 1997; Busch – Capelle – Laux 2000, 60–65). Z těchto důvodů odmítají možnost využívání jeskyně jako pohřebiště, kterou na základě teoretických úvah předpokládá H. Peter-Röcherová (např. 2000). Případnému sekundárnímu pohřbívání odporuje anatomická poloha některých těl, zřejmě uložených jako poslední před konečným opuštěním jeskyně. V mnohém podobnou lokalitou je hornofalcká Höhle von Loch (Lochnerfels) s fragmentárními lidskými kostmi a drobnými bronzovými předměty v extrémně úzkých zadních částech jeskyně (Leja 1999). Tato jeskyně je však známá a navštěvovaná již od nepaměti, jak dokládá i název sousední obce Loch a archeologické nálezy mohou představovat jen zbytek původní výbavy.

Pohřební lokalitu představuje chorvatská jeskyně Bezdanjača (obr. 38) s četnými pozůstatky pohřbů z období BzC–HaA1. Svažitá chodbovitá jeskyně komunikuje s povrchem vstupní propastí, která byla již v pravěku uzavřena, takže se všechny nálezy dochovaly na původním jeskynním povrchu. V přední části jeskyně v dosahu suťového kuzele byla zjištěna 3 kultovní místa, ve vzdálenosti asi 80–160 m od vchodu se při stěnách, ve výklencích nebo mezi balvany a krápníky nacházelo 47 pohřbů, v zadní části jeskyně potom další hromadné pohřby bez milodarů a v nejhlubším místě (převýšení ke vchodu činilo více než 100 m) se osamoceně našly zvířecí kosti. Vstup do pohřební části jeskyně vedl úzkým průlezem (Drechsler-Bižić 1979–80). Při posouzení celkové nálezové situace je nápadné, že ani u jednoho pohřbu není doložena úplnější kostra, jak lze alespoň soudit z publikace výzkumu. Téměř vždy je zastoupena lebka (u hromadných pohřbů je často jediným pozůstatkem jednotlivce), a to i tam, kde jsou ostatní kosti zachovány jen ojediněle. Výborné konzervační podmínky v jeskyni přitom dokládá několik desítek dřevěných předmětů – např. lžice, násada šídla a hůlky nejasné funkce. V některých případech jsou lidské kosti naskládány na ploše zhruba 1 m². Vzhledem k prostorovému oddělení jednotlivých hrobů i jejich milodarů se nezdá být pravděpodobné působení přírodních faktorů – např. rozvlečení vodou. Tyto skutečnosti nejsou bohužel autorkou diskutovány. Při celkové interpretaci lze uvažovat o dvou variantách: 1) Frekvence návštěv jeskyně byla natolik četná, že původně instalované hroby musely být ve všech případech dodatečně přemístěny včetně milodarů. Je jisté, že pohyb obrádků v tmavé, vertikálně značně členěné jeskyni mezi balvany a starými hroby při nedostatečném osvětlení (srov. Drechsler-Bižić 1979–80, 32) musel být značně svízelný, nejmladší hroby se přitom nacházejí také v zadní části jeskyně. V tomto případě by zemřelí byli dopraveni do jeskyně krátce po smrti. 2) Mnohem snadnější transport zemřelých vstupní propastí a sníženým průlezem si lze představit v případě, že se již od počátku jednalo o druhotné pohřby – symbolické pohřby lebky a hlavních kostí, které byly přeneseny z přechodného místa pohřbení nebo vystavení mrtvol.

Za pohřební jeskyni lze bezpečně pokládat také Grotte des Duffaits (obr. 39) v západofrancouzském departementu Charente. Kostrové pohřebiště datované do stupně BzD objevili speleologové v r. 1970 v dolním patře jeskynního labyrintu, představujícího kolem

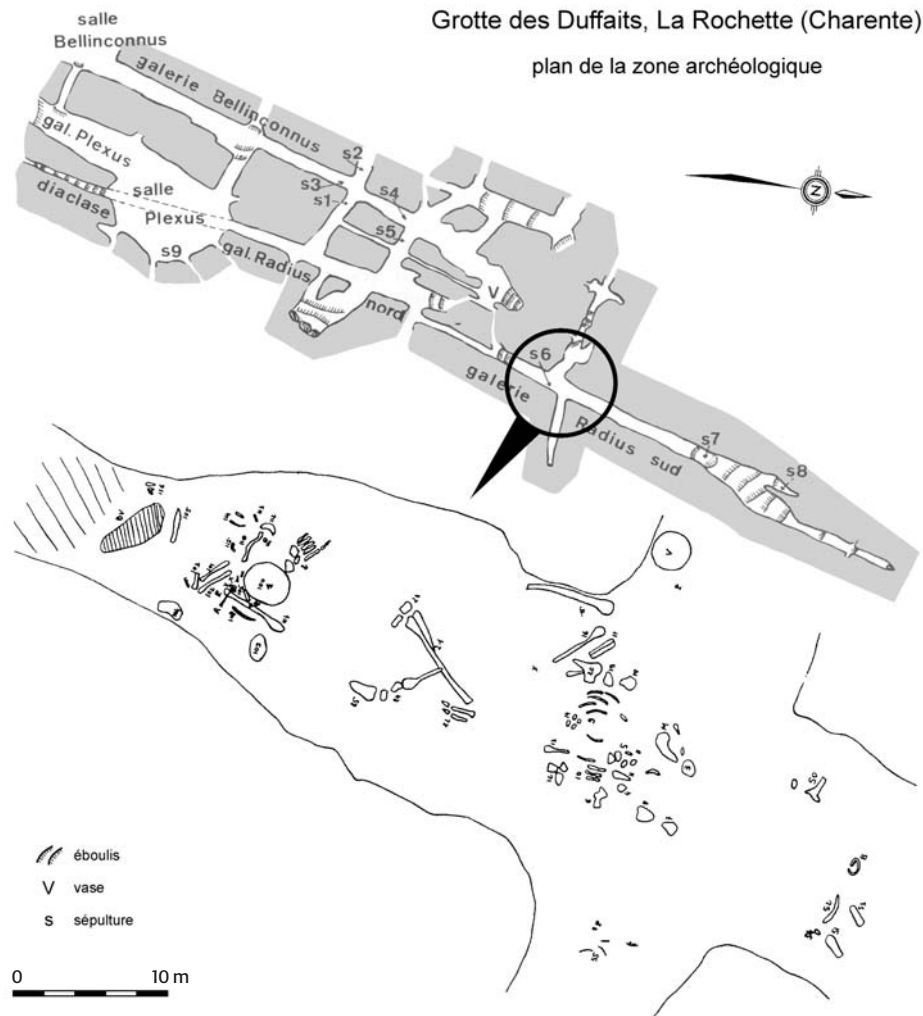
Obr. 38. Chorvatsko – Bezdanjača – pohřební jeskyně z období BzC–HaA1 se vstupní propastí (šedě): podélný řez jeskyní, výřez hlavní pohřební části a ukázka dokumentace pohřbů (velikost sektorů 5 x 5 m) (podle Drechsler-Bižić 1979–80, Tab. XLI, XLIV). — **Abb. 38.** Kroatien – Bezdanjača – Bestattungshöhle aus der Periode BzC–HaA1 mit Eingangsschacht (grau): Gesamtschnitt, Ausschnitt Hauptbestattungsraum und Passage aus der Bestattungsdokumentation (Sektorgröße 5 x 5 m) (nach Drechsler-Bižić 1979–80, Tab. XLI, XLIV).

850 m chodeb. Využívána byla jen malá část podzemních prostor v okolí sálu Plexus, otázka původního přístupu nebyla zodpovězena. Všechny pohřby se nacházely na povrchu nebo těsně pod ním a byly více či méně dislokovány. Zčásti na tom měli podíl jeskyňáři, zčásti středověcí návštěvníci jeskyně – možná prospektoři, po nichž zůstaly zlomky nádob, železný špičák a motyka. Právě oni mohou mít na svědomí odnesení většiny bronzových milodarů, po nichž zůstaly na kostech a kamenech pouze místa probarvená od oxidů mědi. Celkem bylo zdokumentováno 9 neúplných pohřbů, jejichž milodary představovaly převážně drobné předměty (bronzové rourkovité spirálky a fragmenty, jantarové korálky), výjimečně i bronzové náramky ukryté před zraky lupičů. Z keramiky bylo možné pouze k jednomu pohřbu přiřadit nepoškozenou mísu. Pohřeb 9 představoval kumulaci lidských kostí při stěně chodby bez anatomického uložení a bez milodarů. Pohřby vytvářely skupinky s různým věkovým složením zemřelých a snad i s různě bohatými milodary. Podle antropologického určení bylo v jeskyni uloženo přinejmenším 16 dospělých jedinců a 18 dětí. I když část předmětů rozptýlených v okolí hrobů i mimo ně nejspíš představuje původní pohřební výbavu, objeveny byly i nálezkové situace související s doprovodnými aktivitami při ukládání zemřelých. V zadní části využívaného prostoru se v koutu u dvou úzkých puklin kumulovalo mnoho

bronzových předmětů a keramiky a před ústím pukliny se nacházelo ohniště. Další dvě ohniště spolu s roztroušenou keramikou a korálky byla objevena v chodbách mimo vlastní pohřební prostor (Gomez 1973). Grotte des Duffaits je pouze jednou z několika jeskyní krasové oblasti v Charente, které byly využívány v mladší době bronzové. Velmi neobvyklou nálezovou situaci poskytla nedaleká rozsáhlá jeskyně v obci Rancogne, kde byly archeologickým výzkumem hluboko v zadní části podzemního labyrintu prozkoumány dvě uměle zasypané studny. Vzhledem k podzemní říčce, protékající jeskyní, téměř úplné absenci nálezů z výplně studní a jejich umělého, relativně rychlého zasypaní je jejich funkce řazena do kultovní sféry mladší doby bronzové. Případné pohřby v této odedávna známé jeskyni neměly naději na dochování (Gruet – Roussot-Larroque – Burnez 1997).

Ve druhé polovině 90. let proběhl výzkum dvojice jeskyní Cova d'es Carritx (obr. 40) na ostrově Menorca v západním Středomoří. Vchod do delší z nich (Cova A) uzavřelo v minulosti skalní říčení, vchod sousední Covy B vyplňovala zeď z "kyklopských" kamenů. Pohřby v jeskyni B i přes malé porušení neobsahovaly úplné kostry. V jeskyni A se pohřby koncentrovaly ve vstupní síni bezprostředně na povrchu sedimentů, byly zčásti dislokované a náležely více než 120 jedincům.

Obr. 39. Francie – Grotte des Duffaits – část jeskynního systému s 9 dislokovanými pohřby z období BzD v úzkých chodbách. V sálu Plexus mimo pohřební prostory nalezeno mj. nápadné množství bronzových předmětů a ohniště; dole – dokumentace pohřbu č. 6 (podle Gomez 1973, Fig. 1, 19). – **Abb. 39.** Frankreich – Grotte des Duffaits – Teil des Höhlensystems mit 9 dislozierten Bestattungen aus der Periode BzD in engen Gängen. Im Saal Plexus außerhalb des Bestattungsraums wurde u. a. eine auffallende Menge an Bronzeobjekten und eine Feuerstelle gefunden; unten – Bestattungsdokumentation Nr. 6 (nach Gomez 1973, Fig. 1, 19).

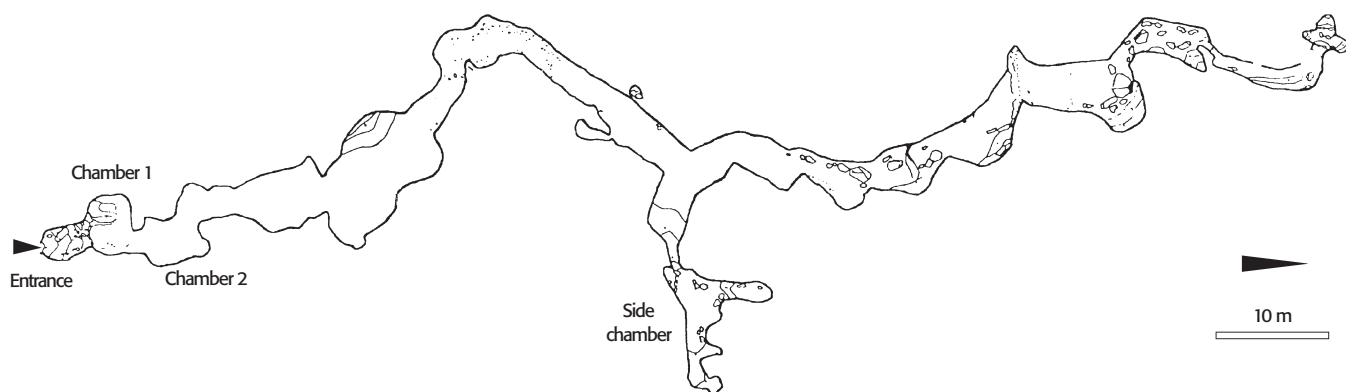

Stopy lidské přítomnosti byly roztroušeny v celé délce jeskynní chodby sahající 170 m hluboko do skalního masivu. Zhruba v polovině jeskyně odbočuje krátká chodba do boční síně, v níž se nacházela jáma vykopaná do jeskynních sedimentů a uzavřená vrstvou jílu. Obsahovala dvě nádoby, dva předměty kovové a další ze dřeva, kosti a parohu a dále několik parohových schránek, ve kterých byly uloženy lidské vlasy a zvířecí chlupy. Podle tohoto neobvyklého souboru předmětů – a především dochovaných lidských vlasů a zvířecích chlupů – uvažuje autorka výzkumu o přechodových nebo iniciačních obřadech, které v této, bezpochyby pohřební, jeskyni mohly probíhat mezi 1000 a 500 př. n. l. v období talayotské kultury (Whitehouse 1997–98).

Pomineme-li osamocené dětské pohřby, několik výše uvedených příkladů umožňuje vytvořit hypotetický model pohřební jeskyně. Jedná se zpravidla o hlubší prostornější jeskyně umožňující dlouhodobější ukládání zemřelých. Jejich ostatky jsou položeny spolu s milodary volně na povrchu (případně v rakvích), u užších chodeb spíše podél stěn. Po zaplnění plochy dochází k odsunutí starších pohřbů ke stěnám a uložení nových pohřbů na jejich místě. Zatímco starší ostatky jsou tedy částečně nebo zcela dislokovány, poslední pohřby jsou zachovány bez poškození. Součástí pohřební jeskyně bývají prostory využívané ke

zvláštním činností, které leží mimo pohřební plochu a pravděpodobně souvisejí s pohřebními rituály. Vchod do jeskyně byl zpravidla uměle uzavřen (srov. obr. 41).

Mezi uložením posledního pohřbu v jeskyni a jejím archeologickým prozkoumáním – tedy v intervalu několika tisíc let – mohl interiér jeskyně s náleзовou situací projít mnoha proměnami (srov. obr. 42). Znovuotevření vchodu měly zřejmě v mnoha případech na svědomí přírodní činitelé. Například povodeň v r. 1937 strhla část svahu a odkryla vchod do Levakovy jamy (Slovinsko), přitom část lidských kostí naplavila do postranních částí jeskyně. Antropologický materiál je spojován spíše s mladším horizontem doby římské než s pozdním eneolitem (Guštin 1976). Dalším přírodním faktorem mohlo být lokální zřícení stropu nebo uvolnění ucpaného komína, čímž byla jeskyně zpřístupněna člověku (ve Francké Albě např. Lupberghöhle). Řícení nebo pouhé opadávání částí stropu způsobilo rozbití ostatků i milodarů, jak dokládá výše zmíněný Windloch u Kürmreuthu. Odkrytím nového vchodu zpravidla začalo opět zaplňování jeskyně a nálezy na povrchu byly překryty sedimenty. Rychlost sedimentace závislá na sklonu jeskynního dna přitom mohla zásadně změnit podobu rozmístění pohřbů a nálezů. Dalším uvažovaným činitelem jsou větší zvířata, která znovuootevřenou jeskyně využila jako doupě a svým pohybem

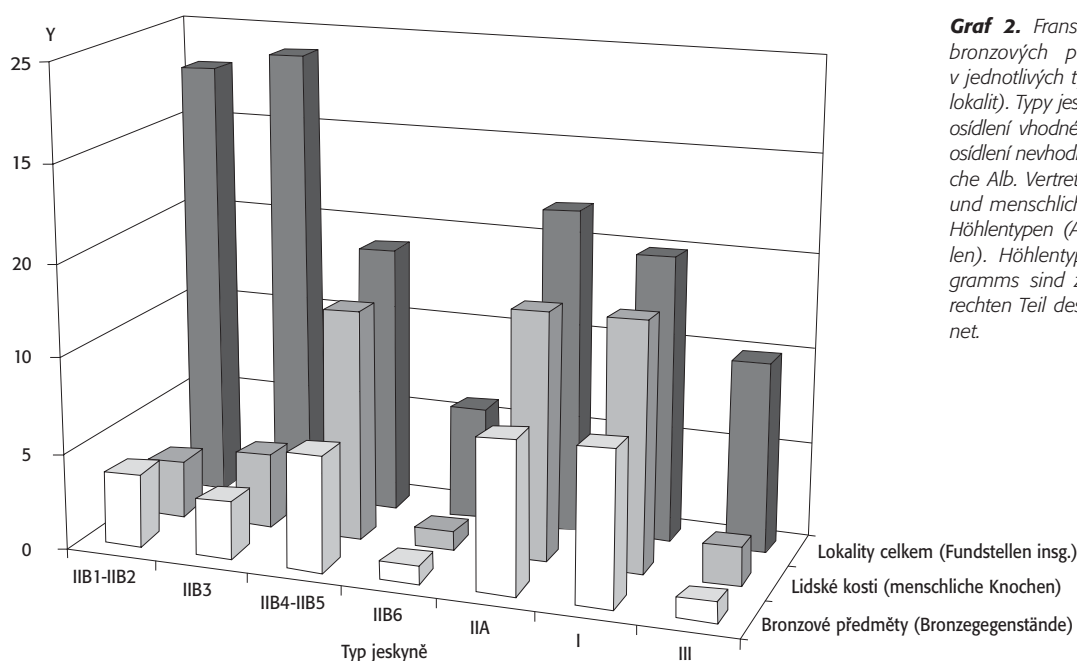
Obr. 40. Menorca – Cova d'es Carritx – předběžná dokumentace jeskyně A: v přední části rozrušené pohřby více než 120 jedinců, v boční síni nalezena jáma, obsahující doklady rituálních aktivit (přechodové - iniciační rituály?) (podle Whitehouse 1997–98, Fig. 2). — **Abb. 40.** Menorca – Cova d'es Carritx – vorläufige Dokumentation der Höhle A: im Vorderteil gestörte Gräber von mehr als 120 Personen, in Seitenraum Grube mit Belegen für rituelle Handlungen (Übergangs-Initiierungsrituale?) (nach Whitehouse 1997–98, Fig. 2).

narušovala archeologický obraz lokality. Dlouhodoběji otevřené vchody jeskyní nakonec neušly ani pozornosti člověka, který svou přítomností nejzazantněji zasáhl do starších archeologických situací. Jak ukazuje rozbor jeskyní využívaných v průběhu novověku, byla v českých zemích v tomto období člověkem navštěvována přinejmenším polovina dnes známých speleoarcheologických lokalit (Peša 2002).

Promítnutí naznačeného modelového vývoje lokality na většinu dnes známých jeskyní s lidskými pozůstatky neumožňuje bližší závěry. Bez podrobnější dokumentace, datování a publikace nelze o původní přítomnosti pohřbů rozhodnout, i když by tomu některé jeskyně typu IIB5 a IIA svým spektrem nálezů nasvědčovaly (Lupberghöhle, Marderloch, Höhle im Loch, im Dürrnberg ad.). Přitom právě dlouhodobé porušování sedimentárního obsahu těchto jeskyní

– mnohdy již od středověku – představu o pravěkých pohřebních jeskyních ve střední Evropě nevyklučuje a současně dochování pohřbů v neporušené podobě u dnes známých jeskyní v zásadě nepřipouští.

Dílčí řešení mohou nabízet samotné archeologické nálezy, jakkoliv vytržené z původního kontextu. Samostatnou kapitolu představuje diskuze o funkci bronzových předmětů (obr. 43; graf 2; tab. 3, 4). Jeden z největších souborů bronzových artefaktů nalezených v jeskyních pochází z již diskutované Grotte de Han. Většina deponovaných předmětů odpovídá výbavě pohřebišť a jen malá část má analogii v depotech (Warmenbol 1999). Odpovídající situace je i v jeskyních Francké Alby, kde podle B. Stoll-Tuckerové z 65 známých bronzových předmětů patří 55 k ozdobným nebo oděvním doplňkům (Stoll-Tucker 1997, 74–75). Podobný závěr vyznívá i z výsledků této studie. Ozdoby

Graf 2. Franská Alba. Zastoupení nálezů bronzových předmětů a lidských kostí v jednotlivých typech jeskyní (osa y – počet lokalit). Typy jeskyní v levé části grafu jsou pro osídlení vhodné, v pravé části grafu pak pro osídlení nevhodné. — **Diagramm 2.** Fränkische Alb. Vertretung der Bronzegegenstände und menschlicher Knochen in den einzelnen Höhlentypen (Achse y – Zahl der Fundstellen). Höhlentypen im linken Teil des Diagramms sind zur Besiedlung geeignet, im rechten Teil des Diagramms dann ungeeignet.

Předmět / soubor		Čechy kras	Morava	Český ráj	DC-CL	Thüringen	Kyff.-Nds.	Frank. Alb	Niederöst.	CELKEM
prsten, náušnice, kroužek	A	3	1				5	15		24
závěsek, knoflík	B						5	7		12
náramek, nákrčník, kruh	C	2	2	1		2	6	34		47
spony, jehlice	D		5	1			5	12		23
nůž, dýka	E		1		1			2		4
dláto	F		1				1			2
srp	G		1							1
sekera	H		1	1			1			3
hrot	I		4	1		3	1	5	3	17
depot	J	1	2	1			1	2		7
zlomky plechů, drátů, ozdob	K			1		2	2	9		14
kování	L						1			1
CELKEM		6	18	6	1	7	28	86	3	

Tab. 3. Přehled výskytu bronzových předmětů v jeskyních (DC-CL – Labské pískovce a Českolipsko, Kyff.-Nds. – Kyffhäuser a Dolní Sasko, Niederöst. – Niederösterreich). — **Tabelle 3.** Anzahl verschiedener Bronzegegenstände in den Höhlen (DC-CL – Elbsandsteingebiet und Gebiet von Česká Lípa, Kyff.-Nds. – Kyffhäuser und Niedersachsen, Niederöst. – Niederösterreich). **A** – Fingerring, Ohrring, Ringchen; **B** – Anhänger, Knopf; **C** – Armring, Halsring, Ring; **D** – Fibeln, Nadeln; **E** – Messer, Dolch; **F** – Meißel; **G** – Sichel; **H** – Beil; **I** – Lanzen- bzw. Pfeilspitze; **J** – Hortfund; **K** – Blech-, Draht- bzw. Schmuckbruchstücke; **L** – Beschläge.

Depot	A	B	C	D	počet kusů
Šipka	o	o			8
Černotín	o	o	o	o	31
Dubičná	o				10
Fortna	o				65
Kyffhäuser	o	o	o		ca 15
Unterirading		o	o		4 (?)
Kallmünz	o	o	o		16

Tab. 4. Složení bronzových depotů pocházejících z jeskyní. **A** – ozdoby a oděvní doplňky, **B** – zbraně (včetně seker), **C** – nástroje (nůž, dláto, srp), **D** – součásti koňského postroje; netučným písmem je vyznačen depot zlomků. — **Tabelle 4.** Zusammensetzung der aus den Höhlen stammenden Bronzedepts. **A** – Schmuck und Trachtzubehör, **B** – Waffen (incl. Äxte), **C** – Werkzeuge (Messer, Meißel, Sichel), **D** – Pferdegeschirr-Teile; nicht fett gedruckt ist ein Bruchstückdepot.

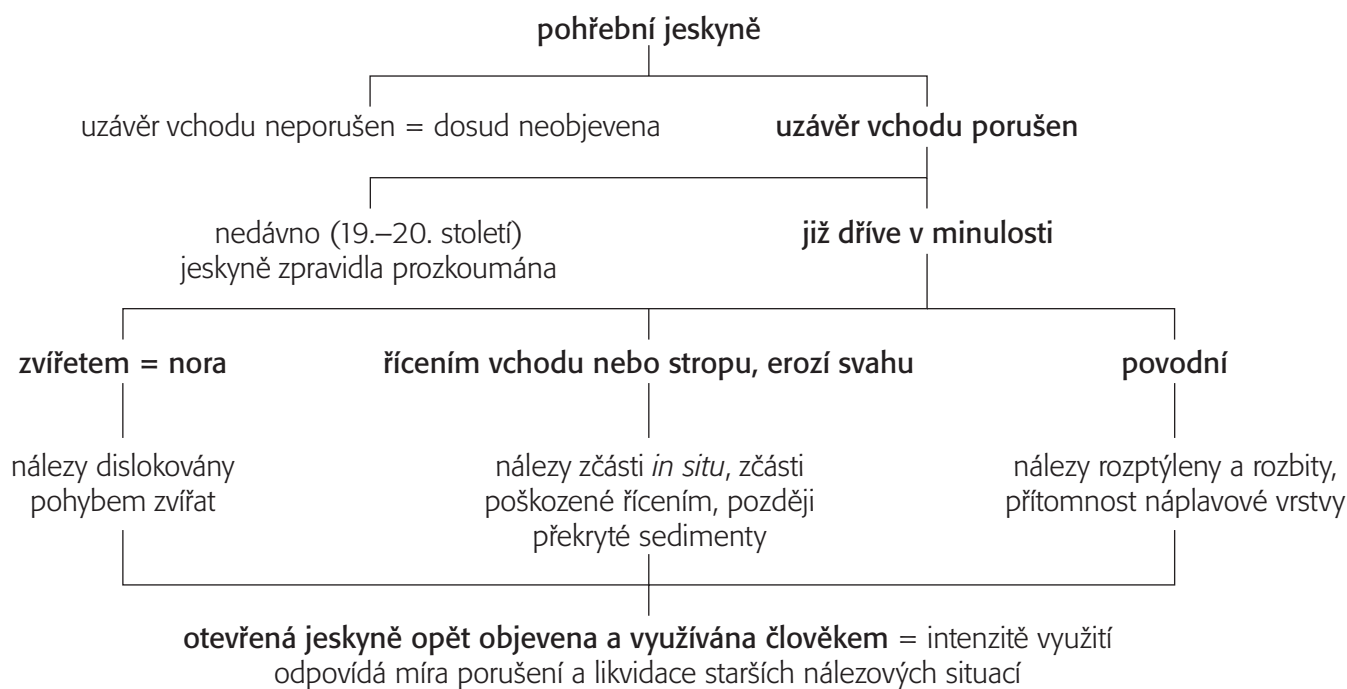
a oděvní doplňky v jeskyních Francké Alby představují 80 % všech bronzových předmětů, což je výrazně více než celkový průměr všech oblastí (68 %) – graf 3, 4). Ale i tam je převaha tohoto druhu předmětů zřejmá (Kyffhäuser, střední Německo, Moravský kras). Ze zbraní se častěji vyskytují pouze hroty šípů/kopí (14 %; Francká Alba 6 %), zatímco nástroje jsou výjimečné – graf 3, 4. Určité úvahy umožňuje samotný antropologický materiál, přestože ve většině případů není jednoznačné jeho stáří. Ve střední části Francké Alby pocházejí z 25 jeskyní lidské kosti náležející přinejmenším 160 jedincům různých věkových kategorií. Zastoupení podle věku a pohlaví připouští na některých lokalitách rodinné vztahy, a to jak u propastí (z nich pochází 67 % jedinců), tak u předpokládaných pohřebních jeskyní (Stoll-Tucker 1997, 85–96). Stoll-Tuckerová uvažuje o pohřebních jeskyních v těch případech, kdy je jeskyně dobře přístupná, její dno umožňuje horizontální pohyb a zároveň obsahuje lidské kosti a bronzové ozdo-

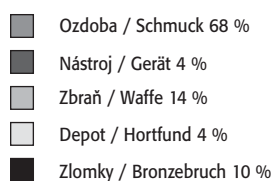
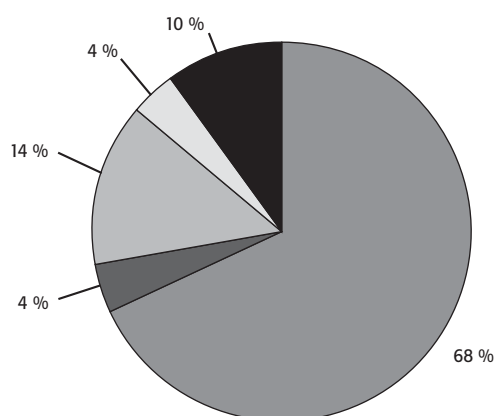
Obr. 41. Kanárské ostrovy – pohřební jeskyně původních obyvatel souostroví na rytině z 18. století. Dobové vyobrazení dobře ilustruje některé charakteristiky pohřebních jeskyní: 1) pohřby jsou ukládány zpočátku zpravidla ke stěnám a v další fázi zaplňují i zbývající plochu, 2) pohřby jsou ukládány na povrch jeskyně (volně, na márách nebo v rakvích). Pohřební jeskyně Guančů byly před prvními Evropany přísně tajeny (podle Kandert 1984, obr. 9). — **Abb. 41.** Kanarische Inseln – Bestattungshöhle der ursprünglichen Bewohner der Inselgruppe auf einer Gravur aus dem 18. Jhd. Die zeitgenössische Abbildung illustriert gut einige Charakteristiken von Bestattungshöhlen: 1) die Bestattungen werden in der Regel zu Beginn an den Wänden beigesetzt und füllen in der darauffolgenden Phase auch die übrige Fläche, 2) Bestattungen sind oberflächlich beigesetzt (frei, auf Bahnen oder in Särgen). Die Bestattungshöhlen der Guanchas wurden vor den ersten Europäern streng geheim gehalten (nach Kandert 1984, Abb. 9).

by nebo oděvní doplňky, jako u jeskyní Höhle im Loch, im Dürrnberg, Marderloch, případně Gaisloch, Fischerhöhle ad. Pohřební funkce není vyloučena ani u jeskyně Lupberghöhle, řazené výše k jeskyním kultovním. Kromě mnoha lidských kostí, místy vytvářejících shluky, odtud pochází lebeční amulet, který je doložen pouze na pohřebištích popelnicových polí (Stoll-Tucker 1997, 85–96, 148).

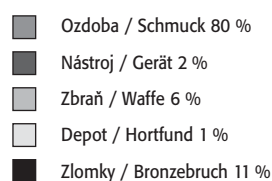
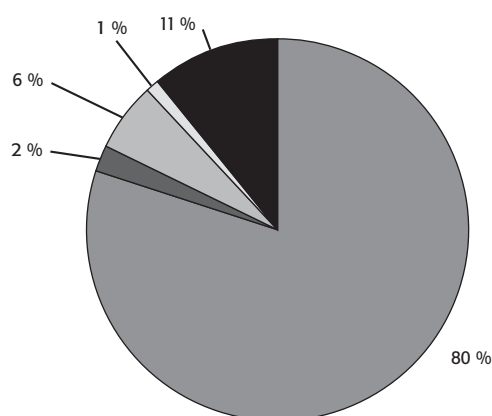
Je zajímavé, jak málo byla dosud diskutována otázka primárního nebo sekundárního pohřbívání v jeskyních. Starší autoři druhotné uložení pohřbů bez bližšího objasnění zpochybňují – např. Pratej 1956, 155–156; v současnosti se problémem zabývala především H. Peter-Röcherová (1994, 43–46, 103). Metodicky poučný je příklad sekundárního magdalénienského pohřbu z Brillenhöhle v Bádensku-Württembersku, kdy bylo do jeskyně přineseno pouhých 39 zlomků kostí ze dvou jedinců. V tomto případě se na kostech dochovalo velké množství řezných stop vzniklých odstraněním

Obř. 42. Přehled předpokládaných proměn pohřební jeskyně. — **Abb. 42.** Übersicht über die angenommenen Veränderungen einer Bestattungshöhle.

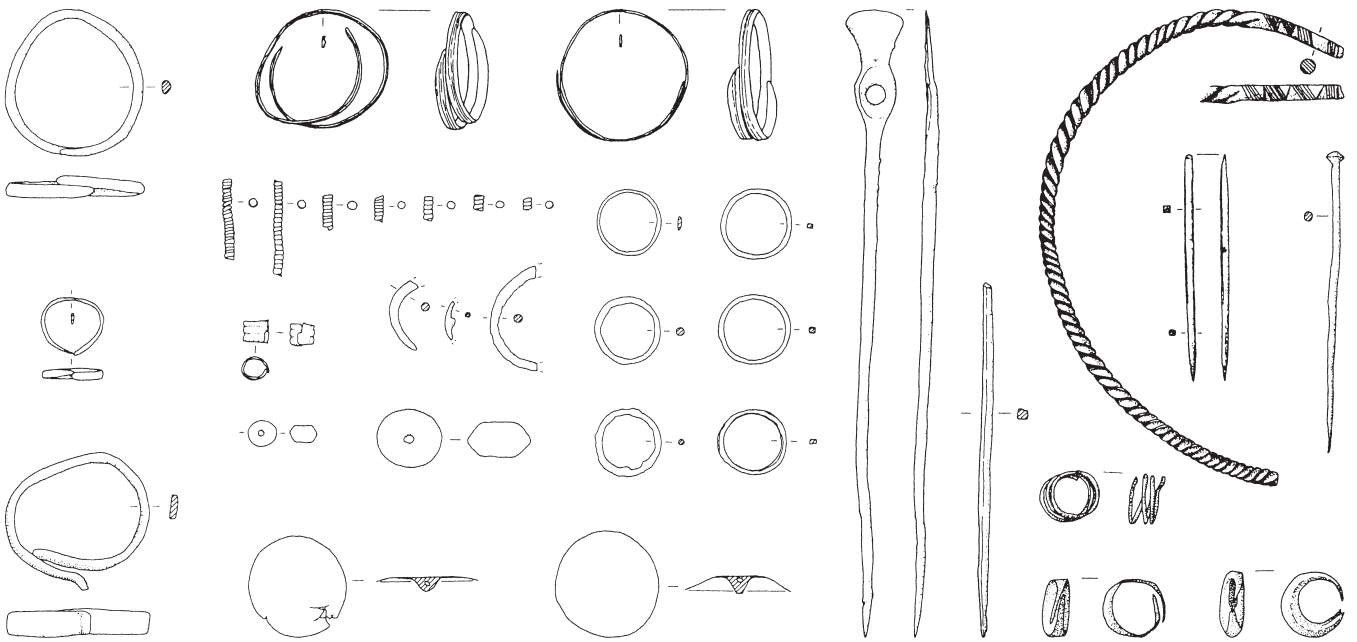
Graf 3. Typy bronzových předmětů v jeskyních sledované oblasti. — **Diagramm 3.** Typen der Bronzegegenstände in den Höhlen des Untersuchungsgebietes.

Graf 4. Francká Alba. Typy bronzových předmětů v jeskyních. — **Diagramm 4.** Fränkische Alb. Typen der Bronzegegenstände in den Höhlen.

zbytků měkkých tkání (Orschiedt 1997). Ve střední části Francké Alby se stopy manipulování s kostmi (řezání, pilování, opálení) objevují převážně u propastí (Stoll-Tucker 1997, 94–96). V souvislosti s otázkou druhotných manipulací s lidskými ostatky stojí za zamyšlení také skutečnost, proč nejsou na lidských kostech z jeskyní v Kyffhäuseru dochovány stopy tkání či vlasů, jestliže se v tomtéž nálezovém prostředí

dochovaly jak zbytky provázku z lidských vlasů, tak početný organický materiál (dřevo, kůra, rostlinná vlákna, chlebová hmota aj. – srov. kap. 3.9). Kostí přitom nesou četné řezné a sečné stopy a naznačují tak sekundární uložení. Příklad excelentní dokumentace nálezové situace s pozůstatky druhotně přemístěných kostrových pohřbů nabízí Ph. Chambon (2000, zejm. Fig. 4).

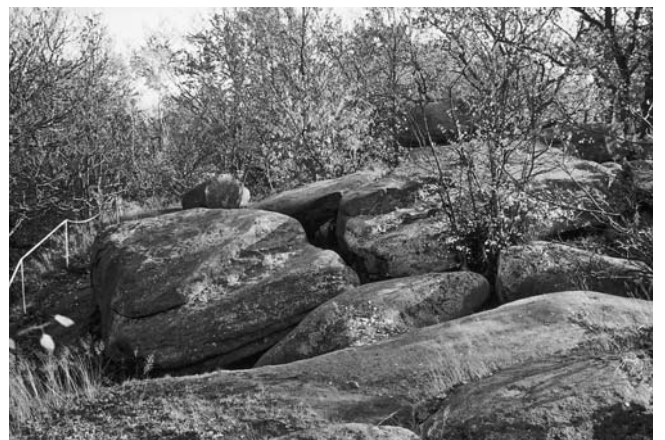

Obr. 43. Nejčastější bronzové předměty nalázané v jeskyních Francké Alby, často jako doprovod antropologických nálezů (Höhle in Loch, Felsenloch, Lupberghöhle) (podle Stoll-Tucker 1997, Abb. 2, 14, 15; Taf. 106). — **Abb. 43.** Die am häufigsten in den Höhlen der Fränkischen Alb gefundenen Bronzeobjekte, oft als Begleitung anthropologischer Funde (Höhle in Loch, Felsenloch, Lupberghöhle) (nach Stoll-Tucker 1997, Abb. 2, 14, 15; Taf. 106).

S datováním a interpretací lidských pozůstatků v jeskyních souvisí zásadní otázka: Přijmeme-li antropologický materiál za doklad rozrušených pohřbů, proč se na těchto lokalitách vyskytují pohřby kostrové, zatímco kulturní prostředí v období popelnicových polí upřednostňovalo spalování zemřelých a pohřbívání v popelnicových hrobech? Na tento nesoulad někteří autoři upozorňují (např. *Romsauer 1996*), ale hledání uspokojivé odpovědi současný stav pramenné základny zatím neumožňuje.

S vlastními žárovými hroby se setkáváme zcela výjimečně, a to výhradně v pseudokrasových dutinách na území kultury lužických popelnicových polí (Prachovské skály, Totenstein). Pokud se nacházely i v jiných oblastech, pak pravděpodobně nebyly rozpoznány a zdokumentovány, případně se nemusely dochovat v neporušeném stavu. Ani uvedené dva příklady však nejsou zcela bezproblémové. Pomineme-li "rozrušený hrob ve sluji", který bez bližší dokumentace odkryl na počátku 20. století J. Haken v Prachovských skalách, je k dispozici slezskoplatěnický žárový hrob prozkoumaný R. Turkem na jiném místě Prachovských skal – ovšem rovněž bez publikované náleзовé situace (před jeskyní Strážce valu, *Turek 1946*). Mimo diskuzi je nález 7 uren s popelem a zbytky lidských kostí nejistého stáří z Žitavských hor, k němuž došlo již kolem r. 1850; jedna z vyobrazených (dnes nezvěstných) nádob je evidentně středověkého stáří (*Coblentz 1984*, 95–96; *Wilisch 1902*). Staršího původu jsou také nálezy nádob-popelnic se zbytky žárových pohřbů z puklin a drobných dutin žulového skalního útvaru Totenstein (*obr. 44*) nedaleko Zhořelce, datované od střední doby bronzové do doby halštatské s vrcholem v mladší době bronzové. Poslední popelnice měla být nalezena dětmi

před r. 1920, výzkumem v l. 1930 a 1935 se již žádné další nepodařilo získat. Na vrcholech skaliska měly být objeveny stopy kúlových konstrukcí. Ani v tomto případě není k dispozici publikovaná náleзовá situace. Totenstein je interpretován jako kultovní místo, které je v krajině výrazně položené, ale jeho bezprostřední okolí bohužel zcela změnilo povrchové granitové lomy (*Gardert 1936*; *Buck 1979*, 103). V případě prokazování žárových pohřbů je třeba vzít v úvahu, zda spálené kosti jsou skutečně výsledkem kremace lidského těla, nebo se jedná o pouhé druhotné přepálení kostí ležících v kulturní vrstvě (k metodice srov. *Cullen 1995*, 277–278).

Obr. 44. Horní Lužice – Totenstein – v puklinách skalního útvaru měly být objeveny žárové hroby lužických popelnicových polí (*Buck 1979*). Foto V. Peša 2004. — **Abb. 44.** Oberlausitz – Totenstein – in den Spalten der Felsformation sollen Brandgräber der Lausitzer Urnenfelderkultur entdeckt worden sein (*Buck 1979*). Foto V. Peša 2004.

4.4. Jiné funkce jeskyní

4.4.1. Místo uložení depotu

Charakter nálezné situace většího počtu bronzových předmětů umožňuje pouze u necelé desítky lokalit označit skalní dutinu jako místo uložení depotu (*tab. 4*). Největší zlomkový depot z pozdní doby bronzové byl objeven v částečně zřícené jeskyni u Kallmünz (Horní Falc) v postranní chodbě a nedoprovázely ho pravděpodobně žádné další nálezy (*Schauer 1981, 411; Torbrügge 1959, 123 – Nr. 57*). K větším depotům se řadí také nález z Černotína, byl-li ovšem skutečně nalezen v jeskyni. Obsahoval kolem 40 předmětů různých kategorií (ozdoby, zbraně, části koňských strojů – *Salaš 2005*). Další jeskyní či puklinou s depotem bronzových předmětů bývala dnes již odtěžená skalní dutina u Unteriradingu ve strmém svahu dunajského údolí nedaleko Řezna (*Torbrügge 1959, 204 – Nr. 316*). V puklině byl nalezen také soubor 10 halštatských ozdob u Dubičné nedaleko Úštěka. Naproti tomu analogie zatím chybí k jedinému depotu nalezenému v pískovcové skalní dutině – ve Fortně v Prachovských skalách, který obsahoval větší množství bronzových kroužků (*Ulrychová – Frána – Surman 2004*). Zbývající hromadné nálezy bronzů pocházejí z jeskyní, odkud je zároveň uváděna časově odpovídající kulturní vrstva s dalšími nálezy. Jeskyně č. 9 v Kyffhäuseru obsahovala kolem 20 bronzových ozdob i zbraní, v moravské Šipce bylo v nádobce objeveno 6 kruhů a sekera. Není vyloučeno, že původně mohlo být pohromadě také 6 předmětů (hroty, spony) ze sousední Čertovy díry v areálu hradiště Kotouč. Připomenout lze i depot z Paulshöhle z Bádenska-Würtemberska, ale o jeho bližších nálezných okolnostech není mnoho známo. V jeskynním vchodu byla objevena kostra muže s hrotem kopí, datovaná do téže doby jako depot (*Schauer 1981, 410; Müller-Karpe 1959, 290 – Taf. 163A*).

Z těchto příkladů lze stěží vyvodit bližší závěry, především nelze zodpovědět základní otázku, zda byly depoty uloženy z potřeby dočasněho úkrytu (méně pravděpodobně), nebo z votivních důvodů natrvalo. V případě úzkých puklin je pravděpodobnější votivní varianta a lokality by náležely do kategorie kultovních jeskyní. Připomenout je třeba ještě další okolnost. Větší soubory bronzových předmětů, nalezené v dlouhodobě navštěvovaných jeskyních, mohly být původně uloženy jako depoty a teprve později v důsledku postdepozitních procesů rozvečeny. Jiné depoty mohly být při pozdějších návštěvách zcizeny a dochovány jen v podobě přehlédnutých předmětů (srov. např. pohřební jeskyni Duffaits, Velkou Jasovskou jeskyni, Pekárnu? ad.). I u tohoto problému narážíme na nedostatečnou dokumentaci nálezných situací většiny lokalit.

4.4.2. Výrobní místo

Doklady výroby v jeskyni nejsou v mladším zemědělském pravěku prakticky v žádném případě jednoznačně prokazatelné. Ukázkovou lokalitou je Büttnerloch ve Franckém Švýcarsku, kde byla pod převisem zjištěna černá vrstva silně prostoupená uhlíky a železnou struskou. Mimo dvou hrud žlutočervené hlíny se našlo

pouze několik keramických zlomků z historické doby (*Kulthöhlen 1996, 97*). Nepatrné množství nálezů je charakteristické také pro jeskyni – pravděpodobně eneolitickou – těžbu jaspisu v jeskyni “an der Kachelfluh” v Horním Bádensku; inventář se omezuje pouze na znehodnocené kamenné nástroje a ojedinělé keramické zlomky (*Schmid 1952*).

Představě pracovního místa, kde zůstávají pouze nepoužitelné nebo zničené předměty doprovázené kulturní vrstvou představující vlastní pracovní prostor, neodpovídají ani další lokality, které bývají spojovány se zpracováním železa. Jedná se především o problematicky datovatelné nálezy strusky z durynských a franckých jeskyní, mezi nimiž je nejpozoruhodnější především skalní most Teufelsbrücke na hradišti Gleitsch v Durynsku (srov. *kap. 3.8; Walter 1985, 49–53*). Přítomnost ojedinělých nástrojů souvisejících se speciálními činnostmi může dokládat kamenný perník ze Starenfelshöhle (Horní Falc), známý především z hornického prostředí (*Kulthöhlen 1996, 97*). Je přitom součástí rozsáhlejšího souboru keramiky, bronzových předmětů a přeslenů kultury popelnicových polí (*Stoll-Tucker 1997 s lit.*). O řemeslných činnostech mnoho nevyovídá ani nález strusky z jeskyní Fajka a Jasovská ve Slovenském krasu. Z halštatského horizontu Fajky pochází sídlištní jáma s ohništěm, 2 železné sekery a lupa (*Miroššayová 1987; Bárta 1978*). Do kontextu těchto problematických nálezů zapadá také tzv. kovárna v Býčí skále.

Při úvahách o výrobních činnostech v jeskyních, které souvisejí se zpracováním železa, nelze opominout ani surovinové zdroje v okolí jeskyní. Tuto otázku je možné posuzovat zatím pouze rámcově. Český kras se nachází uprostřed dvou pásů výskytu železných rud (*Matoušek 1996, 17*) a v této souvislosti je třeba připomenout nález strusky z jeskyně Kostelík a 3 kusů železné rudy z dosud nezkoumané jeskyně U včel (*Peša 1997 s lit.*). Na železné rudy je bohatý také Moravský kras, Francká Alba nebo Slovenské rudohoří. O náhodných aktivitách v jeskyních, spojovaných s prospektorskou činností, uvažuje *D. Walter (1985, 79)*.

4.4.3. Úkryt lidí a domácích zvířat

Archeologicky málo průkazné činnosti se jen obtížně dokládají, a to platí především pro krátkodobé aktivity, při kterých lze předpokládat omezenou tvorbu odpadu. Při opakovaných návštěvách lokality navíc dochází v povrchové vrstvě k promíchávání pozůstatků jednotlivých časových událostí, což názorně dokládá jak současné trampské využívání českých jeskyní, tak i etnoarcheologická pozorování z mimoevropských oblastí (*Gorecki 1991, 254 ad.*). Charakterizování lokality jako úkrytu člověka (lovce, dřevorubce, pastýře, delikventa vyloučeného z komunity aj.) se proto pohybuje téměř vždy v rovině hypotéz. Např. *A. Stroh (1975, 30; srov. Walter 1985, 81 a Oliva 1995)* zpochybňuje takové využívání jeskyní v případě většího množství nálezů; podobně lze argumentovat například proti loveckému využívání Jislovy jeskyně v Českém ráji (srov. *kap. 3.4*). Nepříliš přesvědčivou se zdá být také interpretace využívání jeskyně Ve stráni v Českém krasu (*obr. 5*) (*Matoušek 1994*). Na základě rozboru

uhlíků z ohnišť, které obsahovaly mj. dřeviny nevhodné pro otop, ale na druhé straně poskytující bohaté vitamínové zdroje nebo léčivé látky, V. Matoušek předpokládá sběr těchto přírodních produktů v okolí jeskyně a jejich následné zpracování včetně spalení odpadu. Této pracovní náplni však příliš neodpovídají ostatní nalezené předměty: převažující kvalitní tuhovaná tenkostěnná keramika, část zoomorfní nádobky či zlomek lidské kosti (Matoušek – Peša 1998). Zajímavý nález uvádí B. Kaulichová z jeskyně Südliche Kupferberghöhle v Horní Falci. V zadní části chodbovitě jeskyně se nalézala při stěně vanovitá jáma s keramickými zlomky starší doby bronzové, více než 50 rybími šupinami a 37 žaludy a jejich částmi. Vzhledem k přítomnosti zuhelnatělých oloupaných žaludů (v takové úpravě byly konzumovatelné i člověkem) a rybích šupin, a naopak absence kostí domácích nebo lovných zvířat lze snad uvažovat o nouzovém pobytu člověka v jeskyni, který byl odkázán převážně na sběr a rybolov. Nálezový inventář doplňuje 1 štípaný nástroj a nevelký soubor keramických zlomků z několika nádob (Kaulich 1997).

Z nedávné minulosti existuje několik příkladů, kdy jeskyně sloužila jako útulek domácích zvířat, především ovcí: např. Barania a Ovčie jeskyně v Nízkých Tatrách (Droppa 1957) nebo Heřmanovická jeskyně v Jeseníkách (Pakr 1997). Bohužel však z publikací nelze vyčíst nic bližšího o podobě a přístupnosti těchto jeskyní. V. Cílek (ústní sdělení 1997) nevyklučuje podobnou funkci u některých převisů v Polomených horách – např. u Tisícového kamene, kde zjistil mocnou kulturní vrstvu prakticky postrádající jakékoliv artefakty. Lokalita s jednoznačnými doklady – např. s dochovanou vrstvou podestýlky či zvířecích exkrementů, jak bývá obvyklé ve Středomoří nebo na Předním východě – však dosud nebyla v našem prostředí zveřejněna. Potenciální lokalitou pro období novověku bude po zpracování výklenková jeskyně Oko v Českém ráji, kde jsme v porušených sedimentech našli větší množství zvířecích, pravděpodobně kozích/ovčích bobků (Jenč – Peša v přípravě). V této souvislosti lze také zmínit abri Châble des Follataires ve Švýcarsku: přítomnost většího množství kostí ovcí/koz a fosfátu v kulturní vrstvě však spíše dokládá konzumaci či zpracování masa než ustájení domácích zvířat. Lokalita je podle celkového dojmu interpretována jako pravděpodobné refugium okolních sídlišť (Mariéthoz 1999).

4.4.4. Jeskyně jako obydlí

Také tento způsob využívání jeskyně je archeologicky obtížně doložitelný. Hypoteticky s ním lze počítat u menších, ale prostornějších, sušších a světlejších jeskyní, pokud krajina umožňuje jejich výběr. Často však právě tyto lokality poskytují jen málo výrazné a nepočetné nálezy, zatímco doklady o intenzivním osídlení s mocnou kulturní vrstvou a desítkami až stovkami nálezů jsou naopak vázány na rozsáhlejší jeskyně s nepříznivými mikroklimatickými podmínkami (srov. kap. 4.5).

V této souvislosti je třeba zmínit zajímavou lokalitu z francouzských Alp, která je autorem výzkumu G. Mer-

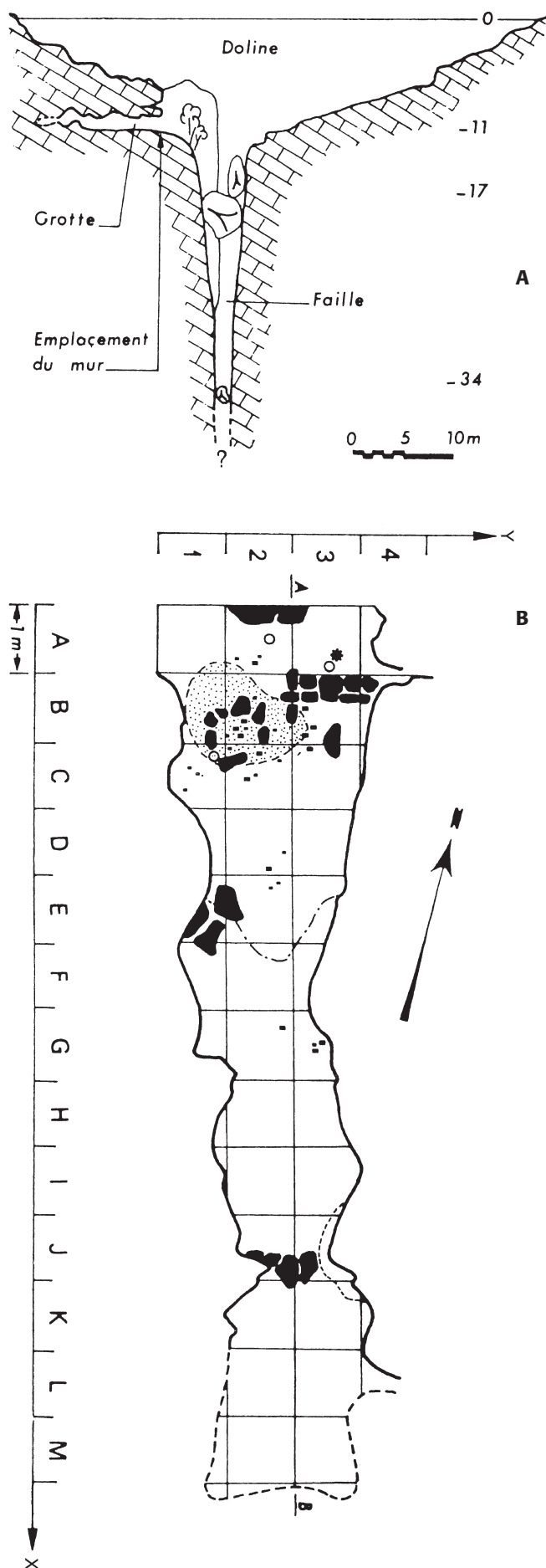
linem interpretována jako krátkodobé letní obydlí. Již jméno Grotte du Gouffre-Faille – “jeskyně puklinové propasti” – naznačuje její nápadné umístění na úzké terase nad několik metrů širokou puklinou, která se v hloubce od 20 m zužuje do neprůhlednosti (obr. 45). Výška 12 m dlouhé jeskynní chodby se pohybuje přibližně mezi 1 a 1,5 m. Polovinu portálu jeskyně uzavírala zídka z naskládaných kamenů, dochovaných ve dvou řadách. V nezakryté části vchodu se nacházelo stále ohniště s popelištěm, vymezené menšími kameny. S výjimkou několika nálezů, které se hlásí k eneolitické kulturní tradici, je osídlení jeskyně datováno do jediného období v rámci mladší doby bronzové, kam stratigraficky náležejí i kamenné struktury v jeskynním vchodu. Před vchodem a u ohniště se našlo škrabadlo a další 3 úštěpy, keramika čítající více než 1000 zlomků byla rozptýlena pouze v úseku prvních 4 metrů chodby. Zadní nízká třetina jeskyně byla oddělena nebo uzavřena naskládanými kameny, a to v místě vodní nádržky. Význam lokality spočívá především v intaktním dochování nálezové situace z jednoho časového období a je jedním z mála dokladů kamenných konstrukcí z doby bronzové v jeskyních. G. Merlina vedou k interpretaci lokality jako sezónního sídliště především dva důvody. Proti dlouhodobějšímu osídlení mluví částečná rekonstruovatelnost nádob a malé množství popela z ohniště, což by odpovídalo spíše krátkým návštěvám. Využívání lokality lze vzhledem k drsným zimním klimatickým podmínkám předpokládat spíše v letním období (Merlin 1974). Na lokalitě zaráží především značné množství nádob, které tam byly horským terénem dopraveny i přes předpokládané epizodické využívání jeskyně. Otázkou také zůstává, zda na *genius loci* jeskyně měla nějaký vliv téměř 50 m hluboká puklinová propast před jeskyní.

4.5. O kontinuitě a diskontinuitě využívání jeskyní

4.5.1. Kontinuita

Většina jeskyní a převisů představuje polykulturní lokality s více či méně intenzivním, opakovaným využitím v různých dějinných obdobích. V případě nápadných a dobře přístupných lokalit jde o samozřejmou skutečnost a mnoho z nich je navštěvováno a příležitostně využíváno dodnes. Jak ale vysvětlit opakované navštěvování jeskyní, které jsou převážně tmavé, někdy s malým nenápadným vchodem, jindy vlhké či dokonce s krápníkovou výzdobou a v případě propastí přístupné jen s použitím lana? Tuto otázku vyvolávají především lokality Francké Alby, kde je intenzivní osídlení s mocnou kulturní vrstvou a desítkami až stovkami nálezů z období popelnicových polí vázáno právě na rozsáhlejší jeskyně s nepříznivými mikroklimatickými podmínkami. U takto bohatých lokalit překvapuje i jejich dlouhodobé využívání bez delších časových hiátů – např. Breitenwinner Höhle obsahuje nálezy průběžně od starší doby bronzové až do doby římské. Vzhledem k neuspokojivému stavu dokumentace těchto lokalit se úvahy mohou jen výjimečně opřít o konkrétní nálezovou situaci.

Uvažujeme-li o profánním využívání těchto lokalit (s výjimkou propastí), lze je spojit snad jen s funkcí

jeskyně jako refugia, které nabízí jediné racionální vysvětlení přítomnosti velkého počtu nádob, předpokládajících delší (několikatýdenní?) obývání lokality. Při opakovaném využívání jeskyně v odstupech let až několika desetiletí se na tehdejší povrchu musely dochovat stopy předchozích návštěv (fragменты nádob, znehodnocené a ztracené předměty, dřeva, kůže, textil atd. – tak jak je doloženo z trampského využívání českých pískovcových převisů nebo z etnoarcheologických pozorování v mimoevropských oblastech: *Solecki 1971; Gorecki 1991; CNJD 2002 ad.*). Právě svědectví o přítomnosti člověka již v minulosti mohlo být důležitým podnětem k tomu, že pro osídlení jinak málo vhodná jeskyně byla znovu využita. Místo již bylo člověkem osvojeno, nebo-li vyzkoušeno, a z pohledu pověrečných představ nabízelo bezpečný prostor i pro jeho další využívání (srov. *Eliade 1993, 13; Vařeka 1994*). Nezodpovězeno ovšem zůstává, jaký byl prvotní důvod k osídlení tohoto typu lokality.

Přítomnost mimořádných nálezových okolností u některých lokalit však mluví spíše ve prospěch kultovního místa. Příkladem je Lupberghöhle, která mohla v některé fázi svého využívání zároveň plnit funkci pohřební jeskyně. Zřejmě není náhodné, že po zřícení jejího vchodu v závěru doby bronzové návštěvy ustaly a v pozdní době halštatské se bohaté soubory objevují v blízké jeskyni Osterhöhle, která se tak mohla stát nástupcem zneprístupněné podzemní svatyně (*Stoll-Tucker 1997, 148*). Právě status kultovního místa bývá v kulturní tradici pevně zakotven a spojen s konkrétním místem v krajině. Podle svého významu mohlo být navštěvováno pravidelně, nebo v rozmezí různých dlouhých časových intervalů podle okolností, vyžadujících kontakt s božstvy nebo předky. Zanechané předměty (pozůstatky po obřadech a obětiny) přitom zvýrazňovaly kontinuitu místa a sílu kultovní tradice (srov. např. *Bouzek 2004, 88*). Příkladem pravěké svatyně využívané kontinuálně od střední doby bronzové až do závěru doby římské (tedy zhruba 1800 let) je lokalita v průsmyku Pillerhöhe v Tyrolsku (*Tschurtschenthaler – Wein 1996*), nebo krajinně nenápadné místo na vrcholu Bacín v Českém krasu, navštěvované již od počátku holocénu (*Matoušek 2002; 2005*). Také kontinuální využívání jeskyní v Kyffhäuseru v průběhu celé doby bronzové je přičítáno kultovním důvodům, reagujícím na klimatické a společenské události (*Walter 1989*). O síle tradice a připoutání pověrečného vědomí člověka ke konkrétním přírodním objektům (kopce, skály, prameny) není třeba pochybovat, dokládají to mnohé příklady střetů pohanského a křesťanského světa ve středověkých a raně novověkých Čechách stejně jako některé pravěké lokality severozápadní Evropy (pro pravěk srov. *Bradley 2000, 155–158*).

Obr. 45. Francouzské Alpy – Grotte du Gouffre-Faille – neobvyklá lokalita z mladší doby bronzové s bohatým souborem nádob leží mimo sídelní síť. **A** – řez jeskyní a puklinovou propastí; **B** – plán jeskyně s kamennými strukturami a vnesením nekeramických nálezů (podle Merlin 1974, Fig. 1, 3). – **Abb. 45.** Französische Alpen – Grotte du Gouffre-Faille – die ungewöhnliche Lokalität der jüngeren Bronzezeit mit reichhaltigem Gefäßkomplex liegt außerhalb des Siedlungsnetzes. **A** – Schnitt durch die Höhle und die Spaltschlucht; **B** – Höhlenplan mit Steinstrukturen und nichtkeramischen Funden (nach Merlin 1974, Fig. 1, 3).

4.5.2. Diskontinuita

Porovnávání nálezových situací a archeologických nálezů mezi různými typy skalních dutin v sobě skrývá některá další úskalí, která mohou výslednou představu o charakteru a intenzitě lidských aktivit výrazně pozměnit. Týkají se především postdepozíčních procesů, které souvisejí s geomorfologickou dispozicí lokality a intenzitou pozdějších antropogenních zásahů do sedimentů. Z tohoto pohledu jsou nejohroženější především snadno přístupné převisy a prostornější světlé jeskyně s větším vchodem, a mezi nimi zejména ty se dnem skloněným směrem do svahu. V mělkých dutinách může tato dispozice vést k částečnému nebo úplnému oderodování kulturních vrstev v důsledku přírodního vývoje lokality. Tyto jeskyně a skalní výklenky jsou využívány opakovaně v mladších pravěkých a především historických obdobích, a jsou tedy vystavovány pravidelnému poškozování svrchních vrstev s nálezovými situacemi. V případě pomalého průběhu sedimentace a narůstání stratigrafických vrstev, který převládá na velké části speleoarcheologických lokalit, zůstává vytvořený archeologický obraz delší dobu na povrchu a je vystaven vnějším rušivým vlivům (srov. diskuzi o pohřebních jeskyních – *kap. 4.3*). Zvlášť přítomnost větších a nápadnějších předmětů na ploše, určené pro využívání novými návštěvníky, vede k přirozené snaze o jejich odstranění (buď ke stěnám, do zadních částí, nebo ven z jeskyně), jak dokládají pozorování současného využívání českých jeskyní a převisů (*Matoušek 1992; Jenč – Peša: nepublikováno*). Cennější nebo surovinně hodnotné předměty mohou být později odnášeny, jak ukazuje dobře zdokumentovaná situace v Grotte des Duffaits (srov. *kap. 4.3*). Tento úhel pohledu můžeme aplikovat např. na jeskyně typu Koda v Českém krasu nebo Pekárna a Kůlna v Moravském krasu, kde lze změny archeologického obrazu jednotlivých etap využívání jen stěží odhadovat. Ojediněle dochované bronzové předměty tak mohou být posledními doklady odlišného využití jeskyně, než připouštějí dnešní archeologické poznatky (v úvahu připadá např. kultovní status lokality).

Tento pohled diskontinuity a změny potvrzují i výzkumy jiných regionů. Názorným příkladem jsou Kumránské jeskyně u Rudého moře, proslavené nálezy mnoha tisíců papyrových svitků z období židovských válek v Palestině v 1. století n. l. V bezprostředním okolí města Khirbet Kumrán, zničeného v r. 68, bylo prozkoumáno více než 30 jeskyní a ve většině z nich nalezeny pozůstatky z této doby. Bez ohledu na nejasnosti v interpretaci těchto jeskyní si hlavní autor výzkumů R. de Vaux povšimnul nápadného rozporu. Archeologické nálezy (zejména fragmenty keramických zásobnic) se nacházely v dutinách nejrůznějších tvarů a velikostí, z nichž mnohé byly zcela neobyvatelné. Zatímco z malých, obtížně využitelných jeskyní často pocházely větší soubory nádob, prostornější jeskyně byly překvapivě chudé a zpravidla obsahovaly jen několik zlomků keramiky. Právě prostorné, světlé jeskyně však nesly stopy využívání v pozdějších obdobích – zejména z průběhu posledních staletí, kdy sloužily k ustájení ovcí

a koz, tak jak je to v oblasti Předního východu obvyklé dodnes. Pastervecké využívání tak na těchto lokalitách kulturní vrstvu z doby římské prakticky úplně zničilo (*Baillet – Milik – de Vaux 1962, 16*).

5. Závěr

Jeskynní archeologické lokality tvoří spolu s dalšími mimosídlištními nalezišti součást krajinné sídelní sítě a důležitým se proto jeví jejich vztah k nejbližším sídelním jednotkám – vsím, hradištím, ale i pohřebištím. Je-li krajina v okolí jeskyní archeologicky dostatečně prozkoumána, je zpravidla doložena úzká vazba mezi jeskyní a těmito lokalitami. Nejnápadnější souvislost je právě mezi jeskyněmi a hradišti (resp. pravěkými fortifikacemi, jejichž funkce mohla být různorodá – srov. např. *Veňcl 1983; Gojda ed. et al. 2002*), protože v obou případech jde o snadno rozpoznatelné lokality. Jeskyně se často nacházejí buď přímo v areálu hradiště, nebo v jejich bezprostředním okolí a svou blízkostí k sídlišti ani tvarem (např. propastovitě jeskyně) neodpovídají představě refugiálního místa. Zdá se naopak pravděpodobné, že v mnoha případech tyto jeskyně sloužily zvláštním účelům, vyplývajícím z potřeb obyvatel hradiště. Nálezy hodnotných bronzových předmětů v doprovodu lidských kostí a dalších předmětů těmto lokalitám připisují spíš kultovní charakter. Názorným příkladem takových lokalit jsou propastovitě jeskyně Esperhöhle a Zoolithenhöhle u hornofranckého hradiště Schloßberg u Burggailenreuthu, ale i středofrancké hradiště Houbirg s jeskyní Hohler Fels.

Nejčastější výskyt cenných kovových předmětů nebo jejich fragmentů (v tomto případě představují hodnotnou surovinu, srov. např. *Bouzek 2004*), lidských kosterních pozůstatků, ale i celých nádob v jeskyních, které jsou pro svůj tvar nebo rozměry člověkem problematicky využitelné, bývá bavorskými badateli shodně spojován s rituálními činnostmi. O průběhu těchto rituálů však již shoda nepanuje. Dosud nebyla uspokojivě objasněna spojitost často nalézaných lidských kostí, nebo dokonce částí těl ležících dosud v anatomické poloze, s předpokládanými lidskými oběťmi, o nichž byl přesvědčen např. G. Behm-Blancke po výzkumu jeskyní v Kyffhäuseru. Ani doklady antropofagie nejsou tak snadno prokazatelné, jak upozornila H. Peter-Röcherová (*Peter-Röcher 1994*), a dosavadní nálezy by vyžadovaly nové zhodnocení.

Nápadná je také druhová skladba nejčastěji nalézaných předmětů (mimo keramické nádoby), která je odlišuje od ostatních typů lokalit (sídliště, pohřebiště, depoty). Z kovových předmětů jsou nejčastěji zastoupeny nejrůznější kruhové ozdoby (náramky, prsteny, nákrčníky, náušnice atd.), příp. oděvní doplňky (jehlice, v halštatsko-laténském horizontu spony), zatímco zbraně se vyskytují podstatně méně (hroty šípů, sekerky) a nástroje (pomineme-li bronzové sekery) prakticky chybí (*tab. 3, 4; graf 3, 4*). Dalším častým nálezem jsou hliněné (v jeskyních Kyffhäuseru i dřevěné) přesleny, a to i na lokalitách, které vylučují s nimi spojené pracovní činnosti. V některých případech představují i větší soubory více než 10 kusů (Býčí skála, Kyffhäuser, Kleines Bauernloch). Další předměty vyrobené či

upravené z kostí a kamene nejsou rovněž vzácností, ale jejich přesnější datování na polykulturních lokalitách (kterými je většina jeskyní) bývá problematické. Odlišné znaky ukazují také zvířecí kosti, mezi nimiž převažují mladší jedinci (výjimečně i březí zvířata). Mezi pozoruhodné a v německých jeskyních poměrně časté nálezy patří opálené nebo zuhelnatělé organické pozůstatky, nejčastěji v podobě obilí, které se našly jak roztroušeny v kulturní vrstvě, tak i koncentrované v ohništích. Druhově bohaté nálezné soubory z propastovitých, nízkých, puklinových nebo rozsáhlých tmavých a vlhkých jeskyní jsou natolik specifické, že bývají spojovány s kulturními činnostmi.

Méně opor nalézáme při interpretování jeskyní jako pohřebišť. Na základě několika lokalit z různých částí Evropy lze předpokládat, že kostrové pohřby byly v jeskyních ukládány volně na povrchu také ve střední Evropě, ale v důsledku postdepozitních procesů přírodního i antropogenního charakteru došlo k jejich celkové destrukci. Svůj podíl na špatné rozpoznatelnosti hrobových situací mají i samotné archeologické výzkumy, které jsou buď staršího data, nebo nebyly dostatečně kvalitně prováděny a publikovány. Dosud zachované pohřební jeskyně mají vchody uzavřené zdi či kameny a obsahují prostory určené pro provádění pohřebních rituálů. Nedostatečné zhodnocení antropologického materiálu dosud u většiny lokalit neumožňuje ani přesnější datování případných pohřbů, ani určení jejich charakteru (primární – sekundární), stejně jako zodpovězení obecné otázky, proč se na území s všeobecně rozšířeným žárovým způsobem pohřbívání vyskytují v jeskyních kostrové pohřby. Zvláštní skupinu představují ojedinelé pohřby dětí převážně v malých jeskyních, doložené jak na Moravě, tak v Bavorsku či Durynsku.

Ovšem zdaleka ne všechny jeskyně, které neodpovídají běžným sídelním či pracovním aktivitám, obsahují všechny výše jmenované a ve všeobecném měřítku spíš výjimečné nálezy, stává se však, že je zastoupen alespoň jeden jejich druh (keramické zlomky doprovázejí např. lidské kosti). V protikladu k těmto jeskyním stojí ostatní chodbovitě, širší průchodné a tunelovité, zpravidla světlé a přehledné jeskyně, které obsahují vedle keramických zlomků zpravidla zvířecí kosti. Zvláště je nápadné, že právě na těchto lokalitách chybí předměty, které se na sídlišťích spojují s pracovními činnostmi (přesleny, kamenné nástroje a podložky, závaží, struska, ruda aj.), přestože charakter jeskyní tyto činnosti plně umožňuje. Také zde ovšem existují výjimky – např. bronzový předmět (předmět?) z moravské Pekárny – a navozují otázku míry zachování původních situací v těchto nápadných a v minulosti opakovaně navštěvovaných jeskyních.

Interpretace jeskyní s chudými náleznými situacemi je obtížná a zpravidla umožňuje stanovení více hypotéz o jejich možné funkci. Zajímavé výsledky k tomuto tématu přinesl rozbor keramiky z jeskyní Českého krasu. Soubory – přestože pocházejí ze starých výzkumů a jsou dochovány převážně ve výběru typických zlomků – naznačují určitou rozdílnost v používání keramických nádob v jednotlivých jeskyních. Zatímco obecným rysem se zdá být převaha mísovitých tvarů, ne vždy již byla na lokalitě zanechána amfora, zásobnice nebo hrnec. Naproti tomu nebyla zjištěna přítomnost okřínů ani etážovitých nádob. Také výskyt zdobené

keramiky byl nerovnoměrný, přestože téměř všechny soubory ukazují na převažující výběr keramiky s kvalitní úpravou alespoň vnitřního povrchu nádob. Nejvyšší, příp. zdobená keramika se přitom soustřeďovala do úzkých a tmavých jeskyní (*Matoušek – Peša 1998*). Získané výsledky však mohou být stěžejí blíže interpretovány bez možnosti srovnání se soubory ostatního typu lokalit (zejména sídlišť a kulturní místa) nebo jiných jeskynních oblastí, které zatím nejsou k dispozici.

Úkolem dalšího studia bude také podrobnější porovnání archeologických lokalit v krasu a v pískovcovém pseudokrasu severovýchodních Čech. Již předběžná pozorování naznačují, že zde jsou rozdíly přinejmenším ve výběru keramiky, ale i v celkovém charakteru nálezů. Nejvýznamnějším znakem je nepřítomnost lidských kostí v pískovcových skalních dutinách ve sledovaném období.

Předkládaná studie si zároveň klade za cíl upozornit na problematiku dokumentace speleoarcheologických výzkumů, která byla v průběhu 20. století soustavně podceňována a většina lokalit dnes má jen omezenou výpovědní hodnotu. Samozřejmostí by proto mělo být podrobné dokumentování tvaru jeskyně, všech profilů včetně přírodních jevů (bioturbace, zvířecí nory atd.), trojrozměrné zaměrování všech nálezů a komplexní přírodovědné analýzy. Realita je však bohužel jiná a speleoarcheologické lokality jsou i na počátku 21. století nadále poškozovány nebo dokonce ničeny, jak se občas stává v Moravském krasu a především v posledních letech v Českém ráji.¹⁰

6. Katalog lokalit

Katalog přináší základní údaje o více než 350 jeskyních a pokouší se evidovat všechny známé lokality z mladší doby bronzové a halštatské na území České republiky, Dolního Rakouska a německých spolkových zemí Sasko, Sasko-Anhaltsko, Durynsko, Dolní Sasko a z bavorských krajů Horní a Střední Franky, Horní Falc a Dolní Bavorsko. Struktura hesel je na rozdíl od rukopisu zredukována:

1. název jeskyně, příp. její registrační číslo (Český kras, Moravský kras, Francká Alba)
2. katastrální území, okres
3. typ jeskyně (podle typologie v kapitole 2, s – sintrová/krápníková výzdoba, v – vodní zdroj)

¹⁰ Tato studie vznikla přepracováním a rozšířením autorovy diplomové práce „Využívání jeskyní v mladší době bronzové až halštatské ve střední Evropě“, která byla obhájena v r. 1998 v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou, FF UK Praha. Základ této práce by nevznikl bez uvedení do problematiky speleoarcheologie Václavem Matouškem (FHS UK Praha). Praktické zkušenosti byly čerpány v průběhu mnohaletých terénních výzkumů a byly průběžně diskutovány s Petrem Jenčem (VMG v České Lípě / Správa CHKO Český ráj), Václavem Cílkem (GÚ AV ČR Praha) a Jiřím A. Svobodou (ARÚ AV ČR Brno). Zpracování bavorských jeskyní by se neobešlo bez laskavé podpory profesorů †Miroslava Buchvaldka (ÚPRAV FF UK Praha) a Helmuta Bendera (Universität Passau). Za poskytnutí obsáhlé literatury jsem zavázán norimberským archeologům Brigittě Kaulichové a Ferdinandu Lejovi.

4. (K) datace – kulturní zařazení, (N) nálezy, (NS) nálevozá situace

5. literatura

6.1. Český kras

- Abri I**, Srbsko, okr. Beroun, IIB1, K: ml. d. br.?, N: keramika (málo zl.). Lit: *Peša 1997* s lit.; *Peša – Slabina 1997*.
- Arnika** (2154), Sv. Jan pod Skalou, okr. Beroun, IB – v, K1: d. br.–Ha, N: keramika (1 zl.), K2: ?, N: lidské kosti. Lit: V. Matoušek (nepublikováno).
- Bacín** (1904), Vinařice, okr. Beroun, IC, vápenec, K1: knov., N: keramika (zl.) – mimo pukliny, K2: HD, N: keramika (zl.), lidské kosti (1 jedinec). Lit: *Benková – Sýkorová – Matoušek 1994; Matoušek 1997; 2000; 2001; 2002*.
- Barrandova j.** (2310), Srbsko, okr. Beroun, IIA1, K: knov., HaB, N: keramika (zl. min. 12 nádob), bronz (prsten?), kost (jehlice), kámen ŠI (ústěp), zvířecí kosti (dom., lov.). Lit: *Hadač – Hašek 1949, 141; Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Peša – Slabina 1997; Matoušek – Peša 1998; Peša – Majer 2003*.
- Bišilu** (1311), Tetín, okr. Beroun, K: knov.?, N: keramika (1 zl.). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.
- Děravá** (1103), Tmaň, okr. Beroun, IIB2a, K: Ha, N: jáma, keramika (zl.), mazanice (1 zl.). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.
- Jezevčí díra** (1901), Liteň, okr. Beroun, IIB6a, K: knov.?, N: keramika (zl.). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.
- Koda (Capuš)** (1501), Tetín, okr. Beroun, IIB3a (?), K1: knov., HaB, N: keramika (zl.), K2: slezská?, N: keramika (zl. z 1 nádoby). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Ložek 1994*, obr. 2; *Peša 1997; Peša – Slabina 1997; Matoušek – Peša 1998; Peša – Majer 2003*.
- Kostelík** (1705), Poučnick, obec Karlštejn, okr. Beroun, IIB3c /IIA1?/, K1: knov., N: keramika (zl.), K2: Ha, N: keramika (zl.), struska (1 ks). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Haulíček – Veselý 1988*.
- Liščí díra (Na Javorce I)** (2601), Budňany, obec Karlštejn, okr. Beroun, III–IIB5, K: knov.–Ha (?), N: keramika (zl.), kámen (obroušený? valoun), zvířecí kosti. Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Žák 2003*.
- Maštale** (2109), Svatý Jan pod Skalou, okr. Beroun, IIB6a, K: knov.?, N: keramika. Lit: *Střelba 1919, 50; Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.
- Modrá (Desetníková)** (1905), Liteň, okr. Beroun, IIB3, K: knov., Ha, N: keramika (zl.), paroh, zvířecí kosti (2 s pravidelnými zářezy). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Peša – Slabina 1997*.
- Na průchodě** (2104), Svatý Jan pod Skalou, okr. Beroun, IIB6a, K: knov., HaB, N: keramika (zl.). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Venc 1995, 238; Peša – Slabina 1997; Benková – Čtverák 1998, 116, 125*.
- Na Skalici** (19.), Měňany, okr. Beroun, malá jeskyně, K: knov.–Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994, 123; Peša – Slabina 1997; Horáček et al. 2002*.
- Nad hájovnou** (1809), Koněprusy, okr. Beroun, IB, K: knov.?, N: keramika (zl.), lidské kosti (zl.), zvířecí kosti (zl.). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.
- Nad Kačákem** (2101), Hostim, okr. Beroun, IIB3a, K: knov., HaB, N: keramika (zl.), zvířecí kosti. Lit: *Hadač – Hašek 1949, 140; Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Peša – Slabina 1997; Matoušek – Peša 1998*.
- Nad vodopády** (2404), Srbsko, okr. Beroun, IIB4b, K: knov.?, N: keramika. Lit: *Hadač – Hašek 1949, 141; Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.
- Nová (Hájkova)** (2335), Srbsko, okr. Beroun, IIB3c /IIA2?/, K1: knov.?, N: ? (kulturní vrstva), K2: HaD, N: keramika (zl. z 1 nádoby). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Peša – Slabina 1997; Peša – Majer 2003*.

19. Patrová (2332), Srbsko, okr. Beroun, IIB6b, K: knov.?, N: ohniště, keramika. Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Peša – Slabina 1997; Peša – Majer 2003*.

20. Plší (1515), Tetín, okr. Beroun, IB, K: knov., N: keramika (zl. z 1 nádoby). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Matoušek – Peša 1998*.

21. Pod křížem (2108), Svatý Jan pod Skalou, okr. Beroun, IIB2a, K: knov.–Ha (?), N: keramika. Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.

22. Podvojná (2905), Praha 5–Zadní Kopanina, okr. Praha, III, K: knov.?, N: keramika. Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Ložek 1996*.

23. Pomocná díra (1107), Koněprusy, okr. Beroun, IA?, K: HaA2/HaB1, N: bronz (kroužek-prsten?). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.

24. Prokopská (3001), Praha 5–Jinonice, okr. Praha, IIA1 (?), K1: Ha (?), N: keramika (málo zl.), K2: ?, N: lidské kosti. Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Svoboda – van der Plicht – Vlček – Kuželka 2004*.

25. Propadlá (2511), Srbsko, okr. Beroun, zřícená jeskyně (dnes jen brána), K: knov., Ha, N: keramika (zl. min. 10 nádob). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša – Slabina 1997; Matoušek – Peša 1998; Benková – Čtverák 1998, 119*.

26. Se sondou (1703), Poučnick–Karlštejn, okr. Beroun, IIB4a, K: knov.–Ha?, N: keramika. Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.

27. Sisyfova propast (1510), Tetín, okr. Beroun, IA, K: knov. (?), N: keramika, lidské kosti (3 jedinců). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.

28. Tří volů (1108), Tmaň, okr. Beroun, IIB2a, K: knov., HaB, N: ohniště (1), keramika (zl.), paleobot. (analýza uhlíků). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Peša – Slabina 1997*.

29. Turské maštale (1304), Tetín, okr. Beroun, zanikla, K1: knov., HaB, HaC, HaD, N: keramika (zl.), K2: knov.–Ha, N: keramika (zl. cedníku), zvířecí kosti (dom., lov.). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; Peša – Slabina 1997; Matoušek – Peša 1998*.

30. U včel (1506), Tetín, okr. Beroun, ?, K: knov.?, N: keramika, Kámen (3 ks železné rudy). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.

31. Užavěrová (1601), Korno, okr. Beroun, III (IIB3), K: knov. (?), N: lidské kosti (z 1 jedince). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.

32. Ve stráni (1504), Tetín, okr. Beroun, IIB6a /IIA1?/, K1: knov., N: ohniště (2), keramika (zl., 1 zl. zoomorf. nádoby), paleobot. (analýza uhlíků), K2: HaB, N: keramika (zl. 1 nádoby), K3: HaD–LTA, N: keramika (zl. 1 nádoby), K4: knov.–Ha, N: paroh (9 oprac. i neoprac. ks), lidské kosti (1 zl.), zvířecí kosti dom., lov.), zl. stalaktitu. Lit: *Komaško – Čilek 1987, 42; Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Matoušek 1994; Kyncl 1994; Peša 1997; Peša – Slabina 1997; Matoušek – Peša 1998*.

33. Ve vratech (1101), Tmaň, okr. Beroun, IA (IB?) se skalní bránou, K1: knov., HaB, Ha (?), N: keramika (zl.), K2: knov.–Ha, N: lidské kosti? (3 zl.), zvířecí kosti (dom., pes). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997*.

34. Věž (2909), Zadní Kopanina, okr. Praha, IIB6a–IIB3b, K: d. br.–Ha (?), N: bronz (kroužek), keramika (1 zl.). Lit: *Sklenář – Matoušek 1994* s lit.; *Peša 1997; 2000*.

35. Za křížem (-), Svatý Jan pod Skalou, okr. Beroun, IIB1, K: knov., N: kult. vrstva. Pozn.: areál hradiště. Lit: *Horáček et al. 2002, 332–333*.

6.2. Moravský kras

1. Balcarka (597), Ostrov u Macochy, okr. Blansko, IIB3a, K: Ha, N: keramika (zl.), kost (2 nástroje)?? Lit: *Knies 1901, 41; Skutil 1970, 322*.

2. Barová (Sobolova) (1191), Habrůvka, okr. Blansko, IIA1 (–v?), K: d. br. /nebo Ha (?)/, N: vydlážděné ohniště, keramika (zl.), zvíř. kosti. Lit: *Sobol 1968; Skutil 1970; Absolon 1970, 181–182; Hypr 1976 (plán); Horáček et al. 2002, 316–324*.

- 3. Býčí skála** (1185), Habrůvka, okr. Blansko, IIA2 - v, K: HaD2(-HaD3), N: keramika, kov, lidské kosti, zvířecí kosti, paleobotanika aj. Lit (výběr): *Wankel 1870/1988; 1882/1984, 236–267; Hauser 1928, 130–146; Absolon 1945; Adámek 1972; Kolektiv 1985; Říhovský 1979; 1993; 1996; Dvořák 1994; Přichystal 1993a, b; 1996; Zatloukal 1996; Přichystal - Náplava 1995 s lit.; Parzinger - Nekvasil - Barth 1995 s lit.; Peter-Röcher 1997; Přichystal - Podborský 2000; Golec 2003; Peša v tisku.*
- 4. Kateřinská** (694), Lažánky?, okr. Blansko, IIB5/IIA2 - s, K: horák., N: keramika (zl.), zvířecí kosti (domácí). Lit: *Knies 1895; Wankel 1882/1984, 153–154; Svoboda - Seitl 1985, 8–9; Geislerová et al. 1986.*
- 5. Klímova** (Pod vyhlídkou, Archeologů) (1413), Ochoz, okr. Brno-venkov, IIB1/ III, K: Ha?, N: keramika (zl.). Lit: *Skutil 1970, 326; Klíma 2002, 171–172.*
- 6. Koňská jáma** (692), Suchdol, okr. Blansko, IIA2, K: HaD, N: keramika (mnoho zl.), bronz (čepel nože), hlína (přesleny). Lit: *Skutil 1961, 32; 1962, 34; 1963, 10–11; Peša - Majer 2003.*
- **Kravská** (626), Vilémovice, okr. Blansko, IIB3c. Pozn: J. Skutil sem klade halštatské nálezy z výkopu H. Freisinga; podle Freisingových údajů se však nejedná o tuto jeskyni, ale velmi pravděpodobně o *Osmnáctku* (viz ad 15). Lit: *Wankel 1871/1973; Skutil 1961, 32.*
- 7. Křížova** (1424), Ochoz, okr. Brno-venkov, IIB3?, K: ml. d. br., N: keramika (málo zl.), bronz (jehlice). Lit: *Klíma 1951.*
- 8. Kůlna** (31), Sloup, okr. Blansko, IIB4a, K: ml. d. br.-Ha, N: keramika (zl.), zvířecí kosti (domácí), kostěná jehla (?), bronz (dlátko, spona aj.?). Lit: *Knies 1911, 134; 1912; 1914, 35; Skutil 1970, 326; Říhovský 1992; 1993; Valoch 1988, 570.*
- 9. Kůlnička** (1433), Mokrá, okr. Blansko, IIB3, K1: podolská, N: keramika (zl.), K2: Ha, N: keramika (zl.), ohniště (1). Lit: *Klíma 1960, 13; 1961, 28; 2002; Svoboda - Seitl 1987, 18; Kos 1999a; Stuchlík 2002; Himmel - Himmel 1967.*
- 10. Liščí díra** (1417), Ochoz, okr. Brno-venkov, III/IIA2, K: Ha, N: keramika (2 zl.). Lit: *Klíma 2002; Stuchlík 2002.*
- 11. Malý lesík** (1405), Březina, okr. Blansko, IB, K: pozd. d. br.-Ha, N: keramika (1 zl.). Lit: *Kos 1999.*
- 12. Jeskyně Nad Východem (Punkvy)**, (Pustý žleb), okr. Blansko, IIB5?, K: Ha, N: ohniště, keramika (více zl.), zvířecí kosti (dom., lov.), ŠI (nožík). Pozn: pravděpodobně jedna ze Zbojníkových jeskyní (č. 388–390). Lit: *Knies 1895; Skutil 1970, 326.*
- 13. Orlí** (1214), Babice nad Svitavou, okr. Brno-venkov, K: Ha, N: keramika (několik zl.). Lit: *Skutil 1970, 319; Burkhardt 1952, 218.*
- 14. Orlí** (608), Vilémovice, okr. Blansko, ?, K: sl. plat., N: keramika (mnoho zl.), bronz (jehlice). Lit: *Skutil 1961, 32, tab. 11: 4; 1970, 322.*
- 15. Osmnáctka** (143), Suchdol, okr. Blansko, ?, K: Ha, N: keramika (několik zl.). Lit: *Freising 1941, 322–323.*
- 16. Pekárna** (1428), Mokrá, okr. Brno-venkov, IIB3a, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), bronz (srp), K2: Ha/horák., N: keramika (zl.), K3: ?, N: bronz (drát, prsten, kruh). Lit: *Szombathy 1881; Maška 1886; Absolon - Czižek 1932, 482; Červinka 1932; Klíma 1962, 19–20; Říhovský 1989; Romanovský 1990; Měchurová 1992; Kos 1999b; Stuchlík 2000; Peša - Majer 2003.*
- 17. Pod hradem** (290), Vavřinec, okr. Blansko, IIB3c, K: Ha, N: keramika (zl.), sklo (korálek). Lit: *Wankel 1882/1984, 145; Ondruš 1965.*
- 18. Rytířská** (700), Lažánky, okr. Blansko, IIB3a, K: HaD, N: keramika (zl.), hlína (přeslen), kost (5 femurových hlavíc - amulety?). Lit: *Skutil 1961, 30–31; 1963a, 12–13; Jarošová 2002, 261–266; Njultová-Fišáková 2002; Peša - Majer 2003.*
- 19. Supí** (1206), Babice nad Svitavou, okr. Brno-venkov, K: Ha, N: keramika (málo zl.). Lit: *Burkhardt 1952, 218.*
- 20. Švédův stůl** (1419), Ochoz, okr. Brno-venkov, IIB4, K: Ha (?), N: keramika (zl.). Lit: *Klíma 1962a.*
- 21. Umrličí** (711), Lažánky, okr. Blansko, ponorovitá jesk., K: d. br., N: bronz (sekera, náramek, zl. jehlice), lidské kosti??, K: Ha?, N: železo (prsten). Lit: *Koudelka 1882; Skutil 1959, 439–441; Říhovský 1992.*
- 22. Verunčina** (619), Vilémovice, okr. Blansko, IIB2a, K: Ha ?, N: paroh (palice)?, přeslénkový korálek??. Lit: *Skutil 1961, 29–30; 1970.*

- 23. Výпустek** (1131), Březina, okr. Brno-venkov, IIA1, K: Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Skutil 1970; Přichystal - Náplava 1995, 11, 12, 101, 103, 109, 112–119; Absolon 1970/2, 235–238.*

6.3. Morava – ostatní

- 1. Čertova díra**, Štramberk, okr. Nový Jičín, IIB3a /IIA1?/, K1: ml.-pozd. d. br., Ha, N: keramika (zl.), bronz (4 hroty šípů, ozdoby, spona), K2: ?, N: lidské kosti, zvířecí kosti. Lit: *Maška 1882; 1884; 1886; 1886–87; Knies 1929; Valoch et al. 1965; Podborský 1967; Říhovský 1996, 137, 140; Grepl 1998.*
- 2. převis u Ludmiliny skály**, Pulčín, okr. Vsetín, K: Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Peroutka 1958; Skutil 1961a; Kohoutek 1994; 262–263.*
- 3. Průchod(n)ice I**, Ludmírov-Mílkov, okr. Prostějov, IIB6a, K: d. br. (?), N: keramika (zl.). Lit: *Svoboda 1993, 16–17; Horáček et al. 2002, 324–327.*
- 4. Sklep**, Vratíkovo, okr. Blansko, K: ml. d. br., N: ?. Lit: *Skutil 1970, 326.*
- 5. Soutěska**, Klentnice, okr. Břeclav, IIB1, K: d. br./Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Horáček et al. 2002, 314–316.*
- 6. pod Svřčovem (Švřčovem)**, Černotín, okr. Prostějov, odlámana (?), K: slezská (HaB2-3), N: depot bronzů. Lit: *Skutil 1933, 108–109; Podborský 1967, 48; Říhovský 1992; Podborský a kol. 1993, obr. 218: 1–4; Salaš 2005.*
- 7. Šipka**, Štramberk, okr. Nový Jičín, IIB3, K: ml. d. br.-Ha, N: keramika (zl.), bronz (2 sekery, 5 kruhových ozdob, „sluneční“ kruh). Lit: *Maška 1882; 1884; Knies 1929; Valoch et al. 1965; Podborský 1967; Říhovský 1992 - č. 677, 771; Salaš 2005.*
- 8. Turoldské jeskyně**, Mikulov, okr. Břeclav, IIB3 aj., K1: velat., N: keramika (zl.), hlína (přeslen), K2: Ha, N: keramika (zl.). Pozn: jeskyně zanikly. Lit: *Liedermann 1873; Jüttner 1930; Skutil 1949 s lit.; Stárka 1962; Košťurík - Stuchlíková - Stuchlík 1983 s lit.*

6.4. Český ráj¹⁰

- 1. Berča**, Suhrovice, okr. Mladá Boleslav, IIB1/2, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Jenč - Peša 1996; Jenč 2000; 2006, 132–133.*
- 2-3. Buchtelka - pec 1 (Skautská)**, Ondříkovice, okr. Jablonec nad Jizerou, K: sl. plat., N: keramika (zl.), K: ?, N: paroh (část); **pec 2**, K: sl. plat., N: keramika (zl.). Lit: *Filip 1947, 196, 204; Vokolek 1995 s lit.*
- 4. u Bukoviny - skalní rozsedlina na Chocholece**, okr. Semily, K: popel. pole, N: bronz (sekera). Lit: *Šimák 1909, 4; Filip 1947, 205.*
- 5. Černá louže pod Hynštou**, Branžež, okr. Mladá Boleslav, IIB1, K: luž., N: keramika (1 zl.). Lit: *Jenč 2000.*
- 6-7. Čertova ruka - abri 18 (Opíčí převis)**, Karlovice, okr. Semily, pískovec, K: sl. plat., N: keramika (zl.); **abri 19 pod Opomenutou**, K: sl. plat., N: nepublikovány. Lit: *Benešová et al. 2001.*
- 8-11. Čihadla - jáma I**, Ondříkovice, okr. Jablonec nad Nisou, K: luž., sl. plat., N: keramika (mnoho zl.), K: luž.-sl. plat., N: bronz (jehlice), kámen ŠI?; **jeskyně 2 (jáma II, horní pec)**, K: sl. plat., N: keramika (zl.); **jeskyně 3 (pod Čihadly)**, K: sl. plat., N: keramika (zl.), **hruškovitá jeskyně**, K: luž.?, N: ohniště (1), keramika (zl.); Lit: *Filip 1947, 201; Vokolek 1995 s lit.*
- 12. Hejlovka I**, Branžež, okr. Mladá Boleslav, IIB1/2, K: popel. pole, N: keramika (1 zl.). Lit: *Jenč 2000.*
- 13. Jeskyně ryby**, Ondříkovice, okr. Jablonec nad Nisou, IIB6, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Matoušek - Jenč - Peša 2005; Jenč 2006, 129–130, obr. 15–16.*
- 14. Jislova j.**, Bělá, okr. Semily, IIB2, K: ml. luž./sl. plat., N: keramika (zl., zl. cedníky), bronz (kroužek), kámen (hladítko, brousek), kost (šídlo), zvířecí kosti (zl.), paleobot. (obilní plevy, skořápky lískových ořechů, traviny, mech, listí). Lit: *Filip*

¹⁰ Katalog lokalit Českého ráje je v rozšířené verzi publikován v: *Peša 2005.*

- 1947, 191–193; *Jisl – Prošek 1947; Hadač – Hašek 1949*, 139; *Jenč 2000; Šída 2005*.
- 15. Jižní Lízovka**, Mužský, okr. Mladá Boleslav, III + IIB1, K: luž. (?), N: keramika (2 zl.). Lit: *Jenč 2000*.
- 16. Jižní točna (převís ve Vlčím dole)**, Branžež, okr. Mladá Boleslav, IIB2, K: Ha, NS: "sídlíštní vrstva", N: keramika (zl.). Lit: *Filip 1947*, 147; *Jenč 2006*, 121, obr. 3; *Waldhauser et al. 2004*.
- 17. Kopřivák I**, Srbsko, okr. Mladá Boleslav, IIB1, K1–2: luž., Ha?, N: keramika (zl.), dřevo (trojúhelníková destička), ŠI? Lit: *Jenč 2006*, 130–131, obr. 17.
- 18. Kostel přední**, Ondříkovice, okr. Jablonec nad Nisou, IIB1. **Převís ve východní stěně**: K: sl. plat., N: keramika (zl.), zvířecí kosti. **První pec vpředu a Přední jáma**: K: sl. plat., N: keramika (zl.), **Jeskyně 2**: K: sl. plat., N: keramika (zl.). **Jeskyně 4**: K: sl. plat., N: keramika (zl.), zvířecí kosti. **Jeskyně 5 se zříceným balvanem**: K: luž., N: "lužická vrstva". Lit: *Filip 1947*, 196–199, 202–204; *Jisl – Prošek 1947; Vokolek 1995* s lit.
- 19. Kostel zadní**, Ondříkovice, okr. Jablonec nad Nisou, III + IIB1. **Velká sluj**: K: sl. plat., N: keramika (zl.), kámen (hladítko), zvířecí kosti; **Jeskyně č. 16 (?)**: K: sl. plat., N: keramika (zl.). Lit: *Filip 1947*, 196–199, 202–204; *Jisl – Prošek 1947; Vokolek 1995* s lit.
- 20. blíže Kostela nebo Čihadel - jeskyně 6 pod vysokou převislou skalou**, Ondříkovice, okr. Jablonec nad Nisou, IIB2a?, K: sl. plat., N: keramika (zl.). Lit: *Filip 1947*, 203–204; *Vokolek 1995* s lit.
- 21. Kristova j.**, Bělá u Turnova, okr. Semily, IIB1/2, K: luž. (BzD–HaA1), N: keramika (zl.), ŠI (?). Lit: *Jenč 2006*, 119–120; *Šída – Prostředník (nepublikováno)*.
- 22. Malá latrina**, Suhrovice, okr. Mladá Boleslav, IIB1, K: luž., N: keramika (celý koflík, zl.). Lit: *Jenč – Peša 1996; Jenč 2000; Peša – Jenč 2003*, 15; *Jenč 2006*, 133, obr. 18.
- 23. Mamučák I (Velký)**, Branžež, okr. Mladá Boleslav, IIB1/2, K: luž. a sl. plat., N: keramika (málo zl.). Lit: *Jenč 2000; Waldhauser et al. 2004; Jenč 2006*, 123–125, obr. 7–8.
- 24. Mamučák II (Malý)**, Branžež, okr. Mladá Boleslav, IIB1/2, K: luž. (?), N: keramika (zl.). Lit: *Jenč 2006*, 124–125.
- 25. Nováková pec (na Čertově ruce)**, Karlovice, okr. Semily, IIB1 – abri, K: ml. luž., sl. plat., N: jámy?, kulevé jamky, keramika (mnoho zl., zl. chřestidel), mazanice (mnoho?), bronz?, zvířecí kosti? Lit: *Filip 1947*, 219, 221–228; *Turek 1947; Prostředník – Vokolek 1998; Benešová et al. 2001*.
- 26. Obětní kámen**, Branžež, okr. Mladá Boleslav, IIB1 (III), K: ml./pozd. d. br., N: keramika (zl.). Lit: *Waldhauser 2001*, 18.
- 27. Oko**, Suhrovice, okr. Mladá Boleslav, IIB2a se skalní bránou, K: pozd. d. br. (sl. plat.), N: keramika (zl.), zvířecí kosti (dom.). Lit: *Jenč – Peša 1996; Jenč 2000; 2006*, 133–134.
- 28. Okrajová**, Suhrovice, okr. Mladá Boleslav, III/IIB2a, K: luž.?, N: keramika (zl.). Lit: *Jenč 2006*, 135.
- 29. Pánvička**, Bělá, okr. Semily, IIB1, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Filip 1947*, 194; *Jisl – Prošek 1947*.
- 30. skály k Poddobří**, Vyskeř, okr. Semily, "jeskyňka", K: ml. luž., N: keramika (zl. z malého osudí). Lit: *Filip 1947*, 268.
- 31. Pod Drábskými světničkami**, Dneboh, okr. Mladá Boleslav, IIB2a, K: popel. pole, N: keramika (málo zl.). Lit: *Jenč (nepublikováno)*.
- 32. Pod Hlavatou skalou (Na hrádku)**, Štěpánovice, okr. Semily, převís?, K: popel. pole, N: keramika (zl.), bronz (šipka). Lit: *Buchtela 1908; Filip 1947*, 256; *Vokolek 1998*.
- 33. Pod jelenem**, Bělá, okr. Semily, IIB2, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Kosina 1989*, 40.
- 34. Pod Mamučáky („Waldhauzříkova j.“)**, Branžež, okr. Mladá Boleslav, IIB2, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Waldhauser et al. 2004*.
- 35. Pod Opodilcem**, Karlovice, okr. Semily, K: sl. plat., N: nepublikováno. Lit: *Prostředník – Vokolek 1998*, 127.
- 36. Pod Pradědem**, Karlovice, okr. Semily, IIB1, K: popel. pole (luž., sl. plat.), N: keramika (zl.), mušle (provrtaná). Lit: *Filip 1947*, 229–230; *Jisl – Prošek 1947; Prostředník – Vokolek 1998*.
- 37. Portál na Chodové**, Mužský, okr. Mladá Boleslav, IIB2a, K1: luž. (BzD/HaA1), N: keramika (zl.), bronz (zl. spirálky), kámen (čedice), zvířecí kosti, K2: Ha?, N: keramika (zl.). Lit: *Jenč – Prostředník 1995; Jenč 1993; 2000; Jenč 2006*, 126–127, obr. 10.
- 38. Postojna**, Bělá, okr. Semily, IIB5, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Gebauer 1934–35*, 100–101; *Filip 1947*, 188–191; *Jisl – Prošek 1947*.
- 39. výklenek poblíž Postojné**, K: popel. pole?, N: keramika (1 zl.). Lit: *Gebauer 1934–35*, 103.
- 40. Prachovské skály - na Bukovině**, Horní Lochov, okr. Jičín, "jeskyně", K: sl. plat., N: keramika. Lit: *Filip 1947*, 286.
- 41. Prachovské skály - sluj poblíž Plecháčce (Šlíkova vyhlídka)**, Horní Lochov, okr. Jičín, K: popel. pole (?), N: "rozrušený hrob" keramika (zl.). Lit: *Filip 1947*, 286; *Turek 1946*, 21.
- 42. Prachovské skály - Fortna**, Horní Lochov, okr. Jičín, IIB2?, K: popel. pole (?), N: bronz (depot kroužků). Lit: *Turek 1946*, 25; *Ulrychová – Frána – Surman 2004*.
- 43. Prachovské skály - Pod Skautskou vyhlídkou**, Zámostí, okr. Jičín, převís, výklenky a "drobné sluje", K: sl. plat., N: kulevá jamka, keramika??. Lit: *Turek 1946*, 24–27, 44, 147.
- 44. Prachovské skály - j. Strážce valů**, Zámostí, okr. Jičín, NS: před jeskyní žárový hrob (sl. plat.), K: sl. plat., N: keramika (zl., popelnice – zl.). Lit: *Turek 1946*, 58–61, 156; *Čtverák – Ulrychová 2003*, 493, 501.
- 45. Prachovské skály - u Šikmé věže**, Horní Lochov, okr. Jičín, IIB1, IIB2, K: luž., NS: 1/ pod převisem nálezy, 2/ ve "skalních záhybech a drobných slujích" "hrubky", N: 1/ keramika (zl.), zvíř. kosti, 2/ keramika (nádoba s pokličkou, zl.), bronz (náramek), kámen (zl. mlýnku). Lit: *Turek 1946*, 18, 21.
- 46. Sklep na Chodové (Krtola)**, Mužský, okr. Mladá Boleslav, IIB5, K: luž., N: keramika (zl., amforka), zvířecí kosti? Lit: *Ptč 1888*, 341–342; *Balátka – Sládek 1976* (plán); *Jenč – Prostředník 1995; Čilek 2003; 2006; Jenč 2006*, 127–128, obr. 11.
- 47. Sokolka I a II**, Srbsko, okr. Mladá Boleslav, IIB1, K: luž., sl. plat. (vč. HaB), N: keramika (málo zl.). Lit: *Jenč 2000; 2006*, 131–132.
- 48. Sprásová brána**, Troskovice, okr. Semily, IIB2a, K: luž. (?), N: keramika (zl.). Lit: *Waldhauser 2003*.
- 49. Stříbrný orel I**, Branžež, okr. Mladá Boleslav, IIB2a, K: luž., N: jáma, keramika (zl.), zvířecí kosti. Lit: *Jenč 2000; 2006*, 123, obr. 6.
- 50. Šourkova díra (na Čertově ruce)**, Karlovice, okr. Semily, K: sl. plat., N: keramika (zl.). Lit: *Filip 1947*, 219, 228; *Benešová et al. 2001*.
- 51. Táborové abri**, Suhrovice, okr. Mladá Boleslav, IIB1, K: luž., HaB, N: ohniště, keramika (zl.), kámen (rozpuklý valoun), hlína (hrouda), zvířecí kosti. Lit: *Jenč 2006*, 134–135.
- 52. Těhnickova skála**, Hnanice pod Troskama, okr. Semily, IIB1, K: popel. pole, N: keramika (zl. zásobnice). Lit: *Filip 1947*, 194; *Prostředník – Vokolek 1998*, 127; *Vokolek 2001*.
- 53. Trojnožka (Děravec)**, Bělá, okr. Semily, vrstevní jeskyně charakteru skalní brány, K: sl. plat., N: keramika (zl.). Lit: *Filip 1947*, 193–194; *Jisl – Prošek 1947*.
- 54. Uňo**, Mužský, okr. Mladá Boleslav, IIB1, K: luž. (ml.), N: keramika (zl.). Lit: *Jenč 2006*, 128–129, obr. 12–13.
- 55. V jezírkách (pod samotou Vrchy)**, Kacanovy, okr. Semily, K: sl. plat., N: ohniště, keramika (zl. ze zásobnice). Lit: *Filip 1947*, 209.
- 56. V Kotli**, Příhrazy, okr. Mladá Boleslav, IIB1, K: luž. (?), N: keramika (1 zl.). Lit: *Jenč 2006*, 128.
- 57. V průchodě**, Boseň, okr. Mladá Boleslav, IIB2a/III, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Jenč 2006*, 120, obr. 2.
- 58. Východní Vránovy**, Branžež, okr. Mladá Boleslav, IIB1, K: popel. pole?, N: keramika (2 zl.). Lit: *Jenč 2000; 2006*, 125.
- 59. Vývrat**, Suhrovice, okr. Mladá Boleslav, IIB2b/III, K: HaB1, N: keramika (1 zl.). Lit: *Jenč 2000; 2006*, 135, obr. 23.
- 60. Zelená j.**, Branžež, okr. Mladá Boleslav, IIB1/2, K: luž., N: keramika (zl.), ŠI (84 ks), hlínka (1), zvíř. kosti (zl.). Pozn: patrně dílna na místní surovinu. Lit: *Jenč 2003; 2006*, 125–126, obr. 9.

6.5. Českolipsko a Kokořínsko

1. **Braniborská j.**, Maršovice, okr. Česká Lípa, IIB1/2, K: luž. (?), N: keramika (zl.). Lit: *Plesl 1961*, pozn. 137 na s. 44; *1967*, 97; *Balatka – Loučková – Sládek 1972* (plán).
2. **Černá louže**, Dřevčice, okr. Česká Lípa, IIB1/2, K: eneolit–popel. pole, N: ohniště?, keramika (zl.). Lit: *Svoboda 1982*, 26; *Svoboda (ed.) 2003*.
3. **Dlouhý převis**, Doubravice, okr. Mladá Boleslav, IIB1, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Jenč – Peša 2000*, 35; *Jenč 2006*, 135–136.
4. **Donbas**, Hradčany v Ralsku, okr. Česká Lípa, IIB1, K: Ha (billendorf.), N: keramika (zl.). Lit: *Svoboda (ed.) 2003*; *Matoušek – Jenč – Peša 2005*.
5. **rozsedlina u Dubičně**, Dubičná, okr. Litoměřice, IC, K: ml. Ha, N: bronz (7 náramků, nákrčník, terčík, prsten?), kost (zvířecí/lidská?). Lit: *v. Weinzierl 1901*; *Kytlicová 1978*.
6. **Grošák**, Česká Lípa, okr. Česká Lípa, IIB1, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Cílek – Peša 2000*, 31, č. 111.
7. **Heřmánky I**, Heřmánky, obec Dřevčice, okr. Česká Lípa, IIB1, K: Ha?, N: ohniště?, keramika (zl.). Lit: *Svoboda 1979*; *Svoboda (ed.) 2003*.
8. **Hvězda (U jezírka, U dvou tůní)**, Hvězda, okr. Česká Lípa, IIB1/2, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Svoboda 1982*, 36; *Svoboda (ed.) 2003*.
9. **Chudá Lešnice**, Zátyní, okr. Česká Lípa, IIB1, K: HaD, N: keramika (zl.). Lit: *Cílek 2000a*, č. 1124.
10. **Jeřmanská skála**, Rozstání, okr. Liberec, IIB1, K: luž., sl. plat., N: keramika (zl.). Lit: *Kaván 1964*.
11. **Koupaliště**, Bezděz, okr. Česká Lípa, IIB1, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Peša 2001*, 45.
12. **Lakota**, Brenná/Ralsko, okr. Česká Lípa, IIB1/2, K: Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Cílek 2000*, 21; *Svoboda – Peša – Jenč 2001*; *Svoboda (ed.) 2003*.
13. **Lessingova skála**, Sloup, okr. Česká Lípa, ?, K1: ml. luž., N: keramika (zl.), K2: ?, N: kámen ŠI, zvířecí kosti. Pozn: není jisté, zda se jedná o převis/jeskyni, nebo o výšinné sídliště. Lit: *Waldhauser 1971*, 23–24.
14. **Máselník I**, Dřevčice, okr. Česká Lípa, IIB1/2, K1–3: luž., HaB, Ha, N: keramika (mnoho zl.), K4: luž.–řím., N: ohniště, kámen (zl. zrnitěrky, vulkanity), zvířecí kosti (dom., lov.), K5: StK–Bz/Ha, N: píčka (2 jámy s propáleným okolím). Lit: *Svoboda – Opravil et al. 1996*; *Cílek et al. 1996*; *Svoboda (ed.) 2003*.
15. **Máselník II**, Dřevčice, okr. Česká Lípa, IIB1, K: Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Peša 2001a*, č. 195.
16. **u Nebužel (převis u mlýna Kroužek)**, Nebužely, okr. Mělník, IIB1, K: knov./luž. (?), N: keramika (zl.). Lit: *Sklenář 1982*, 290; *Plesl 1961*, pozn. 137 na s. 44.
17. **Německá Lešnice**, Zátyní, okr. Česká Lípa, IIB1, K: ml. d. br.?, N: keramika (zl.). Lit: *Cílek 2000a*, č. 1125.
18. **Oybin - Schuppenberg**, Oybin, Lkr. Zittau, Sachsen, "Felsenische", K: luž.?, N: 7 uren s popelem a zbytky lidských kostí. Lit: *Wilisch 1902*; *Coblentz 1984*, 95–96.
19. **Oybin - abri nad kostelem**, Oybin, Lkr. Zittau, Sachsen, IIB1, K: luž., N: keramika (zl.), mazanice?. Lit: *Coblentz 1984*, 99.
20. **Oybin - jeskyně pod 1. hradní bránou a převisy pod památníkem**, Oybin, Lkr. Zittau, Sachsen, K: luž.?, N: keramika (zl.). Lit: *Coblentz 1984*, pozn. 16 na s. 99.
21. **Pod kamennou hlavou**, Dřevčice, okr. Česká Lípa, IIB1/2, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Peša 2001a*, č. 197.
22. **Pod Sněhurkou**, Kvítkov, okr. Česká Lípa, IIB1, K: luž. (?), N: keramika (zl.). Lit: *Peša 2001a*, č. 449.
23. **Pod Staráky**, Kokořín, okr. Mělník, III/IIA2?, K: knov., N: keramika (zl.). Lit: *Hörbinger – Züerman 1991*.
24. **Pod zubem**, Česká Lípa, okr. Česká Lípa, IIB1, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Svoboda – Cílek – Jarošová – Peša et al. 1999*; *Svoboda (ed.) 2003*.
25. **Proškův převis**, Zátyní, okr. Česká Lípa, IIB1a, K: luž., N: keramika (málo zl.). Lit: *Prošek – Ložek 1952*; *Plesl 1961*, pozn. 137 na s. 44; *1967*, 100.
26. **Rampouch**, Trnová, okr. Mladá Boleslav, IIB1, K: ml. d. br., N: keramika (zl.). Lit: *Jenč 2006*, 137, obr. 25–26.
27. **Richtův převis**, Lhota, obec Zátyní, okr. Česká Lípa, IIB1, K: luž., N: jáma (?), keramika (2 zl. z téže nádoby). Lit: *Peša – Cílek NZ ARÚ Praha*, č. j. 6136/97.
28. **Sněhurka**, Kvítkov, okr. Česká Lípa, IIB1, K1–2: luž., Ha, N: keramika (zl.), zvířecí kosti? Lit: *Peša 2001a*, č. 450.
29. **Srní převis**, Dřevčice, okr. Česká Lípa, IIB1, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Peša 2001a*, č. 198.
30. **Stará skála**, Lhota, obec Zátyní, okr. Česká Lípa, IIB1/2, K: Ha?, N: keramika (málo zl.). Lit: *Svoboda (ed.) 2003*.
31. **Svatá Barbora II**, Vrchovany, okr. Česká Lípa, IIB2, K: popel. pole?, N: keramika (1 zl.). Lit: *Peša – Míkuláš 2000*, č. 1077.
32. **Šídelník I, III**, Heřmánky, okr. Česká Lípa, IIB1, K1–2: ml. d. br., Ha, N: keramika (zl., válcovitý předmět). Lit: *Svoboda (ed.) 2003*.
33. **Tisícový kámen**, Tuhanec, obec Tuhaň, okr. Česká Lípa, IIB1/2, K: luž. (?), N: keramika (zl.). Lit: *Peša – Cílek NZ ARÚ Praha*, č. j. 6138/97; *Plesl 1961*, pozn. 137 na s. 44; *1967*; *Balatka – Loučková – Sládek 1972*, plán.
34. **Trojka**, Zátyní, okr. Česká Lípa, IIB1, K: popel. pole, N: keramika (zl.), rozptýlená ohniště. Lit: *Cílek – Peša* (nepublikováno).
35. **Údolí samoty**, Radvanec, okr. Česká Lípa, IIB1, K: ml. d. br.–Ha, NS: část zahloubeného objektu (mělká jáma?), N: keramika (zl.), ŠI (ojediněle). Lit: *Svoboda (ed.) 2003*.
36. **Uhelná rokle II**, Hradčany v Ralsku, okr. Česká Lípa, IIB1, K1–3: luž., sl. plat., Ha: keramika (zl.), ohniště (x). Lit: *Svoboda – Peša – Jenč 2001*; *Svoboda (ed.) 2003*.
37. **Uhelná rokle III**, Hradčany v Ralsku, okr. Česká Lípa, IIB1, K: d. br.–Ha: keramika (zl.), ohniště (x). Lit: *Svoboda – Peša – Jenč 2001*; *Svoboda (ed.) 2003*.
38. **U obory**, Doksy, okr. Česká Lípa, IIB1, K1: luž., K2: Ha, N: K1–2: keramika (zl.), ohniště (x). Lit: *Svoboda (ed.) 2003*.
39. **u Velenic („vrchní jeskyně“)**, okr. Česká Lípa, IIB2, K: popel. pole?, N: keramika (zl.), Lit: *Gebauer 1929–1945*, 27; *Waldhauser 1971*, 34.
40. **Vysoká Lešnice**, Zátyní, okr. Česká Lípa, IIB1, K: ml. d. br.–Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Cílek 2000a*, č. 1126; *Svoboda (ed.) 2003*.
41. **Zadní Hrádek**, Sudoměř, okr. Mladá Boleslav, ?, K: ? (snad i popel. pole?). Pozn: nad jeskyní polykulturní osídlení s mocnou kulturní vrstvou z doby popelnicových polí. Lit: *Paudler 1891*, 52; *Filip 1947*, 85.
42. **Zámecký převis I–II**, Zahrádky, okr. Česká Lípa, IIB1, K: popel. pole (vč. luž.), N: keramika (zl.), ŠI (1). Lit: *Peša 2003*.
43. **Západní vyhlídka**, Bezděz, okr. Česká Lípa, IIB1, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Peša 2001*, 46; *Svoboda (ed.) 2003*.
44. **Žákova skála**, Lhota, okr. Česká Lípa, IIB1, K: Ha, N: keramika (zl.) Lit: *Cílek – Peša* (nepublikováno).

6.6. Labské pískovce

1. **u Brtníků**, Brtníky, okr. Děčín, IIB1, K: eneolit?–luž.?, N: keramika (málo zl.). Lit: *Veňcl 1995a*.
2. **Čínská zeď 1**, Mezná, okr. Děčín, IIB1, K: luž., N: keramika (1 zl.) z kulturní vrstvy. Lit: *Peša – Jenč 2003a*.
3. **u Dolního Žlebu**, Dolní Žleb, okr. Děčín, suťová jeskyňka, K: luž. (HaB1), N: keramika (1 nádoba, střep druhé nádoby). Lit: *Velímský 1991*.
4. **Dolský mlýn**, Vysoká Lípa, okr. Děčín, IIB1, K: popel. pole (Ha?), N: keramika (zl.) aj. Lit: *Svoboda (ed.) 2003*.
5. **Chatař**, Jetřichovice, okr. Děčín, IIB1, K: luž., N: keramika (zl.). Lit: *Peša – Jenč 2003a*.
6. **Na Strážišti**, Janská, okr. Děčín, IIB6, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Peša – Jenč 2006*.
7. **Pramenný převis**, Studený, okr. Děčín, IIB1 – v, pískovec, K: billendorf., N: keramika (zl., torzo amfory). Lit: *Jenč – Peša 2000*, 18.

8. **Sojčí převis**, Studený, okr. Děčín, IIB1, K: popel. pole–Ha, N: keramika (zl.), hlína (kulička), zvíř. kosti (zl.). Lit: *Svoboda (ed.) 2003*.
9. **Stříbrné stěny - poloha 4**, Hřensko, okr. Děčín, IIB1, K: popel. pole (?), N: keramika (zl.). Lit: *Peša – Jenč 2004*.
10. **Švédský převis**, Doubice, okr. Děčín, IIB1, K: závěr d. br. nebo Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Svoboda (ed.) 2003*.
11. **Trampský převis**, Všemily, okr. Děčín, IIB1, K: popel. pole–Ha (?), N: keramika (zl.). Lit: *Cílek 2004; Peša – Jenč 2006*.
12. **j. na Kipphornu**, Schmilka, Lkr. Sächsische Schweiz, K: pozd. d. br.–Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Reuter 1995, 257*.
13. **Lilienstein - Franzosenhöhle**, Waltersdorf, Lkr. Sächsische Schweiz, K: ml. d. br.–Ha, N: keramika (zl.). Pozn: Z téže doby jsou i ostatní povrchové nálezy z různých částí stolové hory Lilienstein. Lit: *Hauswald 1986, 129; Neugebauer 1986, 27; Simon – Hauswald 1995, 92 – Anm. 571; Coblentz 1967*.
14. **Nonnenstein**, Weissig, Lkr. Sächsische Schweiz, K: ml. d. br.–Ha, N: keramika (1 zl.). Pozn: Nález souvisí patrně se skalní věží a nikoliv s převisem. Lit: *Hauswald 1986 (127), Simon – Hauswald 1995, 92 – Anm. 571*.
15. **Steinerne Scheune**, Pfaffendorf, Lkr. Sächsische Schweiz, IIB2/ IIB6, K: luž. (BzD–HaA1), N: keramika (polovina koflíku a mnoho zl.), bronz (mečik), kámen (zrnotěrka – kompletní). Lit: *Coblentz 1986, 102 – Anm. 26, 105; 1988, 126; Neugebauer 1986, 4–5, 87, 89*.

6.7. Ostatní Čechy

1. **Bořeň - Michlova j.**, Hrobčice, okr. Teplice, IIB3b, NS: nejspíš v sekundárním uložení – nález před jeskyní, výše leží sídliště HaB, K: HaB, N: keramika (zl.). Lit: *Smrž – Blažek 2002, 799 – podle D. Kouteckého chybný údaj*.
2. **Drábovna**, Větrušice, okr. Praha-východ, IIB3, K: knov. (?), N: keramika (málo zl.). Lit: *Cílek 1996*.
3. **Dutý kámen**, obec Polná na Šumavě, okr. Český Krumlov, IIB2 (?), K: Ha, N: keramika (nezdobená zl.). Lit: *Brdlík – Franz 1931, 24; Fröhlich 1998*.
4. **na Fabiánku**, Dolní Lhota, okr. Jindřichův Hradec, IIB2, K: Ha?, N: keramika (3 zl.). Lit: *Fröhlich 1998*.
5. **v lese Hájek**, Milenovice, okr. Písek, III (IIB1–IIB2a), K: ml. d. br. (?), N: keramika (zl.). Lit: *Fröhlich 1997, 80–81*.
6. **Krakonošova klenotnice**, Bedřichov, okr. Trutnov, "chodba", K: ml. luž., N: keramika (2 zl.). Lit: *Waldhauser 1971, 21–23*.
7. **u Mžíkovy chaty**, Písek-Hradiště, okr. Písek, převis, K: HaA2/HaB1, N: bronz (2 nákrčníky). Lit: *Fröhlich 1997, 39; 1998a; Chvojka 2004, 68*.
8. **Skalní hrad**, Raspenava, okr. Liberec, IIB1, K: luž., N: keramika (1 zl.). Lit: *Waldhauser 1971, 27*.

6.8. Jižní Durynsko, Vogtland

1. **Bärenkeller** (Grosses Querlichslloch), Königsee, Lkr. Rudolstadt, IIB3a /IIA1?/, K1: luž. (HaB), N: keramika (mnoho zl.), bronz (pásová spirála, zl. ozdoby, 3 hroty šípů), K2: neolit–luž.?, N: zvířecí kosti, kámen (brusy, zrnotěrky), kost (šídla). Lit: *Walter 1985, 32–36 s lit.*
2. **Clythenhöhle I**, Oelsen, Lkr. Pößneck, IIB3, K1: ml.–pozd. d. br., N: keramika (zl.), K2: d. br.–novověk?, N: kámen ŠI, lidské a zvířecí kosti. Lit: *Walter 1985, 37–41 s lit.*
3. **Dachshöhle**, Königsee, Lkr. Rudolstadt, z části zříčená "Halbhöhle", K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Walter 1985, 36*.
4. **unter dem Papstfelsen**, Bad Blankenburg, Lkr. Rudolstadt, IIB1, K: ml. d. br. (?), N: keramika (zl.). Lit: *Walter 1985, 66*.
5. **Felsenberg-Höhle**, Pößneck-Öpitz, Lkr. Pößneck, K: d. br./Ha?, N: keramika (zl.). Lit: *Walter 1985, 41*.
6. **Fuchskirche (Fu I)**, Allendorf, Lkr. Rudolstadt, IIB1/IIB2a, K: ml. d. br. (příp. až HaD), N: keramika (zl.), hrob?, kost (grandle)? Lit: *Walter 1985, 10–11, 14–15 s lit.*

7. **Gerdgrotte**, Döbritz, Lkr. Pößneck, IIB3b?, K: pozd. d. br., N: ohniště (1), keramika (zl.), lidské kosti, zvířecí kosti, kámen ŠI (hrot), kost (šídlo). Lit: *Walter 1985, 16 s lit.*
8. **Höhle am Gleitsch**, Saalfeld, Lkr. Pößneck, zříčená, K: pozd. Ha, N: keramika (zl.), struska (měděná)? Lit: *Walter 1985, 53 s lit.*
9. **Herdloch**, Ranis, Lkr. Pößneck, K1: Ha (kalenderberg), N: keramika (zl.), K2: Ha?, N: bronz (zl. plechu), železo (zl.)?, struska?, kosti? Lit: *Walter 1985, 47 s lit.*
10. **Herthahöhle**, Ranis, Lkr. Pößneck, IIB2, K1: d. br./Ha?, N: keramika, K2: neolit–středověk?, N: ohniště, zvířecí kosti, hlína (čtyřboký sloup). Lit: *Walter 1985, 48–50 s lit.*
11. **Kniegrotte**, Döbritz, Lkr. Pößneck, IIB2a/IIB3, K: ml. a pozd. d. br., Ha?, HaD/LTA, N: keramika (mnoho zl., 1 celá nádobka, lžice, hlína (přeslen?), kost/paroh (sekeromlaty, jehlice). Lit: *Walter 1985, 16–23 s lit.*
12. **Oberfeldhöhlen**, Dienstedt, Lkr. Arnstadt, IIB6a, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), K2: neolit–středověk?, N: zvířecí kosti. Lit: *Walter 1985, 11–15 s lit.*
13. **Richterhöhle**, Döbritz, Lkr. Pößneck, IIB6/IIB3c?, K1: luž., N: keramika (zl., zdobený koflík), K2: eneolit–středověk?, N: ohniště, lidské kosti (1 kost). Lit: *Walter 1985, 31–32 s lit.*
14. **Ruderitzberghöhle**, Ruderitz, Lkr. Plauen, Sachsen, III/IIB3b?, K: ml. d. br., N: keramika (zl. ze zásobnice), paleobot. (zuhelnatělý hrách). Lit: *Simon 1989, 167, tab. 6*.
15. **Teufelsbrücke**, Saalfeld, Lkr. Saalfeld, skalní brána, K1: ml. d. br. (?), N: keramika (zl.), K2: HaD–LTA, N: keramika (zl.), struska (železná – několik kg), K3: ml. d. br.–HaD/LTA, N: zvířecí kosti, kámen (zl. zrnotěrek), mazanice? Pozn: Na vrcholu Gleitsch je hradiště téhož datování. Lit: *Walter 1985, 49, 51–53 s lit.*
16. **Turmgtrotte**, Döbritz, Lkr. Pößneck, "Felsvorsprung", K: popel. pole (2 fáze), N: keramika (zl. z 6–8 nádob). Lit: *Walter 1985, 23 s lit.*
17. **Urdhöhle**, Döbritz, Lkr. Pößneck, IIB6a, K1: HB, N: keramika (málo zl.), K2: paleolit–novověk?, N: lidské kosti, zvířecí kosti. Lit: *Walter 1985, 23–27 s lit.; Terberger et al. 2003*.
18. **abri an der Wernburgskuppe**, Kamsdorf, Lkr. Pößneck, K1: popel. pole (?), N: keramika (zl.), K2: neolit–popel. pole?, N: ohniště, jáma, lidské kosti, zvířecí kosti. Lit: *Walter 1985, 28, 32 s lit.*
19. **Wüste Scheuer /Scheune/**, Döbritz, Lkr. Pößneck, IIB2a, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), bronz (zl. kruhu), K2: neolit–novověk?, N: zvířecí kosti, lidské kosti? Lit: *Walter 1985, 26–30 s lit.*

6.9. Střední Německo

1. **Diebeshöhle**, Berga (dříve Ufrungen), Lkr. Sangerhausen, Sachsen-Anhalt, IB – s, K1: ml. d. br.?, N: keramika (zl.), K2: HaD, N: keramika (zl. i celé nádoby), bronz (náramky), K3: únětická–HaD?, N: ohniště se zuhelnatělým obilím, kost/paroh (jehlice, šídla, hroty, sekeromlat), kámen, lidské kosti (z ca 20 jedinců), zvířecí kosti (dom., lov., pes aj.). Lit: *Walter 1985, 58–65 s lit.; Kulthöhlen 1996, 45–47*.
2. **am Eckteich – 5 jeskyň**, Questenberg, Lkr. Sangerhausen, Sachsen-Anhalt, IA/IIB3b, K: d. br. (?), d. železná, N: keramika (zl.). Lit: *Schröter 1986, 95, obr. 28: 1*.
3. **Einhornhöhle**, Scharzfeld, Lkr. Osterode am Harz, Niedersachsen, IB – s, K1: HaD (?), N: keramika, K2: neolit–latén?, N: lidské a zvířecí kosti. Lit: *Claus 1978, 136–157; Scheer 1986; Nietbock 1990*.
4. **Hasenburg**, Haynrode, Lkr. Worbis, Thüringen, IIB3b/IC?, K: HaD–LTA, N: keramika (zl.), kámen (s rýhami, hrot?), zvířecí kosti? Pozn: Na vrcholové plošině přímo nad jeskyní početné doklady pravěkého osídlení vč. Ha–LTA. Lit: *Walter 1985, 56–58 s lit.*
5. **Kyffhäuser**, Bad Frankenhausen, Lkr. Artern, Thüringen, komplex 20 vzájemně propojených jeskyní vč. propastí. **Höhle 1**: K: popel. pole, Ha (?), N: ohniště, jáma, lomová jáma, keramika (zl. i celé nádoby), bronz (prsten, nákrčník, jehlice,

- náušnice, přívěšky, plech, hrot, náramek), hlína (korále, přesleny?), jantar (korále), kámen (hladítka), kámen ŠI, kost/paroh (provrtaný zub, kopáč, kroužek), lidské kosti (mnoho), zvířecí kosti (dom.), paleobot. mat. (kůra, sláma, vlákna, provaz), železo (kruh)?, selenit – *Martenglas* (knoflíky). **Höhle 2:** K: popel. pole, N: keramika, keramika spec. (kadluby), hlína (válce, červená hlína), bronz (dláto, kroužek, knoflík), lidské kosti, zvířecí kosti, dřevo (obarvené), paleobot. mat. (provázek na knoflíku), tesání (stupně a terasy)?? Pozn: Nálezová situace interpretována jako doklady výroby soli před jeskyní. **Höhle 4, 4a:** K: popel. pole, N: keramika (zl. i celá), bronz (kotouč), kámen (zrnotěrka), paleobot. mat. (upražené obilí). **Höhle 7:** K: popel. pole, N: ohniště, hrob, dláždění, jáma, keramika (zl.; v hrobě celá), bronz (jehlice), kost (amulet z trepanačního kotouče), lidské kosti (kosti, zl.; kostra – hrob), zvířecí kosti (dom., lov.). **Höhle 8:** K: popel. pole (HaB), N: ?, dřevo (obarvené), paleobot. mat. (provázek). **Höhle 9:** K: popel. pole, Ha (?), N: popelové polohy, keramika (zl.), bronz – depot? (sekera, jehlice, trubičky, závěšky, plech, kruhy, náramek, náušnice, diadém, prsten a jiné ozdoby), dřevo (hůl, třísky, prkénko na krájení, přeslen, pochodně a jiné neopracované fragmenty), kámen (eneolitický sekeromlat), lidské kosti (kosti, zl.), šňůra z lidských vlasů, zvířecí kosti (dom.), kůra (nádobka, pás aj.), paleobot. mat. (spálené obilí, tráva, chléb, mech, provaz, lískové oříšky), proutí (nádobka), sklo (korále). **Höhle 10:** K: popel. pole, N: keramika?, bronz (sekera, drát, jehlice, kování, šídlo), dřevo + kost (plastika, pouzdro šídla s kostěnou rukojetí), lidské kosti (kosti, části koster), zvířecí kosti (dom.), kůra (krabice), paleobot. mat. (sláma, provázky, tráva, větve, zuhelnatělá kaše, chléb), textil (tkanina). **“Höhlen“:** K: popel. pole?, N: paleobot. mat. (hrudky soli, olejnatá semena). Pozn: Číslování jeskyní je podle *Behm-Blancke 1958*. Lit: *Behm-Blancke 1958; 1976; 1989, 166–174; Teichert – Lepiksaar 1977; Teichert 1978; 1981; 1982; 1985; 1985a; 1987; Farke 1991; Jacob – Cott 1991; Schauer 1981, 408–411; Peter-Röcher 1994, 97–98; Kulthöhlen 1996, 23–24, 37–45; Walter 1996; Ullrich 1997, 22.*
- 6. Lichtensteinhöhle**, Dorste, Lkr. Osterode am Harz, Niedersachsen, IIA2, K: pozd. d. br. (HaB1–HaB2/3), N: bronz + jantar + sklo (náušnice se skleněnými, stříbrnými a jantarovými perlami aj. kruhové šperky, jehlice), lidské kosti (23 jedinců – test DNA), keramika (nádobky + zlomky), kost (2 závěšky, šídlo?, lžice), kámen (obroušená koule, cizí horniny), zvíř. kosti (lebka, ryba, fosilie), paleobot. (zuhelnatělá obilí, kaše, plody). Lit: *Maier – Linke 1985; Herrmann 1988; Peter-Röcher 1994, 79 – pozn. 563; 2000; Flindt 1996; 1997; Fricke 1999; Busch – Capelle – Laux 2000, 60–65.*
- 7. Rothsteinhöhle**, Holzen, Lkr. Holzminden, Niedersachsen, IIA1 – s, K1+2: ml. d. br.?, HaD (?), N: keramika (zl.), K3: st. d. br.–LT/řím.?, N: kámen ŠI, kost (jehlice), hlína (přeslen?), lidské kosti, zvířecí kosti. Lit: *Geschwinde 1988* s lit.
- 8. abris am Schulberg** (“Jugendheim“, “Lüttje Kammer“, “Felsenburg“, “Wasserwerk“), Scharzfeld, Lkr. Osterode am Harz, Niedersachsen, IIB1–2, K: HaD, N: keramika (zl.), zvíř. kosti? Pozn: Skupina převísů. Lit: *Zotz 1930; Claus 1978, 130–135.*
- 9. abri am Steinberg**, Scharzfeld, Lkr. Osterode am Harz, Niedersachsen, IIB1?, K: d. železná (HaD??), N: keramika (zl.). Lit: *Zotz 1930.*
- 10. Steinkirche**, Scharzfeld, Lkr. Osterode am Harz, Niedersachsen, IIB3a /IIA1?, K: Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Claus 1978, 112–127; Häßler 1991, 448–450; Busch et al. 2000, 56–59.*
- 11–60. pískovcové převisy v oblasti Leinebergland**, Lkr. Göttingen, Niedersachsen, IIB1, NS: kulturní vrstvy, ohniště, zásobní jámy, K: ml. d. br.–Ha. Pozn: Lokality nejsou s ostatními krásovými jeskyněmi porovnávány a budou předmětem studia v souvislosti s využíváním pískovcových převísů v sev. a sv. Čechách. Lit: *Grote 1994.*
- 2. Adamsfels** (B 4), Pottenstein, Lkr. Bayreuth, IIB1, K: Ha (?), N: keramika (zl. nezdobené), lidské kosti (obratel), zvířecí kosti (lov., dom.). Lit: *Birkner 1930/31, 97; Tourneau 1933.*
- 3. Altes Haus (Räuberhöhle)** (F 10), Etterzhausen, Gde. Nittendorf, Lkr. Regensburg, IB?/IIB5, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Torbrügge 1959, 190 – Nr. 259; Stroh 1975, 248; Herrmann 1976, 79–80.*
- 4. Altmansteiner Höhle**, Altmannstein, Lkr. Kelheim, K: popel. pole, N: keramika (zoomorfní nádobka). Lit: *L.f.D. 1957, 153, obr. 22: 1; Torbrügge 1979, 397.*
- 5. Ankatafels-Abri** (D 14), Rupprechtstegen, Lkr. Nürnberger Land, IIB1, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997, 21, 183–184 s lit.*
- 6. Aschbacher Spalte**, Aschbuch, Lkr. Eichstätt, IIB3b/IC, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *L.f.D. 1958, 149; Torbrügge 1959, 112 – Nr. 24a.*
- 7. Bärenhöhle** (F 92), Eilsbrunn, Gde. Sinzing, Lkr. Regensburg, ? – s, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Stroh 1975, 246.*
- 8. Bärenloch** (A 63), Lockenricht, Gde. Neukirchen b. Sulzbach-Rosenberg, Lkr. Amberg-Sulzbach, IB3a?, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997, 49, 114, 204 s lit.*
- 9. Bettelküche (Hirtenweberhöhle)** (A 95), Neukirchen bei Sulzbach-Rosenberg, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB3, K: popel. pole, N: keramika (zl.), bronz (hrot šípu). Lit: *Erl 1938, 110; Brunner 1939; Stoll-Tucker 1997, 44, 207 s lit.*
- 10. Bettelküche** (C 43), Kuchenmühle, Gde. Wiesenttal, Lkr. Forchheim, abri?, K1: d. železná, N: ?, K2: Ha?–středověk?, N: struska. Lit: *Schwarz 1955, 70 s lit.; Züchner 1990, 243.*
- 11. Abri in der Breit I**, Weidmannsgesees, Gde. Haßlach, Lkr. Bayreuth, IIB1, K1: popel. pole, Ha, N: keramika (zl.), K2: popel. pole–středověk?, N: zvířecí kosti. Lit: *Gumpert 1929; Birkner 1930; Reinecke 1937; Stuhlfauth 1937; Hennig 1970, 153 – Nr. 212.*
- 12. Abri in der Breit II**, Weidmannsgesees, Gde. Haßlach, Lkr. Bayreuth, IIB1, K: popel. pole, Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Stuhlfauth 1951, 122–125.*
- 13. Höhle in der Breit** (B 94), Weidmannsgesees, Gde. Haßlach, Lkr. Bayreuth, IIB2a, K: popel. pole, N: ohniště (1), jámy? (2), podlážka, keramika (zl. – jemná i hrubá), bronz (dětský náramek), lidské kosti (dětská kostra), hlína (zl. závaží). Lit: *Stuhlfauth 1951, 142–145; Hennig 1970, 153 – Nr. 213.*
- 14. Breitensteiner Bäuerin** (A 32), Rinnenbrunn, Gde. Königstein, Lkr. Amberg-Sulzbach, IB (příp. IIB5?), K1: popel. pole, N: keramika (zl. více nádob a 1 celá nádobka), K2: HaD, N: bronz (náušnice, fragment), K3: popel. pole–LTA?, N: lidské kosti (z ca 27 jedinců), zvířecí kosti (dom.). Lit: *Leja 1987, 47–48, 53–55, 66–69 s lit.; Stoll-Tucker 1997, 31–32, 124, 208–210 s lit.*
- 15. Breitenwinner Höhle (Kastnerhöhle)** (F 1), Breitenwinn, Sperrgebiet Hohenfels, Lkr. Neumarkt i.d. Opf., IIA – s, K1: popel. pole, N: keramika (zl., lžice), hlína (přeslen), kámen (cizí), kost (hrot), bronz?, K2: HaC–HaD, N: keramika (mnoho zl.), bronz (kruh), K3: st. d. br.–novověk?, N: lidské kosti. Lit: *Hagen 1892; Schlosser 1899, 40–41; Vollrath 1959, 38–64; Torbrügge 1979, 311–312 – Nr. 153.*
- 16. Buchleitenhöhle** (A 181a), Enzendorf, Gde. Hartenstein, Lkr. Nürnberger Land, IIA1?, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), K2: HaC (?), N: keramika (1 zl.), K3: popel. pole–středověk?, N: lidské kosti. Lit: *Stoll-Tucker 1997, 51–52, 120, 192 s lit.*
- 17. Buchnerhöhle** (D 128), Kröttenhof, Gde. Betzenstein, Lkr. Bayreuth, IIA2/IIB3b (?), K: Ha, N: keramika (zl.). Pozn: V okolí Ha mohylník. Lit: *Stoll-Tucker 1997, 24, 175–177 s lit.*
- 18. Büttnerloch** (D 41), Thuisbrunn, Gde. Egloffstein, Lkr. Forchheim, IIB1 + IIB3b, K: Ha, N: keramika? Lit: *Schwarz 1955, 97; Kulthöhlen 1996, 97.*
- 19. Dietersbergschacht** (D 42), Egloffstein, Lkr. Forchheim, IIA1/IA, K1: HaC?, N: keramika (nádobka), bronz (2 náramky), paleobot. mat. (organické zbytky na nádobě: chléb/kaše, lidské vlasy, látka), K2: HaD–LTA, N: sklo (3 korále), bronz (15 kruhů a náramků, 1 zl. a 1 kroužek), železo (hrot kopí), K3: HaC (?)-LTA, N: mušle (4), lidské kosti (min. ze 46 jedinců), zvířecí kosti (dom., pes, lov.). Lit: *Erl 1953; Auer 1982, 224 – Nr. 8; Kulthöhlen 1996, 19–21.*

- 20. Distlergrotte** (A 26), Finstermühle, Gde. Neuhaus/Pegnitz, Lkr. Amberg-Sulzbach, ? – v, K: popel. pole, N: ohniště?, keramika (zl.), zvířecí kosti? Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 53–54, 211 s lit.
- 21. Felsloch nad Distlergrotte**, Finstermühle, Gde. Neuhaus/Pegnitz, Lkr. Amberg-Sulzbach, III?, K: Ha, N: keramika (zl. z 1 nádoby), zvířecí kosti? Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 54, 211 s lit.; *Torbrügge 1979*, 269 – Nr. 83.
- 22. Dürrloch** (G 1), Wolfsegg, Gde. Schwaighausen, Lkr. Regensburg, IIB5 – s /IIA1?/, K1: popel. pole, Ha, N: keramika (zl.), K2: neolit–středověk?, N: kost (sídllo, jehlice, hrot, kroužek), lidské kosti (min. ze 12 jedinců), zvířecí kosti (dom., pes). Lit: *Schlosser 1900; Torbrügge 1959*, 191 – Nr. 263; *1979*, 330 – Nr. 203.
- 23. Dürrberg-Höhle** (A 161a), Schmidtstadt, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB2+IIB3 K: Ha?, N: keramika (zl.), lidské kosti (početné)? Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 44–45, 211–212 s lit.
- 24. Abri bei Ens Dorf (in der Steinbergwand)** (E 39), Ens Dorf, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB1, K: popel. pole, N: ohniště, keramika (zl.), bronz (zl. jehlice). Pozn: V okolí hradiště (?) lidu popel. polí. Lit: *Gumpert 1933; Torbrügge 1979*, 393 – Nr. 317.
- 25. Entenloch** (B 8), Haselbrunn, Gde. Haßlach, Lkr. Bayreuth, III/IIB4a (?), K: Ha?, N: keramika (málo zl.). Lit: *Schwarz 1955*, 134.
- 26. Ergersheim - Doline 4**, Ergersheim, Lkr. Neustadt a. d. Aisch-Bad Windsheim, periodicky aktivní závrť, K1: popel. pole, N: ?, K2: pozd. eneolit–popel. pole?, N: přesleny, korále, závěsky ze zvířecích zubů, bronz (jehlice), kost (jehlice) aj. Pozn: V blízké puklině nález lidských kostí a atypických keramických zlomků. Ve vzdálenosti 1200 m se nachází další archeologicky prozkoumaný závrť (Doline 1), kde nebyly nálezy popel. polí zjištěny (*Leja 1994*). Lit: *Leja 1995*, 16.
- 27. Esperhöhle** (D 105), Leutzdorf, Lkr. Forchheim, IIA1 se skalní bránou, K1: HaB, N: keramika (málo zl.), K2: HaD–LTA, N: keramika (málo zl.), bronz (3 náramky – některé na lidských kostech!, 1 vlasová čelenka), železo (koňské postroje)?, K3: HaB–LTA?, N: lidské kosti (min. z 20 jedinců), zvířecí kosti (dom., méně pes a jelen), paleobot. mat. (organické hrudky), kámen (cizí proveniencí). Lit: *Graf – Rivera 1997; Kulthöhlen 1996; Moser 1968*, 10–11; *Erl 1953*, 266–267; *Vollrath 1967*, 15–16.
- 28. Fechtershöhle** (A 45), Grünreuth, Gde. Hartenstein, Lkr. Nürnberger Land, IIB3a (?), K: Ha (?), N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 52, 119, 193 s lit.
- 29. Felsenloch** (D 313), Veldensteiner Forst, Lkr. Bayreuth, IB/IA, NS: Do propasti uměle naházeno až 25 m³ kamenů vč. železné rudy. K1: HaB, N: keramika (5 slepených nádob), bronz (2 náramky), kost (“lebeční pohár”)?, lidské kosti (asi z 21 jedinců), zvířecí kosti, K2: HaD, N: bronz (2 náušnice, 1 nákrčník), keramika (zl.)?, lidské kosti (?), zvířecí kosti? Lit: *Maijer 1977; Stoll-Tucker 1997*, 29, 177–179.
- 30. Fischerhöhle** (A 3), Heuchling, Gde. Pommelsbrunn, Lkr. Nürnberger Land, IIA2?/IIB3 (? – s, K1: popel. pole, N: keramika (málo zl.), K2: Ha, N: keramika (zl.), K3: eneolit–středověk?, N: lidské kosti, bronz (kroužek), hlína (přeslen, zl. závaží). Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 52, 193–194 s lit.; *Hennig 1970*, 156 – Nr. 238; *Vollrath 1959*, 113.
- 31. Fuchsloch** (D 229), Siegmansbrunn, Gde. Stadelhofen, Lkr. Bayreuth, IIB1–2, K: Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Gumpert 1948*, 60–61; *Schwarz 1955*, 146.
- 32. Fuchsloch** (A 88), Neidstein, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB3b?, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), K2: popel. pole–pozd. latén?, N: lidské zuby. Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 50, 214 s lit.; *Stroh 1975*, 119–120.
- 33. Fürst Albert-Höhle** (F 64), Alling, Gde. Sinzing, Lkr. Regensburg, IIB5/III – s, K: popel. pole, N: keramika (málo zl.). Lit: *Kaulich 1995; Stroh 1975*, 245/246; *Torbrügge 1959*, 190 – Nr. 256; *Ortner 1905*.
- 34. Gaiskirche (Hetzekirche)**, Pottenstein, Lkr. Bayreuth, Abri – IIB1, K1: HaD, N: keramika (zl.), K2: HaD–LTA?, N: struska, kámen (zrnotěrka), zvířecí kosti (dom., pes, lov.?). Lit: *Birkner 1928/29*, 149–151; *1929/30*, 81–83; *Gumpert 1929; Hörmann 1929*, 327–328. **Höhle** – IIB3b, K: Ha, N: ohniště (2), keramika (málo zl.), paleobot. mat. (obilí)? Lit: *Brunner 1938*.
- 35. Gaifloch** (D 16), Münzinhof, Gde. Velden, Lkr. Nürnberger Land, IIB5 (dnes IB) – s, v, K1: popel. pole (BzD?, HaB), N: keramika (zl., cedník), hlína (přeslen), K2: Ha, N: keramika (zl.), K3: střed. d. br.–LTA?, N: bronz (1 ks), železo?, K4: neolit/eneolit–středověk?, N: lidské kosti. Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 40–41, 184–186 s lit., *Vollrath 1959*, 81–88.
- 36. Galeriehöhle II**, Kelheim, Lkr. Kelheim, IIB2a, K1: popel. pole, N: jáma, keramika (zl.), bronz, K2: HaD, N: keramika (zl.), bronz. Lit: *Nadler 1984; 1985; 1986; 1990*.
- 37. Geißberghöhle** (F 3), Krumpinwinn, Lkr. Neumarkt i. d. Opf., IIB5/IIA? – s, v, K1: Ha?, N: bronz? (náušnice), K2: Ha–LT, N: keramika (silnostěnné zl.), lidské a zvířecí kosti, paleobot. mat. (mnoho zuhelnatělého obilí). Lit: *Torbrügge 1979*, 300 – Nr. 133; *Schlosser 1899*, 67; *Weber 1898*, 76.
- 38. Geudensteinhöhle** (C 68), Gösseldorf, Lkr. Bayreuth, IIA1, K1: popel. pole?, N: keramika (1 nádoba), K2: HaD, N: keramika (zl. více nádob), K3: HaD–LTA, N: keramika (cylindr), K4: popel. pole–LTA?, N: kost (se zářezy), K5: eneolit–středověk?, N: lidské kosti. Lit: *Züchner 1980*.
- 39. Glatzensteinhöhle** (D 2), Kersbach, Lkr. Nürnberger Land, IIB3?, K1: popel. pole, N: keramika (málo zl., lžice?), K2: HaD, N: keramika (zl.), K3: popel. pole–HaD?, N: ohniště. Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 47, 186–187 s lit.
- 40. Gottesberger Höhle** (F 45), Gde. Degerndorf, Lkr. Neumarkt i. d. Opf., IIB6 /IIA2?/ – s, K1: HaD, N: keramika (mnoho zl.), hlína (3 přesleny), sklo (korále), bronz (různé náramky a kruhy /i s korály/, náušnice, jehlice?), K2: HaD?, N: lidské kosti (zejména lebky a čelisti), zvířecí kosti? Lit: *Stroh 1962*, 275; *Torbrügge 1959*, 155 – Nr. 142; *1979*, 290–294.
- 41. Grossenfalzer Höhle** (A 265), Grossenfalz, Lkr. Amberg-Sulzbach, III/IIB4, dolomit, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 50, 215 s lit.
- 42. Großes Bauernloch** (A 133), bei Sackdilling, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB3a, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 53, 205 s lit.; *Torbrügge 1979*, 397 – Nr. 348.
- 43. Grundfelsenhöhle** (A 138), Gaisheim, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB3b/IB, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), K2: HaD, N: keramika (zl.), bronz (náušnice), K3: HaD–LTA, N: kost (kotouč, opracovaný lebeční fragment), hlína (plotna), K4: pozd. eneolit–LT?, N: lidské kosti (min. ze 4 jedinců vč. defektní pažní kosti, /amputované?/ s lněnými vlákny a zrnky pšeničného škrobu snad po obvazu), paleobot. mat. Lit: *Moser 1968*, 8, 16; *Moser – Überlacker 1977*, 107 ad.; *Stoll-Tucker 1997*, 32, 124, 216–217 s lit.
- 44. Höhle im Haag** (C 51), Wattendorf, Lkr. Bamberg, IIB3a, K: Ha?, N: keramika (zl.). Lit: *Schwarz 1955*, 60.
- 45. Hanslhöhle (Neubürghöhle)** (A 91), Nasnitz, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB3, K: Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 54–55, 217–218.
- 46. Haselberghöhle** (E 59a+b), Rosenberg, Lkr. Amberg-Sulzbach, malá jeskyně s abri, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Stroh 1975*, 125.
- 47. Hasenloch (Großes)** (D 92), Pottenstein, Lkr. Bayreuth, IIB3a, K: HaD/LTA, N: keramika (mnoho zl.), bronz (malá ozdoba), hlína (2 přesleny, závaží), železo?, zvířecí kosti (?). Lit: *Ranke 1879*, 210–219; *Stuhlfauth 1937*, 61; *Mühlhofer 1938*, 57–59; *Züchner 1990*, 207–208.
- 48. Heidenknockhöhle**, Arnstein, Lkr. Bamberg?, III/IIB3b, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Schwarz 1955*, 119.
- 49. Heinrichsgrotte** (D 186), Burggailenreuth, Lkr. Forchheim, IIB2a + IIB4b, K1: popel. pole, N: keramika (méně zl.), K2: HaD–LTA, N: keramika (zl.), zvířecí kosti (kůň), K3: popel. pole–LT, N: železná ruda. Pozn: Nad jeskyní je hradiště (473 m) s ojedinělými nálezy popel. polí a těžištem osídlení v HaD a hlavně LTA. Lit: *Stuhlfauth 1938*, 24; *1951*, 125–130; *Kunkel 1952*, 429; *Hennig 1970*, 151 Nr. 197.
- 50. Helmloch (südliches)** (A 154), Etzelwang, Gde. Neidstein, Lkr. Amberg-Sulzbach, III (IIB5), K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Brunner 1940; Stoll-Tucker 1997*, 45, 218.

- 51. Hirschberghöhle**, Vorra, Lkr. Nürnberger Land, IIB5 (IB/C?), K1: popel. pole, N: keramika (zl. min. ze 3 nádob), K2: popel. pole?, N: lidské kosti (ze 2 jedinců), zvířecí kosti, paroh. Lit: *Leja 1995a*.
- 52. Hohler Fels** (E 2), Happurg, Lkr. Nürnberger Land, IIB5-6 (IIA1?) se skalní bránou, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), bronz (jehlice), K2: HaD-LTA, N: keramika (zl.), hlin. přesleňny?, železo?, K3: neolit-LTA, příp. středověk?, N: kámen (zrnotěrka, kulička), lidské a zvířecí kosti. Pozn: Nad jeskyní je rozsáhlé hradiště z doby popel. polí, HaD a LTA, k jeskyni vybíhá samostatný val. Lit: *Hörmann 1913; Hennig 1970, 156 – Nr. 234; Züchner 1985; Uenze 1982* s lit. – jen hradiště.
- 53. Hohloch** (D 135), Illafeld, Lkr. Bayreuth, IIB3a (?), K: Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997, 38, 181* s lit.; *Herrmann 1976, 68*.
- 54. Felsdach am Hohlstein** (D 183), Elbersberg, Lkr. Bayreuth, IIB1, K: Ha, N: keramika (málo zl.). Lit: *Gumpert 1938; 1942; Schwarz 1955, 132–133*.
- 55. Hundsloch (Großes)** (A 135), Hundsboden, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB3 (?), K: popel. pole, N: keramika (málo zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997, 55, 218* s lit.; *Stroh 1956, 460*.
- 56. Hunnenwohnungen**, Tüchersfeld, Lkr. Bayreuth, IIB1, K1: popel. pole, N: jáma, keramika (zl.), zvířecí kosti?, kov?, K2: Ha?, N: keramika (zl.). Pozn: V okolí mohylník HC, nad převyšší výšinné sídliště (?). Lit: *Nadler 1990a, 54; Schwarz 1955, 147; Stuhlfauth 1937, 61*.
- 57. Abri im Iradingberg** (I 76), Unterirading, Lkr. Regensburg, IIB1, dolomit, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Stroh 1975, 263*.
- 58. Ittlinger-Spalte** (D 388), Hormersdorf, Lkr. Nürnberger Land, IC, K1: HaB, N: keramika (2 spleené nádoby, zl.), lidské kosti (asi ze 4 jedinců), zvířecí kosti (dom., lov.?), K2: HaD-LTA?, N: kost (provrtaný zub), zvířecí kosti (zajíc). Lit: *Maier 1965; 1977; Stoll-Tucker 1997*.
- 59. Jungfernhöhle** (C 238), Tiefenellern, Lkr. Bamberg, IB, K1: popel. pole, N: keramika (zl., celý koflík), bronz (jehlice, nůž, část nože aj. zl.), K2: HaD, N: keramika (zl.), K3: popel. pole-HD, N: hlína (2 přesleňny), lidské kosti (?), zvířecí kosti (?), kost? Pozn: na sousedním vrcholu rozsáhlá pravěká fortifikace. Lit: *Kunkel et al. 1955; Schwarz 1955, 58 ad.; Hennig 1970, 65 – Nr. 18; Peter-Röcher 1994, 99–104; Kulthöhlen 1996, 14–18*.
- 60. Höhle bei Kallmünz** (F 82), Kallmünz, Lkr. Regensburg, zřícená jeskyně, K: popel. pole, N: depot bronzů (kusy i zl.). Lit: *Stroh 1956, 461; Torbrügge 1959, 123 – Nr. 57; Schauer 1981, 411*.
- 61. Kellerberg-Höhle** (A 37), Bischofsreuth, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB4-IIB3 (?), K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997, 55, 219*.
- 62. Kemathenhöhle** (I 94), Kemathen, Lkr. Eichstätt, III (IIB3), K1: Ha vč. HaD, N: keramika (zl.), K2: Ha-LT?, N: bronz (hrot šípu, 3 zl. rourky?), K3: Ha-středověk?, N: lidské kosti (dětská čelist), zvířecí kosti, železo (zl.). Lit: *Kaulich – Koenigswald – Wagner 1982*.
- 63. Kirchthalmühlhöhle (Fuchsloch)** (E 9), Kirchthalmühle, Lkr. Nürnberger Land, IIB1+IIB3, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), bronz (jehlice, plech), K2: HaD, N: keramika (zl.), K3: popel. pole-latén?, N: hlína (2 přesleňny), K4: eneolit-středověk?, N: železo (zl.), lidské kosti (dítě), zvířecí kosti, kost (destičky, nástroj), hlína (vrtaná hůlka). Lit: *Hörmann 1929, 293–352; Berger 1984, 122 – Nr. 153*.
- 64. Klausnerberg-Höhle** (A 13a), Oberklausen, Lkr. Amberg-Sulzbach, III (IIB3b), K1: popel. pole, N: keramika (zl.), K2: popel. pole/středověk?, N: lidské a zvířecí kosti. Lit: *Stoll-Tucker 1997, 45–46, 236*.
- 65. Kleebertschacht** (A 293), Rinnenbrunn, Lkr. Amberg-Sulzbach, IA, K1: popel. pole, N: keramika (zl. i části nádoby), lidské kosti (část trupu, kosti, zl.), kámen ŠI (hrot, 2 čepelky?), paroh (kopáč), kámen (valoun), K2: HaD, N: keramika, ?, K3: popel. pole-HaD, N: zvířecí kosti. Lit: *Leja 1987*.
- 66. Kleines Bauernloch** (A 42), (Sackdilling), Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB4b (IIA2?) – v, K1: HaD, N: keramika (zl.), hlína (asi 5 přesleňny), železo (sekera), K2: HaD-LTA, N: ohniště (více), paleobot. mat. (zuhelnatělé obilí), struska (1 ks), lidské kosti (zl. dolní čelisti). Lit: *Vollrath 1959, 75–80; Torbrügge 1979, 157, 368–369; Stoll-Tucker 1997, 25–26, 121, 205–206* s lit.
- 67. Kühkerk** (C 49), Loch, Gde. Wiesentfels, Oberfranken, IIB2, K1: Ha, N: keramika (zl.), K2: st. d. br.–středověk?, N: maza-nice, kámen (cizorodý), hlína (barvivo?), kámen ŠI (2 ks), zvířecí kosti (zuby). Lit: *Birkner 1917/1918, 24; Schwarz 1955, 85*.
- 68. Kühloch** (A 40), Loch, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB6a (?), K: Ha (?), N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997, 45, 223, 119* s lit.
- 69. Kühloch** (A 67), Güntherstal, Lkr. Nürnberger Land, IIB6a (?), K1: Ha, N: keramika (zl.), K2: eneolit-novověk?, N: zvířecí kosti. Lit: *Stoll-Tucker 1997, 41, 195–196* s lit.; *Vollrath 1959, 99–102*.
- 70. Kühloch bei Hollenberg** (D 157), Forstamt Betzenstein, Lkr. Bayreuth, IIB2a (– v), K: ml. bronz (?), N: bronz (hrot šípu). Lit: *Kaulich 1992*.
- 71. Lichtengrabenhöhle** (A 24), (Rinnenbrunn), Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB1/2+IIA2 (?) – s, v, K1: popel. pole, Ha (?), N: keramika (zl.), K2: popel. pole-novověk?, N: lidské kosti (část lebky), zvířecí kosti. Lit: *Stoll-Tucker 1997, 26, 224* s lit.; *Cramer 1924*.
- 72. Lochhöhle (Hohe Höhle)** (C 48), Nankendorf, Lkr. Forchheim, IIB3a, K: Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Stuhlfauth 1938a, 105; Schwarz 1955, 80*.
- 73. Höhle von Loch (Lochnerfels)** (A 38), Loch, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIA-IIB6b (?), K: popel. pole, N: keramika (zl.), bronz (náramky, spirály, knoflíky, jehlice), jantar (korále), lidské kosti (min. z 12 jedinců). Lit: *Leja 1991; 1999; Stoll-Tucker 1997, 26–27, 224–225* s lit.
- 74. Lupberghöhle** (A 169), Trondorf, Lkr. Amberg-Sulzbach, dnes IB, pův. IIA1/IIB5? – s, v, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), bronz (jehlice, náramky aj.), kost (trepanační kotouč s bronzovým závěskem), lidské kosti?, K2: HaD, N: keramika? (zl.), bronz (náramek), K3: stf. d. br.–středověk?, N: lidské kosti, hlína (přeslen), zvířecí kosti (dom., zajíc, kůň). Lit: *L.f.D. 1957, 150; Moser 1968, 14; Moser – Übelacker 1977; Torbrügge 1979, 391 – Nr. 307A; Kulthöhlen 1996, 67; Stoll-Tucker 1997, 55–56, 225–235* s lit.
- 75. Lutzmannsteiner Höhle (Hohlloch)** (F 7), Kircheneidenfeld, Lkr. Neumarkt i.d. Opf., IIB2 /IIA?/ – s, K1: Ha (?), N: keramika (zl.), K2: Ha??, N: hlína (přeslen), lidské kosti (5 koster), kost (provrtaný vlčí zub), zvířecí kosti (dom., kůň), paleobot. mat. (spálené obilí), železo? Lit: *Schlösser 1899, 40, 66–68; Ranke 1899, 153; Weber 1898, 179; Torbrügge 1979, 395 – Nr. 330*.
- 76. Marderloch** (A 11), Artelshofen, Lkr. Nürnberger Land, IIB3/IIB5 (?), K1: HaD, N: keramika (zl.), bronz (4 náušnice, zl. plechu a spony, jehlice?), K2: HaD/středověk?, N: lidské kosti. Lit: *Stoll-Tucker 1997, 42–43, 120, 196–197* s lit.
- 77. Maximiliansfels**, Wellucker Wald, Lkr. Nürnberger Land, IC, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), K2: eneolit-LT?, kámen (zrnotěrka). Lit: *Stroh 1962a; Torbrügge 1979, 394 – Nr. 323*.
- 78. Maximiliansgrotte** (A 27), Wellucker Wald (Krottensee), Lkr. Amberg-Sulzbach, IB, K1: popel. pole, Ha, N: keramika (zl.), K2: popel. pole-raný středověk?, N: paroh ("pouzdro"). Lit: *Torbrügge 1979, 267–268; Leja 1987, 48, 54–55, 70–71; Stoll-Tucker 1997, 33, 235–236* s lit.
- 79. Abri bei Nankendorf**, Nankendorf, Lkr. Bayreuth, IIB1, K: popel. pole, N: ohniště?, keramika (zl.). Lit: *Stuhlfauth 1956, 74–76*.
- 80. Neideckgrotte** (D 117), Birkenreuth, Lkr. Forchheim, IIB6b (– s), K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Kaulich – Schaaß 1993, 95–98; Berger 1984, 101 – Nr. 72*.
- 81. Osterloch** (A 2), Hegendorf, Lkr. Nürnberger Land, II? – v, K1: Ha (?), N: keramika (zl.), K2: Ha-středověk?, N: lidské kosti. Lit: *Stoll-Tucker 1997, 52–53, 197* s lit.
- 82. Osterhöhle (Osterloch)** (A 94), Trondorf, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIA1 (?) – s, v, K1: popel. pole, HaD/LTA, N: keramika (zl.), K2: HaD/LTA?, N: zvířecí kosti. Lit: *Dollacker 1932; Moser 1968, 12; Kaulich 1986; Stoll-Tucker 1997, 56–57, 116, 236–238* s lit.

- 83. Osterloch (in der Hainsburg) (E 8)**, Illschwang, Lkr. Amberg-Sulzbach, IB/IIA?/IIB5 (?), K1: popel. pole, Ha, N: keramika (zl., 1 nádoba), K2: popel. pole-latén /fím?/? , N: lidské kosti, zvířecí kosti. Pozn: 50 m od jeskyně je nedatované pravěké hradiště, v blízkosti mohylníky. Lit: *Birkner 1917/18*, 44; *Jungwirth 1956*, 205; *Stroh 1956*, 460–461; *Torbrügge 1979*, 375 – Nr. 288.
- 84. Osterloch (E 23)**, Brünthal, Lkr. Neumarkt i. d. Opf., IIB4b (– s), K1: popel. pole, N: ohniště (min. 1), keramika (zl. kolem 200 nádob, část cedníku), bronz (jehlice, prsten, zdobený kotouč a vypnulina), K2: střed. d. br.–středověk?, N: lidské kosti, zvířecí kosti. Lit: *Vollrath 1959*, 23–37; *Stroh 1975*, 170; *Torbrügge 1979*, 394 – Nr. 324.
- 85. Osterloch (F 5)**, Kallmünz, Lkr. Regensburg, IIB3b, K: popel. pole, Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Stroh 1975*, 259; *Torbrügge 1979*, 262 – Nr. 65.
- 86. Osterloch (F 86)**, Pathal, Lkr. Neumarkt i. d. Opf., IIB4–5/IIA?, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Stroh 1975*, 199; *1956*, 460 – Ronsolden.
- 87. Pavianfelsen**, Artelshofen, Lkr. Nürnberger Land, IC/IIB3b?, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 25, 116, 197.
- 88. Peterloch (E 7)**, Woppental, Lkr. Amberg-Sulzbach, IB, K1: HaC–HaD, N: keramika (zl.), bronz (náušnice), K2: Ha–středověk?, N: lidské kosti (1 lebka se zhvojenou trepanací). Lit: *Birkner 1917/18*, 44–45; *Brunner 1941*, plán; *Pratje 1956*, 162; *Moser 1968*, 12; *Torbrügge 1979*, 369 – Nr. 282; *Leja 1998*, Anm. 10.
- 89. Petershöhle (A 22)**, (Velden), Lkr. Nürnberger Land, IIB3?, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Hennig 1970*, 157 – Nr. 235; *Eckes 1996*; *Stoll-Tucker 1997*, 43, 197–198 s lit.
- 90. Pfaffenhänghöhle (F 23)**, Adertshausen, Lkr. Neumarkt i. d. Opf., IIB6/5, K1: popel. pole, Ha, N: keramika (zl.), K2: d. br.–LTA (raný středověk?)?, N: paroh, kost (šídlo), bronz (1 zl.), hlína (3 přesleny), zvířecí kosti (dom., lov.). Lit: *Torbrügge 1979*, 285–286; *Vollrath 1959*, 103–109; *Stroh 1957*, 341; *Birkner 1917/18*, 45, 52.
- 91. Philippenloch (C 40)**, Wallersberg, Lkr. Lichtenfels?, IIB2a, K: Ha?, N: keramika (málo zl.). Lit: *Birkner 1917/18*, 22; *Schwarz 1955*, 126.
- 92. Polsterhöhle**, Draisendorf, Lkr. Forchheim, IIB3a (?), K: Ha–latén, N: keramika (mnoho zl.), zvířecí kosti. Lit: *Büttner – Hoffelder – Lindner 1962*.
- 93. Pulverloch**, Draisendorf, Lkr. Forchheim, IIB4b/IIA2?/, K1: HaC, HaD, N: keramika (zl. min. ze 41 nádob + dalších 1374 zl.), K2: HaD–LTA, N: hlína (2 přesleny), kámen ŠÍ (“křesadlo”), K3: Ha–středověk?, N: lidské kosti (zub), zvířecí kosti (dom. aj.). Lit: *Büttner – Hoffelder – Lindner 1962*; *Züchner 1976/77*; *Kaulich 1983*, 258–260.
- 94. Pumperloch (A 17)**, Schmidtstadt, Lkr. Amberg-Sulzbach, IB, K: HaD, N: keramika (zl.), lidské kosti?, zvířecí kosti? Lit: *Torbrügge 1979*, 387 – Nr. 302; *Stoll-Tucker 1997*, 33, 238 s lit.
- 95. Raumbhöhle (D 164)**, Viehhofen, Lkr. Nürnberger Land, IIB3?, NS: Kulturní vrstva s blíže nespecifikovanými nálezy z eneolitu (?), doby bronzové, halštatské a ze středověku. Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 47–48, 188–189 s lit.
- 96. Rohrloch (Großes)** (D 18), Viehhofen, Lkr. Nürnberger Land, IIB3 (?), K: popel. pole, Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 48, 189–191 s lit.; *Erl 1938*, 109.
- 97. Rothensteinhöhlen (C 70)**, Zoggendorf, Lkr. Bamberg, IIB3b, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Hennig 1970*, 152 – Nr. 204; *Mauer 1955*, 174.
- 98. St. Wolfgangshöhlen (Hohlloch)** (F 14–18), Sankt Wolfgang, Lkr. Neumarkt i. d. Opf. **Zigeunerloch** (F 15) IIB4, K: popel. pole, Ha, N: keramika (zl.), ohniště?. **Große Höhle** (F 16) IIB3a, K: popel. pole, N: keramika (zl.). **Kleine Höhle** (F 17) IIB3c, K1: Ha, N: keramika (zl.), K2: neolit–?, N: paroh (opracovaný), lidské kosti (lebky). **Neznámá jeskyně**, K1: Ha, N: kov (spona), K2: doba bronzová–řím?, N: korále, přeslen. Pozn: Jedná se o 4 prostorné jeskyně, 1 výklenek a 1 převis. Lit: *Schlösser 1899*, 31, 42, 61–65; *Weber 1904*, 198; *Birkner 1927*, 97; *Huber 1941*; *Torbrügge 1979*, 323–324; *Herrmann 1976*, 69–70.
- 99. Saugartenhöhle (A 132)**, Sackdilling, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB4a (?), K1: HaB, N: keramika (zl. ze 2 nádob), K2: HaD, N: keramika (celá nádoba s pokličkou + zl. ze 3 nádob). Lit: *Leja 1990*; *Kulthöhlen 1996*, 67, 77–80; *Stoll-Tucker 1997*, 57, 239; *Herrmann 1976*, 39.
- 100. Südliche Saugartenhöhle (A 322)**, Sackdilling, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB4b, K1: popel. pole, N: keramika (zl. ze 2 nádob), K2: Ha, N: keramika (zl. ze 3 nádob), K3: popel. pole–LTA?, N: lidské kosti (z 1 jedince). Lit: *Leja 1992*.
- 101. Schelmen(graben)höhle (Räuberhöhle) (F 22)**, Kleinprüfening, Lkr. Regensburg, IIB3a/IIB4b, K1: popel. pole, N: keramika (zl.), K2: Ha, N: keramika (zl.), bronz?, K3: neolit–středověk?, N: lidské kosti (2 zl.), zvířecí kosti (dom., pes, lov.), kámen (drtidlo), paroh, keramika (cedník?), hlína (přesleny, závaží), železo (zl. nože v parohovém pouzdrú). Lit: *Zittel 1872*; *Hävernich 1951/52*, 238; *Lindner 1961* plány; *Torbrügge 1979*, 333 – Nr. 211.
- 102. Schindelberg-Höhle (H 43)**, Darshofen, Lkr. Neumarkt i. d. Opf., IIB3b /IIA2?/, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Birkner 1926*, 69; *Stroh 1975*, 160.
- 103. Schneiderloch (C 11)**, Streitberg, Lkr. Forchheim, IIB5/IIA2 – s, v, K: HaD, N: keramika (zl.), bronz (náušnice, náramek), lidské kosti? Lit: *Dorn 1922*; *Kaulich – Schaaf 1993*, 77, 79–81.
- 104. Schönsteinhöhle (C 9)**, Neudorf, Lkr. Forchheim, IIA1 – s, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Schwarz 1955*, 70; *Kaulich 1983*, 254; *Kaulich – Schaaf 1993*, 83–94.
- 105. Abri Schräge Wand**, Neudorf, Lkr. Lichtenfels, IIB1, K: popel. pole, N: keramika (zl.), ohniště?, kost (hroty)? Lit: *Naber 1968*.
- 106. Schrödlberghöhle (A 152a)**, Neuensorg, Lkr. Nürnberger Land, IIB3/IIB2 (?), K: Ha, N: keramika (zl.). Lit: *Stoll-Tucker 1997*, 43, 198 s lit.
- 107. Skythenloch (C 50d)**, Freienfels, Lkr. Forchheim, IIB4b/IB?, K: HaD/LTA, N: keramika (zl.), bronz (hrot), uhlíky. Lit: *Brunner et al. 1941*; *Reinecke 1941*; *Schwarz 1955*, 75.
- 108. Spurzlgrou**, Kirchthalmühle, Lkr. Nürnberger Land, IIB2 (?), K1: popel. pole (?), N: keramika (zl.), K2: d. br.–středověk, N: bronz (zl. plechu), zvířecí kosti (zl. – lov. a dom.). Lit: *Hörmann 1929*, 318–319.
- 109. Stachelbeer-Abri**, Aalkorb, Lkr. Bayreuth, IIB1, K: popel. pole, N: keramika (mnoho zl.). Lit: *Stuhlfauth 1956*, 70–71.
- 110. Starenfelshöhle (A 18)**, Neutras, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIB3b, K1: popel. pole, N: keramika (min. ze 150 nádob, část cedníku), bronz (hrot šípů, náramek, plech, drát, spirálka), hlína (přesleny 2?), kámen (palice–perník, zl. valounů), mazanice, kost (šídla)?, K2: HaD, N: keramika (zl.), bronz (náušnice). Lit: *Hörmann 1930*, 90–91; *Vollrath 1959*, 5–22; *Torbrügge 1979*, 388 – Nr. 302a; *Stoll-Tucker 1997*, 27, 241–244 s lit.
- 111. Steinbachhöhle (Appelshöhle) (A 29)**, Steinbach, Lkr. Amberg-Sulzbach, IB – v (typ “cenote”). K: Ha (?), N: keramika (zl.), lidské kosti (min. kolem 30 jedinců). Lit: *Ranke 1890*; *Moser 1968*, 7, 15; *Stroh 1975*, 117/118; *Stoll-Tucker 1997*, 30–31, 119–120, 204 s lit.
- 112. Steinbergschacht (A 25a)**, Rinnenbrunn, Lkr. Amberg-Sulzbach, IB, K: HaD/LTA, N: keramika (zl. ze 7 nádob), lidské kosti (z více jedinců), zvířecí kosti (dom.), paroh. Lit: *Leja 1987*, 46, 61–64; *Stoll-Tucker 1997*, 33–34, 244.
- 113. Stempfermühlhöhle (Hunnenloch) (C 73)**, Behringersmühle, Lkr. Bayreuth, IIB3a–c, K: Ha?, N: keramika (zl.), hlína (přeslen), alabastr (perly a přívěsky), zvířecí kosti (malé zl.). Lit: *Birkner 1930*, 71–72; *Schwarz 1955*, 131; *Stuhlfauth 1956*, 83–84.
- 114. Sternsteinhöhlen**, Sulzbach, Lkr. Amberg-Sulzbach, K: popel. pole, N: keramika (málo zl.). Lit: *Torbrügge 1979*, 390 – Nr. 305; *Stoll-Tucker 1997*, 46, 50–51, 57–58, 116, 239–240, 245–247 s lit.
- 115. Teufelsloch (D 40)**, Neusles, Gde. Lkr. Forchheim, IIB3 (IIA2?), K: popel. pole, HaD, N: keramika (zl., cedník). Lit: *Erl 1953*, 252; *Vollrath 1959*, 113–114; *Hennig 1970*, 152 – Nr. 209.

- 116. Waischenfelder Höhle im Schlossfels** (C 239), Waischenfeld, Lkr. Bayreuth, IIB4–5?, K: popel. pole, N: keramika (zl. mísy). Lit: *Stuhlfauth 1951/52, 274; Schwarz 1955, 85.*
- 117. Waischenfeld-Saugendorf: Flur „Hessenleite“**, Lkr. Bayreuth, IA, K: popel. pole, N: keramika (zl. ze 4 nádob), lidské kosti (z 1 jedince). Lit: *Geyer – LfD. 1995, 112–113.*
- 118. Wildnerloch (Enzendorfer Loch)** (A 128), Enzendorf, Lkr. Nürnberger Land, IIB6a (?), K: popel. pole, Ha, N: keramika (málo zl.). Lit: *Vollrath 1959, 93–98; Stoll-Tucker 1997, 48–49, 198–200 s lit.*
- 119. Windloch** (A 6), Loch, Lkr. Nürnberger Land, IIA1/IB, K1: popel. pole, N: keramika (zl. + celá miniaturní nádobka), K2: Ha, N: keramika (zl.), K3: popel. pole–LTA?, N: keramika (vykuřovadlo), hlína (přeslen, závaží), K4: střed. bronz–středověk?, N: lidské kosti (opálené, ze 3 jedinců). Lit: *Erl 1935, 50–51; Vollrath 1959, 89–92; Stoll-Tucker 1997, 22, 80 ad., 120–121, 200–203 s lit.*
- 120. Windloch** (A 41), Auerbach i. d. Opf., Lkr. Amberg-Sulzbach, IIA1 – v, K1: popel. pole, N: keramika (málo zl.), K2: Ha, N: keramika (zl.), železo (nůž)?, K3: popel. pole–středověk?, N: lidské kosti. Lit: *Vollrath 1959, 65–74; Torbrügge 1979, 267 – Nr. 78; Stoll-Tucker 1997, 35, 252–255 s lit.*
- 121. Windloch (Wiedelloch)** (A 111), Peilstein, Lkr. Amberg-Sulzbach, IIA1 (?), K1: popel. pole, N: keramika (zl. 1 nádoby), bronz (náramek)?, K2: popel. pole–středověk?, N: lidské kosti. Lit: *Torbrügge 1979, 240 – Nr. 24; Stoll-Tucker 1997, 34, 248–249 s lit.*
- 122. (Kürmreuther) Windloch** (A 114), Sperrgebiet Grafenwöhr, Lkr. Neustadt a. d. Waldnaab, IB – s, K1: HaD/LTA, N (Střepová hala): ohniště?, keramika (4 nádoby), lidské kosti (2 dětské kostry), hlína (2 přesleny), železo (náramek?), K2: střed. d. br.–středověk?, N (na dně propasti): kámen (drtidlo), struska, lidské kosti (noha v anatomické poloze), zvířecí kosti (pes). Lit: *Leja 1963; Auer – Plachter 1972; Götz 1972; Torbrügge 1979, 240 – Nr. 24; Kulthöhlen 1996, 33–35, 77; Stoll-Tucker 1997, 34–35, 249–252, 124–125.*
- 123. Witzenhöhle** (C 7), Muggendorf, Lkr. Forchheim, IIB3–IIB5 (IIA?) – s, K: HaD, N: keramika (miska a mnoho zl.), kov (náušnice, jehlice), lidské kosti?, zvířecí kosti? Lit: *Schwarz 1955, 79; Kaulich 1983, 257–258; Kaulich – Schaaf 1993, 37–42.*
- 124. Wolfsberger Höhle unterhalb der Ruine**, Wolfsberg, Lkr. Forchheim, K: popel. pole, N: keramika (zl.). Lit: *Vollrath 1959, 112; Hennig 1970, 153 – Nr. 215.*
- 125. Wolfsberger Felsgrotte**, Wolfsberg, Lkr. Forchheim, III, K: Ha, N: keramika (koflík). Lit: *Meyer – Schmidtnr – Włodarczyk 1984, 19; Leja 1990, 285; Kulthöhlen 1996, 80.*
- 126. Zahnloch** (B 21), Steifling, Lkr. Bayreuth, IIB3a, K: Ha, N: keramika (málo zl.). Lit: *Schwarz 1955, 136.*
- 127. Zoolithenhöhle** (D 109), Burggailenreuth, Lkr. Forchheim, IIA1, K1: popel. pole, Ha, N: keramika (mnoho zl.), K2: popel. pole–latén?, N: lidské kosti (i zl.). Lit: *Moser 1969, 6; Geyer – Moser – Walter 1970, 90, 92–94; Auer 1982, 223 – Nr. 4; Kaulich 1983, 254; Kaulich – Schaaf 1993, 16–17, 24.*
- 128. Zwergloch (Kleine Teufelhöhle)** (D 148), Pottenstein, Lkr. Forchheim, IIB6a, K1: Ha (?), N: keramika (zl.), hlína (přeslen), K2: Ha/LT “a mladší?”, N: kúlové jamky (3), zvířecí kosti (dom.). Lit: *Ranke 1879, 201–210; Stuhlfauth 1938a, 106; Brunner 1951 (plán); Züchner 1990, 208–209.*

6.11. Rakousko (Waldviertel, Weinviertel)

- Katzloch** (6847/1), Michelstetten, Niederösterreich, IIB3 (?), NS: Nálezy keramických zlomků kult. popel. polí, mazanice a strusky pouze mimo jeskyni v jejím blízkém okolí i na protějším svahu údolí. Lit: *Schöfmann 1975, 97; Hartmann 1982, 315 s lit.*
- Schusterlucke (Tamerushöhle)** (6845/12), Els?, Niederösterreich, IIB3, K: d. br.–Ha?, N: bronz (hrot), železo (hroty)? Lit: *Hartmann 1985, 347–349 s lit.*

6.12. Polsko (Slezsko)

- u Rzędkowic**, Rzędkowice, vojv. Katowice/Częstochowa, IIB6, K: luž. (HaD), N: keramika (zl.), bronz (4 hroty), kost (4 hroty). Lit: *Chmielewska 1956.*

Zusammenfassung

1. Einleitung

Die Tradition archäologischer Ausgrabungen von Höhlen reicht in Mähren in die zweite Hälfte des 19. Jhdts. (Mährischer Karst) und in Böhmen an den Beginn des 20. Jhdts. (Böhmisches Karst, Sandsteinregionen des Böhmisches Paradieses) zurück. In Mähren konzentrierte sich das Fachinteresse vor allem auf die ältere – paläolithische – Besiedlung, während den postmesolithischen Funden nur marginale Aufmerksamkeit geschenkt wurde. Der größte Teil dieser Funde ist bisher unbearbeitet und unveröffentlicht. Die Höhlen des Böhmisches Karsts wurden vor allem im Lauf der ersten Hälfte des 20. Jhdts. untersucht (*Sklenář – Matoušek 1994*). Seit den neunziger Jahren des 20. Jhdts. läuft eine systematische Untersuchung der Sandstein-Felsüberhänge und Höhlen in Nord- und Nordostböhmen (P. Jenč, V. Peša, J. Svoboda), die bislang nur teilweise veröffentlicht ist (*Svoboda /ed./ 2003*). Mit weitreichenderen Überlegungen über die postmesolithische Nutzung der Karsthöhlen beschäftigte sich in der böhmischen Archäologie nur Václav Matoušek (*Matoušek 1992; 1993; 1993a; 1996; 1997a; 1999; 2001; Matoušek – Peša 1998*), der von einigen veröffentlichten Höhlenregionen mit beschränkter Zahl an Fundstätten ausging (Böhmisches Karst, Thüringen, Ith (in Niedersachsen), Steiermark, Krakauer Gegend). Die vorliegende Arbeit richtete die Hauptaufmerksamkeit auf das ausgedehnteste mitteleuropäische Karstgebiet, die Fränkische Alb in Bayern, und vergleicht die dortige Fundsituation aus fast 130 Höhlen mit den übrigen Regionen.

2. Typologie speläoarchäologischer Fundstätten

Im Laufe der Vergangenheit vom Menschen genutzte Felshöhlen gehören zu den wandelbarsten Typen archäologischer Fundstätten. Ihre unterschiedliche Gestalt (Morphologie), die klimatischen Bedingungen (Speläoklima) und in vielen Fällen auch die spezifische Wirkung auf die menschliche Psyche – ob nun subjektiv oder in tieferen dunklen Räumen objektiv (die sog. sensorische Deprivation) – spielten wahrscheinlich bei der Wahl einer entsprechenden Örtlichkeit durch den Menschen und bei der Art ihrer Nutzung eine Rolle. Die Örtlichkeiten bieten drei unterschiedliche Beurteilungsniveaus, die in der Praxis allerdings funktionell miteinander verfließen können: 1) Die Höhle als Naturobjekt ermöglicht eine Klassifizierung nach der Morphologie der unterirdischen Räume bzw. nach dem klimatischen Regime (statisch, dynamisch) oder der Lage im Gelände (Erhöhung, Ausrichtung des Eingangs usw.). 2) Die Höhle als archäologisches Objekt erlaubt eine Klassifizierung nach dem Charakter der Fundsituation (Siedlung, Begräbnisstätte, Kultstätte usw.) oder nach der natürlichen Charakteristik und den sich daraus ergebenden Nutzungsmöglichkeiten (Lage versteckt und schwer zugänglich = Refugium, Schacht = Kultstätte usw.). 3) Eine Höhle als Naturobjekt mit spezifischer Wirkung auf die menschliche Psyche ermöglicht eine Unterscheidung von Lokalitäten mit und ohne Tageslicht, von kleinen Räumen und im Gegensatz dazu ausgedehnten Höhlensystemen, wo die konstante Temperatur und eine Umgebung ohne jegliche Sinnesreize (Dunkelheit, Stille) bei längerem Aufenthalt veränderte Wahrnehmungszustände hervorruft, oder z. B. eine Differenzierung nach der Zugänglichkeit für den Menschen (Schachten, undurchlässige Spalten).

Eine archäologische Klassifizierung von Höhlen in ausgewählten Regionen versuchten in den 80-er Jahren D. Walter (1985) und M. Geschwinde (1988), deren typologisches Schema erst auf Grund der Ergebnisse aus der Bearbeitung der Fundstätten entstand und daher Bestandteil ihrer Interpretation ist. Eine andere Zugangsweise, und zwar die Schaffung einer Höhlentypologie

noch vor der eigentlichen Bearbeitung und Auswertung der Funde, wählten B. Stoll-Tucker (1997) und unabhängig von ihr der Verfasser für den tschechischen Karst (Peša 1997). Der Typologievorschlag versucht, die drei oben erwähnten Untersuchungskategorien der Fundstätten zu integrieren: den natürlich-morphologischen, den archäologisch-funktionellen und den natürlich-soziokulturellen (Abb. 3): Gruppe **I** – vertikale Höhlen: Räumlichkeiten mit einer Neigung von mehr als 45°: **IA** – am Boden abgeschlossene Schacht; **IB** – am Boden oder an den Wänden der Schacht Eingang zu anderen unterirdischen Räumen; **IC** – enge, für den Menschen undurchdringliche Felsklüfte. Gruppe **II** – horizontale Höhlen mit ausreichender Höhe für die Bewegung eines Menschen: **IIA** – gehen sichtbar weiter in unterirdische Räumlichkeiten, die für den Menschen schwer zugänglich (**IIA1** – Schächten) oder völlig unzugänglich sind (**IIA2** – Höhlenfluss, Siphon, Spalten mit Luftzirkulation usw.). Diese Phänomene konnten die Wahrnehmung des zeitlichen Besuchers und damit auch sein Verhalten an dieser Örtlichkeit beeinflussen. Die übrigen Höhlen (**IIB**) unterteile ich nach solchen mit Eingang in unterschiedlichen Teilen (**IIB6**) und nach Höhlen mit einem Eingang (bzw. parallelen Eingängen) in der Gestalt von Felsdach/Abri (**IIB1**), Halbhöhle (**IIB2**), tunnelförmige (**IIB3a**) oder gangartige (**IIB3b**) bzw. verzweigte (**IIB3c**) Hallenhöhle (**IIB4**) oder Höhle mit mehreren Hallen (**IIB5**) haben können. Gruppe **III** – horizontale Höhle, die in keinem Teil den aufrechten Gang eines urzeitlichen Menschen ermöglicht, d. h. niedriger als 160 cm ist. Gruppe **IV** – angesichts späterer Modifikationen verlor die Höhle ihre ursprüngliche Gestalt und Unterteilung. Die gezeigte Typologie schließt im Bedarfsfall eine Kombination der einzelnen Gruppen und Untergruppen nicht aus. Eine ergänzende Information stellt die Existenz einer Wasserquelle direkt in der Höhle dar (=), auffallende Sinterverzerrungen (v) und das Felsentor-Phänomen (r).

3. Höhlenregionen

Das Kapitel fasst die archäologischen Erkenntnisse zu den einzelnen Gebieten mit Höhlenvorkommen und zu allen wichtigeren Fundstätten zusammen – Böhmischer Karst (3.1), Mährischer Karst (3.2), übrige Karstgebiete in Mähren (3.3), Böhmisches Paradies (3.4), Umgebung von Česká Lípa (3.5), Elbsandsteingebirge (3.6), übrige Fundstätten in Böhmen (3.7), Thüringen (3.8), Kyffhäuser und Mitteldeutschland (3.9), Fränkische Alb (3.10), Niederösterreich – Weinviertel und Waldviertel (3.11). Die Höhlen in den Gebieten 3.4, 3.5, 3.6 und teilweise 3.7 liegen in Nicht-Karstgesteinen, und zwar überwiegend in Sandstein.

4. Diskussion über die Funktion der Höhlen

4.1. Die Höhle als Bestandteil eines Siedlungsnetzes

4.1.1. Die Höhlen im Rahmen der Siedlungsstrukturen

Einige besser erforschte Gegenden beweisen eine enge räumliche Bindung zwischen einer Siedlung oder einem Burgstall auf der einen Seite und Höhlen oder Felsüberhängen auf der anderen. Im Böhmischem Paradies ist das Gemeindegebiet von Branžež – Srbsko ein solches Beispiel. Unter dem unauffälligen Überhang Malá latrina (= Kleine Latrine) war offenbar aus rituellen Gründen ein Gefäß aus der Lausitzer Kultur abgelegt, und auch auf der auffallenden Felsdominante Sokolka kann man Kultaktivitäten aus derselben Periode nicht ausschließen. Eine Siedlungsstruktur wird von drei Fundstellentypen gebildet: 1) kleine Ansiedlung (bzw. Gehöft), 2) in ihrer näheren oder weiteren Umgebung Überhänge mit gelegentlichen Aktivitäten, die man in den meisten Fällen angesichts ihrer leichten Zugänglichkeit am Übergang vom Fels zur offenen Landschaft nicht für ein Refugium halten kann, 3) Stätten wahrscheinlicher ritueller Aktivitäten. Die Entfernungen zwischen den einzelnen Örtlichkeiten bewegen sich zwischen 0,3 und 2 km. Einen anderen Typ einer Mikroregion kann man im benachbarten Gebiet des Mužský-Berges erkennen, dessen Zentrum vom polykulturellen Burgstall Hrada gebildet wird. Am Fuß der Felsen befinden sich zeitlich entsprechende Urnenfelder und wiederum höchstens 2 km vom Burgstall entfernt liegen die beiden Höhlen Portál (= Portal) und Sklep (= Keller) sowie eine Reihe von Felsüberhängen. Eine Vorstellung von der Siedlungsstruktur

und der Nutzung des heute bewaldeten Felsengeländes im Böhmischem Paradies wird dadurch erschwert, dass die Sandsteinplateaus oberhalb der Täler mindestens bis zum Ende der Bronzezeit von fruchtbarem Lössboden bedeckt waren. Damit läge ein Teil der Überhänge unmittelbar unter den Wirtschaftsflächen und eventuellen dörflichen Siedlungen auf den Plateaus, von denen die Erosion mittlerweile einen Großteil des Bodens entfernt hat (Jenč – Peša 2000; Datel 2006).

Auch im Böhmischem Karst verdichten Höhlen das bestehende Netz aus Siedlungen, Burgställen und Gräberfeldern. Die Entfernung dieser Örtlichkeiten voneinander liegt zwischen 2 und 5 km, und die Entfernung der Höhlen zu den nächstliegenden Fundstellen überschreitet 2 km nicht (Literatur ad 3.1). Weitere Beispiele finden wir in Südböhmen im Katastergebiet Pisek-Hradiště (Überhang mit zwei Bronzearmreifen HaA2/HaB1, Siedlungs- und Grabfunde und nahe gelegener Burgstall, alles aus der jüngeren Bronzezeit – Fröhlich 1997, 37–40; 1998a), in der Umgebung von Kinding/Ibling im mittleren Altmühltal (Meixner – Rieder – Schaich 1996, Abb. 63) oder auf der Fränkischen Alb (Osterloch E 8 und Gottesbergerhöhle – Torbrügge 1979, Taf. 177: 2, 178: 3; Höhle von Loch – Leja 1999).

4.1.2. Höhlen und Burgställe

Eine auffallende Erscheinung ist die enge räumliche Bindung zwischen Höhle und Burgstall, und das praktisch in allen Gebieten. Im Böhmischem Karst wurden in der Hallstattzeit vor allem die Höhlen in unmittelbarer Nähe und direkt auf dem Areal des Burgstalls Kotýz genutzt (Peša – Slabina 1997). Im Böhmischem Paradies bildet der Burgstall Čertova ruka (= Teufelshand) (Filip 1947, 218–230) ein solches Beispiel, im Elbsandstein der Burgstall Pfaffenstein (Neugebauer 1986) und im Zittauer Gebirge offenbar der Burgstall Oybin (Coblentz 1984; 1988a). Eine bemerkenswerte Örtlichkeit ist der Burgstall Houbirg auf der Fränkischen Alb, wo ein eigenständiger Wall vom befestigten Areal aus bis zur Hohler-Fels-Höhle läuft (Hörmann 1913; Uenze 1982). In der Umgebung von Burggailenreuth in der Fränkischen Schweiz befindet sich der Burgstall Schloßberg, an dessen Hang die Heinrichsgrotte (Stuhlfauth 1938; 1951) und in 500 bzw. 800 m Entfernung die zwei schachtartigen Höhlen Esperhöhle (Graf – Rivera 1997) und Zoolithenhöhle (Geyer – Moser – Walter 1970) liegen – beide mit Funden von Bronzeschmuckgegeständen und zahlreichen Menschenknochen. Weitere Beispiele gibt es aus der Slowakei: die Rémová-Höhle mit einer Bronzenadel im Burgstall Plešovica bei Blatnica (Bez. Martin) (Bárta 1975, 18; Droppa 1976, 39–40), die Liskovská-Höhle mit Teilen von Bronzegegenständen und undatierten Menschenknochen unterhalb des Burgstalls Mních in Liptov (Bárta 1955) oder die Pseudokarsthöhlen an den Hängen der Pohanský hrad (= Heidenburg) im Cerovská Bergland in der Südslowakei. Eine ungewöhnliche Situation wird vom Burgstall Gleitsch in Thüringen genannt, wo auf den Gipfel und vor allem unter dem Felstor "Teufelsbrücke" eine große Menge Schlacken gefunden wurde, die auf eine spezifische Bedeutung dieser Stelle innerhalb des Burgstalls hinweisen könnte (Walter 1985, 51–53).

Es ist wahrscheinlich, dass eine Höhle in vielen Fällen einen spezifischen Platz innerhalb des Burgstalls oder seiner allernächsten Umgebung darstellte. Darauf weist das erhöhte Vorkommen von Bronzegegenständen oder ihrer Bruchstücke, evtl. auch von Menschenknochen, hin. Vermutlich kam es auch auf den Charakter der Höhlenräume an. Unter oben angeführten Fundstellen sind eher wenig geräumige (enge, abschüssige) oder aus anderen Gründen zur Nutzung ungeeignete Höhlen (Schächten, Labyrinth), die angesichts der unmittelbaren Nähe einer Ansiedlung schwerlich auch die Funktion eines Fluchtortes erfüllen konnten. Einer näheren Aufklärung der gegenseitigen Beziehungen steht in der Regel der nicht ausreichende Forschungsstand der Burgställe bzw. der Höhlen im Wege.

4.2. Die Höhle als Kultstätte

Als Örtlichkeiten mit nicht profaner Bedeutung werden von deutschen Autoren übereinstimmend einerseits enge Klufthöhlen und andererseits vertikale Höhlen/Schachthöhlen bezeichnet, die

menschliche Überreste und Metallgegenstände enthalten (z. B. Stroh 1975, 30–31; Schauer 1981; Kaulich 1986, 19; Stoll-Tucker 1997). D. Reisenhauer (1977, 102), B. Stoll-Tucker (1997) und F. Leja (im Druck) reflektierten über eine eventuelle profane Nutzung einiger Schachthöhlen mit menschlichen Knochenfunden. Das gilt vor allem für Fundstellen mit vereinzelt und nicht stratifizierten Funden, wie Beispiele aus eine Höhlenschacht in der Slowakei mit Tier- oder Menschenskeletten bestätigen (Erdős 1984, 195; Droppa 1957, 114). Einige vereinzelt menschliche Überreste können auch mit Straftaten verbunden sein (z. B. Moser 1977; Geschwinde 1988, 120). Der Kleebergsschacht und die Esperhöhle (Leja 1987; Graf – Rivera 1997) deuten an, dass nur Teile menschlicher Skelette, die manchmal noch im anatomischen Verband erhalten waren, in die Schacht geworfen worden waren. Die Nutzung unvollständiger Gefäße wird außer vom Kleebergsschacht auch von der Saugartenhöhle (Leja 1990) belegt. Archäologische Funde vom Boden der Schachthöhlen werden oft von einer auffallenden Menge Steine begleitet, von denen einige nicht natürlich an dieser Örtlichkeit vorkommen und als Bestandteil der Rituale interpretiert werden (Moser 1968; 1969; Maier 1977; Leja 1987). Zu den Kulthöhlen auf der Fränkischen Alb werden auch das Kleine Bauernloch, die Lupberghöhle bzw. die Höhle im Loch gezählt (Leja 1999; im Druck; Stoll-Tucker 1997). Es handelt sich um zur Besiedlung ungünstige Räumlichkeiten mit ungewöhnlichen Fundumständen. Im Fall der Lupberghöhle mit einem außerordentlich reichen Keramikkomplex ist ein größerer Stalagmit erwähnenswert, der von einem mit Sinter gekitteten Steinkreis umgeben ist, was auf spezifische Aktivitäten in der Höhle deutet (Moser – Übelacker 1977; Stoll-Tucker 1997). Auffallende Stalagmiten phalloider Gestalt waren Bestandteil einiger Höhlen-tempel im Mittelmeerraum – z. B. die Höhle bei Nakovane in Kroatien (Forenbauer – Kaiser – Kirgits 2000). Die oben erwähnten Erkenntnisse deutscher Autoren werden auch von der vom Autor vorgelegten Analyse fränkischer Höhlen bestätigt (siehe 3.10). Diese zeigt, dass die Funde menschlicher Knochen, von Metallgegenständen (mit einer absoluten Überzahl an Schmuck und Trachtbestandteilen), aber auch von Spinnwirteln (cf. Kulthöhlen 1996, 83–84; Torbrügge 1979, 62–63) überwiegend an Höhlen gebunden sind, die zu geläufigen Siedlungstätigkeiten ungeeignet sind. Das Fundspektrum in geräumigen, hellen Höhlen und unter Überhängen ist dagegen gewöhnlich arm und beschränkt sich auf Keramikscherben und Tierknochen. Bisher unterschätzte Funde stellen Haustierknochen (besonders junger Tiere) dar, die eine Kult- bzw. ungewöhnliche Tätigkeit belegen können – z. B. Höhlen im Kyffhäuser (Kulthöhlen 1996, 85–87; Reisenhauer 1977; Teichert 1985; Stoll-Tucker 1997).

Einen besonderen Typ bilden die Kulthöhlen mit vereinzelt Funden vollständiger Gefäße. Sie tauchen in verschiedenen Perioden der landwirtschaftlichen Urzeit in unterschiedlichen Gebieten auf: im Karst der Fränkischen Alb und im Sandstein-Pseudokarst des Elbsandsteingebirges (Kulthöhlen 1996, 77–82), in Sandsteingebieten Nordböhmens (Jungneolithikum – Svoboda /ed./ 2003, 98, 315; Spätneolithikum/Frühbronzezeit – Peša 2001) oder des Böhmisches Paradieses (Lausitzer Kultur – siehe 3.4, Abb. 15). Auffallend ist die Konzentration im Elbcanyon zwischen Děčín und Pirna, die eventuell mit uralzeitlichen Verkehrswegen zusammenhängt (Simon – Hauswald 1995) bzw. mit einem erhöhten Bedarf, in diesem für die Schifffahrt anspruchsvollen Abschnitt Opfergaben zu hinterlegen (das neueste Depot aus der Völkerwanderungszeit: Jirk – Peša – Jenč im Druck).

Ein ungewöhnlicher und reichhaltiger Fundkomplex kommt auch aus einigen Höhlen im Slowakischen Karst. Die Silická Iadnica (Silická Eishöhle) mit einem Höhlenfluss bietet u. a. eine Sammlung an Bronzegegenständen, beinerne Pferdegeschirr-Teile und Überreste von Pfostenobjekten oder Feuerstellen mit Menschenknochen unklaren Alters (Romsauer 1996). Über eine kultische Nutzung kann man bei der Velká Jasovská-Höhle auf Grund der vollständigen oder rekonstruierbaren Gefäße einschließlich deren Miniaturformen, eines durchbohrten Bärenzahns, der Spinnwirtel und eines kleinen Tonrads (von einem Wagen?) nachdenken. Etwa 12 Bronzegegenstände erwecken den Eindruck eines verschleppten Depots (Bárta 1978). Von den weiteren Karstgebieten der Slowakei kann man die Liskovská-Höhle mit Bronze-

funden (Bárta 1955) oder die Netopierská-Höhle (Bárta – Pieta 1988) angeben. Die Funde in den Höhlen des Slowakischen Karsts werden in die Stufe HaB/HaC der Kyjatzitzer Kultur und in die Späthallstattzeit (Romsauer 1996) datiert. Aus den Schächten Majda-Hrašková, Babská díra und Pod Veterníkom stammen außer Menschenknochen und Keramikscherben äußerst bemerkenswerte Funde – unfertige Gesichtsmasken aus Menschen- und Hirschschädeln (Bárta 1958; Vlček – Kukla 1959; Bárta – Vlček 1990).

In vereinzelt Fällen sind Fundumstände und Fundmenge so ungewöhnlich, dass sie den Eindruck einer überregionalen Bedeutung der Örtlichkeit oder außerordentlicher Umstände der Fundniederlegung erwecken. Zu ihnen gehört die Yčí skála (= Stierfels)-Höhle in Mähren, Höhlen im Kyffhäuser, Jama II na Prevalu (= Fliegenhöhle) in Slowenien oder die Grotte de Han in Belgien (Parzinger – Nekvasil – Barth 1995; Behm-Blancke 1958, 164–165; Leben 1974, 247; 1978, 16; Warmenbol 1996).

Einige der Höhlen mit Funden von Kultcharakter konnten angesichts der Morphologie der Höhlenräume keine Stätten ritueller Zeremonien sein. Diese fanden entweder in unmittelbarer Nähe der Höhle (Bacín im Böhmisches Karst – Matoušek 2001; 2002; und Kyffhäuser) oder an einem anderen entfernteren Ort (Brunnerschacht, Kleebergsschacht?) statt. Meistens kann man diese Frage jedoch nicht sicher beantworten, da der Raum über den Höhlen gewöhnlich von erhöhter Erosion und die Stellen am Fuß der Hänge dagegen von erhöhter Akkumulation betroffen sind.

4.3. Die Höhle als Begräbnisstätte

Die Frage der Existenz von Begräbnishöhlen in Mitteleuropa ist schon oft diskutiert worden, ohne dass eine übereinstimmende Meinung erzielt wurde (Vollrath 1967; Schauer 1981; Peter-Röcher 1994). Als Argument gegen eine Interpretation der Befunde aus Opferschächten als Überreste von Begräbnissen wird die Torsohaftigkeit der Menschenskelette betrachtet, obwohl sie zumindest teilweise in anatomischer Stellung erhalten geblieben sind (Leja 1987; Schaf – Rivera 1997). Die Interpretation menschlicher Knochen in Höhlen stößt auf viele Probleme. Außer einigen sorgfältig erforschten Opferschächten in Bayern steht keine räumliche oder stratigraphische Analyse menschlicher Knochen zur Verfügung, und darum kann man ihr Alter und ihre Relation zu den übrigen Funden nicht überprüfen. Die Ergebnisse der Datierung älterer Menschenknochen-Funde durch die Radiokarbon-Methode zeigen die Notwendigkeit einer Revision des erhaltenen anthropologischen Materials (vgl. Kulthöhlen 1996, 18; Terberger et al. 2003; Svoboda et al. 2004; Chamberlain 1996).

Ein auffallendes Phänomen sind Kinderbestattungen in Höhleneingängen oder dicht vor Höhlen. Im südlichen Teil des Mährischen Karsts werden sie von vier Örtlichkeiten beschrieben, alleamt unauffällige kleine Höhlen: aus dem Äneolithikum in einer Höhle im Kamenný žlíbek (Valoch 2002), aus der Aunjetitzer Kultur in der Hadí- und Kůlnička-Höhle (Stuchlík 1981) und aus der Hügelgräberkultur im Naproti Výtoku-Loch (Schirmeisen 1929; Stuchlík 1981). Ähnliche Funde gibt es auch aus Deutschland: eine Kinderbestattung im Kontext mit Keramik der Jungbronze- oder Hallstattzeit im Abri Fuchskirche in Thüringen (Walter 1985), aus der Urnenfelderkultur unter dem Eingang zur Höhle in der Breit in Oberfranken (Stuhlfauth 1951), aus der Frühlatènezeit vor dem Eingang zur Stempfermühlhöhle in Mittelfranken (Stuhlfauth 1956) und ohne genauere Datierung (Hochmittelalter?) aus der Kirchthalmühlhöhle (Hörmann 1929). Die revidierte Bearbeitung der Bestattung in der Kůlnička-Höhle eröffnet eine Diskussion über die primäre oder sekundäre Grablegung verstorbener Kinder (Nývtlová-Fišáková – Kuželka 2002). Interessant ist, dass diese Bestattungen in den meisten Fällen in kurzen gangartigen Höhlen oder unauffälligen kleinen Felshöhlungen erfolgt sind. Davon unterscheidet sich nur das Windloch (A 114) bei Kürmreuth mit zwei Kinderbestattungen aus der Frühlatènezeit (Auer – Plachter 1972).

Außer den erwähnten Kinderbestattungen ermöglichen nur wenige Fundorte eine Diskussion über die Verbindung menschlicher Überreste mit Begräbnishöhlen, darum wird die Aufmerk-

samkeit auch auf entferntere Regionen Europas gerichtet. Eine ungewöhnliche Örtlichkeit ist die Lichtensteinhöhle in Mitteldeutschland, die angesichts der extrem engen und niedrigen Durchlässe zwischen den einzelnen Hallen trotz des Begräbnischarakters der Befunde als Kulthöhle betrachtet wird (Maier – Linke 1985; Flindt 1996; 1997; Busch – Capelle – Laux 2000, 60–65; vgl. auch die Höhle von Loch in der Oberpfalz – Leja 1999). Die Begräbnishöhle Bezdanjača in Kroatien war durch einen Eingangsschacht zugänglich. Im vorderen Abschnitt des Ganges befanden sich drei Kultstätten, und nach einem engen Durchlass begann 80 m vom Eingang entfernt die eigentliche Begräbnisstätte: Hier lagen 47 Skelettbestattungen mit Beigaben an der Oberfläche, und am Ende der Höhle war der Gang von einigen Sammelbestattungen ohne Beigaben abgeschlossen (Drechsler-Bižić 1979–80). Die Grotte des Duffaits in Westfrankreich gehört zu den kleineren Höhlengrabstätten. In den engen Gängen des ausgedehnten Höhlensystems fanden sich neun Bestattungspplätze mit mehr als 30 Personen. Außerhalb der Gräberfläche wurden weitere Agglomerationen von Gegenständen und eine Feuerstelle gefunden (Gomez 1973). Die Cova d'es Carritz im Mittelmeerraum (Menorca) repräsentiert zwei Höhlen, in deren Vorderteil mehr als 120 Personen bestattet waren. Spuren menschlicher Aktivitäten befanden sich bis zu einer Entfernung von 170 m vom Eingang, wo in einem Seitengang eine verdeckte Grube mit Ritualgegenständen entdeckt wurde. Die Höhleneingänge waren ursprünglich von einer Zyklopenmauer verschlossen (Whitehouse 1997–98). Künstlich mit Steinen versperrte Eingänge hatte auch die Chvalovská-Höhle in der Südslowakei, deren Erforschung jedoch bereits im 19. Jhd. durchgeführt wurde und keine näheren Schlussfolgerungen mehr ermöglicht. Den zahlreichen menschlichen Knochenfunden nach wird sie als Höhlengrabstätte der Piliner Kultur der Jungbronzezeit betrachtet (Bárta 1955).

Die angeführten Beispiele ähnlicher Örtlichkeiten ermöglichen die Erstellung eines hypothetischen Modells einer Begräbnishöhle. Es handelt sich in der Regel um eine tiefe, geräumige Höhle, die eine längerfristige Deponierung Verstorbener ermöglicht. Deren Überreste werden zusammen mit den Beigaben lose (bzw. in Särgen) auf der Oberfläche beigesetzt, bei engeren Gängen eher entlang der Wände. Nachdem die Fläche ausgefüllt ist, werden die älteren Bestattungen beiseite geschafft und weitere Verstorbene an ihrer Stelle beigesetzt. Während also die älteren Überreste teilweise oder völlig disloziert sind, bleiben die letzten Bestattungen ohne Beschädigung erhalten. Bestandteil einer Bestattungshöhle sind gewöhnlich besondere Räumlichkeiten, die außerhalb der Gräberfläche liegen und wahrscheinlich mit den Begräbnisritualen zusammenhängen. Der Eingang zur Höhle wurde in der Regel verschlossen. Zwischen der letzten Bestattung und der archäologischen Erforschung konnte das Interieur der Höhle mit der Fundsituation viele Veränderungen durchmachen. Oft führten natürliche Faktoren zur erneuten Öffnung des Eingangs (z. B. Überschwemmungen: Levakova jama – Guštin 1976; lokaler Deckeneinsturz oder Freilegung des verstopften Schlots: Lupberghöhle; Tiere, die die Höhle als Bau verwenden usw.). Danach begann die erneute Auffüllung der Höhle mit Sedimenten, welche die Oberflächenfunde zudeckten. Die von der Neigung des Höhlenbodens abhängige Geschwindigkeit der Ablagerung konnte die Lage der Bestattungen und der Funde grundlegend verändern. Die kaputten Höhleneingänge entgingen letztlich nicht der Aufmerksamkeit des Menschen, der durch seine Anwesenheit am rasantesten in ältere archäologische Situationen eingriff (für die Neuzeit: Peša 2002). Eine Überprüfung dieser Modellvorstellung scheitert bei der Mehrzahl der heute bekannten Höhlen vor allem an der unvollständigen Dokumentation der menschlichen Überreste und an deren unklarem Alter. Durch die lange dauernden menschlichen Eingriffe in diesen Höhlen – oft bereits seit dem Mittelalter – könnten die vorausgesetzten Bestattungen stark gestört sein.

Die Diskussion über die Bedeutung der Bronzegegenstände, die größtenteils der Ausstattung von Gräberfeldern entsprechen und sich aus Verzierungen und Trachtbestandteilen zusammensetzen (vgl. Grotte de Han – Warmenbol 1999 oder die Höhlen der Fränkischen Alb – Stoll-Tucker 1997) stellt eine eigenständige Problematik dar. Auch das anthropologische Material aus den

Höhlen der mittleren Fränkischen Alb deutet eine Zusammensetzung und ein Alter der Population an, die jener in gewöhnlichen Begräbnisstätten ähnlich ist, und das sowohl bei den Schachthöhlen als auch bei den angenommenen Bestattungshöhlen (Stoll-Tucker 1997). Die Frage der primären oder sekundären Bestattung in Höhlen ist bisher wenig diskutiert worden (Peter-Röcher 1994). Von älteren Autoren wird die Sekundärbestattung gewöhnlich angezweifelt (zuerst Pratje 1956 u. a.), aber zu Gunsten dieser Bestattungsweise sprechen z. B. menschliche Knochen in den Kyffhäuser-Höhlen, die zahlreiche Schnitt- und Hiebsspuren tragen und aus den gleichen Fundumständen stammen wie eine Schnur aus Menschenhaaren und viele Gegenstände aus organischen Materialien. Auf der mittleren Fränkischen Alb tauchen Spuren von Manipulationen vorwiegend bei Knochen aus Schachten auf (Stoll-Tucker 1997).

Brandgräber treten lediglich in Ausnahmefällen bei einigen Pseudokarsthöhlen auf dem Gebiet der Lausitzer Urnenfelderkultur auf. Die Forschungen sind jedoch älteren Datums, und die Fundumstände ermöglichen meist keine zuverlässigen Schlussfolgerungen (Prachovské Felsen im Böhmischem Paradies – Turek 1946, Umgebung von Oybin im Zittauer Gebirge – Coblenz 1984, 95–96; Wilisch 1902; Totenstein bei Görlitz – Gandert 1936; Buck 1979, 103).

4.4. Andere Höhlenfunktionen

4.4.1. Platz zur Einlagerung eines Depots

In weniger als zehn Fällen ist die Deponierung von Bronzegegenständen aus der Spätbronzezeit in einer Höhle anhand der Fundumstände gesichert. Zu den größeren Depots gehören 16 Bruchstücke überwiegend von Sicheln aus einer Höhle bei Kallmünz in der Oberpfalz (Schauer 1981; Torbrügge 1959) und ein Depot von 31 Gegenständen aus Černotín, die unter unklaren Umständen gefunden wurden (Salaš 2005). Weitere Depots stammen aus Spalten bei Unterirading unweit von Regensburg (Torbrügge 1959) und bei Dubičná in Nordböhmen (Weinzierl 1901). Ein kleines Depot von Bronzegegenständen wurde in einem Gefäß in der Šipka-Höhle in Mähren im Kontext einer Kulturschicht entdeckt. Die Veröffentlichungen erlauben keine Beantwortung der Frage, ob die Depots als zeitweilige Versteckfunde oder als Motivgaben niedergelegt wurden. Im zweiten Fall würden sie in die Kategorie der Kulthöhlen gehören. Auch Komplexe von Bronzegegenständen, die durch Einwirkung postdepositorärer Prozesse verschleppt wurden, könnten ursprünglich ein Depot dargestellt haben (in Mähren Čertova díra [= Teufelsloch/?]). Andere Depots könnten bei späteren Besuchen entwendet worden sein (vgl. Grotte des Duffaits – Gomez 1973).

4.4.2. Produktionsstätte

Belege für eine Produktion in einer Höhle sind in der Bronze- und Hallstattzeit nirgendwo eindeutig nachgewiesen. In Betracht kommen das Büttnerloch in der Fränkischen Schweiz mit einer Kulturschicht, die mit Kohle und Eisenschlacke durchsetzt, jedoch nicht zuverlässig datiert ist (Kulthöhlen 1996, 97), die Felsbrücke „Teufelsbrücke“ mit einer größeren Schlackenmenge im Burgstall Gleitsch (Walter 1985) und die Fajka-Höhle im Slowakischen Karst, in der eine Grube mit Feuerstelle, zwei Eisenäxte, eine Schlacke und eine Lupe gefunden wurden (Miroššayová 1987; Bárta 1978). Andere Fundorte – z. B. die Starenfelshöhle (Kulthöhlen 1996, 97) oder die Býčí skála-Höhle (Parzinger – Nekvasil – Barth 1995) entsprechen hingegen nicht der Vorstellung eines Arbeitsplatzes, der eine Kulturschicht mit Objekten und verlorenen oder kaputten Gegenständen enthält.

4.4.3. Versteck für Menschen und Tiere

Kurzfristige Aktivitäten, bei denen man eine begrenzte Abfallproduktion voraussetzen kann, lassen sich archäologisch nur schwer nachweisen. Bei wiederholten Besuchen eines Platzes kommt es in der Oberflächenschicht zu einer chronologischen Vermischung der Überreste, was sowohl die gegenwärtige Nutzung tschechischer Höhlen (Tramping) als auch ethnoarchäologische Beobachtungen in außereuropäischen Gebieten (Solecki

1971; Gorecki 1991) belegen. Die Charakterisierung einer Höhle als Versteck für Menschen bewegt sich darum fast immer auf einer hypothetischen Ebene. Z. B. bezweifelt A. Stroh (1975; vgl. Walter 1985; Oliva 1995) eine solche Höhlennutzung im Fall einer größeren Fundmenge. Eine Ausnahme ist die Südliche Kupferberghöhle in der Oberpfalz, wo die Fundsituation aus der Frühbronzezeit die Möglichkeit einer Notunterkunft eines Menschen in der Höhle zulässt, der allein auf Jagd und Fischfang angewiesen war (Kaulich 1997). Aus der jüngeren Vergangenheit sind mehrere Beispiele bekannt, wo eine Höhle als Unterstand für Haustiere, vor allem für Schafe, diente – z. B. die Barania- und die Ovčie-Höhle in der Niederen Tatra (Droppa 1957). Eine Höhle mit eindeutigen Belegen (Kotschicht) wurde im engeren Mitteleuropa bisher vielleicht nicht beschrieben.

4.4.4. Die Höhle als Wohnung

Hypothetisch kann man kleine, aber geräumige, trockene und helle Höhlen erwägen, falls solche in einer Region existieren. Oft bieten aber gerade diese Örtlichkeiten nur zahlenmäßig geringe und wenig markante Funde, während Belege über intensive Besiedlung mit einer mächtigen Kulturschicht und reichhaltigen Funden dagegen an ausgedehnte Höhlen mit ungünstigen mikroklimatischen Bedingungen gebunden sind. In diesem Zusammenhang wird die Grotte du Gouffre-Faille hoch in den französischen Alpen erwähnt, die G. Merlin als kurzfristige Sommerbehausung interpretiert. Diese Fundstelle ist wegen der intakten Erhaltung der jungbronzezeitlichen Fundsituation und wegen des seltenen Nachweises einer Steinkonstruktion dieser Zeitstellung von Bedeutung. Gegen eine längerfristige Besiedlung sprechen die teilweise Rekonstruierbarkeit der Gefäße und die geringe Aschenmenge aus der Feuerstelle (Merlin 1974), überraschend ist jedoch die Menge von mehr als 1000 Scherben von Gefäßen, die über das bergige Gelände dorthin transportiert worden waren. Auch stellt sich die Frage, ob die fast 50 m tiefe Schlucht vor der Höhle irgendeinen Einfluss auf den *genius loci* des Ortes hatte.

4.5. Kontinuität und Diskontinuität der Höhlennutzung

4.5.1. Kontinuität

Die meisten Höhlen und Überhänge stellen polykulturelle Fundstätten mit wiederholter Nutzung in verschiedenen Perioden dar. Auffallende und gut zugängliche Lokalitäten werden bis heute oft besucht und gelegentlich benutzt. Im Widerspruch dazu stehen jedoch einige vorwiegend dunkle Höhlen auf der Fränkischen Alb, die entweder einen kleinen, unauffälligen Eingang besitzen, feucht sind oder in denen sich Tropfsteine gebildet haben, die also ungünstige mikroklimatische Bedingungen aufweisen. Dabei enthalten sie Belege für intensive Nutzung ohne markantere zeitliche Hiaten und eine mächtige Kulturschicht mit -zig bis Hunderten an Funden (z. B. Breitenwinger Höhle). In Betracht kommt die Nutzung dieser Höhlen als Refugium, was ein längeres Bewohnen (einige Wochen lang?) voraussetzt. Bei einer wiederholten Nutzung der Höhle im Abstand von Jahren bis Jahrzehnten mussten sich auf der damaligen Oberfläche Spuren der früheren Besuche erhalten (Gefäßfragmente, wertlos gewordene und verlorene Gegenstände, Holz, Leder, Textil usw. – so wie es aus der Tramping-Nutzung der böhmischen Sandsteinabris oder aus den ethnoarchäologischen Beobachtungen nachgewiesen ist: Solecki 1971; Gorecki 1991; CNJD 2002). Gerade ein Zeugnis von der früheren Anwesenheit des Menschen konnte in der Vergangenheit ein wichtiger Anstoß dafür sein, dass eine ansonsten zur Besiedlung wenig geeignete Höhle erneut genutzt wurde (Aneignung eines Platzes – cf. Eliade 1993). Unbeantwortet bleibt allerdings die Frage, was der primäre Grund für die Besiedlung einer solchen Höhle sein könnte.

Die außerordentlichen Fundumstände bei weiteren Höhlen sprechen jedoch zu Gunsten einer Kultstätte. Die Lupberghöhle z. B. könnte im Laufe ihrer Nutzung während einer bestimmten Phase auch die Funktion einer Bestattungshöhle erfüllt haben. Nach dem Einsturz ihres Eingangs in der Spätbronzezeit hörte die Nutzung auf, und in der Späthallstattzeit tauchen in der nahen Osterhöhle, die der Nachfolger des unzugänglich gewordenen unterirdischen Heiligtums geworden sein könnte, reichhaltige

Fundkomplexe auf (Stoll-Tucker 1997). Gerade der Status einer Kultstätte ist gewöhnlich in der Kulturtradition fest verankert und mit einer konkreten Stelle in der Landschaft verbunden. Je nach ihrer Bedeutung konnte sie regelmäßig oder in unterschiedlichen zeitlichen Intervallen aufgesucht worden sein, je nach den Umständen, die einen Kontakt mit den Gottheiten oder den Vorfahren erforderten. Die zurückgelassenen Gegenstände (Überreste von Zeremonien und Opfergaben) brachten dabei die Kontinuität des Ortes und die Stärke der Kulturtradition zum Ausdruck. Ein Beispiel für langfristig genutzte urzeitliche Heiligtümer sind die Pillerhöhe in Tirol (Tschurtschenthaler – Wein 1996) oder der unauffällige Hügel Bacín im Böhmischem Karst (Matoušek 2001; 2002). Auch die kontinuierliche Nutzung der Höhlen im Kyffhäuser während der gesamten Bronzezeit wird auf Kulte zurückgeführt, die auf klimatische und gesellschaftliche Ereignisse reagierten (Walter 1989).

4.5.2. Diskontinuität

Ein Vergleich der Fundsituationen und der archäologischen Funde zwischen verschiedenen Höhlentypen birgt einige weitere Probleme in sich, welche die Vorstellung von der Nutzung einer Lokalität beeinflussen können. Diese betreffen vor allem die postdepositionalen Prozesse, die bei Höhlen mit geneigtem Boden zu einer teilweisen oder vollständigen Erosion der Kulturschichten führen können. Im Fall der meisten Höhlen mit langsamem Sedimentationsverlauf und einem Anwachsen der Schichten bleibt die Fundsituation längere Zeit an der Oberfläche und ist störenden äußeren Einflüssen ausgesetzt. Besonders größere und auffallende Gegenstände werden häufig durch neue Besucher entfernt (entweder an die Wand, in den hinteren Teil oder aus der Höhle hinaus), wie Beobachtungen der heutigen Nutzung böhmischer Höhlen und Überhänge belegen (Matoušek 1992; Jenč – Peša unveröffentlicht). Wertvolle oder hochwertige Gegenstände werden später in der Regel mitgenommen (z. B. Grotte des Duffaits). So könnte es z. B. in den tschechischen Hallenhöhlen Koda, Pekárna oder Kůlna geschehen sein, wo man die Veränderungen der archäologischen Befunde bereits während der einzelnen Nutzungsphasen nur schwerlich abschätzen kann. Die vereinzelt erhaltenen Bronzegegenstände könnten so die letzten Belege für eine Höhlennutzung darstellen, die anders ablief als es die heutigen archäologischen Quellen vorspiegeln (z. B. Kultstätte?). Diese Auffassung von Diskontinuität und Veränderung wird auch durch Forschungen in anderen Regionen bestätigt. Ein Beispiel dafür sind die bekannten Qumrán-Höhlen am Roten Meer, in denen R. de Vaux einen auffallenden Widerspruch bemerkte. Die archäologischen Funde aus der Römerzeit befanden sich in Höhlungen unterschiedlicher Form und Größe, von denen viele unbewohnbar waren. Während aus den kleinen, schwer nutzbaren Höhlen oft größere Gefäßkomplexe stammten, waren die geräumigen Höhlen auffallend arm an Funden. Gerade diese geräumigen, hellen Höhlen zeigten jedoch Spuren einer Nutzung in späteren Zeiten, in denen sie zur Unterbringung von Schafen und Ziegen dienten. Die Nutzung durch Hirten zerstörte die Kulturschicht aus der Römerzeit praktisch völlig (Baillet – Milik – de Vaux 1962).

Literatura, Prameny

- Abels, B.-J. 1990: Eisenzeit, in Fränkische Schweiz. Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland 20. Stuttgart, 65–86.
- Absolon, K. 1945: Die Praehistorische Erforschung der Býčí skála – Höhle in Mähren vergleichend dargestellt. (Praehistorický výzkum jeskyně Býčí skály na Moravě na srovnávacím základě). Brno.
- Absolon, K. 1970: Moravský kras 1–2. Praha.
- Absolon, K. – Cížek, R. 1932: Paleolithický výzkum jeskyně Pekárny na Moravě (třetí předběžná zpráva za r. 1927). Časopis Moravského zemského muzea 26–27 (1929–1930). Brno, 479–532.

Adámek, F. 1972:

Halštatský pohřeb v Býčí skále. Blansko.

Auer, W. 1982:

Die frühlatènezeitlichen Schichtaugenperlen in Nordbayern. In: Festschrift zum 100 jährigen Bestehen d. Abteilung f. Vorgeschichte; Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft zu Nürnberg 39, 215–252.

Auer, W. – Plachter, H. 1972:

Vorgeschichtliche Funde in einem neuentdeckten Teil des „Windlochs bei Kürmreuth“ (Opf.). Mitteilungen des Verbandes der deutschen Höhlen- und Karstforscher 18, Nr. 4. München, 102–112.

Baillet, M. – Milik, J. T. – de Vaux, R. 1962:

Les 'Petites Grottes' de Qumrân. Discoveries in the Judean Desert of Jordan III. Oxford.

Balatka, B. – Loučková, J. – Sládek, J. 1972:

Pseudokrasové výklenky v pískovcích Polomených hor. Československý kras 23 (1971). Praha, 125–130.

Balatka, B. – Sládek, J. 1976:

Jeskyně Krtola v kvádrových pískovcích u Mužského. Československý kras 27 (1975). Praha, 96–97.

Bárta, J. 1955:

K otázke pravekého osídlenia Liskovskej jaskyne v Chočskom pohorí. Geografický časopis 7, 185–193.

Bárta, J. 1955a:

Chvalovská jaskyňa a pilinské jaskynné pohrebiská v Juho-slovenskom krasi (Die Höhle von Chvalová und die Höhlenbegräbnisstätten im südslovakischen Karst). Slovenská archeológia 3, 110–121.

Bárta, J. 1958:

Majda-Hrašková jaskyňa a jej kultová funkcia v dobe halštatskej (Die Majda-Hraško-Höhle und ihre Funktion in der Hallstattzeit). Slovenská archeológia 6, 347–360.

Bárta, J. 1975:

Sto rokov archeologického výskumu v jaskyniach na Slovensku. Slovenský kras 13. Lipt. Mikuláš, 3–36.

Bárta, J. 1978:

Sto rokov od prvého speleoarcheologického výskumu Jasovskej jaskyne. Krásy Slovenska 55. Bratislava, 536–540.

Bárta, J. 1994:

Unikátna bronzová spona z previsu pri Krivokláte v Bielych Karpatoch. Slovenský kras 32. Lipt. Mikuláš, 193–196.

Bárta, J. 1995:

Pomoc archeológie pri datovaní zaľadnenia Silickej ľadnice. In: Ochrana ľadových jaskýň 21.–22. sept. 1995 (zborník referátov). Dobšinská ľadová jaskyňa, 81–84.

Bárta, J. – Pieta, K. 1988:

Netopierska jaskyňa v Sásovskom krasi vo svetle nových sídliskových poznatkov. (Die Höhle Netopierska jaskyňa im Karst von Sásov im Lichte neuer Erkenntnisse von ihrer Besiedlung). Slovenský kras 26. Lipt. Mikuláš, 33–46.

Bárta, J. – Vlček, E. 1990:

Polotovar kultovej masky z ľudskej lebky z Babskej diery pri Silici. (Le demi-produit de la masque culturelle du crâne humain de la grotte Babská diera près de Silica: Résumé). Slovenský kras 28. Lipt. Mikuláš, 117–137.

Behm-Blancke, G. 1958:

Höhlen, Heiligtümer, Kannibalen. Archäologische Forschungen im Kyffhäuser. Leipzig.

Behm-Blancke, G. 1976:

Zur Funktion bronze- und früheisenzeitlicher Kulthöhlen im Mittelgebirgsraum. Ausgrabungen und Funde 21, 80–88.

Behm-Blancke, G. 1989:

Heiligtümer, Kultplätze und Religion. Archäologie in der DDR 1. Leipzig – Jena – Berlin.

Benešová, J. – Kalferst, J. – Prošředník, J. 2001:

Prostorová identifikace archeologických lokalit v oblasti "Hruboskalska", okr. Semily – úsek "Čertova ruka". Pojizerský sborník 4 (1999). Turnov – Praha, 55–77.

Benková, I. – Čtverák, V. 1998:

"Areal ve Svatém Janu pod Skalou"? (okr. Beroun). Archeologie ve středních Čechách 2, 115–144.

Benková, I. – Čtverák, V. 2000:

Oppidum u Srbska (okr. Beroun) – přání a skutečnost. Archeologie ve středních Čechách 4, 183–198.

Benková, I. – Čtverák, V. – Lutovský, M. 1997:

Několik poznámek k hradišti "Kozel" u Hostimi, okr. Beroun. Archeologie ve středních Čechách 1, 311–321.

Benková, I. – Matoušek, V. 1994:

Využívání jeskyní Českého krasu od paleolitu do raného středověku jako výsledek působení přírodních a společenských sil. (Ausnutzung der Höhlen des Tschechischen Karstes von Paläolithikum bis Frühmittelalter, als Resultat der Wirkung von natürlichen und gesellschaftlichen Kräften). Český kras 20. Beroun, 9–19.

Benková, I. – Sýkorová, I. – Matoušek, V. 1994:

Předběžná zpráva o systematickém archeologickém výzkumu na vrchu Bacín, k. ú. Vinařice, okres Beroun v letech 1989–1993. Český kras 19. Beroun, 13–25.

Berger, A. 1984:

Die Bronzezeit in Ober- und Mittelfranken. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte, Reihe A – 52. Kallmünz/Opf.

Bernhardt, G. 1996:

Die westfälischen Höhlen und ihre eisenzeitliche Funde und Befunde im musealen Kontext. Pravěk NŘ 5 (1995). Brno, 157–180.

Birkner, F. 1917/18:

Die Erforschung der Höhlenwohnungen in Bayern. Das Bayerland 29, Nr. 1–4, s. 9–11, 22–24, 44–46, 51–52.

Birkner, F. 1926:

Bericht der Kommission für Höhlenforschung in Bayern für das Jahr 1926. Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München, 69–71.

Birkner, F. 1927:

Bericht der Kommission für Höhlenforschung in Bayern für das Jahr 1927. Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München, 95–98.

Birkner, F. 1928/29:

Bericht der Kommission für Höhlenforschung in Bayern für das Jahr 1928. Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München, 147–152.

Birkner, F. 1929/30:

Bericht der Kommission für Höhlenforschung in Bayern für das Jahr 1929/30. Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München, 78–83.

Birkner, F. 1930:

Neue Funde und Forschungen. Bayerische Vorgeschichtsfreund 9, 52 ad.

Birkner, F. 1930/31:

Bericht der Kommission für Höhlenforschung in Bayern für das Jahr 1930/31. Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München, 97–99.

Bouzek, J. 1993:

Climatic changes: new archaeological evidence from the Bohemian Karst and other areas. Antiquity 67, 386–393.

- Bouzek, J. 1996:*
Býčí skála und der Süden. *Pravěk* NR 5 (1995). Brno, 57–66.
- Bouzek, J. 2004:*
Osídlení a kultura jižních Čech v mladé a pozdní době bronzové. *Archeologické rozhledy* 56, 88–91.
- Bradley, R. 2000:*
An Archaeology of Natural Places. London & New York: Routledge.
- Brdlik, K. – Franz, L. 1931:*
Neue Grabungen in Böhmerwalde. *Sudeta* 7. Liberec, 17–25.
- Brunner, G. 1938:*
Die Gaiskirche im oberen Püttlachtal (Oberfranken). *Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paläontologie B*, 79: 243–273.
- Brunner, G. 1939:*
Die Hirtenweberhöhle bei Neukirchen (Sulzbach, Opf.). *Zeitschrift der Deutschen geologischen Gesellschaft* 91. Berlin, 432 ad.
- Brunner, G. 1940:*
Das Helmloch bei Etzelwang (Opf.). *Zeitschrift der Deutschen geologischen Gesellschaft* 92, 499–528.
- Brunner, G. 1941:*
Die Kreuzgrotte bei Pottenstein (Ofr.) und das Peterloch bei Woppenthal (Obpf.). *Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft zu Nürnberg* 27, Heft 2. Nürnberg, 9–15.
- Brunner, G. et al. 1941*
- Brunner, G. – Erl, J. R. – Grüß, J. – Stuhlfauth, A.:*
Das Skythenloch und die Höhle im Wirtstein bei Freienfels (Ofr.). *Zeitschrift für Karst- und Höhlenkunde* 1941. Berlin, 197–240.
- Brunner, G. 1951:*
Die "Kleine Teufelhöhle" bei Pottenstein. *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Mathem.-naturwissen. Kl., NF Heft* 60. München.
- Buck, D.-W. 1979:*
Die Billendorfer Gruppe II. *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam* 13.
- Buchtela, K. 1908:*
Praehistorická archeologie. *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* 16. Praha, 108–110.
- Burkhardt, R. 1952:*
Zpráva o paleolitickém nálezu z jesk. č. 9 Křtinského údolí v Moravském krasu a poznámky k předhistorii tohoto údolí. *Československý kras* 5, 216–218.
- Burkhardt, R. 1966:*
Z historie křtinské Vokounky. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* 10, č. 3, 14–15.
- Burkhardt, R. – Gregor, V. – Novák, K. 1972:*
Mimořádná povodeň v jeskyni Býčí skále. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* 16, č. 3, 4–8.
- Busch, R. – Capelle, T. – Laux, F. 2000:*
Opferplatz und Heiligtum – Kult der Vorzeit in Norddeutschland. Neumünster.
- Büttner, H. – Hollfelder, A. – Lindner, H. 1962:*
Fundberichte: Draisdorf. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 27. München, 171–173.
- Cílek, V. 1996:*
Pseudokrasová jeskyně Drábovna v přírodní rezervaci Větrušická rokle. *Speleo* 22. Praha, 21–23.
- Cílek, V. 2000:*
Kumerské pohoří: výzkum pískovcových převisů a pseudokrasu. *Speleo* 31. Praha, 15–24.
- Cílek, V. 2000a:*
Zátyní (okr. Česká Lípa). *Výzkumy v Čechách 1998*. ARÚ AV ČR Praha.
- Cílek, V. 2002:*
Krajiny vnitřní a vnější. Praha: Dokořán.
- Cílek, V. 2003:*
Jeskyně Krtola v Českém ráji. (The Krtola Cave in Bohemian Paradise). *Speleofórum* 22. Praha, 31–32.
- Cílek, V. 2004:*
Sedimenty pískovcových skalních měst Českého Švýcarska. *Minulostí Českého Švýcarska* 2. Krásná Lípa, 12–31.
- Cílek, V. 2006:*
Jeskyně Krtola v Českém ráji. In: Jenč, P. – Šoltysová, L. (eds.): *Pískovcový fenomén Českého ráje*. Turnov, 93–96.
- Cílek, V. et al. 1996:*
- Cílek, V. – Jarošová, L. – Karlík, M. – Ložek, V. – Mikuláš, R. – Svoboda, J. – Škrdla, P.:*
Výzkum pískovcových převisů v sz. části CHKO Kokořínsko. *Ochrana přírody* 51, č. 2–4, Praha, 42–47, 82–85, 104–108.
- Cílek, V. – Peša, V. 2000:*
Česká Lípa. *Výzkumy v Čechách 1998*. ARÚ AV ČR Praha.
- Claus, M. 1978:*
Archäologie im südwestlichen Harzvorland. *Wegweiser z. Vor- u. Frühgeschichte Niedersachsens*, Heft 10. Hildesheim.
- CNJD 2002:*
Surveys and Excavations of Caves in the Northern Judean Desert (CNJD – 1993). *Atiqot* 41/ I–II. Jerusalem.
- Coblentz, W. 1967:*
Zur frühesten Besiedlung des Liliensteines in der Sächsischen Schweiz. *Ausgrabungen und Funde* 12. Berlin, 83–86.
- Coblentz, W. 1984:*
Bronzezeitliche Höhensiedlung auf dem Oybin mit Zugangssperre. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 27/28. Berlin, 93–123.
- Coblentz, W. 1986:*
Zu bronzezeitlicher Nutzung und Besiedlung der Sächsischen Schweiz und des östlichen Erzgebirgsrandes. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 30. Berlin, 89–109.
- Coblentz, W. 1988:*
Die bronzezeitliche Siedlung auf dem Pfaffenstein in der Sächsischen Schweiz und ihr Sperrwall am Zugang zum Felsplateau. In: *Archäologische Feldforschungen in Sachsen. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, Beiheft 18. Berlin, 123–127.
- Coblentz, W. 1988a:*
Die Höhensiedlung auf dem Berg Oybin mit Zugangssperre im Hausgrund. In: *Archäologische Feldforschungen in Sachsen. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, Beiheft 18. Berlin, 152–155.
- Conard, N. J. – Grootes, P. M. – Smith, F. H. 2004:*
Unexpectedly recent dates for human remains from Vogelherd. *Nature* 430, No. 6996, 198–200.
- Cramer, H. 1924:*
Die Lichtengrabenhöhle bei Rinnenbrunn. *Die Oberpfalz* 18. Kallmünz/Opf., 119–124.
- Cullen, T. 1995:*
Mesolithic mortuary ritual at Franchthi Cave, Greece. *Antiquity* 69, 270–289.
- Červinka, I. L. 1932:*
Předvěké vrstvy v Pekárně. *Časopis Moravského zemského muzea* 26–27 (1929–1930). Brno, 533–535.

- Čtverák, V. 1987:*
Knovízská Besiedlung am Unterlauf des Berounka-Flusses. Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas – Symposium Liblice 1985. Praha, 195–199.
- Čtverák, V. – Ulrychová, E. 2003:*
Prachovské skály na úsvitě... Prostor Prachovských skal – místo vyhledávané od pravěku po novověk. Archeologie ve středních Čechách 7, 475–507.
- Datel, J. 2006:*
Geologický výzkum kvartérních sedimentů v mikroregionu Příhrázské vrchoviny. In: Jenč, P. – Šoltysová, L. (eds.): Pískovcový fenomén Českého ráje. Turnov, 93–96.
- Demek, J. ed. 1987:*
Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČSR. Praha.
- Dollacker, A. 1932:*
Die Tropfsteinhöhle Osterloch bei Trondorf. Die Oberpfalz 26. Kallmünz/Opf., 62–63.
- Dorn, P. 1922:*
Auffindung einer vorgeschichtlichen Grabstätte in einer Höhle bei Streitberg. Fränkische Heimat 1. Nürnberg, 75–76.
- Drechsler-Bižić, R. 1979–80:*
Nekropola bronzanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina. (Die bronzezeitliche Gräberstätte in der Höhle Bezdanjača bei Vrhovine). Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 12–13, 3. serija. Zagreb, 27–78.
- Droppa, A. 1957:*
Demänovské jaskyne. Bratislava.
- Droppa, A. 1976:*
Speleologický výskum Blatnického krasu vo Veľkej Fatre. Československý kras 27 (1975). Praha, 37–64.
- Dvořák, J. 1994:*
Obětiště lidu horákovské kultury (halštát) v jeskyni Býčí skála u Adamova. (Die von Menschen der Horákov-Kultur /Hallstatt/ errichtete Opferstätte in der Býčí skála bei Adamov). Vlastivědný věstník moravský 46, č. 4. Brno, 349–353.
- Eckes, R. 1996:*
Die Urnenfelderkultur in Ostbayern. Arbeiten zur Archäologie Süddeutschlands, Bd. 3. Büchenbach.
- Eliade, M. 1993:*
Mýtus věčného návratu. Praha. — Le Mythe de l'éternel retour. Paris.
- Erdős, M. 1984:*
Zoznam preskúmaných jaskýň, priepastí a vyvieračiek Plešivskej planiny v Slovenskom krase. Slovenský kras 22. Lipt. Mikuláš, 187–212.
- Erdős, M. 1995:*
Jaskyne, priepasti a vyvieračky severnej časti Silickej planiny. Slovenský kras 33. Lipt. Mikuláš, 115–127.
- Erl, R. 1935:*
Die Höhlen der Bayerischen Ostmark in jung-vorgeschichtlicher und geschichtlicher Zeit. In: 400 Jahre Höhlenforschung in der Bayerischen Ostmark. Bayreuth, 48–53.
- Erl, J. R. 1938:*
Fundnachrichten. Bayerische Vorgeschichtsblätter 15. München, 109–110.
- Erl, J. R. 1953:*
Die Dietersberghöhle bei Egloffstein. Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft zu Nürnberg 26, Heft 5.
- Fabrizii-Reuer, S. – Galik, A. – Gleirscher, P. 1998:*
Die Durezza-Schachthöhle bei Villach. Ein eisenzeitlicher Opfer- oder Begräbnisschacht? Arch. Österreich 9, 1 (1998), 5–23.
- Farke, H. 1991:*
Schnüre, Geflechte und Leder aus Höhlen bei Bad Frankenhausen. Alt-Thüringen 26. Weimar, 123–140.
- Filip, J. 1947:*
Dějinné počátky Českého ráje. Praha.
- Flindt, S. 1996:*
Die Lichtensteinhöhle bei Osterode, Landkreis Osterode am Harz. Eine Opferhöhle der jüngeren Bronzezeit im Gipskarst des südwestlichen Harzrandes. Die Kunde N. F. 47. Hannover, 435–466.
- Flindt, S. 1997:*
Die Lichtensteinhöhle. Eine Opferhöhle der jüngeren Bronzezeit aus Niedersachsen. Internationale Archäologie 38. Espelkamp, 177–188.
- Forenbauer, S. – Kaiser, T. – Kirigin, B. 2000:*
Spila kod Nakovane (Pelješac): istraživanje prostora svetišta. Obavijesti 32, Nr. 3. Zagreb, 93–99.
- Freising, H. 1941:*
Mährische Funde und Forschungen im Jahre 1937. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft 71. Wien, 323–337.
- Fricke, U. 1999:*
Zur Entdeckung der bronzezeitlichen Funde in der Lichtensteinhöhle bei Osterode am Harz im Jahre 1980. Mitteilungen Verbandes deut. Höhlen- und Karstforsch. 45, Nr. 3. München, 128–131 (online version).
- Fridrich, J. – Sklenář, K. 1976:*
Die paläolithische und mesolithische Höhlenbesiedlung des Böhmischen Karstes. Fontes Archaeologici Pragenses 16. Praha.
- Fridrich, J. – Sklenář, K. 1981:*
Archeologický výzkum jeskyní Českého krasu. Stalagmit – příloha: 100. výročí narození J. Petrboka. Praha, 21–28.
- Fröhlich, J. 1997:*
Písecko v zrcadle archeologie. Písek.
- Fröhlich, J. 1998:*
Archeologické nálezy z jeskyní a převisů v jižních Čechách. Speleo 27. Praha, 15–17.
- Fröhlich, J. 1998a:*
Nákrčníky z Hradiště u Písku. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 11. České Budějovice, 76–79.
- Furmánek, V. a kol. 1991:*
Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava.
- Furmánek, V. 1997:*
Čo skrýva jaskyňa Pod Veterníkom. Nedeľná Pravda 48/97, 30.
- Gandert, O-F. 1936:*
Das Rätsel des Totensteins in der Oberlausitz. Altschlesische Blätter 11. Wrocław, 86–91.
- Gebauer, E. 1929–45:*
Rukopisný deník č. 2. – Tagebuch Nr. 2. Archeologické pracoviště Severočeského muzea v Liberci.
- Gebauer, E. 1934–35:*
Rukopisný deník č. 4. – Tagebuch Nr. 4. Archeologické pracoviště Severočeského muzea v Liberci.
- Geislerová, K. et al. 1986:*
Geislerová, K. – Seitl, L. – Svoboda, J. – Svobodová, H.: Záchraný výzkum před Kateřinskou jeskyní. Regionální sborník okresu Blansko '86. Blansko, 64–73.
- Geschwinde, M. 1988:*
Höhlen im Ith. Urgeschichtliche Opferstätten im südniedersächsischen Bergland. Veröffentl. d. urgeschichtl. Sammlungen d. Landesmuseums z. Hannover 33. Hildesheim.

- Geyer, M. – LjD. 1995:*
Fundchronik für das Jahr 1992. Bayerische Vorgeschichtsblätter, Beiheft 8. München.
- Geyer, M. – Moser, M. – Walter, E. 1970:*
Prähistorische Forschungen in Schachthöhlen Oberfrankens. Die Höhle 21, Nr. 2. Wien, 90–105.
- Gleirscher, P. 1995:*
Hallstattzeitliche Funde aus der Schachthöhle "Durezza" bei Villach. Neues aus Alt-Villach 32, 211–233. Villach.
- Gojda, M. (ed.) 2002:*
Velké pravěké ohrazení v Klech (okr. Mělník). Využití nede-
struktivních metod výzkumu k poznání nového typu areálu. Archeologické rozhledy 54, 371–430.
- Golec, M. 2003:*
O konci bohatých horákovských hrobů a datování Býčí skály
podle keramiky. (Das Ende der reichen Gräber der Horákov-
Kultur und die Datierung der Býčí skála-Höhle aufgrund der
Keramikfunde). Archeologické rozhledy 55, 695–717.
- Gomez, J. 1973:*
La grotte sépulcrale des Duffaits (La Rochette, Charente). Bul-
letin de la Société Préhistorique Française 70, 401–444.
- Gorecki, P. P. 1991:*
Hortikulturalists as hunter-gatherers: rock shelter usage in
Papua New Guinea. In: *Gamble, C. S. – Boismier, W. A. (eds):*
Ethnoarchaeological Approaches to Mobil Campsites. Inter-
nat. Monogr. Prehist. – Ethnoarch. Serie 1. Ann Arbor,
237–262.
- Götz, I. 1972:*
Anthropologische Auswertung der Skelettfunde aus der Höhle
"Windloch bei Kürmreuth", Ldkr. Amberg/Opf. Mitteilungen
des Verbandes der deutschen Höhlen- und Karstforscher 18,
Nr. 4. München, 113–118.
- Graf, N. – Rivera, R. 1997:*
Die Esperhöhle (D 105) bei Leutzdorf (Lkr. Forchheim,
Ofr.). Natur und Mensch. Jahresmitteilungen der Naturhisto-
rischen Gesellschaft zu Nürnberg e. V. 1996. Nürnberg,
5–20.
- Grepl, E. 1998:*
Pravěk Štramberska. Informační zpravodaj ČAS pro severní
Moravu a Slezsko; srpen, 5–23.
- Grote, K. 1994:*
Die Abris im südlichen Leinebergland bei Göttingen. Archäo-
logische Befunde zum Leben unter Felsschutzdächern in
urgeschichtlicher Zeit. Veröffentlichungen der urgeschichtli-
chen Sammlungen des Landesmuseum zu Hannover 43.
Oldenburg.
- Gruet, M. – Roussot-Larroque, J. – Burnez, C. 1997:*
L'âge du Bronze dans la grotte de Rancogne (Charente). Anti-
quités nationales mémoire 3.
- Gumpert, K. 1929:*
Der Tardenoisienmensch in der Fränkischen Schweiz als
Höhlen- und Abrisbewohner. Mannus 21. Leipzig, 256–264.
- Gumpert, K. 1933:*
Eine paläolithische und mesolithische Abri-Siedlung an der
Steinbergwand bei Ensdorf in der Oberpfalz. Mannus 25.
Leipzig, 176–206.
- Gumpert, K. 1938:*
Die Tardenoisienstation Hohlstein im Klumpertal, BA. Pegnitz
(Fränk. Schweiz). Germania 22, 1–3.
- Gumpert, K. 1942:*
Bericht der vor- und frühgeschichtlichen Abteilung für das
Jahr 1938. Bayerische Vorgeschichtsblätter 16. München,
37–38.
- Gumpert, K. 1948:*
Bericht der vor- und frühgeschichtlichen Abteilung für die Jahre
1939–1943. Bayerische Vorgeschichtsblätter 17. München.
- Guštin, M. 1976:*
Poročilo o izkopu kulturnih slojev v Levakovi jami. (Bericht
über die Ausgrabung der Kulturschichten in der Höhle Leva-
kova jama). Arheološki vestnik 27. Ljubljana, 260–273.
- Hadač, E. – Hašek, M. 1949:*
Remnants of Wood from the Prehistoric Fire-Places in Bohe-
mia. Studia Botanica Československa 10. Praha, 136–148.
- Hagen 1892:*
Die Höhle bei Breitenwinn und die Fränkischen Höhlen über-
haupt. Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft zu
Nürnberg 9, 37–49.
- Hartl, L. – Bartoněk, J. 1997:*
Kras. Boskovice.
- Hartmann, H. a W. (eds.) 1979, 1982, 1985:*
Die Höhlen Niederösterreichs I–III. Wissenschaftliche Beihefte
zur Zeitschrift "Die Höhle" 28–30. Wien.
- Häßler, H.-J. 1991:*
Ur- und Frühgeschichte in Niedersachsen. Stuttgart.
- Hauser, O. 1928:*
Die grosse zentraleuropäische Urrasse. Weimar.
- Hauswald, K. 1986:*
Zur urgeschichtlichen Besiedlung der Sächsischen Schweiz
im Bereich der Königsteiner Elbschleife. Arbeits- und For-
schungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 30.
Berlin, 111–129.
- Hävernick, T. E. 1951/52:*
Fundbericht für die Jahre 1944–49. Bayerische Vorge-
schichtsblätter 18/19. München.
- Havlíček, D. – Veselý, J. 1988:*
Změněná jeskyně Kostelík. Československý kras 39. Praha,
113–116.
- Hennig, H. 1970:*
Die Grab- und Hortfunde der Urnenfelderkultur aus Ober-
und Mittelfranken. Materialhefte zur bayerischen Vorge-
schichte 23. Kallmünz/Opf.
- Herrmann, B. 1988:*
Erste anthropologische Befunde aus der Lichtensteinhöhle
bei Dorste. Heimatblätter für den südwestlichen Harzrand 44,
13–15 (online version).
- Herrmann, F. 1976:*
Jurahöhlen der Oberpfalz. Regensburg.
- Himmel, J. – Himmel, P. 1967:*
Jeskyně v povodí Řičky. Speleologický kroužek ZK ROH Krá-
lovopolské strojírny Brno.
- Horáček, I., et. al. 2002:*
Horáček, I. – Ložek, V. – Svoboda, J. – Šajnerová, A. 2002:
Přírodní prostředí a osídlení krasu v pozdním paleolitu
a mezolitu. Dolnověstonické studie 7. Brno, 313–343.
- Hörbinger, K. – Zimmerman, V. 1991:*
Jeskyně Pod Staráky u Kokořina – nález keramiky knovízské
kultury. (Höhle Pod Staráky bei Kokořin — Ein Fund der Kera-
mik der Knovízer Kultur). Archeologické rozhledy 43, 149–151.
- Hörmann, K. 1913:*
Der hohle Fels bei Happurg. Abhandlungen der Naturhisto-
rischen Gesellschaft zu Nürnberg 20. Nürnberg, 21–64.
- Hörmann, K. 1929:*
Mesolithikum und Neolithikum in Mittelfranken? Abhandlun-
gen der Naturhistorischen Gesellschaft zu Nürnberg 21, Heft
7. Nürnberg.

- Hörmann, K. 1930:*
Fundchronik. Germania 14.
- Hrala, J. 1973:*
Knovízská kultura ve středních Čechách. Archeologické studijní materiály 11. Praha.
- Hrubý, P. 1998:*
Výšinné lokality pozdní doby halštatské a časné doby laténské v jižních Čechách. Zprávy České archeologické společnosti – Suppl. 34. Praha.
- Hubbard, D. A. – Boyd, C. C. 1997:*
Archaeological cave resources in Virginia, USA. Proceedings of the 12th Internat. Congress of Speleology (Switzerland), Vol. 3. Basel, 37–40.
- Huber, F. 1941:*
Sankt Wolfgang in der Oberfalz. Die Fränkische Alb 28. Nürnberg, 43–46, 63–66.
- Huyp, D. 1976:*
Fluviální sedimenty v jeskyni Barové. Československý kras 28. Praha, 59–73.
- Chamberlain, A. T. 1996:*
More dating evidence for human remains in British caves. Antiquity 70, 950–953.
- Chambon, P. 2000:*
Les pratiques funéraires dans les tombes collectives de la France néolithique. Bulletin de la Société Préhistorique Française 97, 265–274.
- Chmielewska, M. 1956:*
Łużyckie i scytyjskie zabytki znalezione w schronisku skalnym w miejscowości Rzędkowice, pow. Zawiercie. Wiadomości Archeologiczne, nr. 1. Warszawa, 81–90.
- Chochol, J. 1979:*
Kosterné nálezy ze sídlištních jam knovízské kultury v SZ Čechách. Památky archeologické 70, 21–41.
- Chvojka, O. 2004:*
Současný stav poznání doby popelnicových polí v jižních Čechách. Archeologické rozhledy 56, 59–87.
- Jacob, H. – Cott, J. 1991:*
Holzreste aus bronzezeitlichen Höhlen im Kyffhäuser bei Bad Frankenhausen. Alt-Thüringen 26. Weimar, 141–148.
- Jarošová, L. 2002:*
Výzkumy Josefa Skutila v severní části Moravského krasu. Prehistorické jeskyně – Dolnověstonické studie 7. Brno, 255–287.
- Jelínek, J. 1968:*
Anthropologická zpráva o nálezech lidských pozůstatků z lokality Jestřábí skála ve Křtinském údolí. Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí 12, č. 3, 10–11.
- Jenč, P. 1993:*
Záchranný archeologický výzkum jeskyně Portál na Chodové v oblasti Mužský - východ (k. ú. Mužský). Pojizerský sborník 1. Turnov, 48–56.
- Jenč, P. 1998:*
Bělá (okr. Semily), Branžež, Mužský, Srbsko, Suhrovice (okr. Mladá Boleslav). Výzkumy v Čechách 1996–97. AÚ AV ČR Praha.
- Jenč, P. 2000:*
Bělá (okr. Semily), Branžež, Mužský, Srbsko, Suhrovice (okr. Mladá Boleslav). Výzkumy v Čechách 1998. AÚ AV ČR Praha.
- Jenč, P. 2005:*
Historická paměť pískovcové krajiny Českého ráje. Krkonoše – Jizerské hory č. 3/2005. Vrchlabí, 22–25.
- Jenč, P. 2006:*
Soupis speleoarcheologických lokalit Českého ráje – terénní průzkum a evidence nálezů v letech 1992–2002, 1. část.
- Jenč, P. – Peša, V. 1996:*
Speleoarcheologické výzkumy v Českém ráji. In: Pseudokrasové jevy v horninách české křídové pánve (sborník příspěvků ze semináře). Praha, 23–24.
- Jenč, P. – Peša, V. 2000:*
Nejstarší osídlení severních Čech. Česká Lípa: Okres. vlast. muzeum.
- Jenč, P. – Prostředník, J. 1995:*
Speleoarcheologický projekt Chodová. Pojizerský sborník 2. Turnov, 44–54.
- Jiřík, J. – Peša, V. – Jenč, P. v tisku:*
Ein Depot der älteren Phase der Völkerwanderungszeit aus dem Elbtal bei Hřensko und sein Kulturkontext. (Depot starší fáze doby stěhování národů z Labského kaňonu u Hřenska a jeho kulturní kontext). Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege.
- Jisl, L. 1946:*
Jeskynní sídliště lužického lidu u Rozumova. Památky archeologické 42 (1939–46), 149–152.
- Jisl, L. – Prošek, F. 1947:*
Zpráva o sondovacích pracích v jeskyních na Turnovsku z roku 1947. Uloženo v archivu náleзовých zpráv ARÚ AV ČR v Praze pod číslem 3421/47.
- Jungwirth, H. 1956:*
Fundbericht für die Jahre 1950–53 (Urnenfelderzeit). Bayerische Vorgeschichtsblätter 21. München.
- Jüttner, K. 1930:*
Funde aus der Burgwallzeit im Bezirke Nikolsburg (Mähren). Sudeta 6. Liberec, 76–78.
- Kandert, J. 1984:*
Afrika. Praha.
- Kaulich, B. 1983:*
Ur- und Frühgeschichte. In: Rund um die Neideck. Die Fränkische Schweiz – Landschaft und Kultur. Schriftenreihe des Fränkische Schweiz-Vereins 1. Erlangen, 247–264.
- Kaulich, B. 1986:*
Archäologische Funde aus der Osterhöhle bei Trondorf (A 94). Mitteilungsblatt der Abteilung für Karst- und Höhlenkunde der Naturhistorischen Gesellschaft Nürnberg 19. Nürnberg, 16–19.
- Kaulich, B. 1992:*
Eine Tüllenpfeilspitze aus dem Kühloch bei Hollenberg D 157. Mitteilungsblatt d. Abteilung für Karst- u. Höhlenkunde der Naturhistorischen Gesellschaft Nürnberg 11 (1978). Nürnberg, 15–18.
- Kaulich, B. 1995:*
Eine Harpune des späten Jungpaläolithikums aus der Fürst-Albert-Höhle bei Alling, Gde. Sinzing, Lkr. Regensburg. Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege 34/35, 1993/1994. München, 17–29.
- Kaulich, B. 1997:*
Archäologische und paläontologische Funde aus der Südlichen Kupferberghöhle bei Aicha, Lkr. Amberg-Sulzbach. Beiträge zur Archäologie in der Oberpfalz 1. Büchenbach, 168–182.
- Kaulich, B. – von Koenigswald, W. – Wagner, A. 1982:*
Mittelpaläolithische, vorgeschichtliche und mittelalterliche Funde aus der Kemathenhöhle, Gde. Kipfenberg, Lkr. Eichstätt. Festschrift zum 100jährigen Bestehen der Abteilung für Vorgeschichte, Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft zu Nürnberg e. V. 39. Nürnberg, 21–45.

- Kaulich, B. – Schaaf, H. 1993:*
Kleiner Führer zu Höhlen um Muggendorf. (2. vyd.) Nürnberg.
- Kaván, J. 1964:*
Výzkum přechodného útočiště pod převislou skálou ve Světlé pod Ještědem na okrese Liberec. (Forschung eines kurzfristigen Zufluchtsortes unter dem Felsüberhang in Světlá pod Ještědem im Bezirk Liberec). Sborník Severočeského muzea – Historia 4. Liberec, 259–271.
- Klíma, B. 1951:*
Křížova jeskyně v Moravském krasu. Archeologické rozhledy 3, 109–112, 123, 129–130.
- Klíma, B. 1960:*
Kůlnička. Přehled výzkumů 1959. Brno.
- Klíma, B. 1961:*
Kůlnička. Přehled výzkumů 1960. Brno.
- Klíma, B. 1962:*
Pekárna. Přehled výzkumů 1961. Brno.
- Klíma, B. 1962a:*
Die archäologische Erforschung der Höhle "Švédův stůl" in Mähren. Anthropos 13 (N. S. 5). Brno, 7–96.
- Klíma, B. 2002:*
Jeskyně v údolí Říčky: Kůlnička, Liščí a Klímova. Dolnověstonické studie 7. Brno, 158–172.
- Knies, J. 1895:*
Příspěvky ku poznání diluviální fauny moravských jeskyň. Věstník České akademie v Praze 4, 218–231.
- Knies, J. 1901:*
Pravěké nálezy jeskynní Balcarovy skály u Ostrova na vysočině Dražanské. Věstník Klubu přírodovědeckého v Prostějově 3 (1900), 31–81.
- Knies, J. 1911:*
Nové nálezy ze sídliště diluviál. člověka v Kůlně u Sloupu. Časopis vlasteneckého musejního spolku v Olomouci 28, 132–142.
- Knies, J. 1912:*
Dodatek k novým nálezům ze sídliště diluviálního člověka v Kůlně u Sloupu. Časopis vlasteneckého musejního spolku v Olomouci 29, 16–18.
- Knies, J. 1914:*
Zpráva o výzkumu jeskyně Kůlny v roce 1913. Časopis vlasteneckého musejního spolku v Olomouci 31, 34–54.
- Knies, J. 1929:*
Pravěké nálezy ve Štramberku. Štramberk.
- Kohoutek, J. 1994:*
Nová pravěká výšinná sídliště na východní Moravě. Pravěk NŘ 2 (1992), 261–273.
- Kolektiv 1985:*
Wankelův nález v Býčí skále ve světle nejnovějších objevů. Blansko.
- Komaško, A. – Cílek, V. 1987:*
Výskyt křemene, opálu a chalcedonu v krasu. Československý kras 38. Praha, 23–53.
- Kos, P. 1999:*
Nález pravěké keramiky a fosilních kostí v jeskyni Malý lesík u Březiny (okr. Blansko). Přehled výzkumů 39 (1995–1996). Brno, 75–80.
- Kos, P. 1999a:*
Mokrá (okr. Brno-venkov), Kůlnička. Přehled výzkumů 40 (1997–1998). Brno, 238–239.
- Kos, P. 1999b:*
Výsledky revizního výzkumu takzvané „Absolonovy vyvážky“ před jeskyní Pekárnou v jižní části Moravského krasu. Estavela 1, č. 3. Brno, 17–22.
- Kosina, J. 1989:*
Zpráva o archeologických akcích Oblastního muzea Českého ráje v Turnově za r. 1988. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 16. Hradec Králové, 39–41.
- Koštuřík, P. – Stuchlíková, J. – Stuchlík, S. 1983:*
Mikulov - Turold, archeologické nálezy. Mikulov.
- Koudelka, F. 1882:*
Die "Todtengrotte im dürren Thal" bei Blansko in Mähren. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 12, 93–95.
- Křtž, M. 1889:*
Kůlna a Kostelík. Brno.
- Křtž, M. 1892:*
Die Höhlen in den mährischen Devonkalken und ihre Vorzeit III.: Die Býčí skálahöhle im Josefsthale. Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt 42. Wien, 513–563.
- Kubeš, M. 1969:*
Co víte a nevíte o Křtinsko-Josefském údolí: jeskyně Jestřabí skála, jeskyně Kanibalka. Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí 13, č. 2, 11–12; 15–16.
- Kulthöhlen 1996:*
Kulthöhlen. Funde, Deutungen, Fakten. Naturhistorischen Gesellschaft zu Nürnberg.
- Kunkel, O. 1952:*
Fundchronik. Germania 22, 427 ad.
- Kunkel, O. et al. 1955:*
Die Jungfernhöhle bei Tiefenellern. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte.
- Kyncl, J. 1994:*
Výsledek rozboru dřevěných uhlíků. Bohemia centralis 23. Praha, 75–83.
- Kytlicová, O. 1978:*
Hromadné nálezy bronzů z oblasti lužických popelnicových polí v Čechách. In: Pleiner, R. a kol.: Pravěké dějiny Čech. Praha, 522–526.
- Leben, F. 1974:*
Jamska arheologija matičnega Krasa. Acta carsologica 6. Ljubljana, 243–255.
- Leben, F. 1978:*
Osteološke in kultne najdbe prazgodovinskega človeka iz kraških jam Slovenije in mejnega ozemlja. Arheološki vestnik 29. Ljubljana, 13–35.
- Leja, F. 1963:*
Neuentdeckung im Windloch bei Kürmreuth, Lkr. Amberg/Opf. Mitteilungen des Verbandes der deutschen Höhlen- und Karstforscher 9, Nr. 3. München, 52–57.
- Leja, F. 1987:*
Vorgeschichtliche Funde aus dem Kleebergschacht im Bärnhöfer Wald, Lkr. Amberg-Sulzbach (Oberpfalz). Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft Nürnberg e. V. 41.
- Leja, F. 1990:*
Zwei vorgeschichtliche Gefäßdeponierungen aus der Saugartenhöhle, Lkr. Amberg-Sulzbach/Opf. (Frankenalb). Bayerische Vorgeschichtsblätter 55. München, 273–286.
- Leja, F. 1991:*
Ungewöhnliche urnenfelderzeitliche Skelettfunde in der Höhle von Loch. Das archäologische Jahr in Bayern 1990. Stuttgart, 50–52.
- Leja, F. 1992:*
Ungewöhnliche Befestigungsspuren an einem Schädelamulett aus der Saugartenhöhle (Bayern). Archäologisches Korrespondenzblatt 22. Mainz, 219–227.

- Leja, F. 1994:*
Wasserkult oder Versenkungsoffer? – Ausgrabung eines Ponors im Gipskarst bei Ergersheim. *Das archäologische Jahr in Bayern* 1994. Stuttgart, 62–66.
- Leja, F. 1995:*
Die Ausgrabung einer Doline mit vorgeschichtlichen Einlagerungen im fränkischen Gipskarst bei Ergersheim, Lkr. Neustadt a. d. Aisch-Bad Windsheim. *Mitteilungsblatt der Abteilung für Karst- und Höhlenkunde der Naturhistorischen Gesellschaft Nürnberg* 27 (1994), 11–17.
- Leja, F. 1995a:*
Menschliche Skelettreste aus der Hirschberghöhle – Frankenalb, Lkr. Nürnberger Land. *Beiträge zur Archäologie in Mittelfranken* 1. Büchenbach, 7–21.
- Leja, F. 1999:*
Die Höhle von Loch bei Königstein (A 38), Lkr. Amberg-Weilburg – eine urnenfelderzeitliche Begräbnis- oder Opferhöhle? *Beiträge zur Archeologie in der Oberpfalz* 3, 71–104.
- Leja, F. v tisku:*
Zur Forschungsgeschichte und dem aktuellen Forschungsstand an vorgeschichtlichen „Kultschächten“ in der Frankenalb.
- L.f.D. 1957:*
Fundbericht für der Jahre 1954–1956. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 22. München.
- L.f.D. 1958:*
Fundbericht für das Jahr 1957. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 23. München.
- Liedermann, J. 1873:*
Prähistorische Ansiedlung im Nikolsburger Bezirk. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft* 3. Wien, 135–146.
- Lindner, H. 1961:*
Die altsteinzeitlichen Kulturen der Räuberhöhle am Schelmengraben bei Sinzing. *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte*, Heft 16. Kallmünz/Opf.
- Ložek, V. 1994:*
Osídlení a změny jeskynního prostředí. *Český kras* 20. Beroun, 49–57.
- Ložek, V. 1996:*
Biostratigrafie jeskyně Podvojná pod Zadní Kopaninou. *Speleo* 22. Praha, 7–9.
- Maier, R. A. 1965:*
Eine vorgeschichtliche Felsspalten-Füllung im Fränkischen Jura mit Sach-, Tier- und Menschenresten. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 30. München, 262–268.
- Maier, R. A. 1977:*
Urgeschichtliche Opferreste aus einer Felsspalte und einer Schachthöhle der Fränkischen Alb. *Germania* 55, 21–32.
- Maier, R. – Linke, F.-A. 1985:*
Die Lichtensteinhöhle bei Dorste, Stadt Osterode am Harz. *Berichte zur Denkmalpflege in Niedersachsen (Ausgrabungen in Niedersachsen 1979–1984)*. Stuttgart, 150–154.
- Mariéthoz, F. 1999:*
Deux niveaux d'occupation hallstatiens dans l'abri sous roche du Châble des Follataires à Roche VD. *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 82, 230–236.
- Maška, K. J. 1882:*
Ueber den diluvialen Menschen in Stramberg. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft* 12. Wien, 32–38.
- Maška, K. J. 1884:*
Pravěké nálezy ve Štramberku I. *Časopis vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 1, s. 15–22, 64–69, 152–159.
- Maška, K. J. 1886:*
Der diluviale Mensch in Mähren. *Nový Jičín*.
- Maška, K. J. 1886–1887:*
Pravěké nálezy ve Štramberku II. *Časopis vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 3, s. 57–65.
- Matoušek, V. 1986:*
Výsledky povrchového průzkumu archeologických nalezišť ve vybrané oblasti Českého krasu. *Český kras* 12. Beroun, 47–54.
- Matoušek, V. 1987:*
Postmezolitické nálezy z Českého krasu a využívání jeskyní v postmezolitickém vývoji ve střední Evropě. *Kandidátská disertační práce*. Praha.
- Matoušek, V. 1992:*
Archeologie současnosti v jeskyních Českého krasu. (*Archaeology of the Present in the Český kras caves*). *Český lid* 79 – Suppl. Praha, 421–439.
- Matoušek, V. 1993:*
Nálezy lidských kostí z období neolitu až raného středověku ve středoevropských skalních dutinách. Pokus o formulaci základních problémů. In: *Kultové a sociální aspekty pohřebního ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava, 11–18.
- Matoušek, V. 1993a:*
Vývoj vztahu člověka ke krajině Českého krasu od neolitu do raného středověku (předběžný nástin). (*A Human Relation to Bohemian Karst Landscape from Neolithic to Early Middle Ages*). *Bohemia centralis* 22. Praha, 127–148.
- Matoušek, V. 1994:*
Výsledek archeologického výzkumu jeskyně Ve strání (č. 1504) v Českém krasu. (*Archäologische Forschungsergebnisse aus der Höhle Nr. 1504 im Böhmischem Karst*). *Bohemia centralis* 23. Praha, 47–66.
- Matoušek, V. 1996:*
Archeologické nálezy z jeskyní Českého krasu 3x jinak. (*Archaeological finds from the Bohemian Karst caves – three times in a different way*). *Archeologické rozhledy* 48, 16–28.
- Matoušek, V. 1997:*
Bacín. *Archeologický výzkum pravěké svatyně*. Praha.
- Matoušek, V. 1997a:*
Mikroklimatické poměry ve vybraných jeskyních Českého krasu s přihlédnutím k možnostem využívání těchto jeskyní v minulosti. (*The microclimatic conditions of the selected caves of Bohemian Karst and their relations to the prehistoric utilisation*). In: *Cílek, V. (ed.): Archeologie a jeskyně*. *Knihovna České speleologické společnosti* 29. Praha, 51–109.
- Matoušek, V. 1999:*
Hora a jeskyně. (*Mountain and Cave: A contribution to the study of the development of the relationship between man and his natural environment in Central Europe from the Neolithic to the Early Middle Ages*). *Archeologické rozhledy* 51, 441–456.
- Matoušek, V. 2000:*
Bacín: 9490±65 BP a 428±37 BP. Nová 14C data z Českého krasu. *Archeologie ve středních Čechách* 4, 15–30.
- Matoušek, V. 2001:*
Das urgeschichtliche Heiligtum auf dem Berg Bacín im Böhmischem Karst. *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- u. Südböhmen*, 10. Trefen 2000. Rahden/Westf., 82–94.
- Matoušek, V. 2002:*
Bacín. Místo pravěkého pohřebního kultu v Českém krasu. *Dolnověstonické studie* 7. Brno, 355–375.

- Matoušek, V. 2005:*
Bacín – brána podzemí. Archeologický výzkum skalní svatyně v Českém krasu. Praha.
- Matoušek, V. – Jenč, P. – Peša, V. 2005:*
Jeskyně Čech, Moravy a Slezska s archeologickými nálezy. Praha.
- Matoušek, V. – Peša, V. 1998:*
Keramické nálezy v jeskyních ve střední Evropě – několik poznámek inspirovaných nálezy v jeskyních Českého krasu. (Finds of pottery in caves of Central Europe. Some comments inspired by finds in caves of the Karst Region in Bohemia). *Archeologické rozhledy* 50, 224–242.
- Mauer, H. 1955:*
Fundbericht für die Jahre 1950–53. Bayerische Vorgeschichtsblätter 21. München, 174.
- Měchurová, Z. 1992:*
Archeologické nálezy z Moravy ve sbírkách prehistorického oddělení Přírodovědeckého muzea ve Vídni. Zprávy České archeologické společnosti, Suppl. 13. Praha.
- Meixner, G. – Rieder, K. H. – Schaich, M. 1996:*
Das hallstattzeitliche Grabhügelfeld von Kinding/Ilbling. *Das archäologische Jahr in Bayern*. München, 91–93.
- Mertin, G. 1974:*
Grotte du Gouffre-Faille, gisement du Bronze final (Alpes-Maritimes). *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 71, 45–48.
- Meyer, J. – Schmidtner, H. – Włodarczyk, H. 1984:*
Ausgrabungen und Funde in Oberfranken 4. Bamberg.
- Miroššayová, E. 1987:*
Problematika osídlení východného Slovenska v dobe halštatskej. *Slovenská archeológia* 35, 107–140.
- Moser, M. 1968:*
Schachthöhlen als Kult- und Opferstätten. *Die Höhle* 19, Heft 1. Wien, 6–20.
- Moser, M. 1969:*
Über den Stand der archäologischen Forschungen in Schachthöhlen Deutschlands unter Berücksichtigung ausländischer Parallelfundstellen. In: *Abhandlungen Section Speleogenese Höhlenbesiedlung*, 5. Internationaler Kongress für Speleologie Stuttgart 1969, Bd. 3. München, 1–10.
- Moser, M. 1977:*
Plagiozephalie durch asymmetrische Nahtobliteration an einem prähistorischen Schädel aus der Schachthöhle Klingloch bei Kirchenreinbach in der Oberpfalz. In: *Festschrift 75 Jahre Anthropologische Staatssammlung München (1902–1977)*. München, 117–124.
- Moser, M. – Übelacker, L. 1977:*
Prähistorische Schädelmulette und chirurgischer Knochenabfall aus Höhlen des Fränkischen Juras. In: *Festschrift 75 Jahre Anthropologische Staatssammlung München (1902–1977)*. München, 105–112.
- Mühlhofer, F. 1938:*
Die altsteinzeitliche Kultur im Großen Hasenloch bei Pottenstein (Oberfranken), *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 15, 57–59.
- Müller-Karpe, H. 1959:*
Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. *Römisch-Germanische Forschungen* 22. Berlin.
- Munson, Ch. A. – Munson, P. J. – Tankersley, K. B. – Rogers, B. 1997:*
Prehistoric uses of caves in North America: a regional synthesis. *Proceedings of the 12th Internat. Congress of Speleology (Switzerland)*, Vol. 3. Basel, 45–48.
- Musil, R. a kol. 1965:*
Die Erforschung der Höhle Pod hradem 1956–1958. *Anthropos* č. 18 (N. S. 10). Brno, 107–108.
- Naber, F. B. 1968:*
Die "Schräge Wand" im Barental, eine altholozäne Abrfundstelle im nördlichen Frankenjura. *Quartär* 19. Bonn, 289–313.
- Nadler, M. 1984:*
Ausgrabungen in der Galeriehöhle II bei Kelheim. *Das archäologische Jahr in Bayern* 1983. Stuttgart, 38–41.
- Nadler, M. 1985:*
Zur Stratigraphie der Galeriehöhle II bei Kelheim. *Jahresbericht des Historischen Vereins für Straubing und Umgebung* 86 (1984). Straubing, 35–52.
- Nadler, M. 1986:*
Ausgrabungen in der Galeriehöhle II bei Kelheim 1983–85. In: *Vorträge des 4. Niederbayerischen Archäologentages*. Deggen-dorf, 65–72.
- Nadler, M. 1990:*
Die Ausgrabungen 1983 bis 1989 in der Galeriehöhle bei Kelheim. *Das archäologische Jahr in Bayern* 1989, 33–37.
- Nadler, M. 1990a:*
Urnenfelderzeit. In: *Fränkische Schweiz. Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland* 20. Stuttgart, 52–64.
- Neugebauer, A. 1986:*
Pfaffenstein und Neurathen. Pirna.
- Nielbock, R. 1990:*
Die Einhornhöhle – ein quartärwissenschaftliches Kleinod im Südharz. *Mitteilungen des Verbandes der deutschen Höhlen- und Karstforscher* 36, Nr. 2. München, 24–27.
- Nývtlová-Fišáková, M. 2002:*
Nálezy pleistocénní a holocénní fauny z výzkumů J. Skutíla v Moravském krasu. *Dolnověstonické studie* 7. Brno, 293–304.
- Nývtlová-Fišáková, M. – Kuželka, V. 2002:*
Lidské kosti z jeskyně Kůlnička. *Dolnověstonické studie* 7. Brno, 177–179.
- Oliva, M. 1995:*
Pravěké osídlení jeskyň Moravského krasu. *Veronica* 9, č. 4. Brno, s. XXVII–XXIX.
- Ondruš, V. 1965:*
Die vorgeschichtlichen Funde aus der Höhle Pod hradem. In: *Musil, R. a kol.: Die Erforschung der Höhle Pod hradem 1956–1958*. *Anthropos* č. 18 (N. S. 10). Brno, 107–108.
- Orschiedt, J. 1997:*
Der Nachweis einer Sekundärbestattung aus dem Magdalénien der Brillenhöhle, Alb-Donau-Kreis (Baden-Württemberg). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 27, 193–206.
- Ortner, H. 1905:*
Bericht über eine neuentdeckte Höhle bei Alling. *Verhandlungen des Historischen Vereins für die Oberpfalz und Regensburg* 57. Regensburg, 227–229.
- Pakr, A. 1997:*
Heřmanovická jeskyně a jeskyně u Supíkovíc. *Speleo* 24. Praha, 49.
- Parzinger, H. – Nekvasil, J. – Barth, F. E. 1995:*
Die Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. *Römisch-Germanische Forschungen* 54. Mainz am Rhein.
- Paudler, A. 1891:*
Vorgeschichtliche Funde. *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* 14. Česká Lípa, 48–53.
- Pavelčík, J. 1960:*
Zjišťovací výzkum ve Štramberku. *Přehled výzkumů* 1959. Brno, 66.

Pažourek, V. – Velímský, T. 1995:

Nově zjištěné raně středověké nálezy z Labských pískovců – příspěvek k počátkům slovanského osídlení ve Šluknovském výběžku. (Neuentdeckte frühmittelalterliche Funde aus den Elbsandsteinen – ein Beitrag zu den Anfängen der slawischen Besiedlung im Gebiet von Šluknov/Schluckenau). Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v l. 1983–1992. Most, 197–212.

Peroutka, B. 1958:

Z dávné minulosti Pulčinských skal. Zprávy Okresního musea ve Valašských Kloboukách 1958/1, 7–9.

Peschel, K. 1994:

Thüringen in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Wilkau-Hasslau.

Peša, V. 1997:

Jeskyně Českého krasu v mladší době bronzové až halštatské. (Caves of the Bohemian Karst during Late Bronze and Early Iron Age). In: Čilek, V. (ed.): Archeologie a jeskyně. Knihovna České speleologické společnosti 29. Praha, 111–132.

Peša, V. 1999:

Pravěké rituály v Polomených horách – archeologické výzkumy v okolí Dubé na Českolipsku. Kuděj 1, č. 2. Praha, 3–9.

Peša, V. 2000:

Praha-Řeporyje. Výzkumy v Čechách 1998. ARÚ AV ČR Praha.

Peša, V. 2001:

Archeologie okolí Doks. Bezděz 10. Česká Lípa, 39–86.

Peša, V. 2001a:

Dřevčice, Kvítkov (okr. Česká Lípa). Výzkumy v Čechách 1999. ARÚ AV ČR Praha.

Peša, V. 2002:

Člověk a jeskyně v novověku – příspěvek speleoantropologie k archeologii období 1500–2000. Kuděj 4, č. 1 a 2. Praha, 3–19 a 3–19.

Peša, V. 2003:

Zahrádky u České Lípy. Výzkumy v Čechách 2001, č. 1408–1409. ARÚ AV ČR Praha.

Peša, V. v tisku:

Jižní boční síň a halštatské využívání Býčí skály v Moravském krasu. Archeologické rozhledy 58.

Peša, V. – Jenč, P. 2003:

Člověk a pískovcová krajina – 1. část. Zpravodaj – měsíčník Mnichova Hradiště, č. 9, 14–15. Mnichovo Hradiště. (Česká verze článku Man and Sandstone Landscape. In: Härtel, H. (ed.): Sandstone landscapes: geodiversity, biodiversity and landscape conservation, v tisku).

Peša, V. – Jenč, P. 2003a:

Pravěké, středověké a novověké lokality Českého Švýcarska I. Minulostí Českého Švýcarska 1. Krásná Lípa, 56–79.

Peša, V. – Jenč, P. 2004:

Pravěké, středověké a novověké lokality Českého Švýcarska II. Minulostí Českého Švýcarska 2. Krásná Lípa, 42–53.

Peša, V. – Jenč, P. 2006:

Pravěké, středověké a novověké lokality Českého Švýcarska III. Minulostí Českého Švýcarska 3. Krásná Lípa, 89–104.

Peša, V. – Majer, A. 2003:

Světelné podmínky v jeskyních z pohledu speleoarcheologie. (Light conditions in caves: the archaeological approach). Speleofórum 22. Praha, 22–28.

Peša, V. – Mikuláš, R. 2000:

Vrchovany (okr. Česká Lípa). Výzkumy v Čechách 1998. ARÚ AV ČR Praha.

Peša, V. – Slabina, M. 1997:

Nové datování keramiky z jeskyní Českého krasu. (Neue Datierung von den Keramikkollektionen aus den Höhlen des Böhmisches Karstes). Archeologie ve středních Čechách 1. Praha, 205–212.

Peška, J. 1997:

Nové poznatky o hradiscích z doby popelnicových polí na Pavlovských vrších. Přehled výzkumů 1993–94. Brno, 87–93.

Peška, J. – Klanicová, E. 1993:

Nově objevené sídliště mladší doby bronzové v Mikulově. Přehled výzkumů 1991. Brno, 57.

Peter-Röcher, H. 1994:

Kannibalismus in der prähistorischen Forschung. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 20. Bonn.

Peter-Röcher, H. 1997:

Die Höhle von Býčí skála — Gaben an Götter und Ahnen. Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte 18. Berlin, 47–56.

Peter-Röcher, H. 2000:

Recenze: Flindt, S. – Liber, Ch.: Kulthöhlen und Menschenopfer im Harz, Ith und Kyffhäuser, Holzminden 1998. Acta Praehistorica et Archaeologica 32. Berlin, 195–196.

Píč, J. L. 1888:

Mužský a jeho okolí v ohledu archeologickém. Památky archeologické 14, 330–362.

Plesl, E. 1961:

Lužická kultura v severozápadních Čechách. Praha.

Plesl, E. 1967:

Der Zittauer Weg und seine Bedeutung für die Besiedlung Nordostböhmens in der Zeit der Lausitzer Urnenfelder. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 16/17. Berlin, 93–103.

Pleslová-Štiková, E. 1981:

Mužský u Mnichova Hradiště. Pravěká skalní pevnost. Památky naší minulosti 10. Praha.

Podborský, V. 1967:

K datování a původu některých bronzových předmětů ze štramberského Kotouče. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity XVI, E12, 7–62.

Podborský, V. a kol. 1993:

Pravěké dějiny Moravy. Brno.

Poláček, J. 1985:

Diskuze. In: Wankelův nález v Býčí skále ve světle nejnovějších objevů. Blansko, 77–79.

Pratje, A. 1956:

Skelettfunde aus den Schachthöhlen im Fränkischen Jura (Eisenzeit). In: Actes du IVe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques 1952, T. III. Vienne, 155–164.

Prix, R. 1947:

Badatelské vyhlídky v jižní části Moravského krasu. Časopis turistů 59. Praha, 26–27.

Prosová, M. 1952:

Štramberský kras. Přírodovědecký sborník Ostravského kraje 13, 417–446.

Prostředník, J. 1996:

Záchranný výzkum sídliště lidu popelnicových polí a doby římské v Turnově. Pojizerský sborník 3. Turnov, 11–70.

Prostředník, J. – Vokolek, V. 1998:

Archeologický výzkum skalních lokalit Českého ráje v letech 1994–1997. Z Českého ráje a Podkrkonoší 11. Semily, 118–132.

- Prošek, F. (et al.) 1958:*
Die Erforschung der Drei-Ochsen-Höhle am Kotýs-Berg bei Koněprusy. *Anthropozoikum* 7 (1957). Praha, 47–78.
- Prošek, F. – Ložek, V. 1952:*
Mesolitické sídliště v Zátyní u Dubé. *Anthropozoikum* 2. Praha, 93–115.
- Příbyl, J. et al. 1992:*
Příbyl, J. – Ložek, V. – Kučera, B. a kol.:
Základy karsologie a speleologie. Praha.
- Přichystal, A. 1993a:*
Nová fakta do diskuze o nálezů z doby halštatské v jeskyni Býčí skála (Moravský kras). *Časopis Moravského muzea, společenské vědy* 78. Brno, 75–86.
- Přichystal, A. 1993b:*
Pohled geologa na nález z doby halštatské v Býčí skále. *Speleofórum* 12. Brno, 73–74.
- Přichystal, A. 1996:*
Geschichte des Fundes aus der Býčí skála-Höhle und die neueste Erkenntnisse. *Pravěk NŘ* 5 (1995). Brno, 11–24.
- Přichystal, A. – Náplava, M. 1995:*
Záhada Býčí skály aneb jeskyně plná otazníků. Třebíč.
- Přichystal, A. – Podborský, V. 2000:*
Hodnocení Wankelova nálezů v Býčí skále na konci 20. století. *Universitas*, č. 2. Brno, 24–32.
- Ranke, J. 1879:*
Das Zwergloch und Hasenloch bei Pottenstein in Oberfranken. Beiträge zur Archäologie und Urgeschichte Bayerns 2. München, 195–225.
- Ranke, J. 1890:*
Die Steinbach-Höhle. *Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 21, Nr. 11–12, 162–163.
- Ranke, J. 1899:*
Zur jüngsten Heidenzeit in Bayern. *Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 30, 151–154.
- Reinecke, P. 1937:*
Bodendenkmale spätkeltischer Eisengewinnung an der untersten Altmühl. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 24/25. Berlin, 128–228.
- Reinecke, P. 1941:*
Eine dreikantige Bronzefeilspitze aus Oberfranken. *Germania* 25, 82–85.
- Reisenhauer, H. 1977:*
Bronzezeitliche Funde aus dem Brunnerschacht bei Vorrá, Ldkr. Nürnberger Land. In: *Festschrift 75 Jahre Anthropologische Staatssammlung München (1902–1977)*. München, 97–104.
- Reuter, U. 1995:*
Wichtige Neufunde der Jahre 1991–93 aus den Regierenbezirken Dresden, Chemnitz und Leipzig. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 37. Stuttgart, 243–278.
- Romanovský, A. 1990:*
Nové pravěké nálezy z plošiny před jeskyní Pekárnou (o. Mokrý-Horákov, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 1987. Brno, 103–104.
- Romsauer, P. 1996:*
Zu den vorgeschichtlichen Höhlensiedlungen im nordkarpatischen Raum und ihren kultischen Benutzung in der Urnenfelderzeit. *Pravěk NŘ* 5 (1995). Brno, 127–146.
- Říhovský, J. 1965:*
Průzkum sídelní oblasti lidu středodunajských popelnicových polí v Pavlovských vrších. *Přehled výzkumů* 1964, 39. ARÚ AV ČR Brno.
- Říhovský, J. 1979:*
Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. *Prähistorische Bronzefunde* XIII, Bd. 5. München.
- Říhovský, J. 1989:*
Die Sichel in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde* XVIII, Bd. 3. München.
- Říhovský, J. 1992:*
Die Äxte, Beile, Meissel und Hammer in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde* IX, Bd. 17. Stuttgart.
- Říhovský, J. 1993:*
Die Fibeln in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde* XIV, Bd. 9. Stuttgart.
- Říhovský, J. 1996:*
Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde* V, Bd. 2. Stuttgart.
- Salač, V. 1997:*
Význam Labe pro česko-saské kontakty v době laténské (úvod do problematiky). *Archeologické rozhledy* 49, 462–494.
- Salaš, M. 2005:*
Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I, II. *Moravské zemské muzeum*. Brno.
- Schauer, P. 1981:*
Urnenfelderzeitliche Opferplätze in Höhlen und Felsspalten. In: *Lorenz, H. (ed.): Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. von Brunn. Mainz a. Rhein*, 403–418.
- Scheer, A. 1986:*
Mittelpaläolithische Funde in der Einhornhöhle bei Scharzfeld (Stadt Herzburg am Harz, Ldkr. Osterode am Harz). *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 55. Hildesheim, 1–39.
- Schirmeisen, K. 1929:*
Beiträge zur mährischen Vorgeschichte. *Sudeta* 5. Liberec, 1–14.
- Schlosser, M. 1899:*
Natürliche Höhlen in Bayern. *Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns* 13, 25–68.
- Schlosser, M. 1900:*
Die Ausgrabungen im Dürrloch bei Schwaighausen nordwestlich von Regensburg. *Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 31. München, 41–46.
- Schmid, E. 1952:*
Vom Jaspisbergbau an der Kachelfluh bei Kleinkems (Baden). *Germania* 30, 153–158.
- Schöfmann, H. 1975:*
Michelstetten. *Fundberichte aus Österreich* 14, 97. Wien, 97.
- Schröter, E. 1986:*
Die geschützten Bodendenkmale des Bez. Halle. *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 69. Halle, 61–102.
- Schwarz, K. 1955:*
Die vor- und frühgeschichtlichen Geländedenkmäler Oberfrankens. *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 5. Kallmünz/Opf.
- Simon, K. 1989:*
Beiträge zur Urgeschichte des Vogtlandes I. *Archäologische Quellen. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 33. Berlin, 115–226.

Simon, K. – Hauswald, K. 1995:

Der Kulmer Steig vor dem Mittelalter. Zu den ältesten sächsisch-böhmischen Verkehrswegen über das Osterzgebirge. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 37. Stuttgart, 9–98.

Sklenář, K. 1982:

Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku I–II. Mělník.

Sklenář, K. 1993:

Archeologické památky: Čechy, Morava, Slezsko (průvodce). Opava.

Sklenář, K. 1991:

Kdo byl Lothar Zotz? (Kapitola z dějin výzkumu Českého krasu). Speleo 6. Praha, 15–20.

Sklenář, K. – Matoušek, V. 1994:

Die Höhlenbesiedlung des Böhmischen Karstes vom Neolithikum bis zum Mittelalter. Fontes Archeol. Pragenses 20. Praha.

Skutil, J. 1933:

Předhistorické osídlování a nálezy z Hranicka a Lipenska. Záhorská kronika 15. Dolní Újezd u Lipníka nad Bečvou, 97–126.

Skutil, J. 1935:

Soupis předhistorických nálezů z Kravařska. Kravařsko 4, č. 9–10, 151–160.

Skutil, J. 1939:

Lebka švédského důstojníka Kallenberga. Anthropologie 17. Brno, 223–230.

Skutil, J. 1941:

Neue paläolithische Funde aus Mähren. Quartär 3. Berlin, 161–168.

Skutil, J. 1949:

Ještě k Jihomoravskému krasu Pavlovských kopců. Československý kras 2, 156–164, 179–189.

Skutil, J. 1950:

Po třetí ke krasu na Pavlovských kopcích. Československý kras 3, 292.

Skutil, J. 1959:

Některé paleolitické nálezy z olomouckého a přerovského muzea. Sborník Krajského vlastivědného muzea v Olomouci B/IV, 1956–1958, 423–460.

Skutil, J. 1961:

Předběžná zpráva o výzkumu Verunčiny díry a některých jiných přílehlých jeskyní v Suchém žlebu v Mor. krasu. Přehled výzkumů 1960. Brno, 29–35.

Skutil, J. 1961a:

Z pravěku Pulčinských skal. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1961, 14–21.

Skutil, J. 1962:

Nález figurální plastiky na volutové keramice z jeskyně Koňské jámy v Moravském Krase. Přehled výzkumů 1961. Brno, 33–37.

Skutil, J. 1963:

Výsledky výzkumu jeskyně Koňské jámy (Suchdol, okr. Blansko) v Mor. Krase. Přehled výzkumů 1962. Brno, 10–11.

Skutil, J. 1963a:

Předběžná zpráva o hlavních výsledcích výzkumu Rytířské jeskyně (Lazánky, okr. Blansko) v Mor. Krase. Přehled výzkumů 1962. Brno, 12–14.

Skutil, J. 1970:

Pravěk a časná doba dějinná Moravského krasu a středověké osídlení našich jeskyň. In: Absolon, K.: Moravský kras 2. Praha, 315–329.

Skutil, J. – Stehlík, A. 1939:

Nové paleolitické nálezy z Konického krasu. Ročenka Národopisného a průmyslového muzea města Prostějova a Hané 16. Prostějov, 96–106.

Smrž, A. – Blažek, J. 2002:

Nález bronzových srpů z hory Kletečná (706 m n. m.) v Českém středohoří. K votivním nálezům z vrcholků kopců a hor. Archeologické rozhledy 54, 791–812.

Sobol, A. 1968:

Pravěké lidojedství v jeskyni Barové a Býčí skále u Adamova. Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí 12, č. 1, 1–5.

Solecki, R. S. 1971:

Shanidar – the First Flower People. New York.

Stárka, V. 1962:

Jeskyně na Turoldu u Mikulova. Krasový sborník 3. Praha, 56–57.

Stoll-Tucker, B. 1997:

Nacheiszeitliche Höhlennutzung am Beispiel des oberen Pegnitztal (Nördliche Frankenalb). Arbeiten zur Archäologie Süddeutschlands 4. Büchenbach.

Stolz, D. 2003:

Nové doklady pozdně bronzového osídlení Berounska. Archeologie ve středních Čechách 7. Praha, 213–224.

Stroh, A. 1956:

Bericht der vorgeschichtlichen Abteilung des Museums Regensburg. Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg 97. Regensburg, 453 ad.

Stroh, A. 1957:

Bericht der vorgeschichtlichen Abteilung des Museums Regensburg. Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg 98. Regensburg.

Stroh, A. 1962:

Bericht der vorgeschichtlichen Abteilung des Museums Regensburg vom 1. Januar bis 30. April 1962. Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg 102. Regensburg, 265 ad.

Stroh, A. 1962a:

Der Maximilianfelsen im Landkreis Eschenbach (Oberpfalz). In: Aus Bayerns Frühzeit. Friedrich Wagner zum 75. Geburtstag. München, 45–49.

Stroh, A. 1975:

Die vor- und frühgeschichtlichen Geländedenkmäler der Oberpfalz. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte, Reihe B, Heft 3. Kallmünz/Opf.

Střelba, J. 1919:

Karlštejn s okolím. Körbrüv průvodce po Čechách, sv. 1. Praha.

Stuhlfauth, A. 1937:

Vorgeschichtliche Forschungen in der bayerischen Ostmark. Bayerische Vorgeschichtsblätter 14. München, 53–65.

Stuhlfauth, A. 1938:

Der keltische Ringwall am Schloßberg zu Burggailenreuth (Fränkische Schweiz). Bayreuth.

Stuhlfauth, A. 1938a:

Fundnachrichten. Bayerische Vorgeschichtsblätter 15. München.

Stuhlfauth, A. 1951:

Fundberichte zur Vor- und Frühgeschichte im Gebiet der Fränkischen Alb. Archiv für Geschichte von Oberfranken 35, 121–159.

Stuhlfauth, A. 1951/52:

Fundbericht für die Jahre 1944–49. Bayerische Vorgeschichtsblätter 18/19. München.

- Stuhlfauth, A. 1956:*
Steinzeitliche Besiedlung des Wiesent-Tales, Fränkische Alb. Archiv für Geschichte von Oberfranken 37, 62–89.
- Stuchlík, S. 1981:*
Osídlení jeskyní ve starší a střední době bronzové na Moravě. (Die Höhlenbesiedlung in der älteren und mittleren Bronzezeit in Mähren). Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně. Praha.
- Stuchlík, S. 2000:*
Mokrá-Horákov (Jeskyně Pekárna). Přehled výzkumů 41 (1999). Brno, 126–128.
- Stuchlík, S. 2002:*
Postpaleolitické osídlení jeskyně Kůlničky a Liščí jeskyně. Dolnověstonické studie 7. Brno, 173–176.
- Svoboda, J. 1979:*
Stratigraphy of the Mesolithic settlement in the rockshelter at Heřmánky (Polomené Mts., North Bohemia). Anthropologie 17. Brno, 87–93.
- Svoboda, J. 1982:*
Dřevčice, Hvězda, okr. Česká Lípa. Výzkumy v Čechách (BZO 1978–1979). Praha.
- Svoboda, J. 1993:*
Průchodnice. Přehled výzkumů 1989. Brno, 16–17.
- Svoboda, J. – Cílek, V. – Jarošová, L. – Peša, V. et al. 1999:*
Mezolit z perspektivy regionu: výzkumy v ústí Pekla. Archeologické rozhledy 51, 243–279.
- Svoboda, J. – Opravil, E. – Škrdl, P. – Cílek, V. – Ložek, V. 1996:*
Mezolit z perspektivy regionu: nové výzkumy v Polomených horách. Archeologické rozhledy 48, 3–15.
- Svoboda, J. – Peša, V. – Jenč, P. 2001:*
Pravěké nálezy v okolí České Lípy, Bezdězu, Doks a Ralska-Hradčan. Zprávy ČAS – Suppl. 45. Praha, 15–17.
- Svoboda, J. A. – van der Plicht, J. – Vlček, E. – Kuželka, V. 2004:*
New radiocarbon datings of human fossils from caves and rockshelters in Bohemia (Czech republic). Anthropologie 42. Brno, 161–166.
- Svoboda, J. (ed.) 2003:*
Mezolit severních Čech. (Mesolithic in Northern Bohemia). Dolnověstonické studie/The Dolní Věstonice Studies 9. Brno.
- Svoboda, J. – Seitl, L. 1985:*
Kateřinská jeskyně. Přehled výzkumů 1983. Brno.
- Svoboda, J. – Seitl, L. 1987:*
Kůlnička. Přehled výzkumů 1985. Brno.
- Svoboda, J. – Seitl, L. – Štrof, A. 1983:*
Výzkum jeskynních výplní v severní části Moravského krasu. Přehled výzkumů 1981. Brno, 9–13.
- Svobodová, H. 1993:*
Pylová analýza vzorku „vypáleného vápence“ z jeskyně Býčí skála v Moravském krasu. Časopis Moravského muzea 78. Brno, 87–90.
- Szombathy, J. 1881:*
Über Ausgrabungen in den mährischen Höhlen im Jahre 1880. Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 82, Abt. I. Wien, 410–427.
- Šída, P. 2005:*
Středopaleolitické nálezy z pískovcového abri Jislova jeskyně u Turnova. Památky archeologické 96, 5–30.
- Šimák, J. V. 1909:*
Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Turnovském. Praha.
- Šrot, J. 1948:*
Krasový ostrůvek u Vratíkova. Československý kras 1, 65–70.
- Štrofovi, M. et al. 1988:*
Archeologický výzkum jeskyně Koňská jáma v Suchém žlebu. (Archäologische Forschung der Grotte „Koňská jáma“ im Suchý žleb). Regionální sborník okresu Blansko '88. Blansko, 10–25.
- Teichert, M. 1978:*
Die Katzenknochen aus den urgeschichtlichen Kulthöhlen des Kyffhäusergebirges. Alt-Thüringen 15. Weimar, 32–68.
- Teichert, M. 1981:*
Die Canidenknochen aus den Kulthöhlen des Kyffhäusergebirges. In: Beiträge zur Archäozoologie I. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 4. Weimar, 5–38.
- Teichert, M. 1982:*
Die Hasenknochen aus den Kulthöhlen des Kyffhäusergebirges. In: Beiträge zur Archäozoologie II. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 8. Weimar, 5–32.
- Teichert, M. 1985:*
Die Schaf- und Ziegenknochen aus den bronzezeitlichen Kulthöhlen des Kyffhäusergebirges. In: Beiträge zur Archäozoologie III. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 13. Weimar, 3–36.
- Teichert, M. 1985a:*
Die Rinder-, Schweine- und Pferdeknöchen aus den bronzezeitlichen Kulthöhlen des Kyffhäusergebirges. In: Beiträge zur Archäozoologie III. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 13. Weimar, 37–58.
- Teichert, M. 1987:*
Wildtierknochen aus den Kulthöhlen im Kyffhäusergebirge. In: Beiträge zur Archäozoologie VI. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 20. Weimar, 5–19.
- Teichert, M. – Lepiksaar, J. 1977:*
Die Vogelknochen aus den urgeschichtlichen Kulthöhlen des Kyffhäusergebirges. Alt-Thüringen 14. Weimar, 108–144.
- Terberger, T. – Küßner, M. – Schüler, T. – Street, M. 2003:*
Mesolithische Menschenreste aus der Urdhöhle bei Döbritz, Saale-Orla-Kreis. Alt-Thüringen 36. Stuttgart, 4–20.
- Torbrügge, W. 1959:*
Die Bronzezeit in der Oberpfalz. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 13. Kallmünz/Opf.
- Torbrügge, W. 1979:*
Die Hallstattzeit in der Oberpfalz. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 39 – Reihe A. Kallmünz/Opf.
- Tourneau, G. 1933:*
Eine mesolithische Wohngrubenstation bei Pottenstein in der Fränkischen Schweiz (Oberfranken). Bayerische Vorgeschichtsblätter 11, 70–74.
- Tschurtschenthaler, M. – Wein, U. 1996:*
Kontinuität und Wandel eines alpinen Heiligtums im Laufe seiner 1800-jährigen Geschichte. Archäologie Österreichs 7/1, 14–28.
- Turek, R. 1946:*
Prachovské skály na úsvitě dějin. Praha.
- Turek, R. 1947:*
K. ú. Mašov - Velké abri („Novákova pec“). Archiv NZ, č. j. 2131/47, ARÚ AV ČR Praha.
- Uenze, H.P. 1982:*
Die Besiedlung der Houbirg im Lichte der Neufunde. In: Festschrift z. 100 jährigen Bestehen d. Abteilung. f. Vorgeschichte. Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft zu Nürnberg e. V. 39, 253–276.

Ulrich, H. 1997:

Schädeloperationen in der Steinzeit. Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte 18, 17–32.

Ulrychová, E. – Frána, J. – Surman, F. 2004:

Růžicové spony ze Střelce, okr. Jičín. In: K počtě Vladimíru Podhorskému, FF MU Brno, 347–353.

Valoch, K. 1988:

Paleolitické osídlení jeskyně Kůlna v Moravském krasu. Archeologické rozhledy 19, 566–575.

Valoch, K. 1988a:

Die Erforschung der Kůlna-Höhle 1961–1976. Anthropos 24 (N. S. 16). Brno.

Valoch, K. 2002:

Možnosti a výsledky záchranných archeologických výzkumů ve speleologických lokalitách. In: Speleologický průzkum a výzkum v chráněných krajinných oblastech, IX. ročník Mezinárodní školy ochrany přírody krasových oblastí (2001). Moravský kras, 124–126.

Valoch, K. et al. 1965:

Jeskyně Šipka a Čertova díra u Štramberka. — Die Höhlen Šipka und Čertova díra bei Štramberk. Anthropos 17 (N. S. 9). Brno.

Vařeka, P. 1994:

Význam obřadů a zvyklostí spojených se stavbou vesnického domu pro poznání archaických představ o krajině a prostoru. In: Beneš, J. – Brůna V. (edd.): Archeologie a krajinná ekologie. Most, 126–138.

Velínský, T. 1991:

Nový nález lužické keramiky z Děčínských stěn a problematika kontaktů pravěkého osídlení na území Saska a severozápadních Čech. (Ein neuer Fund der Lausitzer Keramik in Děčínské stěny-Felsen und Problematik der urzeitlichen Siedlungskontakten auf dem Gebiet Sachsens und nordwestlichen Böhmens). Děčínské vlastivědné zprávy, č. 1. Děčín, 26–38.

Vencl, S. 1983:

K problematice fortifikací v archeologii. Archeologické rozhledy 35, 284–314.

Vencl, S. 1995:

Hostim – Magdalenian in Bohemia. Památky archeologické – Supplementum 4. Praha.

Vencl, S. 1995a:

Brusné kameny a plochy: dosud přehlížený archeologický pramen? Děčínské vlastivědné zprávy, č. 1. Děčín, 21–25.

Vlček, P. – Kukla, J. 1959:

Halštatské kultovní masky z lidských lebek z Hraškovy jeskyně z Kilenc-Fa v jihoslovenském krasu (Die Hallstattzeitlichen Kultmasken aus Menschenschädeln aus der „Hraška“ Höhle (Kilenc-Fa) im Südslovenschen Karst). Památky archeologické 50, 507–556.

Vokolek, V. 1995:

Skalní sídliště nad Záborčím, k.ú. Ondříkovice. (Felsensiedlung über Záborčí, Kataster Ondříkovice). Pojizerský sborník 2. Turnov, 13–36.

Vokolek, V. 1997:

Kovolitci – lid popelnicových polí. In: Mladoboleslavsko v proměnách času. Praha, 19–29.

Vokolek, V. 1998:

Eneolitické nálezy u „Hlavaté skály“, k.ú. Hrubá skála. Otázky neolitu a eneolitu našich zemí (Lázně Sedmihorky 1997). Turnov – Hradec Králové, 113–122.

Vokolek, V. 2001:

Výzkum abri pod Těhnickovou skálou u Borku pod Troskami. (Forschung im Abri unter Těhnickova skála in Borek Pod Troskami). Pojizerský sborník 4, 1999. Turnov – Praha, 47–53.

Vollrath, F. 1959:

Siedlungskeramik aus Höhlen der mittleren Frankenalb. Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft zu Nürnberg 28, Heft 2.

Vollrath, F. 1967:

Zur Frage der Bestattungen in Schachthöhlen der Frankenalb. Mitteilungen des Verbandes Deutschen Höhlen- und Karstforscher 13, Nr. 1, 12–16.

Waldhauser, J. 1971:

Archeologický výzkum v severních Čechách (II). Liberec.

Waldhauser, J. 2001:

Archeologické nemovité památky Mladoboleslavsko. Mladá Boleslav.

Waldhauser, J. 2003:

Archeologické výzkumy na Mladoboleslavsku roku 2002. Středočeský vlastivědný sborník 21, 203–214.

Waldhauser, J. – Drápela, L. – Krásný, F. 2004:

Archeologické výzkumy na Mladoboleslavsku v roce 2003. Středočeský vlastivědný sborník 22, 147–152.

Walter, D. 1985:

Thüringer Höhlen und ihre holozänen Bodenaltertümer. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 14. Weimar.

Walter, D. 1989:

Nacheiszeitliche Höhlenfundplätze im Mittelgebirgsraum. Archäologie in der DDR 1, 119–122.

Walter, D. 1996:

Die Höhlen am Kosackenberg bei Bad Frankenhausen in Thüringen. Ausgewählte Aspekte ihrer Nutzung im Neolithikum und der Bronzezeit. Pravěk NŘ 5 (1995). Brno, 147–156.

Wankel, J. 1870 (1988):

Der Menschenknochenfund in der Býčiskálahöhle. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 1, 101–105 (čes. překl. in: Regionální sborník okresu Blansko 1988, 90–93).

Wankel, J. 1871 (1973):

Prähistorische Alterthümer in der mährischen Höhlen. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 2 (čes. překl. in: Sborník Okresního vlastivědného musea v Blansku 5, 1973, 147–171).

Wankel, J. 1882 (1984):

Bilder aus der Mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit. Wien. (Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti. Brno – Blansko 1984).

Warmenbol, E. 1996:

L'or, la mort et les Hyperboréés. La bouche des Enfers ou le Trou de Han à Han-sur-Lesse. In: Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas. Regensburg, 203–234.

Warmenbol, E. 1999:

Le soleil des morts. Les ors protohistoriques de Han-sur-Lesse (Namur, Belgique). Germania 77, 39–69.

Weber, F. 1898:

Bericht über neue vorgeschichtliche Funde in Bayern. Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns 12 (1897–1898). München, 53 ad., 169 ad.

Weber, F. 1904:

Nachtragsverzeichnis zu den in Museum für Völkerkunde in Berlin befindlichen Gräberfunden aus dem Gebiete der Oberpfalz. Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg 56. Regensburg, 195–199.

Weinzierl, K. von 1901:

Der Bronze-Depotfund von Nieder-Eicht. Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs 24. Česká Lípa, 144–145.

Whitehouse, R. D. 1997–98:

Sa Cova d'es Carritx: a new prehistoric cult cave on Menorca. *Archaeology international*. London, 20–22.

Wilisch, 1902:

Prähistorisches vom Oybin. Jahreshefte der Gesellschaft für Anthropologie und Urgeschichte der Oberlausitz 5. Görlitz, 318–323.

Wolny, G. 1836:

Die Markgrafschaft Mähren. Bd. II, Abt. I. Brno.

Zápotocký, M. 1969:

K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty (Zur Bedeutung der Elbe als Verbindungs- und Transportweg). *Památky archeologické* 60, 277–366.

Zatloukal, R. 1996:

Funde von Hans Freising aus der Býčí skála-Höhle. *Pravěk NŘ* 5. Brno, 39–50.

Zittel, K. A. 1872:

Die Räuberhöhle am Schelmengraben. *Archiv für Anthropologie* 5, 325–345.

Zotz, L. 1930:

Die vorgeschichtliche Besiedlung des Schulenberg und Steinbergs bei Scharzfeld, und das Auftreten diluvialer Sande daselbst. *Jahrbuch der Preußischen Geologischen Landesanstalt zu Berlin* 51, 106–129.

Züchner, Ch. 1976/77:

Eisenzeitliche und mittelalterliche Funde aus dem Pulverloch bei Draiesendorf, Landkreis Forchheim. *Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 17/18, 9–33.

Züchner, Ch. 1980:

Die Funde aus der Geudensteinhöhle bei Gösseldorf, Ldkr. Bayreuth, Oberfranken. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 45, 1–9.

Züchner, Ch. 1985:

Ein Lesefund vom Hohlen Fels bei Happurg. *Das archäologische Jahr in Bayern* 1985. Stuttgart, 30–31.

Züchner, Ch. 1990:

In Fränkische Schweiz. *Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland* 20. Stuttgart.

Žák, K. 2003:

Historie výzkumu a stručný geologický popis jeskyní Na Javorce u Karlštejna. *Speleo* 37. Praha, 11–14.